МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІІІ ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

ГОЛОД 1946-1947 рр.: ІСТОРИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
(18-19 травня 2017 року)

Ізмаїл – 2017

УДК 94(477)«1946/1947»

Редакцією здійснено вибіркову перевірку статей на плагіат.

Затверджено до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 9, від 25 травня 2017 р.).

Рецензенти:
доктор педагогічних наук, професор Н. В. Гузій (Київ)
доктор філологічних наук, доцент Л. М. Коваль (Вінниця)
доктор історичних наук, професор В. М. Орлик (Кропивницький)

Редакційна колегія:
доктор педагогічних наук, професор Я. В. Кічук (голова)
доктор історичних наук, професор Л. Ф. Циганенко (відповідальний редактор)
доктор педагогічних наук, професор Н. В. Кічук
доктор філологічних наук, доцент А.О. Колесников
кандидат історичних наук, доцент А.В. Дізанова
кандидат філологічних наук, доцент Г. О. Олейнікова
кандидат філологічних наук, професор Г. Б. Райбедюк
кандидат історичних наук, доцент В. Г. Церковна
кандидат історичних наук, доцент Л. В. Чорна

ІІІ Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня, 2017 року). – Ізмаїл : РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2017. – 326 с.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації статті й тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Статті подані в авторській редакції.

© ІДГУ, 2017
© РВВ ІДГУ; «СМИЛ». 2017
© Автори статей, 2017

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
INSTITUTE OF HISTORY NAS OF UKRAINE
NATIONAL UNION OF UKRAINIAN ETHNOGRAPHERS
IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

III DANUBE SCIENTIFIC READINGS

FAMINE OF 1946-1947: HISTORICAL, PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Materials of the International scientific and practical conference
(18-19 May 2017)

IZMAIL - 2017

UDC 94(477)«1946/1947»

The Editorial department has made a selective check of the articles on plagiarism.

Approved for publication by the Academic Council of Izmail State University of Humanities (protocol № 9 of 25 May, 2017).

Reviewers:
Doctor of Education, Professor N. V. Guzy (Kyiv)
Doctor of Philology, Associate Professor L. M. Smith (Vinnytsia)
Doctor of History, Professor V. M. Orlik (Kropyvnytskyi)

Editorial board:
Doctor of Education, Professor Y. V. Kichuk (Chairman)
Doctor of History, Professor L. F. Tsyganenko (Editor)
Doctor of Education, Professor N. V. Kichuk
Doctor of Philology, Associate Professor A. O. Kolesnikov
PhD in Historical sciences, Associate Professor A. V. Dizanova
Ph.D. in Philological sciences, Associate Professor G. O. Oleinikova
Ph.D. in Philological sciences, Professor G. B. Raybedyuk
PhD in Historical sciences, Associate Professor V. G. Tserkovna
PhD in Historical sciences, Associate Professor L. V. Chorna

III DANUBE SCIENTIFIC READINGS FAMINE OF 1946-1947: HISTORICAL, PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS : Materials of the International scientific and practical conference (18-19 May 2017). – Ismail : ED ISUH; «Smil», 2017. – 326 p.

Given the freedom of scientific creativity, editorial board is to publish articles and those authors whose thoughts are not entirely shared. The responsibility for the accuracy of the materials are the authors of publications.

Articles are presented in author's edition.

© ISUH, 2017
© ED ISUH; «Smil». 2017
© Authors, 2017

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
тел./факс (+38044) 279-63-62
e-mail: institute@history.org.ua
www.history.org.ua

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE
INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE

4 Mykhailo Hrushevskyi str., Kyiv, 01001, Ukraine
tel/fax (+38044) 279-63-62
e-mail: institute@history.org.ua
www.history.org.ua

№ 123/446 «16» травня 2017

Шановні організатори, учасники та гості конференції!

Дозвольте від імені керівництва та колективу Інституту історії України НАН України привітати Вас з початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції **«Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти»**, яка проходить у рамках ІІІ Дунайських наукових читань.

Масштабність соціокультурних завдань, які ставить перед собою сучасне суспільство, безпосередньо залежить від глибини та розмаху осягнення попереднього історичного поступу. Чим глибші зміни передбачається здійснити, тим всеосяжнішим і відповідальнішим має бути ставлення до історичного досвіду наших попередників.

Багаторічне владне утаємничування народної трагедії в Україні – голоду 1946-1947 рр. – призвело до недосліджування надактуальної в науковому плані теми. З огляду на її важливість нагальною є необхідність активізації досліджень у цьому напрямку.

Заявлена проблематика конференції передбачає висвітлення загальної картини голодувань та її регіональних особливостей, визначення сучасних методологічних підходів у вивченні історії голоду 1946-1947 рр. Впевнені, що Ваші праці стануть не лише даниною народній пам'яті, проявом шанобливого ставлення до трагічних сторінок історії, але й вагомим внеском в усвідомлення нашого історичного спадку.

Бажаємо всім учасникам, організаторам та гостям конференції успішної роботи, продуктивних дискусій, яскравих вражень та нових творчих звершень!

Директор
Інституту історії України НАН України,
академік НАН України **В.А.Смолій**

Заступник директора
Інституту історії України НАН України,
член-кореспондент НАН України **О.П.Реєнт**

Завідувач відділу
Інституту історії України НАН України,
член-кореспондент НАН України **В.М.Даниленко**

Шановні колеги!

Історія і культура рідного краю були, є і будуть у майбутньому пріоритетами для краєзнавців і професійних істориків.

Наш край особливо багатий на історичну спадщину. Вона змістовна, але неоднозначна в оцінках окремих її періодів, подій і фактів. До таких, зокрема, відноситься і тема конференції «Голод 1946-1947 рр.». Подолання розбіжностей знайдемо в удосконалені методології досліджень, неупередженості у наукових інтерпретаціях і узагальненнях. Сприятиме цьому розширення джерельної бази за активної участі і краєзнавців. Об'єктивний науковий аналіз, оприлюднення невідомих документів, артефактів, апробації на конференціях, однією з яких є і сьогоднішня, стануть важливим внеском у регіональну історію.

Бажаю вам, шановні колеги, плідних дискусій, нових ідей і щоб ваш науковий доробок збагачував історію нашого краю.

Голова правління Одеського відділення
Національної спілки краєзнавців України ***В'ячеслав Кушнір***

Високоповажний Пане Ректоре!
Вельмишановні учасники та гості ІІІ Дунайських читань «Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти»!

Нині Ви зібралися в одному із мальовничих куточків нашої України, славному Ізмаїлі, аби ще раз осмислити трагічні сторінки нашої української історії. Глибоко переконаний, що Ви, шановні учасники, у своїх доповідях розкриєте замовчувані або приховані факти цього складного наукового дискурсу, того страшного лиха, яке спіткало Україну в 1921–22, 1933–1934, 1946–1947 рр.. Тоді обірвалися життя мільйонів українців, які могли б принести велику користь своєму народові. Можна гадати, що в пащі найстрашнішої смерті загинули ті, хто міг би сьогодні стати гордістю України, але не судилося! Отож вдячний Вам як громадянин, як патріот своєї землі, що хочете донести до сучасного покоління усю правду, яку маємо знати і зробити все, аби на такій благодатній українській землі, наших чорноземах, більше ніколи не було таких невимовних трагедій. Без глибокого усвідомлення тих уроків історії ми не зможемо рухатися повноцінно вперед, стати справді європейською державою, яка привнесе свої справдешні духовні, культурні, наукові цінності не лише до європейського гурту народів, але й до загальнолюдських надбань.

Бажаю Вам усім міцного здоров'я, плідної праці, а головне – якнайшвидшого закінчення російсько-української війни, миру та благополуччя! Шкодую, що не можу бути разом з Вами у цьому достойному Товаристві!

З глибокою повагою доктор філологічних наук,
професор кафедри української та класичних мов НУБіП України,
заслужений діяч науки і техніки України,
почесний професор ІДГУ ***Сидір Кіраль***

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Жуковського, 18, м. Одеса, 65026, тел. (048) 722-93-65, факс (048) 722-80-25
E-mail: archive@odessa.gov.ua Web: archive.odessa.gov.ua Код ЄДРПОУ 03494385

15.05.2017 № 322/01-39

на № _____ від _____

Вітальне слово заступника директора Державного архіву Одеської області Білоусової Лілії Григорівни учасникам конференції «ІІІ ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ «Голод 1946-1947 рр.»

Шановні учасники та організатори конференції!

Серед багатьох трагічних сторінок історії українського народу тема голоду 1946-1947 рр. залишається однією з найскладніших і найдраматичніших. Протягом багатьох десятиліть масштаби цієї трагедії замовчувалися та фальсифікувалися. З метою відродження історичної пам'яті надважливою науковою проблемою, професійним і громадським обов'язком вітчизняних науковців, істориків, архівістів, краєзнавців є накопичення та аналіз документів, які розкривають причини голоду 1946-1947 рр. та його чорні наслідки для України.

Колектив Державного архіву Одеської області щиро вітає вас з початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції «ІІІ Дунайські читання», приуроченої трагічній сторінці історії України – голоду 1946–1947 рр.

Повоєнний голод забрав із собою сотні тисяч людських життів, негативно вплинув на фізичний стан, соціальне життя, поведінку та настрої людей. Південноукраїнські землі, особливо Ізмаїльська область, відчули на собі всі жахи голоду: високий рівень дитячої смертності, випадки канібалізму, небачене розповсюдження інфекційних захворювань тощо. Визначити точну кількість

його жертв неможливо, адже радянська влада приховувала факти голодної смерті серед населення.

Кваліфікувати голод 1946–1947 рр. як наслідок несприятливих природних умов та післявоєнної розрухи неправомірно. Визначальним його чинником була антиселянська політика радянської влади, яка базувалася на хлібозаготівлях. Селянство було замордоване величезними податками та примусовими позиками. Якби не злочинні дії комуністичної партії та радянського уряду, жахливих наслідків голоду можна було б уникнути.

Тема конференції «Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти» охоплює широке коло актуальних проблем, які потребують подальшого висвітлення та обговорення. Важливим напрацюваннями у цій проблематиці можуть стати дослідження регіонального виміру суспільно-політичних та економічних процесів післявоєнного розвитку, які дозволять з'ясувати чинники, що вплинули на зростання масштабів голоду в краї. Крім того, ще живі свідки тих трагічних днів, свідчення яких можуть бути вагомим джерелом у вивченні катастрофічних наслідків голодомору.

Приємно відзначити, що проведення цієї конференції стало можливим завдяки зусиллям колективів Інституту історії України НАН України та Національної спілки краєзнавців України. Сьогоднішнє поважне наукове зібрання засвідчує про добрі наукові традиції, сталі творчі контакти Ізмаїльського державного гуманітарного університету з багатьма науковими та освітніми закладами України та ближнього зарубіжжя, державними архівними установами України.

Адресую слова подяки організаторам конференції, а його учасникам бажаю професійного діалогу, творчих дискусій та плідної роботи.

Заступник директора Державного архіву Л.Г. Білоусова

Зміст

Башли М. **Голод 1946-1947 рр. на Татарбунарщині у спогадах очевидців…… 13**

Бєлоброва Т. **«Світ крізь призму болю» (ментальні риси української філософської думки)…… 16**

Березовська В. **Радянська репресивна система в Україні (1946-1953 рр.)…….. 21**

Богданова І. **Педагогічна енергетика фахівців соціономічної сфери як предмет історико-педагогічних досліджень……. 25**

Богуш А. **Дошкільне виховання в період післявоєнної відбудови в Україні (1945-1955 роки)…… 29**

Васильчук В. **Реемігрaція українських німців 40-х – початку 60-х років…….. 34**

Вігер О. **Проблеми повоєнного розвитку як об'єкт філософських та літературознавчих досліджень……... 39**

Волканова Н. **Голод 1946-1947 рр.: доля однієї родини (с. Острівне Арцизького району Одеської області)…….. 43**

Гавліцька А. **Голодомор 1946-1947 рр.: деякі аспекти гендерної психології…… 46**

Гелецький І., Олтяну В. **Німецькі поселення в південній частині Республіки Молдова…… 49**

Гончарова Н. **Методичні засади реалізації соціальних аспектів усноісторичних досліджень……..... 54**

Градинар Г. **Масштаби голоду та репресій в Ізмаїльській області (1946-1948 рр.)…….. 58**

Григорашенко Д. **Джерела як основа вивчення теми голоду 1946-1947 рр. в Україні на уроках історії……. 62**

Делюсто М. **Голод 1946-1947 рр. у Південній Бессарабії у світлі діалектного тексту… 66**

Дізанова А. **Вплив зовнішньополітичних чинників на повоєнний розвиток УРСР….. 71**

Довжук І. **Голод 1946 1947 рр.: причини й наслідки……. 76**

Долголенко І. **Освітня галузь в Українському Подунав'ї у повоєнну добу…….. 82**

Дорошева А. **«Усна історія» у дослідженні повоєнного життя населення Півдня України…… 86**

Дроздов В. **Хлібозаготівельна кампанія в Ізмаїльській області у 1946-1947 рр……. 90**

Дубровський Р. **Естетизація голоду в автобіографічній прозі Галини Гордасевич……. 95**

Жаровцева Т. **Регіональні проблеми українкої сім'ї-родини в період післявоєнної відбудови (1945-1955 рр.)……. 99**

Жоха С. **Кризові ситуації і стани в повоєнні часи……..……. 103**

Запорожченко О. **Соціально-економічні аспекти голоду 1946-1947 років на Півдні України…… 107**

Ільїн О. **Голод 1946-47 рр. у Херсонській області…….. 111**

Кічук Н. **Проблема соціального сирітства у повоєнний період розвитку українського соціуму і сьогодення……. 115**

Кічук Я. **Формування громадянської ідентичності сучасної студентської молоді на прикладах подій голоду 1946-1947 рр……. 118**

Кожухаренко Л. **Історичні дослідження шкільництвом Ізмаїльського району проблем голоду 1946-1947 рр. …… 122**

Кондратюк Г. **Кримські татари в умовах голоду в Криму: етнорегіональний контекст…….. 125**

Конончук Т. **Україна 1946-1947 років у романі «Прибутні люди» Василя Захарченка…….. 131**

Лесіна Т. **Витоки ідеї передшкільної освіти у повоєнний період вітчизняної історії XX століття…… 139**

Мазоха І. **Психологічні особливості посттравматичного стресового розладу особистості……. 142**

Михайлов О. **Ізмаїльщина під час голоду 1946-1947 рр……. 145**

Михайлуца Н. **Протоиерей, «враг народа», патриот (О. Иоанн (Крыжановский) – страницы пастырской биографии)…….. 151**

Мічуда В. **Морально-психологічний стан та поведінка сільського населення України в роки голоду 1946-1947 рр…….. 155**

Набитович І. **Повість Ольги Мак «Каміння під косою» в контексті української прози XX віку про голодомор……. 161**

Нагайко Т. **Науково-краєзнавче видання «1946-1947. Голод в Україні. Збірник спогадів»: рецензія……. 170**
Нікітіна Т. **Особенности развития сельского хозяйства в МССР в 1946-1948 гг…… 172**
Олару-Чемиртан В. **Марін Бугу: Любов матері творить дива *(англ.)*…….. 176**
Олейнікова Г. **Україна в післявоєнний час: культурологічний аспект *(англ.)*…… 180**
Пастир І. **Проблема селян південних областей України – вижити (1946-1947 годы)…… 184**
Педуряк Л. **Голод 1946-1947 рр. в Молдавській РСР у дослідженнях усної історії……. 189**
Пейков В. **Актуальні проблеми узагальнення усних переказів свідків трагічних подій 1946-1947 рр. як складова національно-патріотичного виховання студентської молоді ІДГУ……. 195**
Петрова Н., Сауляк (Борлак) І. **Голод 1946-1947 рр. як чинник деформації традиційної культури гагаузів (за матеріалами с. Дмитрівка Болградського р-ну, Одеської обл.)…….. 198**
Погорєлова А. **Методичні аспекти вивчення життєвої правди про голодомор на уроках української літератури в 11 класі…… 205**
Прокоф'єва Л. **Психологічна модель посттравматичного стресового розладу повоєнного часу……..…….. 208**
Райбедюк Г. **Художня та історична правда про голод в Україні: за матеріалами радіопублiцистики Юрія Лавріненка……..…… 212**
Рогозовська-Косунець А. **Відбудовчі процеси в системі професійно-технічної освіти на Вінниччині у перші визвольні роки (1944-1945)…… 217**
Руснак І. **«Цар Голод» та інша аграрна дивоглядія московського Кремля в оцінці Уласа Самчука……... 221**
Саввіна Л. **До онтологічних основ війни: Друга світова війна і сучасність…….. 227**
Соколова А. **Народний наратив про голод 1946-1947 рр. у болгарських селах Бессарабії……. 231**
Сорока О. **Ґенеза формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників (1946–1955 роки)…… 236**
Степанова Т. **Особливості змісту передшкільної освіти в Україні в період із 1945 по 1955 роки……. 239**
Тарапон О. **Голодомори в радянській Україні: соціокультурні та морально-етичні виміри…….. 246**
Татаринов І. **Повсякденне життя дітей околиць Ізмаїла в повоєнні роки…….. 251**
Татарко И. **Голод 1946-1947 рр. в болгарських селах Ізмаїльської області УРСР……. 256**
Томчук О. **Тема голоду у творчості українських письменників: художні та публіцистичні коди тексту…….. 263**
Томюк Н. **Чернівецька область під час голоду 1946-1947 рр…….. 267**
Тулуш А. **Досвід Європейского Союзу і Румунії в питанні офіційного засудження комунізму *(рум.)*……. 271**
Фігурний Ю. **Голод в Україні 1946-1947 рр: етнокультурний та етнорегіональний виміри…….. 277**
Фурдуй С. **Розвиток волонтерства в УРСР у повоєнний період..…….. 283**
Церковна В. **Голод 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів 287**
Циганенко Л. **Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (за матеріалами Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.)……. 295**
Чемиртан Р. **Олександра Істраті-Русу: Коли з нами це трапилось, уся надія була на Бога!» *(англ.)*……... 299**
Четверікова О. **Особливості вищої освіти в Україні у 1945-1955 рр. *(англ.)*……. 303**
Шакула В. **Переяслав-Хмельницька хлібопекарня в перод післявоєнної відбудови (1943-1955 рр.)…… 306**
Шевчук Т. **Трагедія голодомору 1946-1947 рр. у Бессарабії в художньому проекті «Голод» Іони Тукусер……... 311**

Content

Bashly M. **Famine of 1946–1947: in the memories of eyewitnesses (Tatarbunary district)**
Berezovskaya V. **Post-war repressive system in Ukraine (1946-1953 years)**
Bogdanova I. **Educational synergy of the specialists in the social sphere as an object of historical and pedagogical research**
Bogush A. **Pre-school education during the post-war reconstruction in Ukraine (1945-1955 years)**
Byelobrova T. **«The world through the prism of pain» (mental traits Ukrainian philosophical thought)**
Cemirtan R. **Alexandra Istrati-Rusu: «With everything that happened to us, all our hope was in our Lord!»**
Chetverikova E. **Features of higher education in Ukraine in 1945-1955 years**
Delyusto M. **The famine of 1946-1947 in the Southern Bessarabia in the light of dialect text**
Dizanova A. **The influence of foreign factors on the postwar development of the USSR**
Dolgolenko I. **Education in the Ukrainian Danube in postwar days**
Dorosheva A. **«Oral history» in the study of post-war life of the population of the Southern of Ukraine**
Dovzhuk I. **Starvation in 1946-1947 years: reasons and consequences**
Drozdov V. **The grain procuring campaign in Izmail region of USSR in 1946-1947**
Dubrovskyi R. **Aesthetization hunger in the autobiographical prose by Galina Hordasevych**
Figurny Y. **Famine in Ukraine of 1946-1947: ethnocultural and ethnoregional dimensions**
Furduy S. **Development of Volunteerism in the USSR in the postwar period**
Goncharova N. **Methodological principles of realization of social aspects in oral history research**
Havlitska A. **Famine of 1946-1947: some aspects of gender psychology**
Heletsky I., Oltianu V. **German settlements in southern Moldova**
Hradynar H. **Scale of the famine and repressions in Izmail region (1946-1948 years)**
*Hryhorashenko D.***The source materials as a basis for studying the topic «famine of 1946-1947 in Ukraine» at the History lessons**
Ilin O. **The famine of 1946-1947 in the Kherson region**
Kichuk N. **The problem of child abandonment in the postwar period of the Ukrainian society and present day**
Kichuk Y. **The formation of civil identity of contemporary young students on examples of the famine events in 1946-1947**
Kondratyuk G. **Crimean Tatars in Crimea hunger: ethno-regional context**
Kononchuk T. **Ukraine of 1946-1947 in the novel «Prybutni lyudy» by Vasily Zakharchenko**
Kozhuharenko L. **Historical study on starvation 1946 -1947 at schools of Ismail district**
Lesina T. **The origins of the idea preschool education in the postwar period in Ukrainian history of the XX-th century**
Masoha I. **Post-traumatic stress disorder in soldiers – combatants**
Michuda V. **Morale behavior of the rural population in Ukraine during the famine of 1946-1947**
Mihailov A.. **Izmail region in times of famine 1946-1947**
Myhaylutsa M. **Archpriest, «enemies» patriot ((Ioann (Kryzhanivskiy) – Pastoral page biography)**
Nabytovych I. **The story of Olga Mac «Stone during skew» in the context of Ukrainian literature of the XX-th century about famine**
Nagajko T. **Local history publication «1946-1947. Famine in Ukraine. Collection of memories» : a review**
Nikitina T. **Features of Moldova Agriculture in 1947-1948 years**
Olaru-Cemirtan V. **Marin Buga: «A mother's love makes miracles happen!»**
Oleinikova G. **Ukraine in the post-war time: cultural aspect**
Pastyr I. **The problem of peasants of the Southern regions of Ukraine survive (1946-1947 years)**
Peduryak L. **Famine of 1946-1947 in the Moldavian SSR in oral history research**
Peikov V. **Actual problems of generalization of oral testimonies of witnesses of the tragic events of 1946-1947 as a part of national-patriotic education of ISUH students**
Petrova N., Saulyak J. **Famine of 1946-1947. Deformation as the factor of traditional culture of Gagauz (based on v. Dmytrivka, Bolgrad district, Odesa region)**
Pogorelova A. **Methodological aspects of the study of vital truth about the Famine at Ukrainian literature lessons in 11 form**
Prokofieva L. **Psychological model of Post-traumatic stress disorder during postwar period**
Raybedyuk G. **Art and historical truth about the famine in Ukraine: the materials radio-journalism**

by Yuriy Lawrynenko

Rohozovska-Kosunets A. **Recovery processes in the system of vocational education in Vinnytsia region in the first years of liberation (1944-1945)**

Rusnak I. **«King Hunger» and other agricultural review of Moscow Kremlin in assessing Ulas Samchuk**

Savina L. **To ontological foundations of War: World War II and the presen**

Shakula V. **Pereyaslav-Khmelnytsky bakery during the post-war reconstruction (1943-1955)**

Shevchuk T. **The Tragedy of Famine of 1946-1947 in Bessarabia in the artistic project «Hunger» by Yona Tukuser**

Sokolova A. **People narrative about the famine of 1946-1947. Bulgarian villages in Bessarabia**

Soroka O. **The formation of social competence in future social projects (1946-1955)**

Stepanova T. **Features peredshkilnoyi education content Ukraine during 1945-1955 years)**

Tarapon O. **Famine in the Soviet Ukraine, socio-cultural and ethical dimensions**

Tatarinov I. **The daily life of children in urban neighborhoods of Ismail during postwar years**

Tatarko I. **Famine of 1946 - 1947 in Bulgarian villages of Izmail region of USSR**

Tomchuk O. **The theme of hunger in the works of Ukrainian writers, artistic and journalistic codes of text**

Tomyuk N. **Chernivtsi region during the famine of 1946-1947**

Tulush A. **Is the official condemning of Communism necessary? Case study: the steps made by the European Union and by Romania.**

Tserkovna V. **The Famine of 1946-1947 in Izmail Region through the Prism of the Regional Authorities Documents (on the Materials of Izmail Archives)**

Tsyganenko L. **Living conditions of students during post-war years 1944-1949 (Based on Belgorod-Dniesterovskiy Teachers Institute)**

Vasylchuk V. **Ukrainian- Germans re-emigration in the 40's – early 60's**

Viger A. **The problems of post-war development as an object of philosophical and literary studies**

Volkanova N. **Famine of 1946-1947: the fate of one family (village Ostrivne, Artsyz district, Odessa region)**

Zaporozhchenko O. **Socio-economical aspects of the famine of 1946-1947 in the south of Ukraine**

Zharovtseva T. **Regional problems of Ukrainian families during the post-war reconstruction (1945-1955 years)**

Zhoha S. **Crisis situations and state of affairs in post-wartime**

ГОЛОД 1946-1947 рр. НА ТАТАРБУНАРЩИНІ У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Маргарита Башли
канд. іст. наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Дослідження післявоєнних років і, зокрема, історії голодомору 1946-1947 рр. на території Татарбунарського району Одеської області, неможливе без вивчення усної історії. Спогади очевидців – це один із елементів висвітлення історичної правди про голод 1946-1947 рр., яка довгий час ігнорувалася та свідомо заборонялася владним режимом.

На сьогодні науковцями Інституту історії України НАН України, дослідниками Голодоморів в Україні, вченими багатьох навчальних закладів України та представниками громадських організацій зібрано чимало свідчень людей – очевидців трагедії. Голод 1946-1947 рр. на Півдні України є предметом дослідження багатьох науковців: М. М. Шитюка, О. О. Баковецької, К. Є. Горбурова, К. К. Пеливана та інших. Однак повоєнний голод у Татарбунарському районі Одеської області другої половини 40-х років ХХ ст. залишається маловивченим.

У 1945 р. більшість селянських господарств Татарбунарського району були одноосібними. З весни 1946 р. в селах розпочалася загальна колективізація, яка відбувалася в основному примусово. Проте влада ввела різноманітні додаткові податки (у фонд Радянської Армії, фонд Червоного Хреста тощо). Сплачуючи податки, селяни зоставалися без хліба. Після неврожаю багато одноосібників вступали до колгоспу, оскільки залишки хліба конфісковували, надій на новий урожай не залишалося, а колгоспникам видавали невелику частину зерна на трудодні. Ці та низка інших факторів репресивного характеру спричинили масовий голод, людські жертви.

Ключовим елементом майже в кожному дослідженні є з'ясування безпосередніх причин голоду, серед яких очевидці назвали загальним не лише повоєнну розруху, засушливий рік, але й конфіскація продуктів, чималі податки та вивезення хліба за кордон.

Наведемо слова правди жителів сіл Татарбунарського району, які одностайно засвідчили, що у селян були відібрані всі зернові запаси, що й спричинило масовий голод. Так, В. О. Назаров (с. Баштанівка) розповів: *...Батько на той час ще не повернувся з війни. Я пам'ятаю, як ми з мамою заховали два мішки проса вночі, тому що вже одного разу до нас прийшли і забрали пшеницю. Але незабаром знову прийшли, повсюди шукали і врешті-решт знайшли. Мама дуже довго і голосно плакала. Ми, діти, як могли, втішали її...* [4]. О. П. Райлян, яка мешкає у с. Баштанівка, зазначила, що *...були сильні суховії і не дуже вродило* [7]. Р. С. Ботез підтвердила: *У 1946 р. врожай був, але дуже слабкий. Хтось і по пуду зерна зібрав з гектару, а хтось менше. А от у 1947 р. була страшенна засуха і врожаю зовсім не було* [3]. А на запитання, чи вилучали хліб, С. В. Самардак відповіла: *...Це було не стихійне лихо, а умисно підготовлений голодомор. Представники місцевої влади організували в нашому*

селі спеціальні бригади, які забирали у селян усе зерно. До нас додому прийшов П. ще з двома чоловіками і змели все зерно, яке було на горищі… [7]. За свідченням, Й. К. Прутяна: *все, що було нажито до 1946 року, забрали до колгоспу. Залишили тільки швейну машинку та самовар…* [6]. Таким чином, вустами очевидців розкрито безпосередню причину голоду: тотальне пограбування селян, відбирання в них усього, чим можна було харчуватися.

Важливим є те, що сучасники подій називають прізвиська, прізвища та імена сільських активістів, які спільно з уповноваженими районних органів влади діяли як убивці, відбираючи у своїх односельців останню крихту хліба. Таку інформацію містять дані жителів сіл Дмитрівка та Баштанівка. Так, С. В. Самардак, що мешкає у с. Баштанівка, вказала прізвища трьох активістів, які грабували односельців. Жителька с. Дмитрівка І. Г. Базан згадувала: *…розрахувалися з поставкою, а тут приїхали – у фонд Червоної армії треба. Під мітлу… Ходили, тикали щупами… Заходили у будинок з трофейними гвинтівками, погрожуючи вбити нас…* [2]. Усі респонденти говорять про спеціальне знаряддя – щуп. Дехто називає його «залізним прутом», «пікою».

Мешканка с. Струмок С. М. Андрєєва на запитання, яким же чином виживала її сім'я у 1946-1947 рр., відповіла так: *...Голодували в ті роки страшно. Були пухлі від голоду. З колгоспу нам перепадав комбікорм для свиней, з якого варили кашу. Коли було зовсім скрутно, їли польові горішки та ховрахів. Ранньою весною зібрані на купки мишами горішки проростали, ми викопували та несли додому. Раз пам'ятаю, хтось у полі закопав трішки зерна, а гави знайшли, розкопали. Ми вигребли те зерно, присипали його горішками, щоб ніхто не бачив й на коромислі понесли відра додому…* [1].

Житель с. Струмок Й. К. Прутян згадує*: Пам'ятаю, раз йшов по дорозі, бачу – там, там зернинка – ячмінь і кукурудза. Я ж і пішов збирати ті зерна по дорозі. Як потім з'ясувалось, у нас у колгоспі був племінний жеребець і він отримував у фонд корма і ніс, а ця кукурудза і ячмінь сипалися. Я дійшов до двору цього хазяїна й назбирав пригоршень зерна. Це було для нас свято…* [6].

А М. І. Окороков, мешканець с. Спаське, розповів: *...Їли ми земляні горішки (кудики). Після жнив збирали на полях колоски, молотили, а зерно варили. М'ясною стравою були варені горобці. Батько їх вміло ловив. Також їли «постоли» – взуття зі свинячої шкіри. Ношене взуття люди не викидали, а зберігали на горищі. Коли настав голод, це зношене взуття вимочували, чистили, а потім варили з них «жаркоє». Коли цвіла біла акація, з її цвіту робили окрошку. Рецепт її дуже відрізняється від нинішньої. В тодішній було тільки два інгредієнти: сироватка, яка залишалася після виготовлення сиру, та цвіт білої акації. Також ловили ховрахів…* [5].

Найрозлогішими та сюжетно динамічними є спогади про те, як люди знаходили шлях до порятунку, кому завдячують збереженням свого життя. Багато мешканців сіл помандрували у світ, щоб не вмерти з голоду. *...Мати почала продавати все з хати. Вона з сусідкою ходила пішки в м. Арциз і міняли різні речі на кукурудзу та харчі…*, – згадує С. В. Самардак [8].

Жителька села Спаське Р. С. Ботез розповіла: *...У роки голоду я їздила на заробітки до Західної України. Там був врожай і можна було купити картоплю, квасолю та інші продукти. Люди там були привітні та з розумінням ставились до нас. Я допомагала родині пережити ті тяжкі часи – привозила харчі, які вимінювала на зароблені кошти* [3].

За спогадами Й. К. Прутяна, у с. Струмок: *...у 1947 році стало зовсім скрутно і батько, рятуючи родину від голоду, поїхав на заробітки на Донбас. Там працював на шахті. Мама залишилася зі мною та старшою сестрою. Батько просив переїхати до нього, та вона відмовлялась. Згодом йому дали там квартиру. Батько п'ять років просив матір приїхати, вона відмовилась, і він там одружився вдруге. ... Голодували страшно. Мама пряла вовну та плела одяг людям на замовлення – з того ми й жили. Я допомагав їй прясти, а саме я крутив колесо, бо в мами боліли ноги. Сестра у 1947 році вступила на курси трактористів. Звісно, вона не мріяла стати трактористкою. Її змусила доля та ситуація навчатися на тих курсах, бо курсантам давали пуд муки. Після закінчення училища вона працювала помічником комбайнера…* [6].

У досліджувані нами роки найбільше загинуло дітей, жінок і людей похилого віку. Більшість чоловіків працездатного віку, наприклад, села Дмитрівка, було мобілізовані радянською владою в 1944-1945 рр. на «трудовий фронт» (Урал, Донбас, м. Дніпропетровськ) і до 1946-1947 рр. не повернулися. Про страшну реальність тих часів розповідає О.П. Райлян: *...На той час я працювала в школі технічкою, без сліз не можу згадувати тих голодних, обірваних і босих дітей, які, на відмінну від сучасних, не вміли сміятися і гратися, а в їх очах було написано «їсти, їсти, їсти…». Кожного дня до школи не приходило по два, три учні – вони помирали…* [7].

Отже, серед документальних свідчень різного типу досить вагомим є джерело усної історії. Відтворюючи життєвий досвід кожної конкретної людини, свідка трагедії, можна не лише показати справжні масштаби людського горя, але й підтвердити або розширити офіційну документальну базу досліджень.

Список респондентів:

1. Андрєєва Степанида Дмитрівна (1933 р. н.), с. Струмок Татарбунарського району.
2. Базан Іванна Георгіївна (1919 р. н.), с. Дмитрівка Татарбунарського району.
3. Ботез Раїса Семенівна (1925 р. н.), с. Спаське Татарбунарського району.
4. Назаров Василь Олександрович (1934 р. н.), с. Баштанівка Татарбунарського району.
5. Окороков Михайло Іванович (1941 р. н.), с. Спаське Татарбунарського району.
6. Прутян Йосип Кирилович (1938 р. н.), с. Струмок Татарбунарського району.
7. Райлян Олена Пилипівна (1923 р. н.), с. Баштанівка Татарбунарського району.
8. Самардак Софія Василівна (1939 р. н.), с. Баштанівка Татарбунарського району.

Margarita Bashly. Hunger of 1946-1947 years in the memories of eyewitnesses (Tatarbunary district).

This article's aim is to light up the state of the postwar history of Tatarbunary district on the basis of verbal sources, according to eyewitnesses' evidences to reproduce a true about hunger of 1946-1947 years in Tatarbunary district.

Key words: *hunger, verbal sources, eyewitnesses' evidences.*

«СВІТ КРІЗЬ ПРИЗМУ БОЛЮ» (МЕНТАЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ)

Тетяна Бєлоброва
канд. філол. н., доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Зміна епох призвела до втрати сталості індивіда, який гостро переживав своє становище. Часові злами позбавили людське життя цілісності, воно стало уривчастим, фрагментарним. Втрата автентичності спонукала до постійних пошуків адекватного відтворення самопочуття людини. Площина світу змістилася до однієї конкретної особистості. Описи ущільнилися в часі, набули форми рефлективного мислення. Поставали питання: «Що є світ? Чим є наше існування? Як підійти до існування, щоб збагнути його?».

Життя – це вибір, згідно з яким людина «розміщує» себе у світі, визначає власну траєкторію, задає вихідні позиції свого існування і прагне пронести їх по всіх перехрестях світу.

Екзистенційна філософія в класичному варіанті – це філософія болю й відчаю (Кіркегор, Унамуно, Ясперс). Саме тому на думку багатьох учених, філософів, письменників виникає вона в ХХ ст., яке характеризується загостренням усіх протиріч, посиленням тоталітаризму, розповсюдженням масової культури. В умовах всебічної кризи європейської культури, конвульсійних спалахів війн, революцій посилюється зацікавленість філософів проблемами сенсу буття в його трагічному забарвленні. Екзистенціальна філософія стала «вираженням (експресіонізмом) особистої долі кожного, але власна доля повинна була виражати долю світу і людини» [3, с. 254]. Екзистенціалісти визнали, що історія, людина і світ утворюють екзистенційний континіум. Історична ситуація визначає буття людини. Українській філософії, культурі, літературі, естетиці спорідненою була філософія Бердяєва, Камю, Кіркегора, Сартра, Унамуно. Бердяєв визначав свою філософію як «драматична філософія долі, існування в часі, який переходить у вічність, в часі, який спрямований у кінечність, але це не смерть, а лише перетворення» [3, с. 263].

Група французьких істориків-медієвістів, заснована в 1929 році в Парижі висунула поняття *менталітету* (або ментальності), якому вони надавали значення особливого типу методології (екзистенціально-інтроспективної, за своїм основним змістом).

Менталітет як соціопсихологічний феномен, «арактеризує етнічні спільноти і окремих представників етносу і який визначає способи сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою оточуючого світу, а також способи і форми практичного відношення її до природного і соціального середовища» [9, с. 13].

Це – певного роду «канон інтерпретацій», психологічний інструментарій, який «синтезує, переважно на дораціональному емоційно-латентному рівні свідомості, традиції, вірування, звичаї певної етнонаціональної людської спільноти в їх реальному і уявному (марновірства, фантазії, міфи, символи, ритуали) вимірах» [4, с. 324].

Таким чином, менталітет об'єднує хаотичний і різнорідний потік напівусвідомлених сприйнять і вражень в упорядковану картину світу – світогляд.

Менталітет є своєрідним «контекстом» («горизонтом») вияву специфічного, унікально-неповторного способу «бачення» («причитування») змісту навколишнього світу та стосунків з ним, властивого певній етнонаціональній спільноті.

О. В. Киричук зазначав, що ментальності українського народу «властиві чотири системотворчі ознаки»:

1) інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженні особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно індивідуального світу;

2) кордоцентричність (від латин. «cordis» – серце) – ідея домінування «серця» (глибин людської духовності) над головою (формально-граматичним, логіко-раціональним мисленням);

3) анархічний індивідуалізм, партикулярне (особливе) прагнення до особистої свободи;

4) перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом [6, с. 11].

І. Бичко виділяє ще одну рису українського менталітету: *антеїзм* (від імені грецького міфічного героя Антея – сина богині Землі, який був нерозривно пов'язаний із землею – матінкою, постійно черпаючи від неї життєві сили) [4, с. 325]. Українська земля виступає для її народу не як суто географічне, а як духовне поняття .

Інтровертне заглиблення українців у внутрішній світ особистого переживання стало виявом індивідуалізму, який у своєму підґрунті має екзистенціально-плюралістичне бачення світу, зверненість до «внутрішнього» індивідуально-неповторного світу людини і множинність («поліфонію») світобачення, інтроспекції та споглядальної настроєності. Зрештою, українська культура, як стверджує І. Бичко, запозичує і повністю стверджує «окцидентальний (західний) персоналізм, але надає йому дещо іншого напряму … напряму розбудови особи вглибину замість експансії вширину» [4, с. 326]. Виявом такої «експансії» є рефлексія, спосіб «тут-буття», гостро емоційне переживання сьогоденності життя.

Постулати екзистенціалістської філософії виявилися близькими українській філософській думці. Домінуючим в українській ментальності є *екзистенційно-кордоцентричний тип* філософування. Особливого поширення він набув у 90-их роках XIX століття. Стосовно співвіднесення сутності екзистенціалізму/екзистенційності з характером української філософської думки варто визначити поняття, якими послуговувалася екзистенціалістська парадигма:

- екзистенційне мислення, яке передбачає особливий тип мислення з ознаками беззаперечної причетності до складних проблем людського буття. Воно послуговується одвічними істинами, основою яких є Святе Письмо;
- екзистенційне філософування об'єднує поняття: екзистенційний дух, екзистенційний характер, екзистенційна спрямованість творчості, екзистенційний підхід, екзистенційні мотиви. Екзистенційне філософування – це аналіз філософських проблем буття людини в «межових» ситуаціях, який відтворює трагічний стан особи або суспільства загалом, болісно шукає

шляхи виходу з проблеми. Цей вид мислення став предтечею екзистенціалізму в українській філософії ХХ ст.

Ці вихідні основи властиві українському світоглядові взагалі, тому і визнаною стає закоріненість української ментальності в проблеми буття, з'ясування істинності життя та людської сутності взагалі. Екзистенціалістська увага до особовості, немилосердно придушеної дійсністю, для якої єдиною правдою є її власна вітальність, виявилася суголосною багатьом українським письменникам, поетам, філософам, історикам.

Література існує в часі й іспит часу – це найбільше випробування для літературного твору. Поет бачить світ і життя своїми очима, оцінює світ і життя власним розумом, хоча відбувається це в рамках світогляду й епохи, в яку він живе. Поетів у межах екзистенційної естетики більше цікавить сучасний момент, злети, муки і трагізм існування. Історичні події ХХ сторіччя руйнували цілісну картину світу, онтологічно розламували буття людини. «Убогість часу» явила незахищеність індивіда в буремному морі життя. В поезії ХХ сторіччя відбулося зміщення акцентів у бік індивіда, який став заручником життя, котре накочувало хвилями відчаю, тривоги і розгубленості.

Завдання поезії тепер полягало в пізнанні світу, місця людини в ньому й серед інших людей, спробі охопити безмежний простір і злитися з нескінченним часом. Існування уособлювало маленький острівець, на який життєва катастрофа викинула людину, і вона постала серед чужого їй світу, який неможливо змінити, треба було лише адаптуватися до конкретних умов.

Отже, філософсько-екзистенційна проблематика в літературному творі утворюється за допомогою системи моральних категорій – екзистенціалів: віри, страждання, болю, туги, смерті, жаху, неволі, надії тощо. Заглиблення поета у власну екзистенцію давало змогу відтворити трагізм індивідуальної драми. Екзистенційне філософування проявляється в роздумах над сенсом власного життя у плині трагічно незворотнього часу. В даній поетичній системі формуються екзистенціали: відчуження, біль душі, власна самота.

Звертаючись до творчості відомого поета-державника Є.Маланюка, згадуєш його твір «Ісход», який став драматичним підсумком «вічного болю» за свою Батьківщину. Війна з її підсумком стала своєрідною межею, що поділила життя письменника на до і після неї: «Ти серпень днів стрічаєш на межі жасних епох» [8, с. 452] .

І от, коли ворожиш жить,
А чи прийняти праву кару,-
Між смарагдових лук біжить
Молочна бірюза Ізару.
І, знявшись у глибоку синь,
Смерекові згубивши скальпи,
Вдивляються у височінь
Камінним оком сизі Альпи.
І вічність сяє. Й дні пливуть.
І, мандрами і болем стертий,
Вже майже знаєш, як забуть,
Що сонце це – *є сонцем смерті*» [8, с.450]

Аналізуючи творчість Є.Маланюка, розглядаємо концепт «*смерть»* у декількох тематичних планах: історіософському (*смерть* як загибель народу,

нації, держави); релігійно-філософському (*смерть* епохи, в якій панує всесвітнє зло); екзистенціально-філософському (*смерть* як кінцевість індивідуального буття у світі). Осмислення смерті передбачає всю гаму екзистенційних станів, пов'язаних із нею, – тривогу, страх, відчуття приреченості, безнадії, глибокого смутку й самотності, відчуття відчуження через незворотну втрату рідної землі, крізь які проходить ліричний герой Є.Маланюка. Усвідомлюючи трагізм кінцевості певного етапу людського буття у світі, висновком про поєднання життя і смерті як устрою божественної світобудови Є.Маланюк вдається до розуміння гріха великого масштабу:

Ні голуб не злетить, ні крикне мева,
Безоке небо зморою лягло.
Останні із людей –Адам і Єва-
Покутуєм за кров, за гріх, за зло.
(«Дві поезії на одну тему») [2, с. 25]

Катастрофа повторення кіл життя розставляє нові акценти поетового розуміння й оцінки подій, зумовлених «лютим чином історії».

Поетичний світ Є. Маланюка наповнений відповідною образною метафорикою й символікою: «цілунків пізніх мертвий мед», «затамувати вічний кровоток», «гасне неповторена весна», «пісня болю в шумі листопаду», «безоке небо», «роки попеліють крадькома», «молитись мертвій і страшній красі», «полетіти в безнадійний вирій», «душа заснула», «німіє спів».

Поетові від природи близькі життєві питання «свободи вибору» й відповідальності за свій вибір, свого місця у світі, ставлення до свого поетичного покликання як самовиявлення, самовираження,котре надає сенсу в житті, ставлення до смерті – питання, що склали проблематику літератури й філософії екзистенціалізму.

Загалом, українській ментальності властивий «трагічний оптимізм – як особлива філософія життя» [5, с.279]. Н. Михайловська вважає І. Франка «непересічним представником екзистенційного філософування в Україні к. XIX – XX ст.» [8, с.86]. Він належить до когорти «трагічних оптимістів» (Кіркегор, Унамуно).

Трагічний характер його філософування був зумовлений не лише «фаталізмом» доби, а катастрофічністю особистого існування.

Зразком екзистенційної поезії є «Притча про життя» (збірка «Мій ізмарагд»). В алегоричних образах природи поет втілив суть людського буття, яке як самоданність перебуває в світі та є залежним від нього. І тільки людина своєю дією, своїм «бунтом» може протистояти йому. У цій «притчі» людське буття перебуває між двома крайнощами: «тут-буття» і «забуття», між ними існує вибір і страх перед ним, який загострює трагізм окремого індивіда. В образі чоловіка, який висить над безоднею, автор вбачає «кожного з нас»:

Життя важке, природа нам ворожа,
І тисяч пригод і небезпек
З усіх боків усе нас окружають,
Голодний лев над нами – то є см ерть;
Дракон внизу – то вічне забуття,
Що кождого нагрожуєсь пожерти,
А миші, чорна й біла – день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,

А та гадюка під ногами, -
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кождій хвилі
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчепившись,
Міркуємо спастися від заглади, -
Се людська пам'ять – щира, так коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку [10, с.183]

До речі, вже в циклі «Зів'яле листя» Франко виявив близькість до постулатів екзистенціалізму, які знайшли філософське втілення у творах Паскаля, Кіркегора – це неспівмірність Я і простору. У «Другому жмутку» ліричний герой роздумує про «простерте полотно простору, яке поглинає я»; самотність людини у світі, визнання абсурдності буття:

І я в юрбі, сумний і одинокий,
Пливу безвладно…
(ХХ. «Привид», с. 122)
Неначе крапля в океані,
Розпливусь я, потону….
Сам з собою у роздорі
(XI. С. 117)

Порядок світу – це проект, тому людина повинна вибудовувати себе як єдність. Роз'єднаний світ уже не є Космосом, більше того, він би не існував взагалі, не був би наділений буттям. Воля спонукає людину до єдності «Я», а світ – до необхідного порядку; індивід входить у цей порядок як «елемент, що одночасно живе в ньому і панує над ним» [1, с. 156] . Без волі не тільки людина втрачає себе в непослідовній, поверхневій, неадекватній та анонімній екзистенції, але й світ розпадається на предмети і події, розрізнені, позбавлені реальної сполучуваності. Людина власними силами закорінює себе у світ і робить його послідовною реальністю. Усвідомлюючи себе як природу, індивід може реалізувати себе як частина природи і тим самим змусити її виявити себе: це й відбувається в мистецтві. Буття і Ніщо стають для людини двома жорнами, між якими вона обертається, світ уособлює божевілля і трагедію.

Література:

1. Аббаньяно Н. Экзистенция как свобода / Н. Аббаньяно // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 146-157.
2. Архів Є. Маланюка в УВАН у США. – Ф.XXXVIII. – Од.зб. – 262 с.
3. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н. А. бердяев. – М., 1993.
4. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви» / І. Бичко // Київські обрії: історико-філософські нариси. – К., 1997.
5. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Торонто, 1958. – С. 279.
6. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, ґенеза / О. В. Киричук // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доповідей і матеріали Міжнар. наук. конфер. – К. – С. 11.
7. Маланюк Євген. Поезії / Євген Маланюк. – Львів, 1991.
8. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософствування в українській літературі 19 – І полов. 20 ст. / Н. Михайловська. – Львів, 1998.

9. Старовойт І. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей / І. Старовойт. – Київ – Тернопіль, 1997.
10. Франко І. Твори в трьох томах. Т. 1. / І. Франко. – К., 1991. – С. 183.

Tetyana Byelobrova. «The world through the prism of pain» (mental traits Ukrainian philosophical thought)

The article is devoted to the researching of concepts of existentialism in poetical literary production. The object of the article is category existence in literary production, existence-situation, existence-subject, existence-feeling. The existentialism has foreseen deliberate difference between the time of public existence and the time of individual existence life.

Key words: *existentialism space, death, anteism, mentality, ontology*

РАДЯНСЬКА РЕПРЕСИВНА СИСТЕМА В УКРАЇНІ (1946-1953 рр.)

Вікторія Березовська
канд. іст. наук, доцент,
Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Україна)

У 2017 р. минають 70 роковини жахливого періоду в історії нашої держави – голоду 1946-1947 рр. Тяжкою спадщиною для українських земель стали й повоєнні репресії. Особливо постраждали території, які були приєднані до СРСР на заключному етапі Другої світової війни, – західноукраїнські та бессарабські землі. Дослідження цих питань необхідно не лише для відтворення історичної правди, а в першу чергу для розкріпачення суспільної свідомості, закутої в роки тоталітарного режиму, щоб страшне минуле ніколи не повернулося.

У вітчизняній історичній науці питання репресивної політики влади даного періоду потребують подальших розробок. Загальна інформація про голод 1946-1947 рр. та повоєнні репресії в цілому по Україні представлена більш-менш цілісною картиною. Вагомий внесок у розробку різноманітних аспектів проблематики повоєнного голоду та репресій внесли українські історики В. Баран, О. Веселова, В. Даниленко, В. Нікольський, Ю. Шаповал, В. Шитюк та інші [1]. На жаль, питання, пов’язані з перебігом подій на території Південної Бессарабії (голод, репресії, виселення представників різних етнічних груп з цих територій, переслідування та розкуркулення селянства тощо) до сьогодні залишаються ще недостатньо дослідженими.

Як зазначав у дисертаційному дослідженні С. Василенко, «тяжкою спадщиною повоєнної доби стали масові репресії, які чинились сталінським режимом та його провідниками на території України та жертвами яких стали представники всіх верств населення. Фільтрація населення на визволеній території, голод 1946-1947 рр., переслідування національної інтелігенції, придушення патріотичного руху опору, знищення Української автокефальної та греко-католицької церков, переслідування духовенства й віруючих різних

конфесій, примусові депортації, постійний політичний, економічний, ідеологічний тиск – це наслідок існуючої в ті часи репресивно-каральної системи» [3, с. 1].

Характер повоєнних репресій значно проявлявся щодо регіональних особливостей. Після звільнення в 1944 р. південних районів Одеської області в регіоні розпочався процес встановлення (відновлення) радянської влади, який супроводжувався репресивними заходами стосовно людей різних національностей, які перебували під окупацією або змушені були працювати на ворога. Як правило, їх вважали зрадниками, кидали до в'язниць, направляли до таборів, а їх родини примусово переселяли. Репресивні заходи в Ізмаїльській області особливо активно проводилися владою під час повоєнного голоду. Лише в 1949 р. на спецпоселення з «Чорноморського узбережжя» прибуло 57 680 осіб, у першу чергу, це турки, греки, румуни, болгари. Всього з Одеської, Миколаївської, Ізмаїльської та Херсонської областей виселено 300 сімей загальною кількістю 448 осіб.

Повоєнний голод у болгарських селах Ізмаїльської області УРСР був величезною репресивною акцією держави проти болгарського населення. В результаті дії суми чинників: трудової мобілізації, хвороб, репресій, голоду кількість населення в болгарських селах Південної Бессарабії зменшилася приблизно на 30 %. Наприклад, у болгарському с. Городне від голоду померло від 1 000 до 1 200 осіб при загальній кількості населення в 1945 р. – 6 615 жителів [7, с. 82].

У перші повоєнні роки особливо піддавалися репресіям репатріанти. З 1 млн. 250 тис. українців, які повернулися з каторжних робіт у Німеччині, 360 тис. відправлено до таборів як «зрадників Батьківщини» [6, с. 22]. Ті, хто залишався на волі, відчували постійні труднощі з працевлаштуванням, пропискою, одержанням житла тощо. Ще довгі роки в кожній анкеті існувала спеціальна графа, в якій громадяни мали вказувати, чи були вони або їх близькі родичі в полоні або на окупованій території.

Паралельно з цим процесом в регіоні розпочалася колективізація, впровадження якої за вже відомим сценарієм вимагало насильницької експропріації зерна й розкуркулення заможних селян. Держава постійно підвищувала плани хлібозаготівель, а місцеві партійні діячі, демонструючи лояльність і підтримку нової влади, забирали у селян практично все. Несприятливі кліматичні умови довершили справу, яка закінчилась страшним голодом 1946-1947 рр. Тоталітарна держава замість реальної допомоги населенню в розпал голоду посилила кримінальне переслідування «розкрадачів соціалістичної власності».

Голод сприяв погіршенню кримінальної обстановки в країні в цілому та в регіоні зокрема. Люди, що не мали засобів до існування, йшли на злочини – пограбування, вбивства, крадіжки. Зняття в жовтні 1946 р. селян з нормованого забезпечення загострило криміногенну ситуацію. За інформацією В. Зими, восени 1946 р. в цілому по країні за крадіжку хліба було засуджено 543 369 осіб, з яких майже 75% приговорили до позбавлення волі. За законом від 7 серпня 1932 р. (в народі «закон про п'ять колосків») було засуджено 1 146 осіб, більшість з яких мешкали в Ставропольському краї, Одеській і Харківський областях [4, с. 87].

У другій половині 1946 р. Рада Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) прийняли дві постанови, котрі мали забезпечити охорону та збереження державних запасів

зерна: «Про заходи щодо забезпечення збереження хліба, недопущення його розбазарювання, крадіжки та псування» (27.06.1946 р.) та «Щодо забезпечення охорони державного хлібу» (25.10.1946 р.), за якими правоохоронним органам на місцях надавався дозвіл на застосування крайніх заходів, включаючи розстріл. Найбільш жорстокі закони, за якими навіть дрібна крадіжка каралася терміном ув'язнення від 10 до 25 років, були прийняті влітку 1947 р. – «Про карну відповідальність за крадіжку державного та громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян». Червневі накази 1947 р. повинні були нагадати селянам, що весь вирощений урожай є власністю держави, яка безжалісно карала своїх громадян за будь-який натяк на можливість справедливого розподілу або спробу отримати зароблене.

Головними формами повоєнних репресій проти села стали виселення, притягнення до кримінальної відповідальності, відправка до таборів. За підрахунками дослідника В. Калініченка, найбільша кількість арештів селян (13 тис. 160 осіб) приходилася на 1947 р., що складало 59,7 % від загальної кількості, з яких більшість були одноосібники – 10 510 осіб (47,7 %) [5, с. 10]. Кількість заарештованих колгоспників та одноосібників згідно зі статистикою МДБ УРСР у повоєнний період склала близько 50 % від загальної кількості заарештованих.

Удари сталінської юстиції боляче зачепили жінок і дітей, котрі, намагаючись вберегтися від голодної смерті, йшли на поля різати колоски. Серед засуджених у 1946-1947 рр. в цілому в країні жінки з малолітніми дітьми становили близько 50%. У таборах, колоніях і в'язницях на 1 липня 1947 р. разом з матерями знаходилося 18 790 дітей у віці до 4 років [4, с. 92].

Не вдавалося уникнути переслідувань й керівників господарств. Так, за підрахунками В. Калініченка, у 1945 р. кількість голів колгоспів знятих з посад становила у другій половині 1945 р. – 52,2 %, в 1947 р. – 48,4 %, 1949 р. – 42,1 %, 1950 р. – 46,6 %, за першу половину 1953 – 34 %. З роками зростає кількість засуджених керівників. Так, за друге півріччя 1948 р. по Україні засуджено 280 голів колгоспів, у другій половині 1949 р. – 346, а в 1952 р. – вже 640 керівників господарств [6, с. 23]. Репресії проти робітників і селян у повоєнний період активно продовжувалися, скалічивши долі сотень та призвівши до смерті тисячі людей.

Правові засади повоєнних часів не гарантували людині справедливість і об'єктивність, а розв'язували руки карально-репресивним органам. Посилення законодавства вимагало збільшення репресивно-карального апарату, що, порівняно з довоєнним часом, значно збільшився. Важко не погодитися з тезою дослідника М. Шитюка, який стверджував, що: «...в розвитку репресивного законодавства вбачалася своя логіка. Секретність та підзаконність більшості законодавчих актів вказують на помірковану ідеологічну політику та супротив народу репресивному законодавству. Звідси принцип тоталітарної влади – людина повинна якомога менше знати про свої права» [8, с. 316].

Повоєнні політичні репресії супроводжували всю територію України. Майже 180 тис. жителів України були заарештовані, що склало 25% від загальної кількості заарештованих у СРСР. У цілому в Україні за 1946-1953 рр. загальна кількість постраждалих склала 700-800 тис. осіб, незаконно репресованих – 200-250 тис. [9, с. 42]. Терором і репресіями колишня влада намагалася залякати і зламати населення, вишукуючи часто міфічних «ворогів

народу» та створюючи в уяві слідчих неіснуючі організації. Репресивно-каральний апарат повоєнного періоду добре навчений, як зліпити образ «ворога народу», «шпигуна», використовуючи традиційні методи наклепів, тортур, знущань. Антигуманна суть і методи сталінської політики спричинили деформацію соціалістичної законності, порушення громадських і моральних норм у повоєнний період. Деформація законодавства, посилення репресивно-каральних заходів у державі звели нанівець правову захищеність громадян, сприяло встановленню тоталітаризму.

Література:

1. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Видав. дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.; Веселова О. М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан, НАН України. Інститут історії України. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 273 с.; Шаповал Ю. Україна XX ст. : особи та події в контексті важкої історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.; Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 2003. – 624 с.

2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні1917-1953 рр. : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : [у 2-х кн.] / Іван Григорович Білас. – К. : Либідь : Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.

3. Василенко С. М. Повоєнні репресії проти населення України (1944-1953 рр.). : автореф. ... канд. дис. / С. Василенко. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.

4. Зима В. Ф. Социология бесправия. Реакция сталинской юстиции на голод 1946-1947 гг. / Вениамин Федорович Зима // Социологические исследования. – 1999. – № 2. – С. 87-98.

5. Калініченко В. Повоєнний голод в Україні (друга половина 40-х років XX ст.) : автореф. ... канд. дис. / В. Калініченко. – Харків, 2010. – 21 с.

6. Калиниченко В. Голод 1946-1947 рр. в Україні / В. Калиниченко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 1997. – С. 22-23 (рос. мовою).

7. Татарко І. І. Соціально-економічний та культурно-освітній розвиток болгарського населення Ізмаїльської області та півдня МРСР в 1944-1954 рр. / І. І. Татарко // Гілея: науковий вісник. – Вип. 101. – С. 80-84.

8. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті рр. XX ст. / Микола Миколайович Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 550 с.

9. Шитюк М. М. Эволюция репрессивно-карательной системы советской Украины / М. М. Шитюк // Украинский исторический журнал. – 2001. – № 3. – С. 40-43.

Viktoriia Berezovskaya. Post-war repressive system in Ukraine (1946-1953 years).

The article concerns the questions of toughening of repressive measures policy in Ukraine after the World War II. The Soviet repressive legislation of this period is studied. The author cites the concrete data of the consequences of starvation for Ukraine in 1946-1947 years.

Key words: *starvation, repressive measures, repatriation, legitimacy.*

ПЕДАГОГІЧНА ЕНЕРГЕТИКА ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інна Богданова
докт. пед. наук, професор,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна)

Період повоєнного розвитку суспільства характеризується економічною нестабільністю, нерегулярним харчуванням людей, незадовільними житлово-побутовими умовами і недодержанням оптимальних умов праці з низьким рівнем заробітної плати, що призводили їх до стану постійного внутрішнього напруження, стресу, який спричиняв порушення діяльності нервової системи, дисбаланс усього організму. Стресові стани були стимуляторами практично всіх захворювань, негативно впливали на здатність організму протистояти різним хворобам, знижували адаптаційні можливості організму. Особливо вразливою категорією була учнівська молодь, оскільки в період війни втратила можливість навчатися, повноцінно харчуватися й розвиватися в безпечному середовищі. Ці та безліч інших факторів негативно впливали на стан здоров'я дітей та молоді, тому в повоєнні роки перед учителями постало завдання забезпечення необхідних умов збереження й зміцнення здоров'я учнів у навчально-виховному процесі шкіл. Відтак, була приділена належна увага підготовці майбутніх вчителів взагалі та учителів фізичної культури зокрема в аспекті формування їх готовності до здоров'язбережувальної діяльності в освітніх закладах. Складовою означеної готовності, на наш погляд, була й залишається дотепер енергодійність учителя.

Назріла потреба у вивченні питання щодо енергетики людини взагалі та енергетики вчителя зокрема. В чому полягає проблема? З'ясувалося, що технічні прилади сьогодення можуть сфотографувати енергетичне поле людини, навіть визначити його колір, що змінюється в залежності від стану людини. Кожен із нас відчуває свій енергетичний потенціал, який залежить від обставин, що впливають на нас. Безліч факторів впливає на стан людини та її енергетику, мабуть, ці два явища взаємопов'язані та взаємозалежні. Відтак, треба визначитись із цими поняттями та їх зв'язками, а також із провідними факторами, що впливають на них задля з'ясування сутності їх структури й можливості їх вивчення. Навіщо вивчати людську енергетику й зокрема енергетику вчителя, виникає питання. Відповідь лежить у площині здоров'язбереження та професійної досконалості, ефективності, результативності тощо. Провідний мотив вивчення цієї проблеми криється у виявлені тих енергетичних впливів, які здійснюються під час педагогічної взаємодії учасників означеного процесу. Особливо цінним є питання вивчення енергетичного зарядження один одного знаннями, ідеями, переконаннями тощо в ході педагогічного процесу. Якщо припустити, що будь-яка інформація, котра потрапляє до нас ззовні від інших людей, має енергетичний заряд, то ці люди його й забезпечують. У цій інформації міститься їх сила впевненості, значущості, достовірності, переконливості –того, що вони передають, тобто їх сила впливу. Зміст інформації, що передається у будь-якій модальності, містить

енергетичний потенціал того, хто передає, який, у свою чергу, містить певний стан людини (фізичний, психічний, духовний). Стан людини якимось чином шифрується у тій інформації, котру створює особистість, навіть у друкованих варіантах. Значущість має емоційна складова, емоційний фон містить енергетичний заряд. Емоції супроводжують будь-які людські дії, в тому числі й створення та передавання інформації, що постійно здійснюється в процесі педагогічної діяльності.

Педагогічна енергетика формується на стику психології, педагогіки, фізіології, біомеханіки й трактується як науковий напрям, орієнтований на виявлення особливостей інформаційно-енергетичного обміну між учасниками педагогічного процесу. Означений обмін трансформується у відповідну педагогічну діяльність, що виступає мірилом витраченої енергії її учасників. Педагогічна діяльність, у свою чергу, задіює енергетичний потенціал учасників процесу й знову провокує їх до інформаційно-енергетичного обміну. Вона як різновид професійної діяльності спрямована на створення сприятливих умов всебічного розвитку особистості, виховання й навчання, професійного становлення й задоволення її потреб в процесі життєдіяльності. Означена діяльність передбачає орієнтацію на особистість, на її індивідуальність, що розглядається як найвища цінність, тому належить до розряду гуманних. Оскільки діяльність трактується як дія, яка отримала самостійний і усвідомлений мотив, то діяльність і свідомість пов'язані між собою в рамках однієї цілісної системи. Будь-яка діяльність спрямована на досягнення конкретної мети або низки умотивованих цілей. Будова діяльності має складний, діалектичний характер взаємозв'язку й взаємних переходів таких компонентів, як мотив, предмет, мета, результат (за О. Леонтьєвим).

Педагогічна діяльність передбачає взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, специфіка й результативність якої цілком залежить від рівня професіоналізму вчителя. У свою чергу, педагогічна взаємодія одержує ознаки психологічного опосередкування системи «вчитель-учень» у поняттях особистості й діяльності як інтернальних суб'єктних психічних утворень. Ознака інтернальності зв'язана з процесом інтеріоризації минулого досвіду, який у скороченому вигляді – у вигляді установки опосередковує взаємодію в системі «суб'єкт – суб'єкт». Відтак, педагогічна взаємодія є видом взаємодії, котра здійснюється в особистісно-діяльнісній парадигмі педагогічного процесу. Системним результатом педагогічної взаємодії є розвиток особистості та діяльності її учасників на основі кооперативних відносин у процесі взаємної діяльності. Основною ознакою педагогічної взаємодії є розвиток суб'єктності її учасників відповідно до вимог педагогічного процесу (формування особистості й освіченості). Суб'єкт регулює свою активність у площині суб'єкт – об'єктних відношень за допомогою інтернального суб'єктного механізму діяльності, а в площині суб'єкт – суб'єктних відношень – за допомогою інтернального суб'єктного механізму особистості [1].

Рухомою силою будь-якої діяльності особистості поряд із метою, завданнями, функціями, компонентами, технологіями, результатами виступає біопсихічна енергія, яка породжується життєдіяльністю людського організму. Енергія в перекладі з грецької означає діяльність, тобто загальна міра різного роду рухів і взаємодій. Частиною біопсихічної енергії є психічна, джерелом якої є головний мозок разом з каналами сприймання інформації різного роду, так

званими аналізаторами. Аналізатори пристосовані до відображення конкретних видів енергій: електромагнітної, хімічної, механічної, теплової, гравітаційної. Коли та чи інша енергія впливає на мозок, вона приводить у дію нематеріальні, тобто ідеальні компоненти психіки – мислення, пам'ять, увагу, представлення, під дією яких просинаються знання, досвід, бажання, установки, цінності, звички, уміння, навички тощо. Психічна енергія являє собою діяльність нематеріальних або ідеальних проявів психіки, що володіють інформацією, яка міститься на різних її рівнях, а саме: свідомості, передсвідомості та підсвідомості. Отож, нематеріальні прояви психіки містять енергію, нею наділені образи, потреби, думки, здібності, емоції, почуття, знання, установки, бажання, звички, мотиви, оскільки вони є носіями інформації [2].

Відтак, під дією різних видів енергій збуджуються ідеальні компоненти психіки, які мають цілком видимий зовнішній прояв, що реалізується, в нашому випадку, у вигляді взаємодії суб'єктів педагогічного процесу або педагогічного впливу одних суб'єктів на інші. В процесі педагогічної взаємодії відбувається обмін енергіями між суб'єктами завдяки словам, емоціям, прийняттю рішень або певних дій, що призводить до їх активності. З боку вчителя енергетичний вплив має цілеспрямований характер на особистість учня, дія якого забезпечує взаємні відносини. Створюється інформаційно-енергетичне поле, в якому відбувається педагогічна взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, воно невидиме й нечутне, але відчувається всіма учасниками означеного процесу. Розглянемо особливості прояву педагогічної енергетики професора Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського – Р. І. Хмелюк, яка більше півстоліття присвятила педагогічній діяльності.

Вплив Раїси Іллівни в процесі педагогічної взаємодії на своїх учнів мав неабиякий результат. Її слова заряджали енергією і були здатні розбудити цілий потік ідей, бажань, емоцій, планів тощо. Виходить, що енергія її мислення збуджувала, тобто приводила в дію думки, бажання, емоції, почуття, знання, установки, звички, мотиви, властивості характеру, тобто всі прояви ідеального в її учнів. Отже, оскільки думки виступають носіями інформації, яка, в свою чергу, є джерелом енергії, то створюється інформаційно-енергетичне поле особистості, невидиме й нечутне, котре відображає сутність конкретної індивідуальності. Відтепер можна стверджувати про існування інформаційно-енергетичного поля Раїси Іллівни, що відображало її професійну діяльність, а саме, діяльність педагогічну. Вочевидь це поле існує й зараз, оскільки ми, її учні, відчуваємо його вплив. Енергетичний заряд цього поля спонукає нас повторювати її вислови, цитувати думки, впроваджувати її ідеї. Мабуть, міць педагогічної енергетики нашого вчителя залежала від її педагогічного світогляду, здібностей, задатків, інтелекту, бажань, волі, емоційного стану, наполегливості, концентрації уваги тощо, які сприяли генеруванню нових ідей, поглядів, дій у нас, її учнів. Педагогічна енергетика Раїси Іллівни Хмелюк приваблювала своїм гуманізмом, демократизмом і вільнодумством на тлі ерудиції, спостережливості та оригінального гумору. Завдяки дії вищеозначеного поля вчителя на діяльність своїх учнів у них виникали спонукальні мотиви і стимули формувати нові ідеї, виявляти передові погляди та уявлення про освіту загалом та про педагогічну освіту зокрема. Педагогічна енергетика Раїси Іллівни багаторазово трансформувалася в її учнях, викликаючи резонанс у думках, почуттях,

цінностях і реалізовувалася зовні у проведених дослідженнях, створених технологіях, розроблених методиках, упроваджених нових навчальних дисциплінах тощо. Педагогічний заряд знань, якими володіла Раїса Іллівна, мав професійну силу, сутність якої криється в суб'єктному розумінні своїх енергетичних можливостей, усвідомлені своєї сили досягнень, сили самоактуалізації, сили реалізації «Я-концепції», сили розуміння власних можливостей. Мова йде про внутрішній стан особистості, про її заряд, що виявляється не лише через рівень готовності до успішної професійної діяльності, але й через певний енергетичний потенціал, що створює атмосферу педагогічного зарядження. Це, фактично, розуміння енергетичного стану своїх знань, умінь, досвіду, що забезпечують сили впливу або енергію творення педагогічної взаємодії. Відтак, розглянуте педагогічне зарядження знаннями, ідеями, почуттями, цінностями й досвідом діяльності створювало педагогічну енергетику Раїси Іллівни.

У загальному вигляді висновок проведених роздумів такий. Прояв педагогічної енергетики характеризувався такими ознаками: протяжністю у просторі (зарядження учасників педагогічної взаємодії, від них до інших суб'єктів діяльності, яку вони будуть поширювати); потужністю результатів діяльності, «енергодія» яких перевищує енергетичні витрати вчителя; оригінальністю та інтенсивністю методів і прийомів професійної діяльності; практичною значущістю, котра виявляється в постачанні «енергодії», тобто зарядженні нею якомога більшої кількості суб'єктів діяльності; генеруванням знань, які своїм внутрішнім потенціалом створюють умови для продукування нових знань; плинністю у часі завдяки постійному оновленню знань; індивідуальністю, що характеризується специфічним чуттям, проблемним баченням, тонким розумінням, творчим уявленням, чіткою пронизливістю, практичною мудрістю.

На педагогічну енергетику вчителя впливає безліч різноманітних за своєю природою, характером і силою впливу факторів (позитивних, амбівалентних, негативних), які переробляються в лабораторії емоцій, породжуючи певні стани. За допомогою тестування щодо виявлення домінуючої формули перетворення енергії впливу загалом фіксується три показники: ейфорійна активність, рефрактерна активність, дисфорійна активність, значно рідше фіксується пасивне перетворення енергії. Ейфорійне перетворення енергії свідчить про те, що будь-які фактори впливу зазвичай переробляються в позитивну енергію, котра породжує позитивні стани, що спрямовуються ззовні й створюють активні дії. Рефрактерне перетворення енергії свідчить про те, що емоційна система особистості пасує перед різними енергетичними впливами й залишається у вигляді переживань, неприємних відчуттів тощо. Дисфорійна активність характеризується тим, що й позитивні, і негативні стимули зводяться до негативних переживань.

Пасивне перетворення енергії свідчить про схильність до спокійного переживання різних стимулів, не надаючи їм особливого значення, що трактується як енергозбережувальний стиль поведінки, однак спостерігачі можуть сприймати таку поведінку як відсторонення, байдужість. Педагогічна енергетика будь-якого вчителя, що створює атмосферу взаємного проникнення й педагогічного зарядження знаннями, ідеями, емоціями, почуттями тощо потребує спеціального дослідження в подальшому. Особливої уваги заслуговує

вивчення емоцій, які виконують роль посередника у перетворенні матеріальних зовнішніх і внутрішніх впливів у психічну енергію в процесі педагогічної взаємодії. Вважається, що емоції знаходяться на стику злиття двох світів – матеріального та ідеального й забезпечують перетворення різних видів енергії, що впливає на індивіда, в психічну енергію та навпаки. Професія вчителя належить до професій соціономічної сфери.

Енергодійність фахівців соціономічної сфери як самодетермінація характеризується збереженням енергетичного заряду для реалізації усвідомленого вибору щодо успішної професійної діяльності. Цей стан має такі показники, як наполегливість, здатність генерувати отриманий соціальний досвід і заряджати ним інших. Протяжність або інакше продовження у просторі педагогічної енергетики означає зарядження учасників педагогічного процесу інформацією, що сприяє здійсненню діяльності. Інформація спонукає до енергодії, тобто заряджає енергодійністю учасників означеного процесу.

Література:

1. Велитченко Л. К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу / Л. К. Велитченко. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. – 355 с.
2. Бойко В. В. Психоэнергетика / В. В. Бойко. – СПб. : Питер, 2008. – 416 с.

Inna Bogdanova. Dagogical energy of socionomic area specialists as the subject of historical and pedagogical studies.

The article reveals the essence of pedagogical energy as scientific field that focuses on identifying the characteristics of information and energy exchange between the participants of the educational process. It is determined the energy-activity of a teacher as the self-determination which is characterized by preserving energy for the realization a conscious choice for a successful professional activity.

Key words: *energy potential of the individual, pedagogical energy, energy-activity.*

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ (1945-1955 рр.)

Алла Богуш
докт. пед. наук, професор,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна)

Перед минулим – зніміть капелюхи,
перед майбутнім – засукайте рукава
(Народна мудрість)

Проблему розбудови вітчизняної системи дошкільного виховання в 1943-60 роках XIX ст. досліджували такі вчені, як Л. Батліна, Т. Введенська, Л. Глухенька, Т. Губенко, Р. Жуковська, Л. Пеньєвська, Є. Радіна, М. Стельмахович, Т. Степанова, Є. Сухенько, І. Услюкаєва та ін. Українська освіта в 40 роках XX ст., за словами М. Стельмаховича, була «приборканим і

слухняним інструментом тоталітарного режиму» [1, с. 293]. Переживши беззаконня періоду колективізації, голодомор 1932-1933 років, репресії та переслідування «інтелігенції», освіта України не могла більше протистояти антинародній політиці влади і стала «слухняним провідником» її волі, провідником політики насилля [1]. Педагоги (вихователі, вчителі) розглядалися владою як безсловесні виконавці політики партії з її антигуманістичною сутністю, яка, по суті, залишилася здебільшого такою і в повоєнні роки.

Зазначимо, що з 1941 по 1943 роки вся територія України була окупована німецьким військами. Українська освіта (дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади) зазнали значних збитків: зруйновані приміщення дитячих садків, будинків, шкіл, пограбовані бібліотеки, наукові центри, вищі навчальні заклади; припинилося видання всіх педагогічних і наукових журналів, газет та інших часописів.

З перших днів війни терміново було евакуйовано дитячі садки з території України на Схід (Казахстан, Киргизія, Туркменістан, Узбекистан та Урал), де відкривалися нові дошкільні заклади, для дітей-сиріт – дитячі будинки, школи-інтернати тощо.

Не припинялася робота з дітьми дошкільного й молодшого шкільного віку в окупованих містах України. Вихователі та вчителі, які залишились у містах і селах, постійно проводили заняття з дітьми в бомбосховищах (м. Київ, Одеса, Харків, Севастополь та ін.). У 1942 році було опубліковано методичний лист «Організація роботи в дитячих садках в умовах вітчизняної війни» і розповсюджено на окуповані території. У листі зазначалось, що жодне з питань виховної та навчальної роботи, котрі стояли перед дитячими садками до війни, не повинні бути забуті [2, с. 283].

Т. Степанова, за результатами аналізу архівних матеріалів з виховання дітей дошкільного віку в роки Другої світової війни, характеризує дошкільне виховання в Україні (1941-1944 рр.) як період напруженої воєнно-політичної обстановки в країні, господарської розрухи, окупації німецькими загарбниками території України. Водночас, за її словами, це був період надзвичайного піднесення патріотизму й відповідальності всіх громадян України за її долю і майбутнє, за її дітей. Автор виокремила два етапи щодо стану й розбудови дошкільного виховання.

І етап (1941-1942 рр.) – етап посиленої боротьби з дитячою бездоглядністю; піклування про здоров'я, загартування і медичний догляд дітей; посилення уваги до якості виховної роботи з дітьми дошкільного віку як в евакуйованих районах, так і на окупованій території України.

ІІ етап (1943-1944 рр.) – етап відбудови і будівництва швидкими темпами дитячих садків; відкриття нових типів дитячих садків (санаторних, цілодобових груп, дитячих будинків, інтернатів) [2, с. 285].

Після звільнення території України від німецьких загарбників розпочалася масова відбудова зруйнованого: ремонтували й будували нові дитячі садки, в яких було збільшено час перебування дітей, відкривалися цілодобові групи для дітей, матері яких працювали вночі на відбудові країни.

Зазначимо, що вже в 1943 році була прийнята Постанова про створення спеціальних санаторних дитячих садків для дітей з ослабленим здоров'ям з цілодобовим їх перебуванням під наглядом медичного персоналу. В цих

установах проводилася систематична навчально-виховна і дозвіллєва робота за чинними на той час програмами.

Відновилося видання журналу «Дошкільне виховання», в одній із опублікованих статей Є. Сухенко писала, що бажання створити радісне життя, пом'якшити гіркоту втрати батьків примушувало вихователів розгорнути роботу у дозвіллі дітей: утворювалися самодільні ляльковi-театри, тіньові театри, організовувалися дитячі свята і розваги [2, с. 282].

У грудні 1943 р. Урядом було прийнято Постанову «Про обов'язкове навчання дітей 7 років», яке ліквідувало розрив між дитячим садком і школою. У січні 1944 р. було прийнято Постанову «Про заходи щодо розширення сітки та покращення роботи дитячих садків», за якою до штату співробітників вводилася медична сестра і лікар [2]. Відновив науково-педагогічну діяльність УНДІП із сектором дошкільного виховання, яким завідувала Є. Сухенко. У грудні місяці 1994 р. було прийнято новий «Статут дитячого садка», видання якого українською мовою було затверджено народним Комісаріатом Освіти УРСР у лютому 1947 р. майже без будь-яких змін.

5 червня 1945 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Постанову «Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи», якою передбачалося будівництво у великих обсягах нових дитячих садків і відбудова довоєнних.

За даними І. Улюкаєвої, на 1 січня 1945 року в Україні функціонувало 1 862 дитячих садки, у яких виховувалося 102 828 дітей. 1 серпня того ж року кількість дитячих садків складала 2 340 із загальним контингентом 140 493 дитини.

До 1 серпня 1946 року кількість дитячих садків збільшилася до 2 608, з них – 1 941 д/с у містах, 667 д/с – у селах. Мережа дитячих садків була нерівномірною: в Сталінській (нині Донецький обл.) функціонувало 404 д/с, Ворошиловоградській (нині Луганській) – 241 д/с, Дніпропетровській – 203 д/с, Харківській – 181 д/с, Запорізькій – 106 д/с, Сумській – 73 д/с, Полтавській – 86 д/с, Львівській – 70 д/с, Волинській – 27 д/с, Рівненській – 24 д/с та ін.

На відбудову мережі дошкільних закладів були спрямовані зусилля центральних та місцевих органів влади, підприємств, колгоспів, органів народної освіти, громадських організацій. Суспільне дошкільне виховання розглядалося як справа державного значення. На урядовому рівні приймалися постанови, директивні документи, визначалися конкретні плани будівництва нових дитячих садків, матеріального їх забезпечення. Завдяки постійній увазі й опіці за досить короткий термін вдалося досягти значних успіхів. За даними на 1951 рік в Україні налічувалося 3 000 дитячих садків, в яких виховувалося 143 тис дітей. Кількість дошкільних працівників складала 11 тис. осіб.

Темпи росту кількості дошкільних закладів не зменшились і в наступні роки. За 1950-1953 роки було введено в експлуатацію 297 новозбудованих дитячих садків на 24650 місць. Тільки в Києві в 1950-1953 роках було відкрито 17 дитячих садків на 3 500 місць. У 1951-1955 роках у столиці України було введено в дію 63 нових дитячих садки. У 1951-1953 роках у м. Дніпропетровськ було побудовано 35 дитячих садків.

На початок 1954 року в Україні налічувалося 3 400 дитячих садків з контингентом 182 тис. дітей. Значна кількість дітей відвідувала сезонні дитячі садки, мережа яких на той рік складала 25 226 одиниць. У 1956 році сезонних

дитячих садків налічувалося вже 27 500, із загальним охопленням 1 051 500 дітей.

У 1955 році в України функціонувало 3 713 постійних дошкільних закладів, з контингентом 215 700 дітей. У 1957 році – 3956 дошкільних закладів із контингентом 235 956 дітей. Більше всього дитячих садків будувалось у промислових центрах – на Донбасі, у Дніпропетровській і Запорізькій областях, у містах Київ, Харків [3, с. 142-143].

У 1947 р. було опубліковано (в перекладі з російської) українською мовою програму навчання і виховання дітей українською мовою «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» (молодша, середня і старша групи).

Зазначимо, що із 1945 р. були введені «обов'язкові заняття», які організовував вихователь з усією групою дітей за заздалегідь продуманим планом і в певний час у першу і другу половину дня тривалістю 20-25 хв. Заняття з усіх розділів програми проводилися з усією групою. Зауважимо, що кількість дітей в одній віковій групі нараховувалася до 50-55, вочевидь, це і спонукало практиків-вихователів номінувати їх як «фронтальні заняття», тобто «з усією кількістю дітей», «усім фронтом» – сама ця фраза у повоєнний період була загальновживаною. На жаль, її до цього часу використовують у нашій класифікації видів занять.

У цей час активізувалася науково-дослідна робота, було проведено низку науково-практичних конференцій з актуальних проблем дошкільного виховання, захищено перші кандидатські дисертації.

У 1959 р. було прийнято Постанову УК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 21 травня «Про заходи подальшого розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшення виховання і методичного обслуговування дітей дошкільного віку», в якій проголошувалося про створення єдиної системи виховання дітей дошкільного віку в інтересах їхньої підготовки до школи. Пропонувалося об'єднати два типи дошкільних навчальних закладів – ясла й дитячий садок в єдиний дошкільний заклад. Отже, в науковий і педагогічний досвід було введено нові поняття: «дошкільний заклад» (замість дитячий садок), «дошкільна установа» (заміть дитячий садок), «передшкільний вік» (ранній). Це спонукало до активізації таких понять, як «підготовка дітей до школи», «наступність у роботі дошкільних закладів і початкової школи», «обов'язкові заняття», «фронтальні заняття» [2, с. 302].

Хронологічний підхід щодо аналізу архівних, чинних на той час державних та програмно-методичних документів і наукових доробок у царині дошкільного виховання дозволив Т. Степановій у докторській дисертації, що була виконана під нашим керівництвом, виокремити такі етапи розвитку і становлення дошкільного виховання в повоєнний період в Україні:

І. 1945 рік – етап уніфікації змісту, форм і методів дошкільного виховання шляхом видання типових (обов'язкових для всіх союзних республік) програмно-методичних матеріалів і єдиного «Статуту» для дитячих садків.

ІІ. 1946-1947 роки – етап поступового ускладнення змісту із багаторазовим його повторенням у межах вікових груп та орієнтацією на збагачення знань дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи.

ІІІ. 1948-1950 роки – етап предметно-центричного підходу до розбудови змісту дошкільного виховання за відповідними розділами програми і введення

обов'язкових для всіх дітей організованих (предметних) занять в усіх вікових групах.

IV. 1951-1959 роки – етап активізації науково-дослідної роботи в галузі дошкільного виховання – теорії навчання та навчальної діяльності дітей у дитячому садку. Введення в науковий обіг нової науково-педагогічної термінології: «підготовка дітей до школи», «ясла-дитячий садок», «наступність між дитячим садком і першим класом школи», «переддошкільний вік», «обов'язкові фронтальні заняття».

Як засвідчує ретроспективний аналіз архівних джерел, у 1950-59 рр. активізувалася науково-дослідна робота з різних проблем дошкільного виховання, що було зосереджено здебільшого у відділі дошкільного виховання УН ДІП(у): Є. Сухенко, Н. Савельєва, Г. Лоза досліджували проблеми розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови; К. Назаренко, З. Лебедєва – проблеми патріотичного виховання дітей, розумового та навчання дітей елементарних математичних понять; Т. Введенська – трудове виховання дітей; Т.Д. Дмитренко, М. Шитко – фізичне виховання; Т. Губенко – виховання слухняності та дисциплінованості дітей дошкільного віку та ін. У цей час розпочав активну наукову роботу В. Сухомлинський. У 1964 р. з'явився перший (з 8 наявних) варіант рукопису книги «Серце віддаю дітям» під загальною назвою «Виховання людини. Роки дитинства».

У повоєнні роки надзвичайно велика увага приділялася підвищенню кваліфікації дошкільних працівників, які здійснювали й контролювали роботу кабінетів дошкільного виховання (республіканський, обласні, міські, районні). Співробітники цих кабінетів розробляли методичні рекомендації (листи), вивчали й узагальнювали передовий педагогічний досвід, проводили курси, семінари, конференції.

Отже, розбудова дошкільного виховання в Україні в повоєнний період стала міцним підґрунтям для його реформування, модернізації й побудови нової сучасної системи дошкільної освіти України.

Література:

1. Любар О. О. Історія української педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. За ред. М. Г. Стельмаховича. – К. : Знання, 2003. – 449 с.

2. Степанова Т. М. Трансформація змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець XIX – XX століття) / Т. М. Степанова. – К. : Слово, 2011. – 44 с.

3. Улюкаєва І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні / І. Улюкаєва. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 218 с.

4. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / Укл. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко. – К. : Вища школа, 2004. – 423 с.

Alla Bohush. Development of preschool education in Ukraine in the postwar years.

The article analyzes the state and development of a system of preschool education in Ukraine in the postwar years (1943-1960.). Data on the network of kindergartens and their development, the current number of children are presented; Author determines scientific, pedagogical and methodological support of the educational process at that time in kindergartens.

Key words: *post-war years, preschool education, kindergartens, children, educators, program, researchers.*

РЕЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НІМЦІВ 40-Х – ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ

Володимир Васильчук
докт. іст. наук, професор,
Київський національний лінгвістичний університет
(Київ, Україна)

Із здобуттям Україною незалежності інтерес до повернення емігрантів на батьківщину, постійне місце роботи сьогодні посилився. Для України, як і для будь-якої поліетнічної держави, питання національних меншин є перманентно актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Окреме місце серед національних меншин в Україні посідають етнічні німці, які здійснили вагомий внесок у розвиток сільського господарства і промисловості країни. На початок Другої світової війни на території України було 880 тисяч німців. За Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні їх проживає понад 33,3 тисячі осіб. Вивчення суспільно-політичного життя німецького етносу 40-х – початку 60-х років неможливо без усебічного аналізу процесів, які відбувались у той час в Україні.

Актуальність дослідження значною мірою зумовлена тим, що наша держава бачить своє майбутнє у спілці європейських держав. У зв'язку з цим потрібен чітко налагоджений механізм регулювання міграційних потоків, направлений як на досягнення максимальної користі від мобільності трудових ресурсів, так і на мінімізацію помилок на цьому шляху.

Значним внеском у розробку та висвітлення питання переміщення українських німців з одних держав (регіонів) до інших, стали дослідження В. Євтуха, А. Кудряченко, І. Кулинича, О. Рафальського, Б. Чирко та ін. [1]. Сучасні дослідники визнають необхідність ґрунтовного комплексного аналізу причин, сутності й наслідків етнічних міграцій, що відбувалися і за часів існування УРСР, і за період незалежності України.

З перших днів після завершення Другої світової війни німці, депортовані з України, почали домагатися повернення на її терени. Однак тодішнє партійно-державне керівництво вважало депортаційні акції початку 40-х років недостатніми. Німці-переселенці зазнавали і далі жорстоких адміністративних утисків, їх звинувачували у пособництві нацистам, засуджували до різних термінів ув'язнення і навіть вищої міри покарання. 15 січня 1946 р. НКВС СРСР видав розпорядження № 1034, в якому йшлося про проведення масової депортації з території Закарпаття осіб німецької національності, що «найбільше себе скомпрометували в період німецько-угорської окупації, в тому числі сім'ї, що від'їхали до Німеччини разом з фашистами, які відступали, а потім повернулися на місце попереднього проживання. Згідно з цим розпорядженням лише протягом 1946 р. на Схід, в основному в Тюменську область, було переселено близько двох тисяч німців» [2, с. 41].

За даними дослідників, близько 250 тис. німецьких переселенців з України змогли домогтися від влади визнання свого права повернутися на попереднє місце проживання [3, с. 78]. Але спроби скористатися ним на практиці наражалися на протидію органів влади й нерідко тягли за собою нові примусові переселення. Й. Сталін та його оточення намагалися виправдати в очах світової громадськості свою передвоєнну репресивну політику, а тому всілякими способами старалися закріпити депортоване населення у віддалених від Європи, слаборозвинутих регіонах держави. Переважна частина німців мала статус спецпереселенців, що істотно відрізняло їх від решти громадян СРСР. Постанова Ради Народних Комісарів від 8 січня 1945 р. «Про правове становище спецпереселенців» вимагала від них: займатися суспільно-корисною працею, не порушувати трудової дисципліни; без дозволу коменданта спецкомендатури НКВС не полишати межі району розселення (самовільне відлучення або втеча каралися в кримінальному порядку); суворо дотримуватись установленого режиму і громадського порядку в місцях поселень та неухильно виконувати всі розпорядження спецкомендатури НКВС [4]. У наступні роки режим для спецпереселенців ставав дедалі суворішим й регламентувався новими статтями Кримінального й Адміністративного кодексів. Мешканців спецпоселень позбавляли не тільки звичайних громадянських прав, але й можливості користуватися рідною мовою, дотримуватися національних звичаїв, культурних традицій тощо. Цим самим втрачалися визначальні для етнічної самосвідомості чинники.

В Україні питання про умови життя німецьких депортантів офіційно не піднімалося. Місцеве партійно-державне керівництво, патологічно боячись звинувачень у «націоналізмі», за який Москва безжалісно карала, не торкалося цієї проблеми. На кінець 40-х рр. через жахливі умови проживання та безробіття масового характеру набувають втечі депортованих зі спецпоселень. У відповідь на це 26 листопада 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла секретний указ «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового й постійного поселення осіб, висланих у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни», в якому підкреслювалося, що свого часу проведене переселення є довічним, без права повернення на колишні місця проживання і встановлювалася міра покарання: втікачам зі спецпоселень – 20 років каторжних робіт, тим, хто приховував факт утечі, – п'ять років ув'язнення [5, с. 176].

У повоєнні роки засудження за «контрреволюційні злочини» не лише зберігались, але й навіть збільшилась їх кількість [6, с. 723]. Відповідно, постійно вдосконалювався безпрецедентний за своїми функціями репресивний апарат. Робилося все, щоб у суспільстві постійно панувала атмосфера страху й покори. Внаслідок цього «страх» став чи не основним серед силових засобів у творенні нового суспільного ладу. Будь-який вияв опору, непокори, непослуху жорстоко викорінювався. В державі знешкоджувалися всі ті, хто явно або потенційно не вписувався у створену державну систему, мав не ті погляди чи навіть смаки й звички. Отже, зберігалася суспільна атмосфера, яка була панівною наприкінці 30-х років. Продовжувалася практика переслідування, а то й знищення за незгоду з існуючими порядками, за інакомислення. В таких умовах слова «шпигун», «агент світового капіталізму», «шкідник» входили до буденного вжитку, ставали звичними.

Партійні органи продовжували націлювати підрозділи служби державної безпеки на забезпечення соціалістичної законності. А тому постійно зростав відсоток засуджених за контрреволюційну діяльність. Так, увага Сталіна до України в цей період не зменшувалася і він використовував будь-які, у тому числі об'єктивні, труднощі для надання їм «політичного забарвлення», для зміцнення системи авторитарної влади [7, с. 264]. Продовжувала діяти система безпідставних звинувачень.

Для органів внутрішніх справ повоєнні роки стали періодом повернення до «традиційної клієнтури» – антирадянщиків, саботажників, шкідників тощо. Водночас активізовувалася робота з виявлення та «знешкодження» воєнних злочинців і осіб, заплямованих співробітництвом з окупаційною владою й фашистськими спецслужбами [8, с. 209-210]. Цей період об'єднав у діяльності органів держбезпеки два основних напрямки: організацію пошуків, проведення слідства та покарання воєнних злочинів; традиційну репресивну діяльність щодо явних та уявних ворогів влади [9, с. 303]. Безумовно, що до таких «злочинців» відносилися передусім німці, які належали свого часу до «фольксдойче», працівники окупованої адміністрації, а також ті, хто з огляду на різні обставини не залишив територію України. Серед арештованих органами держбезпеки 115 938 загальної кількості громадян, німців було 664 (0,5%). Згідно з розподілом арештованих 1946-1957 рр., вони були на шостому місці після українців, росіян, поляків, євреїв, угорців.

Радянський голодомор супроводжувався розкручуванням маховика репресивних дій каральних органів. Так зване «друге розкуркулення» торкнулося німців-керівників та спеціалістів колгоспів. Вводились досить жорсткі підходи до тих, хто намагався приховати хліб чи видати його колгоспникам як оплату на трудодні до виконання плану. Досить широко використовувалася дія статті 131 Конституції СРСР, яка кваліфікувала відповідальність за «розкрадання соціалістичної власності як дія ворогів народу». А це означало, що таких «порушників» судили за всією строгістю законів «робітничо-селянської держави», до того ж і міри покарання, що застосовувалися, визначались як кримінальні. Лише в 1946 р. та першому кварталі 1947 р. судові органи республіки розглянули 1 681 справу про злочини цієї категорії працівників. Фактично засудженим виявився кожний шістнадцятий з 26 745 голів колгоспів республіки [10, с. 30].

Правоохоронні органи застосовували досить жорстких заходів, аби не допустити втрат хлібопродукції. Набув чинності закон, прийнятий 7 серпня 1932 р., згідно з яким як форма судової репресії за крадіжку колгоспного й кооперативного майна застосовувалася найвища міра покарання – розстріл із заміною з певних обставин позбавленням волі терміном не менше 10 років [11, с. 83]. Голод та репресії влади, що його супроводжували, інтефікували переселенські тенденції. Влада, не маючи змоги провести рокіровку населення, за якої було б компенсовано втрати від голодомору у східних областях за рахунок західного регіону, вдалася до широкомасштабних депортацій. Особи німецької національності виселялись у віддалені райони СРСР як колишні поліцаї, учасники бандформувань, зрадники батьківщини [12, с. 75].

Чимало німців виявилось і серед куркулів, що виселялися. Починаючи з 1948 р., в Ізмаїльській та західних областях інтенсивно відбувався цей процес у зв'язку з виконанням указу президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р.

«Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський і паразитичний спосіб життя». Крім того, у грудні 1948 р. в МВС України за участю начальників обласних управлінь внутрішніх справ, відділів боротьби з бандитизмом та охорони правопорядку було проведено навіть спеціальну нараду з питань повернення спеціалістів, які самостійно прибули в Україну. На зібранні мова йшла також про виконання директиви МВС України № 239 від 1946 р. про виселення антигромадських елементів. Проте ті, хто виступав проти переселення, були відкрито саботовані. Це змусило МВС у грудні 1946 р. видати таємний наказ № 00445, згідно з яким до завдань органів відносилося безумовне повернення спецпереселенців до районів Сибіру та Далекого Сходу [13, с. 76].

У досить складне становище потрапляли ті німці, що повернулися на Україну з Німеччини перед війною на підставі радянсько-німецьких договорів. Вони відразу ж були позбавлені радянського громадянства указом президії Верховної Ради СРСР від 8 березня 1941 р. За даними МВС України, до України на початку 50-х років повернулося 277 осіб [14, арк. 71]. В Одеській області виявив бажання одержати громадянство 31 німець [15, арк. 84]. Органи візового режиму, підпорядковані управлінням внутрішніх справ, відкрито зволікали з поновленням громадянства, хоча й висловлювали свої наміри робити це якомога швидше [16, арк. 70].

Свідомо ускладнювалася процедура виїзду німців до Німеччини. Дозволи на виїзд і навіть тимчасове перебування за кордоном видавалися періодично, що порушувало систему оформлення документів. Окрім того, в Україні діяло лише кілька органів візового режиму, які безпосередньо займались оформленням віз. Ними регулярно порушувалися терміни розгляду клопотань про виїзд до ФРН, часто видавалися безпідставні відмови на право пересування. Показовим прикладом байдужості органів МВС до вирішення питань щодо надання дозволу на виїзд до Німеччини є випадок з німецькими уродженцями Калінінградської області, які як спец поселенці залишилися свого часу в Україні. Протягом п’яти років їм довелося вести листування з Департаментом адміністративної служби МВС України. Департамент у свою чергу був зобов’язаний регулярно надавати інформацію про соціальний склад, місце проживання мігрантів до міліцейського главку СРСР [17, арк. 34, 175, 234]. Начальнику управління візового режиму ГУМ ВС СРСР республіканське МВС надіслало 10 липня 1953 р. дані, з яких випливало, що в Україні – Черкаській, Київській, Полтавській областях – проживало 63 особи німецької національності, котрі свого часу були засуджені на термін від 5 до 10 років ув’язнення і виявляють бажання виїхати до ФРН [18, арк. 175]. Органи державної безпеки зажадали, аби мешканці Полтавської й Одеської областей Л. Пронс, А. Пенших, Ш. Вельман, Г. Петрукат, Г. Дормбер, І. Фляшман, Ф. Генанд були взяті на особливий облік та обмежені у виїзді [19, арк. 42].

Радянські тоталітарні методи регулювання життя етнічних меншин викликали занепокоєння світової громадськості. Уряд ФРН через дипломатичні служби намагався якимось чином вплинути на державне керівництво СРСР і покращити долю радянських німців. Самі ж депортовані не мали можливості відверто заявити про свої проблеми, до того, навчені попереднім досвідом, просто не відважувалися на такі кроки.

Разом з тим, навіть в умовах «відлиги», німцям не вдавалося позбутися того морально-психологічного тиску, який створювали державні ідеологічні інституції. З одного боку, радянська пропагандистська машина намагалася представити їх як особливий етнос, відмінний від німців, що проживають на Заході, а з іншого, активно формувала у свідомості широких мас образ Німеччини як ворога. У 60-ті роки рееміграційна активність німецького населення помітно знизилася: часткова еміграція все ж таки була здійснена і уступила місце «автономістським» настроям, які ініціювалися німцями, що проживали до виселення на території колишньої АРСР німців Поволжя. Влада змушувала німців брати участь у загальнодержавних пропагандистських кампаніях, акціях з прославляння радянського способу життя й засудження західного, буржуазного. Водночас проводився суворий нагляд за тими, хто намагався налагодити контакт з родичами за кордоном.

Територія України століттями була рідним домом для представників багатьох етнічних груп, про що свідчить сучасна етнічна строкатість її населення. За роки існування незалежної української держави видано значну кількість наукових робіт, присвячених цій тематиці, але все ж таки ще залишається ряд питань, які потребують подальшого вивчення та дослідження.

Література:

1. Кулинич І. М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І. М. Кулинич, Н. В. Кривець – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.; Євтух В. Б. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / В. Б. Євтух, Б. В. Чирко. – К. : ІНТЕЛ, 1994. – 182 с.; Кудряченко А. І. Німці України: минуле і сьогодення / А. І. Кудряченко // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 19-23.; Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К. : Полюс, 2000. – 447 с.

2. Павленко Г. В. Німці на Закарпатті / Г. В. Павленко. – Ужгород, 1995. – 120 с.

3. Євтух В. Б., Чирко Б. В. Вказ. праця. – С. 78.

4. Кичихин А. Трагедия советских немцев в документах / А. Кичихин // Neuesleben. – 1991. – № 33. – 14 августа.

5. История российских немцев в документах (1763-1992 гг.) / Составители: Ауман В.А., Чеботарёва В.Г. – М. : РАУ – Корпорация, 1993. – С. 282.

6. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.

7. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал – К. : Наукова думка, 1993. – 350 с.

8. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія / В. М. Нікольський. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2003. – 624 с.

9. Там само. – С. 303.

10. Маковійчук І.М. Голод на Україні в 19461947 роках / І. М. Маковійчук, Ю. Г. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 30.

11. Кириченко В. М. Голодне повоєнне лихоліття / В. М. Кириченко, С. М. Тимченко. – Запоріжжя, 1996. – 140 с.

12. Там само. – С. 75.

13. Там само. – С. 76.

14. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ДА МВС України), ф. 54, оп. 1, спр. 53, арк. 71.
15. Там само, арк. 84.
16. Там само, арк. 70.
17. Там само, спр. 54, арк. 34, 175, 234.
18. Там само, арк. 175.
19. Там само, арк. 42.

Volodumur Vasylhuk. Reemigration of Ukrainian Germans of 40-is beginning of 60th.

The features of reemigration of Ukrainian Germans of 40th are examined in the article – beginning of 60th of XX of century is Done attempt to investigate influence of national politics of the USSR and Ukraine. Underline, that the second world war and repressive events of soviet power against ethnic Germans inflicted considerable harm to not only their settlements but also all economy of Ukraine.

Key words: *Germans are migrants, deportation, repressions, reemigration.*

ПРОБЛЕМИ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олександр Вігер
аспірант кафедри загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Друга світова війна зруйнувала звичний порядок речей у всіх сферах людського буття – політичній, економічній, соціальній. Така криза знайшла своє відображення в культурі – музиці, кіно, літературі. Осмислення цієї гуманітарної кризи відбувалося на усіх рівнях, у всіх соціальних групах.

Пошуки причин цієї трагедії й формулювання нової моделі буття стали лейтмотивом другої полови 40-х та 50-х років.

Одну з найгостріших проблем повоєнного часу – голод 1946-1947 років – досліджували І. М. Маковійчук, С. В. Кульчицький, Ю. Г. Пилявець, О. М. Веселова, П. П. Панченко.

Хронологія голоду 1946-1947 рр. демонструє протиріччя між інтересами людини й влади, засвідчуючи про противагу, зневагу інтересів народу владницькою машиною. Весь перебіг подій трагічних років показує, що багаторазові звернення населення про допомогу до державних органів ігнорувалися інстанціями усіх рівнів – держава завинила перед людьми, адже необхідні заходи щодо поліпшення стану голодуючих або провадилися у недостатньому обсязі, або не здійснювалися взагалі, ніби залишаючись непочутими. Страшною ціною такої зневаги стала велика кількість жертв, померлих від голоду 1946-1947 років [1, с. 58].

Україна як частина СРСР і західні держави обрали суттєво відмінні моделі відбудовчого процесу. Якщо на Заході відбудова здійснювалася в такій послідовності: стабілізація національної валюти, відбудова інфраструктури

(доріг, засобів зв'язку та ін.), розвиток сільського господарства та легкої промисловості, реконструкція й технічне переозброєння важкої індустрії, то в радянській економіці послідовність фаз була іншою. Ставка робилася насамперед на відновлення роботи важкої промисловості – основи військово-промислового комплексу, економію та накопичення фінансів і ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості й соціальної сфери. Процес відбудови здійснювався централізовано, на основі єдиного загальносоюзного плану. Цікаво, що у Франції теж здійснювалося державне регулювання економіки, так зване капіталістичне «програмування», але воно мало лише рекомендаційний, не обов'язковий, як у СРСР, характер.

Повоєнний період відкрив нову сторінку в історії наукових зв'язків УРСР із країнами світу. Спочатку ці контакти обмежувались обміном інформації, а згодом українські та зарубіжні вчені виконували спільні наукові розробки. Розвивалися стосунки в галузі культури. Це були і взаємні гастролі театральних, мистецьких колективів, і переклади творів українських та зарубіжних авторів, і обмін кінофільмами тощо.

Вихід України на міжнародну арену відкрив для неї нові перспективи. Проте зовнішня політика УРСР не була самостійною. Її міжнародна діяльність чітко дозувалася центром. Про це переконливо свідчать такі факти. На міжнародній арені Україна ніколи не відхилялася від позицій, які займав СРСР, що закономірно для унітарної держави, де домінує монополія центру на зовнішню політику.

За роки війни зріс міжнародний авторитет і вплив України, яка внесла вагомий вклад у боротьбу проти гітлерівської агресії. Це змусило сталінське керівництво здійснити кроки, що мали продемонструвати його прагнення розширити суверенітет республік.

У складні часи українська література завжди вміла реагувати на дійсність. У післявоєнні роки прийшли до широкого загалу твори А. Малишка «Прометей», О. Гончара «Прапороносці». М. Рильський створює «Ленінградські нариси», М. Бажан – «В дні війни», П. Воронько – «Весняний грім», М. Стельмах – «Шляхи світання», В. Некрасов – «В окопах Сталінграда», Ю. Яновський – роман «Жива вода», П. Панч – роман «Гомоніла Україна», в яких змальовано події з української історії 1939-1948 рр., та ін. Плідно працювали О. Довженко, О. Копиленко, А. Малишко, Л. Первомайський, М. Рильський, В. Сосюра, М. Стельмах, П. Тичина. Боротьбі з пережитками присвятили свої твори сатирики й гумористи Остап Вишня та Степан Олійник.

Тенденції розвитку культури в радянській Україні повоєнного часу, здавалося, назавжди були спрямовані тоталітарною владою в русло комуністичної ідейності та класовості. В літературі оспівувався патріотизм й героїзм народу, який переміг у війні та здійснив відбудову народного господарства, в музиці звучали урочисті кантати, в архітектурі процвітав монументальний стиль класичного й необарокового ґатунку. За найменші відхилення вбік національної проблематики влада таврувала як «буржуазних націоналістів» О. Довженка, В. Сосюру за вірш «Любіть Україну», композиторів Б. Лятошинського, М. Колесу та багато інших митців.

Європейська філософія також намагалася зрозуміти вплив Другої світової війни на людину. Та на відміну від української та радянської думки, філософія Європа була більш індивідуалістичною. Характерною рисою панівних

світоглядних концепцій XX ст. була їх сконцентрованість на суб'єктивності. Пізнавальні виміри з їх обов'язковою загальнозначущістю все менше цікавлять інтелігентного європейця, він все більше переймається ціннісними й особливо владними вимірами буття. Цим новітня самосвідомість Європи відрізняється від традиційного духу Просвітництва, яке, насамперед, покладало надії на розум, істину і практичну раціональність. Але про розум і прогрес стало важко говорити після Освєнцима, і це визначає різницю між ідеологією Просвітництва і «духом часу» другої половини XX ст. Розвиток освіти, науки і техніки не дає жодних гарантій проти вселюдських катастроф провалля в такі безодні жаху, про які навіть у криваві часи якобінської гільйотини не можна було й подумати. Пам'ять про крематорії не дає можливості безжурно повторювати: «Нічого, добро візьме гору»; сучасний образ сатанинських сил зла безмірно далекий від оперного образу Мефістофеля. Свідомість Заходу спрямована на осмислення природи людини, витоків добра й зла у світлі трагічного досвіду 30-40-х років, що перекреслював оптимістичні надії Просвітництва [2, с. 339].

Модернові й постмодернові концепції Європи протистояли критичному та соціалістичному реалізмові Радянського Союзу. У художньому сенсі соціалістичний реалізм виглядає найпростішим, найбільш поверховим стилем, але його розповсюдження і вплив на масову свідомість були не менш сильними, ніж європейські твори. Літературознавство соціалістичного реалізму радше не ставило запитання, а знімало їх, проголошуючи принцип партійності, тому якщо певні твори соціалістичного реалізму мали художню вартість, то літературознавчі студії за концепцією соціалістичного реалізму не створили наукового прориву.

Українська література й українське літературознавство після війни розділилися на тих, хто зблизився з радянським режимом, вступав до спілок письменників і активно друкувався, і тих, хто відстоював власну автономію та українську незалежність. Також були письменники й поети, котрі шли на певні компроміси.

Якщо казати про післявоєнну філософію не як феномен пізнання саме війни, а філософію певних хронологічних меж, то радянська філософія того часу була прямолінійною і не плюралістичною. Марксизм-ленінізм вважався вершиною світової філософії, науки й ідеології, а в один ряд із ними міг стати тільки Сталін зі своїми працями. Тобто якщо європейські філософи намагалися осмислити стан речей на сучасному етапі та запропонувати нові ідеї та концепції для вирішення нагальних проблем, радянська філософія використовували старі засоби, котрі також були пов'язані з європейським досвідом.

Українська думка знаходилася між архаїзмом і намаганням придумати щось нове. З одного боку, перемога у війні об'єднала Радянський Союз, а з іншого, національна самосвідомість українців у кінці 40-х – на початку 50-х мала певний підйом. Тому знову можна поділити українську філософію, як і літературу, на офіційну й неофіційну, що була більш європейською.

У 40-ві – 50-ті позитивістські методи в аналітичній філософії змінюються методами лінгвістичного дослідження, що відмовляються від використання математичної логіки й принципів емпіричного атомізму. Тотальний ірраціоналізм війни підштовхнув Європу до метафізики. Філософські мотиви ірраціональності та культурний постмодернізм у даному випадку співпадали.

У повоєнний період в галузі філософських досліджень в Україні сталися позитивні зрушення. 1944 року в Київському університеті створили філософський факультет. У 1946 р. відновив діяльність Інститут філософії Академії наук України. Завдяки цьому в Україні виховано декілька поколінь фахівців, котрі давали (і дають зараз) ґрунтовну філософську освіту студентам усіх вищих навчальних закладів. Але перетворити формальні успіхи в наукові праці, які хоча б трохи відійшли від партійної лінії науковців змогли лише у часи хрущовської лібералізації.

Друга світова війна призвела до нової хвилі української еміграції в країни Заходу. Переважно це були політичні емігранти, що пройшли горнило складної боротьби. Основну увагу вони зосереджували на створенні емігрантських політичних інституцій, які б вели боротьбу з радянською владою. Щодо інституцій культурного плану, то їм приділялася менша увага.

В українських емігрантських колах, у межах створюваних ними інституцій здійснювалися певні філософські дослідження на професійному рівні. Хоча говорити про якісь суттєві напрацювання не доводиться. Ось що казав Володимир Олексюк, один з професійних філософів діаспори: «Чи наша українська нація культивує філософію?» – ставив він питання. І давав таку відповідь: «…де і коли відбувалися з'їзди українських філософів, на яких би наші філософи сказали щось українському суспільству про філософію у житті української нації? Якщо таких з'їздів у нас немає, тоді з цього виходить, що в нас немає філософів, а якщо їх нема, то й немає ніякого культивування філософії… Можливо, хтось скаже, в нас були філософи з нашим великим філософом Сковородою на чолі. Так, вони були, але тоді постає наше питання: чи ми їх вчення культивуємо й вдосконалюємо? Відповідь мусить бути негативна…» [3, с. 32].

Одним із головних українських філософів і літературознавців другої половини XX століття можна вважати Дмитра Чижевського. Він теж був емігрантом. Характерно, що для розвитку української культури відносно невелика кількість емігрантів зробила не менше, ніж українці, що жили і працювали на своїй землі.

У статті «Філософія» в «Енциклопедії українознавства» [4, с. 325] «рисами української збірної ментальності, що знайшли свій вираз у філософських дослідах і шуканнях», називаються «переважання емоційних елементів над раціональними»; «прагнення до синтезу та гармонії…, у висліді чого майже не заступлені серед українців крайні і чіткі філософські системи»; тяжіння до «синкретичної думки і пізнання». Для «українського способу думання» характерною оголошувалася «релігійна настанова», «шукання Бога», «вартостей віри як такої». В даній статті проводилася думка, що «філософське мислення і шукання відповідей на основні життєві питання були притаманні українському народові здавна… Серед українців на загал знаходимо мало «чистих» філософів, зате філософське мислення прикметне для багатьох письменників, митців, істориків, суспільних теоретиків».

Спроби осмислення післявоєнного стану і в наш час можна назвати тільки спробами, бо питання про причини війни, її вплив на історію людства й наслідки цієї трагедії досі є відкритими. Проте для розуміння цієї трагедії науковцями різних дисциплін, зокрема філософами й літературознавцями, було зроблено немало. У кожної країни буле власне бачення конфлікту та виходу з кризи.

Українська філософія, пов'язана з літературою, літературознавством і загальнокультурним процесом, також вирішувала найбільш складні й гострі питання ХХ століття.

Література:

1. Ковпак Л. В. Голод 1946-1947 рр. в Україні: влада і людина / Л. В. Ковпак // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип.13. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 57-65.
2. Мирослав Попович. Модерн і постмодерн. Філософія і політика / Мирослав Попович // Дух і літера. – № 9-10. – К., 2002. – С. 326-338.
3. Олексик В. Християнська основа української філософії / В. Олексик. – К., 1996. – С. 32-33.
4. Мірчук І. Філософія / І. Мірчук, В. Маркусь, Є. Лащик // Енциклопедія українознавства. – Париж-Нью-Йорк, 1980. – Т. 9. – С. 3509-3515.

Alexander Viger. Problems of post-war development as an object of philosophical and literary studies.

Post-war times, always ask difficult questions for society. European, Soviet and Ukrainian society gave their answers to the challenges. The second half of the 40s was a time not only political, but philosophical crisis. Consideration attempts to overcome this crisis is the main objective of this article.

Key words: *post-war condition, philosophical concept, literary studies, immigrants, trends.*

ГОЛОД 1946-1947 рр.: ДОЛЯ ОДНІЄЇ РОДИНИ (с. Острівне Арцизького р-ну Одеської обл.)

Наталя Волканова
аспірантка кафедри української і всесвітної історії та культури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Сьогодні увагу істориків все більше привертають події, пов'язані з голодом 1946-1947 рр. в Україні. Він є останнім у трагічному переліку голодувань українського народу протягом 20-40-х рр. ХХ ст.

У радянській історичній науці повоєнна відбудова відображена як безперервний процес трудових звершень і успіхів, що ускладнювався посушливими погодними умовами 1946 р. Голод 1946-1947 рр. історики ще називають «третім радянським», який, на думку сучасних дослідників, «за кількістю жертв значно поступається своєму попереднику – голоду-геноциду 1932-1933 рр., але посідає першість за територією ураження» [5, с. 136].

Голод зазначеного періоду є предметом дослідження багатьох учених і спеціалістів з історії України: І.Г. Біласа, І.О. Воронова, Ю.Г. Пилявця, О.П. Рабенчука та інших. Однак проблема залишається невичерпною. Очевидно, вона не обмежується адміністративними, регіональними, локальними, географічними границями, сімейно-родовими зв'язками, пролягаючи крізь душу українського народу, посіявши біль і страх, з яким йому довелося жити

десятиліттями. Пам'ять про голод 1946-1947 рр. жива у селянських родинах, її передають із покоління в покоління. Моя родина також зберегла спогади про ті страшні роки.

Добре пам'ятає голод моя бабуся – Волканова (за дівочим прізвищем – Гужева) Олександра Федорівна, яка народилася у 1942 р. в с. Острівне Арцизького району Одеської області: *...коли почався голод, мені було 5 років. Ми жили невеликою родиною: тато – Гужев Федір Федорович, мати – Олександра Дмитрівна, старший брат – Володимир Федорович, його дружина – Марія Петрівна і я. Ми жили непогано, оскільки мій батько був головою сільської ради, мама працювала завідувачем дитячого садка, брат – на залізниці. З господарства у нас були вівці, корова, кури* [4].

Родина дідуся – Волканова Миколи Миколайовича (1939 року народження), жила набагато гірше. Він був другою дитиною у сім'ї. Молодша сестра – Федора народилася у 1945 р. і трохи не померла в роки голоду: *...мати, Лукерія Миколаївна, кожного дня розділяла кукурудзяний хліб на трьох, проте ми відбирали його у молодшої. Досі згадую, як мама викормила сестру – пекла для неї хліб із проса й закривала його від нас у скриню під замок* [3].

Навесні 1946 р. в цілому для України було встановлено план хлібозаготівель – 340 тис. пудів зерна [2, с. 392]. Також для сільського населення застосовували податки в грошовому та натуральному еквівалентах: із м'яса, молока, яєць, вовни. Зі спогадів: *...ми кожного дня відносили до колгоспу молоко, а м'ясо віддавали – один раз на рік* [4].

Починаючи з грудня 1946 р. в с. Острівне все частіше траплялися випадки голодування. Пік голоду припав на зиму 1946-1947 рр. та весну 1947 р.: *...був час, коли ми теж голодували. Одного разу ми не їли два або три дні, – згадувала Волканова О.Ф. – Щоб якось вгамувати голод, я і Марія Петрівна водили в роті гусячим пером.*

Голод суттєво вплинув на криміногенну ситуацію у селі, особливо збільшилась кількість грабунків особистого майна громадян і запасів продовольства: *...я добре пам'ятаю, як моя бабуся тримала корову на кухні та спала разом з нею, щоб її раптом не вкрали. Часник, цибулю, картоплю ховали від злодіїв під ліжком. Злодійство в цей час було звичайним явищем. Забирали все, що можна було з'їсти: коней, корів, овець, биків, навіть молоко з глечиків, – згадує Волканова О.Ф. – Лукерія Миколаївна розповідала, що у них з подвір'я пропадало молоко, а одного разу вона побачила, як його виносить їх сусідка Ганна. В цей час сусідська родина голодувала, і вона була змушена піти на такий вчинок. Крали навіть вдень. Одного разу, поки ми були в будинку, до нас заліз незнайомий чоловік і наповнив собі мішок меленою пшеницею з бочки, яка стояла у дворі. Марія Петрівна наздогнала його і відібрала мішок.*

Екстремальні умови голоду мали стресовий характер впливу на суспільство, вони несли загрозу як фізичному, так і психологічному здоров'ю. Звернемося до спогадів: *...поруч з нами жила сусідка бабуся Ірина, у якої був великий бик (250 кілограмів). Вона не хотіла його різати, і тому померла з голоду. Тварину з'їли пізніше – на її похоронах* [4].

Більшість голодуючих селян рятувалися, як могли: *...в їжу вживали навіть траву: з неї пекли хліб, додавали її до супу. Навесні 1947 р. у сусідів померла дитина (2 рочки). На похоронах ми їли картоплю з м'ясом. Коли я прийшла додому, мама сказала, що це було м'ясо ворон.*

У цей час крапчасті ховрахи були одним з основних джерел харчування в Бессарабії: *...наша сім'я ловила ховрахів у полі на своїй ділянці, щоб вони не поїдали кукурудзу. У нас був кінь і візок, брали бочку з водою та їздили на поле. У норки наливали воду і тварина вибігала. Потім ми її вбивали вилами. Так, за один раз ми ловили по 10-15 штук. Люди, які голодували, чекали на нас при в'їзді в село. Ми віддавали їм ховрахів, щоб вони зварили їх і не померли з голоду.*

Під час голоду в селі, як і в області загалом, була важкою ситуація з продуктами харчування, вільно їх придбати було неможливо: *...по картках видавали хліб (приблизно 200 грамів на одну людину) та кашу на воді. Соняшникову олію купити було неможливо, тому соняшник сіяли в городі. Мене змушували його охороняти, і я цілими днями бігала по полю й відганяла ворон. Коли чистили картоплю – шкірку не викидали, а сіяли, щоб знову зросла.*

Радянська влада в цей час проводила політику масової відправки чоловіків регіону до Трудової армії на відновлення промисловості: *...батька у 1944 р. забрали до Сибіру, – згадував М.М. Волканов. – Повернувся він лише наприкінці 1947 р. Нам з сестрою привіз подарунки, а молодшій нічого – він не знав про її існування. Вона народилася після його від'їзду* [3].

Разом з тим післявоєнна криза радянської економіки призвела до зниження й без того невисокого рівня життя людей: *...злидні були страшними – не було що одягнути, взути. Однак ми жили відносно непогано: у мене була одна пара взуття – туфлі, а з одягу: пальто, дві сукні, кофта, спідниця, – згадує бабуся. – У деяких дітей не було у що взутися, тому для походу до церкви вони позичали мої туфлі. У будинках було холодно, піч топили соломою. Світла не було, єдине джерело – лампа на гасі. Люди продавали свої речі на базарі, щоб купити зерно для хліба. Мешканка нашого села Дізанова Софія Опанасівна ходила пішки в сусіднє село Кам'янське, щоб продати свої сукні та прогодувати дітей. Її чоловік теж був у Сибіру з 1944 р. по 1954 р.*

Наслідками голоду і масової дистрофії були випадки вбивства дітей і канібалізму: *...мама розповідала мені, що в сусідньому селі Главани жінка зарізала свою дитину й з'їла* [4].

Голод 1946-1947 рр. забрав життя багатьох мешканців краю. Частка загиблих від голоду у загальній кількості померлих в Україні протягом досліджуваного періоду складала, %: в Ізмаїльській області – 44,3; Сталінській – 9,4; Запорізькій – 6; Вінницькій – 5,8; Дніпропетровській – 4,9; Кам'янець-Подільській – 4,4; Харківській – 4,3; Одеській – 3,8; Київській – 3,1; Чернігівській – 0,18 [1, с. 24]. Як бачимо, Ізмаїльська область за смертністю в цей період посідає перше місце. Зі спогадів: «…багато людей помирало, їх вивозили возами на кладовище (по 5-6 чоловік в одному). Ховали у братській могилі».

Таким чином, голод 1946-1947 рр. в селі Острівному залишається малодослідженою проблемою, однак його наслідки досі болісно озиваються в пам'яті свідків. Сьогодні цей період потребує більш глибокого та багаторівневого дослідження в майбутньому.

Література:

1. Бривко М. В. Голод 1946-1947 років на Донеччині (регіональні особливості) / М. В. Бривко // Голод в Україні у першій половині XX століття: причини та наслідки (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ,

20-21 листопада 2013 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України; Інститут історії України НАН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2013. – С. 19-26.

2. Веселова О. Українське село під час голоду 1946-1947 рр. / О. Веселова // Проблеми історії України: Факти. Судження. Пошуки. – Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : Інститут історії НАН України. – Вип. 15. – 2006. – С. 392-401.

3. Волканов Микола Миколайович (1939 р. н.), с. Острівне Арцизького району.

4. Волканова Олександра Федорівна, (1942 р. н.), с. Острівне Арцизького району.

5. Українська Голгофа, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: спогади очевидців, архівні документи та роздуми сучасника про три радянські голодомори : [текст / авт.-упоряд. : М. Єременко]. – Чернігівка, 2008. – 153 с.

Natalia Volkanova. Hunger of 1946-1947 years: fate of one family (village Ostrivne Artsyz district Odessa region).

Based on memories of eyewitnesses highlighted features hunger of 1946-1947 years and consequences for the local population in village Ostrivne Artsyz district Odessa region.

Key words: *hunger of 1946-1947 years, verbal sources, eyewitnesses' evidences.*

ГОЛОДОМОР 1946-1947 рр.: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Антоніна Гавліцька
канд. псих. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Як засвідчує аналіз архівних джерел, в яких безпосередньо або опосередковано відображено факти й наслідки голоду 1946-1947 рр. у вітчизняній історії, однією з актуальних і водночас новопосталих соціально-психологічних проблем виявилася здатність жінки до виконання нової функції, що лежить у площині не диференціації, а уособлення чоловічих і жіночих ролей у родинно-приватній сфері. В тогочасний період актуалізується сукупність поведінкових норм і позицій, які традиційно асоціювались у суспільстві з особами чоловічої або жіночої статі, із соціальним статусом виключно жінки. Відтак, змінюються акценти в основних поняттях гендера, а саме: «гендерні стереотипи», «гендерні норми», «гендерні ролі», «гендерна ідентичність» [1, с. 520].

Вищезазначене зумовлює соціальну потребу в поглибленні сталих наукових уявлень, пов'язаних із категоріями гендерної психології, з-поміж яких – гендерні відносини в сім'ї – родині. Дійсно, історичні факти й наслідки повоєнного періоду половини XX століття, що характеризують тогочасний український соціум, переконливо доводять: в умовах кризи сім'ї, неспроможності забезпечити наймолодшим членам родини найелементарніші життєві потреби, домінуванні у суспільстві напруги й небезпеки – все це змінює

становище жінки як «берегині родини» і чоловіка – «годувальника сім'ї, голови родини».

Аналіз наукової літератури (П. П. Горностай, Н. В. Лавриненко, Л. В. Малес, С. М. Оксамитна, Н. Д. Чухим та ін.) засвідчує, що вищеокреслений контекст ще не виступав предметом психологічного дослідження, хоча й такий науковий напрям, як гендерна психологія, вже набуває чіткого оформлення. Так, аналіз проведених досліджень дозволяє конкретизувати основні напрями гендерної проблематики. Ними виступають зокрема такі:

- гендерні відмінності в психічних та поведінкових розладах (В. Москаленко, О. Петренко, О. Чекаліна та ін.);
- своєрідність гендерного підходу в психотерапії (І. Лебединська, І. Кон, Н. Чепелєва та ін.);
- урахування гендерного фактору в психологічній допомозі (О. Луценко, Т. Титаренко, К. Хорні та ін.);
- гендерна етнокультура українців (М. Гримич, О. Ярош, Ю. Стребкова та ін.);
- проблеми розвитку гендерного тренінгу (Т. Говорун, Є. Сидоренко, П. Фролов та ін.);
- гендерна ідентичність в онтогенезі особистості (М. Боришевський, О. Кікінеджі, М. Савчин та ін.);
- своєрідність гендерної соціалізації особистості (В. Кравець, В. Суковата, О. Териценкова, О. Цокур та ін.).

Суттєвим доробком науковців є результати вивчення вікової динаміки гендерної ідентифікації. Незважаючи на порівняну новизну означеного напряму, вже узагальнено ті експериментальні й теоретичні дослідження (К. Дьюкс, Е. Здравомислова, Л. Репіна та ін.), які присвячені гендерній проблематиці, що дозволило сучасним психологам розглядати поняття «гендер» у значенні соціокультурної статі. Навіть установлена етапність розвитку гендерної психології, що дозволило дослідникам зробити таке узагальнення: гендерний підхід у психологічних дослідженнях передбачає «аналіз психологічних аспектів міжстатевих відносин і гендерних характеристик» [2, с. 26]. Зокрема, встановлено (О. Кікінеджі), що в історії психології доречно виокремлювати найперший з них (перша чверть XX століття), коли з'явилися нечисленні дослідження; етап, на якому дослідники зосереджували увагу на психології статевих відмінностей, не зводячи їх до сексуальності (друга чверть XX століття); період, коли психологи у своїх дослідженнях спиралися на здобутки диференціальної психології (третя чверть XX століття); сучасне психологічне знання, що оформилося на початку XXI століття, за яким гендерні відмінності трактуються як такі, що можуть «взагалі не мати біологічної основи». Фундаментальним психологічним дослідженням, яке вибудовано на основі «педагогічної матриці», виявлено динаміку гендерної ідентифікації, де ключового значення надано впливовості соціально-психологічних чинників на макро-, мезо- та мікрорівнях самовизначення і хлопчиків, і дівчаток [2]. Дійсно, такий гендерний дискурс сприяє розбудові партнерських стосунків статей у підсистемі «батьки-діти-педагоги».

Аналіз наопрацювань дослідників дозволяє стверджувати про трансформацію гендерних ролей в сім'ї під впливом розвитку науково-

технічного прогресу та поглиблення демократичних перетворень у суспільстві. Водночас деякі науковці (зокрема, Т.В. Медіна) стверджують про те, що навіть у «благополучні» періоди прогресивного розвитку соціуму гендерна специфіка не тільки «не зникне, але й навпаки, буде загострюватися». Враховуючи зазначене, вже склалася практика саме гендерного виміру підготовки молоді до сімейного життя. Так, у межах Програми «Українська родина» запроваджено низку заходів, спрямованих на засвоєння учнівською молоддю своєрідності гендерних відносин у сім'ї, особливостей подружньої та батьківсько-дитячої гендерно-рольової взаємодії, значення гендерної поведінки батьків для формування гендерної ідентичності та особистості дитини [2, с. 229].

Психологи єдині у визнанні виключної ваги суб'єктного благополуччя дитини в будь-яких життєвих ситуаціях. Деякими з них (зокрема, Л.М. Смольською) навіть поглиблено наукові уявлення про щастя дитини як «найбільш інтригуючий психічний стан», «як емоційна реакція на ціннісні події і як надситуативний духовний стан», який вона переживає, коли задовольняються її фундаментальні потреби – в безпеці, любові, творчості. У цьому зв'язку не можна вважати винятком і життєдіяльність дитини у сумнозвісний період голоду 1946-1947 рр. Тут по суті йдеться про кризовий стан дитини практично у всіх вимірах її життєдіяльності.

Сучасні науковці (зокрема, О. Байдарова, Т. Титаренко) здебільшого розглядають кризу як «критичний період підвищеної вразливості та збільшених можливостей». До того ж імовірність ускладнень переживання кризи вчені пов'язують із психологічною вразливістю, із дисипативним (з лат. – «те, що розмиває, розсіює»), тобто тим, що спрямоване на ліквідацію будь-якої впорядкованості структури. До того ж, перебуваючи у кризових життєвих ситуаціях, дитина поступово втрачає налагоджені соціальні зв'язки. За цих умов актуалізується виключна і водночас специфічна роль матері. Своєрідність її «гендерного портрету» посилюється встановленою й відображеною в архівних джерелах та на рівні статистики першої половини XX століття тенденції щодо збільшення кількості неповних сімей внаслідок сумнозвісних подій в українському суспільстві у повоєнні роки. Натомість означений аспект відноситься й нині до маловивчених у психології. Лише на основі узагальнення тогочасних публіцистичних видань спостерігаються у засобах масової інформації відомості про те, що під впливом складних соціально-педагогічних умов, що склались у першій половині XX століття, українська жінка стала «сильною», «відповідальною», «здатною до участі у суспільно-політичних процесах». Однак унікальність, що додала їй гендерних ознак, не виступала предметом наукового осмислення, хоча нині вже накопичені певні емпіричні дані та досвід психологічно вмотивованого розв'язання подібних проблем. Наприклад, вироблені психологами науково-практичні рекомендації щодо надання психологічної допомоги дітям у стресових і надзвичайних ситуаціях, щодо спілкування із дитиною, яка пережила втрату або переживає горе; систематизовано «магічні слова» (типу «я рада, що ти у мене є…», «я тебе розумію…», «ти зможеш», «я тобі довіряю», «ми завжди з тобою»), що сприяють пропедевтиці негативного впливу на дитину посттравматичного стану дорослих [4].

Отже, вищеокреслений аспект порушеної проблематики визначено лише в посттравматичному плані. У перспективі подальшу розробку проблеми

вбачаємо у проведені міждисциплінарних досліджень, спрямованих на вивчення психологічних особливостей гендерно-просвітницьких технологій.

Література:

1. Основи теорії гендеру: навч. пос. – К. : «К. І. С.», 2004. – 536 с.
2. Кікінеджі О. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія / О. Кікінеджі. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2011. – 400 с.
3. Дубас М. К. Підготовка молоді до сімейного життя: гендерний вимір / М. К. Дубас // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2003. – С. 228-230.
4. Романюк М. Як уберегти дитину від впливу посттравматичного стану дорослих / М. Романюк // Практичний психолог: школа. – 2014. – № 9. – С. 19-24.

Antonina Havlitska. Famine of 1946-1947: Some aspects of gender psychology.

The problem of social needs deepening of scientific knowledge related to the categories of gender psychology is investigated in the article. The main directions of gender are specified. The transformation of gender roles in the family under the influence of the development of scientific and technological progress in the society is analyzed.

Key words: *gender psychology, famine, crisis.*

ÎNTEMEIEREA ȘI EVOLUȚIA COLONIILOR GERMANE ÎN JUDEȚUL CAHUL (1880-1940)

Ion Gheleţchi
Doctor of History, Professor,
Viorica Olteanu
masterand
Universitatea de Stat «B.P. Hasdeu» din Cahul (Moldova)

După 1812 Imperiul Ţarist a dus o vastă politică de colonizare a zonelor mai puţin populate din Basarabia în special zona de sud. Coloniştilor nou-veniţi li-au fost acordate priviliegii favorabile, în special pe timpul ţarului Alexandru I. Coloniştii care s-au aşezat în sudul Basarabiei au fost: bulgarii, găgăuzii, germanii, francezi, cehi, elveţieni.

Germanii au început a veni în Basarabia începând cu anul 1814. Venirea lor s-a manifestat prin două forme: colonizarea dirijată şi colonizare organizată. Partea de răsărit a Bugeacului (o regiune din Sudul Basarabiei), fiind puțin populată, guvernul rus a recurs la masive colonizări cu germnai, cărora li s-a dat terenuri arabile pe Cogâlnic: la 1814-1815 – circa 115,548 de desetine de pământ. Ei au fost aduși din principatul Varșoviei, Wurttembergului și Bavariei [1, p. 73].

Din aceste două colonizări s-a văzut din primul moment atitudinea guvernului rus față de românii din Basarabia; în loc să se lase locurile libere spre a se coloniza spontan cu moldoveni, cum făceau ei, sau a se înlesni colonizările cu moldoveni din alte părți, neputând aduce coloniști ruși, au adus germani, dîndu-li-se acestora

avantaje, cum nu s-au dat autohtonilor: pămînt mult fiecărui colonist de pînă la 60 ha, credit mare pe timp îndelungat (pe 10 ani pentru instalare), scutiri (pe 10 ani de orice plată), au beneficiat de împrumutiri de la guvern în bani de la 270 ruble pînă la 700 de cap de familie, autonomie religioasă și culturală, scutire de serviciu militar și de cartiruire pentru totdeauna [2, p. 127].

Prin aceste colonizări, scopul imediat, popularea Bugeacului cu elemente foarte muncitoare și străine de autohtoni, a fost atins de guvernul imperial. Dar scopul principal economic, adică coloniștii, în special cei germani, să fie propagatori ai culturii agricole superioare, ai pomiculturii, viticulturii, n-a fost atins, ca și scopul formării unei noi generații ruseşti din încuscrirele între moldoveni, nemți, bulgari, ruşi şi ucraineni. Germanii au trăit cu totul izolați, fără să se amestece cu alte popoare.

Viticultură și pomicultură ei n-au introdus. Au suferit incontestabil influență rusească, elementele mai bogate au trecut la ruși, dar masa mare a rămas neschimbată, germană [3, p. 53]. Avantajele, date de guvernele imperiale, le-au întrebuințat exclusiv pentru îmbogățirea și bunul trai propriu.

În perioada cuprinsă între 1814-1817 germanii au întemeiat 13 colonii: Tarutino, Borodino, Kulm, Maloiaroslaveț, Krasnino, Leipzig, Berezina, Cleastiz, Ferschampenias, Brien, Paris, Artiz, Tepliz. În 1822 guvernul rus aduce noi colonişti germani din principatele Wurttemberg și Bavaria, precum și din Baden și Austria, cărora li se oferă ca loc de așezare malurile rîului Sarata [4, p. 42-44].

Către începutul deceniului al treilea al sec. al XIX-lea se atestă un alt val de migrație germană. Coloniștii părăseau locurile natale atît din lipsă de pămînt, cît și din motive religioase. Germanii s-au acomodat greu la noile condiții. Aduși la marginea imperiului pentru a crea o comunitate prosperă, după expirarea termenului de 10 ani ei trebuiau să achite împrumutl luat în 1817. Guvernul rus a fost nevoit să anuleze o parte din datorii, iar restul să le restructureze. Spre deosebire de alte comunități, germanii acordau o mare atenție și altor ocupații economice decît agricultura.

În istoria formării comunității germane în Basarabia distingem două perioade: stabilirea şi dezvoltarea coloniştilor sub administraţia rusă (1814-1918) şi evoluţia comunităţii sub administraţia română (1918-1940). În prima perioadă delimităm două etape.

Prima perioadă durează pînă în anul 1871, cînd privilegiile promise de ţarul rus sunt întocmai respectate. În acest an ţarul rus Alexandru II, prin ucazul său din 4 mai, anulează vechile libertăţi şi privilegii, fiind dizolvat Comitetul de asistenţă socială pentru comunitatea germană din sudul Rusiei [5, p. 278].

Coloniştii au fost supuşi serviciului militar obligatoriu, care în armata rusă dura de la 6 la 15 ani, (6 – serviciul activ, 9 – serviciul în rezervă). Recrutarea militară obligatorie, pusă în aplicare începând cu anul 1874, a fost respinsă de către colonişti din motive religioase şi percepută de ei ca o încălcare a promisiunilor făcute de Alexandru I. Pe lîngă aceasta, mulți dintre coloniștii germnai dezaprobau serviciul militar din motive religioase. Ororile războaielor napoleoniene au lăsat urme adînci în memoria colectivă a primei generații de colonişti și a urmașilor ei [6, p. 9].

Începând cu 1881, coloniştii germani sunt obligaţi să-şi ia cetăţenia rusă, iar limba rusă devine limba de predare în şcoală. Toate acestea pun începutul de jure a rusificării coloniştilor germani. A urmat un val de emigrare din Basarabia, în special, în America. În pofida condiţiilor drastice, create de statul rus după 1871, populaţia germană era în permanentă creştere. Perioada anilor 1814-1871 este considerată în istoriografie ca «foarte favorabilă formării şi evoluţiei comunităţii germane».

Trăsăturile de bază ale constituţiei comunale a coloniilor erau fixate în «***Instrucţiunea cu privire la organizarea internă şi administraţia coloniilor străine nou-create în Rusia»***. Din cauza principiilor sale cvasi-democratice acest Regulament al comunelor a mai fost numit şi ***«Fundamentul unei mici republici coloniale»***. Prevederile ce se conţineau în «Instrucţiune» cuprindeau şi reguli detaliate de comportament pentru coloniști şi marcau mediul social al satelor [7, p. 15].

Agricultura a fost sursa de bază ce asigura existenţa coloniştilor germani din Basarabia. Principalele produse cultivate erau cerealele,oleaginoasele, leguminoasele, produsele viticole, precum şi creşterea cailor şi bovinelor. Succesul economic al coloniştilor se baza în primul rînd pe faptul că ei au fost ţărani independenți. De asemenea au contribuit şi cernoziomul fertil, clima favorabilă, sîrguinţa coloniştilor, organizarea şi funcționarea efectivă a afacerilor, precum şi introducerea utilajului modern.

Biserica şi şcoala erau elemente importante ale comunelor germane. Chiar la începutul «*Instrucţiunii*» se declară că respectarea «*obligaţiilor religioase*» – cum ar fi mersul la biserică duminica – este «*una din cele mai importante obligaţii ale tuturor coloniştilor*». Limba de predare era limba rusă.

Viaţa culturală a germanilor a fost paralizată din cauza interdicţiei oficiale de a folosi limba germană în public, în biserică şi chiar la înmormântări. În anii războiului, germanii basarabeni au fost înrolaţi în armata rusă care lupta împotriva Germaniei. Deşi au fost loiali statului rus, ei au fost suspectaţi de colaborare cu germanii. Guvernul rus a ordonat în 1915-1916 exproprierea şi deportarea lor în Siberia. Evenimentele din 1917 au împiedicat aplicarea acestor măsuri [8, p. 15].

Odată cu alipirea Basarabiei la România, supraviețuirea minorității germane în mediul său obişnuit era asigurată. Totodată, separarea de Rusia a fost însoțită de schimbări fundamentale în toate domeniile vieții.

Au fost blocate căile comerciale de pînă atunci şi s-au pierdut relațiile economice tradiționale. După integrarea Basarabiei în componența României în 1918, agricultorii au trebuit să-și orienteze producția lor pentru noua piață de desfacere. Deoarece Basarabia a fost separată de Odesa – cel mai însemnat punct comercial cu portul său de expediere – transportarea mărfurilor se făcea prin Constanța, Ismail, Chilia și Reni.

Guvernul român a anulat legile ruse privind exproprierea, adoptate în 1915, realizînd paralel o reformă agrară proprie, care decapita proprietățile mari: erau expropriate suprafețele de pămînt care depășeau 100 de ha, fiind repartizate celor fără pămînt sau țăranilor săraci.

Presa în limba germană se lansează tocmai în perioada interbelică: în 1919 apare primul ziar propriu *Deutsche Zeitung Bessarabiens*, iar în 1920 – *Deutscher Volkskalender fur Bessarabien*, ambele tipărite la Tarutino. Germanii aveau şi librăriile lor, înființate încă în secolul al XIX-lea la Sărata, Klostitz, Tarutino, Arzis. Principalul furnizor de carte era Odesa, cel mai important centru de cultură germană din sudul Rusiei.

Începînd cu anul 1814, în partea de est a Bugeacului, unde era prezent regimul țarist, a început să se aşeze coloniştii germani – plecînd din Varşovia. Pînă în anul 1815 a fost aşezat circa 1443 de familii [9, p. 138]. În perioada 1816-1842 în Basarabia au fost întemeiate colonii noi ale nemților, venind din Bavaria și Württemberg. Coloniștii - germani au întemeiat 108 colonii pe 800 mii de acri de pămînt [9, p. 51].

Conform datelor din arhivă, în partea de sud a Republicii Moldova încă din anul 1346 a apărut o mică localitate sub numele de Acbota (mai tîrziu Acbești sau Albotești), situată pe ambele părți ale rîului Salcia [10].

Trebuie de menționat că etnicii germani se integrau în componența unor sate moldovenești sau bulgărești deja existente, precum alexandrești, sau au existat separat de ele. Către anul 1926 principalele colonii de acest gen din cuprinsul județului Cahul erau: Alexandru cel Bun (100% germani), Eichendorf (79,2% germani), Sărata-Nouă (96,7% germani), Alexandrești(79,2% germani), Albota de Sus (73,6% germani), Sofievca (71,6% germani), Vișinești (60,7% germani) [11, p. 205].

Conform datelor din arhiva germană, satul Albota ca colonie germană a fost înființată în anul 1880. Întemeietorii coloniei germane erau veniți din Vittemberg. Aceasta demonstrează datele din arhivă, că 97% din întemeietori erau din Vittemberg, păstrîndu-și dialectul său și concepțiile sale regionale [12, p. 93].

Următoarea colonie de tip german este colonia Alexanderfeld. Colonia Alexanderfeld a fost întemeiată în anul 1908 de către coloniștii germană, venind din următoarele localități: Dennewitz, Fer – Shopnuas, Paris și din alte localități, care în anul 1907 au cumpărat de la aristocrata Garting Elizaveta Nicolae, o proprietate de stepă pustie – 2683 de desetine. Această proprietate, avînd datorii mari a fost salvată prin vinderea forțată la licitație. Alexanderfeld este situat în raionul Cahul, 20 km. spre sud – vest de la Cahul și 20 km. spre nord – est de la Bolgrad.

Satul Doina (numit de germani „Eichendorf" (pădure de stejar)) este o comună, care face parte din raionul Cahul, avînd o suprafaţă de aproximativ 1.15 km^2. Comuna dată face parte din următoarele localităţi: Rumeanţev, Doina însăși și Iasnaia Poleana. Comuna se află la distanța de 35 km de orașul Cahul și la 165 km de Chișinău.

Locuitorii au hotărît ca această colonie să fie denumită Ahendorf (vorbire populară), iar în documente oficiale este sub denumirea de Eikendorf. Toponimul originar indică apartenența satului și a moșiei unui oarecae colonist german Eiken (germ. dorf – «sat») [13, p. 549]. Denumirea coloniei a fost mereu în schimbare: în anul 1913 – colonia purta denumirea de Aihendorf, județul Ismail, în 1918 – Eigendorf, jud. Cahul, în 1922 – Eichendorf, jud. Cahul, în 1930 – Eihendorf, jud. Cahul, în 1937 – Eichendorf, jud. Cahul [13, p. 551].

Cu privire la satul Burlacu, denumirea a fost schimbată în Alexandrești. Conform datelor oficiale, Alexandrești a fost formată la 2 septembrie 1908, fiind confirmată de o serie de documente. Primii etnici germani care au fondat la 2 septembrie 1908 în com. Burlacu colonia Alexandrești au fost familiile: Knauer, Ölke, Biederman, Schaible, Helber, Weis, Lutz, Riethmüller, Unterseher, Peter Batär, Sulz și alții. Se pot documenta multe pagini din istoria etnicilor nemți veniți pe meleagurile noastre. Una dintre pozele de bază aș zice e și grupul de bărbați, fondatorii ai coloniei, fotografiați la 2 septembrie 1918, la cei 10 ani de existență a localității.

Semnarea Pactului Ribbentrop – Molotov la 23 august 1939 a însemnat pentru coloniştii germani începutul strămutării. În septembrie 1940 a fost creată Comisia germano-sovietică care avea drept scop organizarea strămutării coloniştilor. Până la sfârşitul lunii octombrie 1940 a fost încheiată strămutarea a 93 500 de germani din Basarabia. Astfel s-a încheiat istoria zbuciumată a coloniştilor germani în Basarabia.

Implantaţi într-o ţară ocupată, înconjuraţi de populaţia asuprită, nemţii basarabeni nu au putut dezvolta aici sentimentul de a fi acasă. În ianuarie 1945, ultimii colonişti germani – precum şi milioane de refugiaţi din alte regiuni de Est – au evadat de Armata Roşie spre Vest [14, p. 91].

În Germania de după război ei au fost nevoiţi să-şi creeze o nouă existenţă şi o nouă patrie. Mulţi din ei au emigrat spre America. Doar o mică parte din ei au supravieţuit schimbărilor din anii 1940-1950.

Cu toate acestea urmaşii coloniştilor germani din Basarabia vizitează permanent fosta patrie a strămoşilor lor. Asociaţia germanilor din Basarabia organizează regulat călătorii şi sprijină numeroase proiecte sociale în spitale, aziluri de bătrâni şi şcoli. Un exemplu vădit fiind faptul: cu sprijinul germanilor, în anul 1995 a fost renovată biserica din Sărata, în 2002 biserica din Albota.

Literature:

1. Ştefan Ciobanu *«Basarabia. Monografie»,* Editura:Universitas, Chişinău, 1993.
2. Ion Chirtoagă «*Din istoria Moldovei de Sud-Est. Pînă în anii '30 ai sec. al XIX-lea*», Chișinău, 1999.
3. Costică Asăvoaie, Vasile Munteanu *«Basarabia. Recurs la identitate»*, Editura: Agora, Iași, 2000.
4. «*Adevărul istoric în chestiunea Basarabiei. Berlin, 1924*», Editura Evenimentul, 1998.
5. Ute Schmidt «*Basarabia.Coloniştii germani de la Marea Neagră»*, Editura:Cartier, Chişinău, 2012.
6. Ute Schmidt «*Imigrarea germanilor începînd cu anul 1814, stabilirea exodul din anul 1940*», În: Ziarul Akademos, nr. 2 (33), iunie 2014.
7. Luminiţa Fassel «*O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*», În: Patrimoniu, 1991, nr.3.
8. П. Батюшков «*Бессарабия. Историческое описание»*, Санкт-Петербург, 1892.
9. Н. Бабилунга «*Население Молдавии в прошлом веке: Миграция? Ассимилиция? Русификация?»,* Кишинев, 1991.
10. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 110, inv. 2, d. 1488/33, fila 5
11. A. Sîrbu «*Baimaclia*», 2009.
12. A. Kern *«Heiathuch der Bessarabiendeutschen»*; Hannover, Konigsworther, strade, 2 Yfus Doutscher osten.
13. Victor Ladaniuc, Tudor Ţopa «Localităţile Republicii Moldova. Vol-, Editura: Agenţia Naţională de presă «Moldpres», Chişinău, 1999.
14. Igor Caşu «*Consideraţii privind deportarea germanilor şi evreilor sovietici în timpul şi după cel de-al doilea război mondial*»: În «Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova», nr. 7.

Ion Gheleţchi, Viorica Olteanu. German settlements in southern Moldova.

After 1812 the Tsarist Empire led a vast colonization policy of the less populated areas of Bessarabia, especially the southern area. New settlers were granted favorable privileges, especially during Tsar Alexander I. The colonists who settled in southern Bessarabia were: Bulgarians, Gagauz, Germans, French, Czechs, and Swiss.

The Germans began to come to Bessarabia starting with 1814. Their arrival manifested themselves in two forms: directed colonization and organized colonization. The eastern part of Bugeac (a region of Southern Bessarabia), being a little populated, the Russian government resorted to massive settlements with the Germans, who were given arable lands on Cogâlnic: in 1814-1815 – about 115,548 tenths of land. They were brought from the principality of Warsaw, Wurttemberg and Bavaria. Between 1814 and 1817 the Germans founded 13 colonies: Tarutino, Borodino, Kulm, Maloyaroslavet, Krasnino, Leipzig, Berezina, Cleastiz, Ferschampenias, Brien, Paris, Artiz, Tepliz. In 1822, the Russian government brought new German colonists from the

Principalities of Wurttemberg and Bavaria, as well as from Baden and Austria, to which the banks of the Sarata River were offered as a settlement.

The peak year of the German colonists in Bessarabia was 1926. The main colonies of this kind in the county of Cahul were: Alexander the Good (100% Germans), Eichendorf (79.2% Germans), Sarata Noua (96.7% Germans) , Alexandra (79.2% Germans), Albota de Sus (73.6% Germans), Sofievca (71.6% Germans), Vişinesti (60.7% Germans).

The signing of the Ribbentrop-Molotov Pact on 23 August 1939 meant for the German colonists the beginning of the displacement. In September 1940, the German-Soviet Commission was set up to organize the displacement of settlers. By the end of October 1940, the resettlement of 93,500 Germans from Bessarabia had been completed. This ended the tumultuous history of the German settlers in Bessarabia.

Key words: *Bessarabia, Germans, colonies.*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наталія Гончарова
канд. іст. н., доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

У сучасних реаліях історичної науки спостерігається чітка тенденція до переорієнтації методів наукових досліджень. Означений процес пов’язаний насамперед зі зміною розуміння ролі людини в історії, зі сприйняттям її особистісного досвіду як невід’ємного чинника історичної пам’яті народу. Саме перехід від рівня макроісторії до напряму мікродосліджень, історії повсякденності, соціальної історії дозволяє, на думку дослідників Т. Арзуманової, О. Солошенко, побачити багатомірність і неоднозначність історичних інтерпретацій, множинність історичних правд та альтернатив [1, с. 145].

Вивченню різних аспектів соціальної історії, зокрема за допомогою усноісторичних ресурсів, присвячено чимало праць сучасних науковців: Т. Арзуманової, О. Солошенко [1], Я. Борщик [2], О. Веселової [3], Г. Грінченко [4], І. Реброві, І. Романової [5], Н. Єфимчук [7], В. Іващенко [8], Ю. Іріоглу [9], О. Кісь [11] та ін. Однак дана проблема в контексті матеріалів про голод 1946-1947 рр. на території півдня Одеської області досліджена недостатньо.

Нагадаємо, соціальна історія як наукова галузь сформувалась у результаті об’єднання на теоретико-методологічному рівні історії та соціології. Цей дослідницький напрям, котрий вивчає історичний процес у соціальній і соціокультурній проекції, останнім часом набуває все більшої популярності. До найактуальніших тем новітнього періоду відносимо голод 1946-1947 рр., який в історичному контексті отримав назву «третього радянського». За оцінками сучасних дослідників, він «за кількістю жертв значно поступається своєму попереднику – голоду-геноциду 1932-1933 рр., але посідає першість за територією ураження» [12, с. 136].

При вивченні проблематики новітньої історії активно залучається такий напрям соціально-гуманітарних досліджень, як усна історія. Дослідниця О. Кісь наголошує, що використання усноісторичних методів дозволяє впровадити індивідуальний історичний досвід пересічних громадян у поле наукового аналізу, надаючи історичним студіям виразного людського виміру [10, с. 385]. Крім того, не викликає заперечень теза щодо унікальності усноісторичних досліджень, адже дослідник не лише інтерпретує відповідні джерела, але й безпосередньо бере участь в їхньому творенні [11, с. 13].

Зважаючи на вищезазначене, залучення студентів до опрацювання усноісторичних джерел, зокрема в рамках виконання дослідницьких проектів соціального спрямування, сприяє істотному підвищенню рівня їхньої кваліфікаційної підготовки та слугує гуманізації навчально-виховного процесу. Адже методика усної історії дозволяє студентам безпосередньо працювати з першоджерелом – людиною, яка, за висловленням Ю. Іріоглу, є представником певної соціокультурної ситуації та носієм специфічних історико-культурних характеристик [9, с. 268].

Початкові уявлення про етапи становлення усної історії як окремого методу сучасних історичних досліджень, особливості практичної реалізації усноісторичної методики в контексті пошукової діяльності студенти отримують при вивченні навчальних курсів «Вступ до історії з основами наукових досліджень», «Спеціальні історичні дисципліни». Поглиблення теоретичних засад означеної методики продовжується при опануванні студентами дисциплін «Методологія та організація наукових досліджень», «Макро-, мікро- і метаісторія».

Під час проходження етнографічної практики студенти через безпосереднє спілкування з «дітьми війни» отримують можливість долучитися до висвітлення малодосліджених аспектів Другої світової війни, післявоєнного періоду, зокрема голоду 1946-1947 рр.

Основним прийомом усноісторичних досліджень є інтерв'ю як специфічна форма взаємодії дослідника й оповідача, котра потребує ретельної підготовки та продуманої реалізації. За тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом інтерв'ю поділяються на: біографічні, проблемні, генеалогічні, щоденникові. Найбільш поширеними й інформаційно насиченими прийнято вважати: 1) біографічне інтерв'ю, яке також має назву «історії життя» чи «розповіді про життя» та є орієнтованим на вивчення суб'єктивного, особистісного сприйняття минулого в межах цілісного біографічного досвіду, та 2) проблемне (тематичне, сфокусоване) інтерв'ю, спрямоване на вивчення «переживання» людиною окремої історичної події, ситуації чи явища [6, с. 11].

Завдяки свідченням респондентів у студентів формується чітке уявлення про життя в повоєнний період, особливості побуту та господарювання, жахи голоду тощо. Наведемо лише деякі уривки зі спогадів, зібраних студентами. Бєлінська Олександра Федосіївна 1929 р. н., Ізмаїльський район: *Чим далі йшов час, тим більше не було що їсти й одягти… Врожай у нас забирали весь, подекуди навіть наші солдати свавільничали.. Люди від голоду падали, як снопи. Якби не плавні поряд з селом, де була риба й дичина, смертей було б більше. Однак рибу ми їли дуже рідко, як пощастить. За кілограм риби просили мішок зерна… Моя мама ходила копати коріння очерету, ми його висушували, потім перетирали на кшталт борошна. Їли навіть березову кору… Сіяли коноплі,*

висушували та використовували для виготовлення одягу. З сусідніх сіл приходили люди з різним добром – килимами, картинами, вишивками – віддавали це в обмін на будь-яку їжу… У колгосп спочатку маму не хотіли брати, бо батька на початку війни заарештували, потім зглянулися. Кому було за десять років, вже працювали на рівні дорослої людини… Працювали з шостої години ранку до пізнього вечора. Не платили – давали на двох по двісті грамів зерна. Радістю було, якщо посилали просапувати буряк, кожний намагався непомітно зірвати один-два плоди, щоб забрати додому.

Домбровська Устина Пилипівна 1937 р. н., Арцизький район: *Часто їли смажене тісто, я до сих пір пам'ятаю цей смак… Якщо знаходили в городі кабак – було справжнє свято. Через малий вік в колгоспі не працювала, займалася хатньою роботою. Долапчі Олексій Степанович 1937 р. н., Ренійський район: Голод уніс майже половину нашого населення.*

Паю Марія Костянтинівна 1928 р. н., Ізмаїльський район: *Виживали, як могли… Ми з сестрами постійно бігали в поле, збирали стебла кукурудзи, вдома чистили, вибирали серцевину та робили з неї коржики.*

Полтавська Парасковія Тимофіївна 1933 р. н., м. Ізмаїл: *У 1947 р. справді стало важко… Їсти практично не було нічого. Хліба не було. Худобу всю перебили.*

Судєва Феодора Костянтинівна 1932 р.н., Болградський район: *Післявоєнні роки були дуже неврожайними, був страшний голод. Мою сім'ю врятувала наша корова… Багато людей тоді померло, іноді цілими сім'ями… Вулицями збирали підводою людей та ховали у братських могилах… Люди, щоб вижити, ловили собак, котів, ховрашків та їли їх.*

Тодор Євдокія Данилівна 1932 р. н., Татарбунарський район: *Жили голодно. Харчувались тим, що збирали в лісу: трави, ягоди. Навесні великою радістю була випадково знайдена в полі картопля, з якої пекли перепічки… Одягати було нічого. Мама придумала для мене взуття: зшила з ганчір'я та вати бурочки, а щоб вони не промокали, давала свої святкові туфлі… Іноді бабуся пекла хліб (це було щось в'язке, липкувате й солодкувате), але мені він здавався ласощами… Пам'ятаю, як бабуся розрізала ріпу на маленькі шматочки, вчила мене ковтати її, не розжовуючи, бо тоді вона довше перетравлювалась і не так хотілося їсти… З тринадцяти років починали працювати в полі нарівні з дорослими, з п'ятої години ранку до пізнього вечора. Не було ніякої техніки, все робили вручну. Платили зерном… У кого не було що їсти, ходили по домівках та обмінювали свої речі на продукти.*

Чарой Валентина Павлівна 1937 р. н., Ізмаїльський район: *Ми рвали траву, різали її, додавали трохи крупи, варили таку баланду… Їли стебла соняшника, папороті… Аж до 1949 року ми так харчувалися…*

Наступним етапом у процесі оволодіння усноісторичною методикою є обробка матеріалів інтерв'ювання для створення транскриптів. У ході такої роботи у студентів формуються навички польової та камеральної археографії. Важливо зорієнтувати молодь на необхідність збереження в письмовому варіанті тексту інтерв'ю реального емоційно-психологічного наповнення, яке наявне при безпосередньому спілкуванні й зафіксоване в аудіозаписах.

Окрім того, доречно акцентувати увагу студентів на способах перевірки достовірності усних свідчень, як-от: порівняння інформації зі свідчень між собою, співставлення зібраних свідчень із доступними документальними

матеріалами. Адже саме це, на думку Я. Борщика, є наступним етапом верифікації усноісторичних джерел [2, с. 196].

Доцільним також буде створення студентської наукової проблемної групи, в складі якої найздібніші старшокурсники обговорюватимуть теоретичні проблеми усноісторичних досліджень, поглиблюватимуть навички проведення пошукової роботи й оформлення отриманих результатів тощо. Студентський пошук має отримати обов'язкову апробацію: у публікаціях, виступах на конференціях, у кваліфікаційних роботах, кафедральних монографіях відповідної проблематики.

Отже, усноісторична методика є багатокомпонентним процесом, який складається з безпосередньої передачі й запису (за допомогою аудіо- чи відеотехніки) спогадів чи автобіографічних оповідань, отриманих у результаті цієї діяльності новостворених історичних джерел, а також їх подальшого реконструктивного чи наративного (текстуального) аналізу.

Література:

1. Арзуманова Т. В. Використання методології усної історії в організації наукової роботи студентів з проблематики Великої Вітчизняної війни в межах курсу «Історія України» в технічному ВНЗ / Т. В. Арзуманова, О. М. Солошенко // Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 20-21 вересня 2013 р. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2013. – С. 145-153.

2. Борщик Я. Використання методу усної історії в дослідженні польсько-українських відносин періоду Другої світової війни / Я. Борщик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г.В. Боряк; Упорядники: В.В. Томазов, І.К. Хромова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 22-23. – С. 190-197.

3. Веселова О. М. До теми голоду 1946-1947 рр. в історіографії 80-х років XX – початку XXI ст. / О. М. Веселова // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 108-128.

4. Грінченко Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу / Г. Грінченко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 11-12. – С. 59-76.

5. Грінченко Г. Г. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України) / Г. Г. Грінченко, І.В. Реброва, І. М. Романова // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 172-187.

6. Грінченко Г. Г. Усна історія: Методичні рекомендації в організації дослідження: Для студентів і аспірантів / Г. Г. Грінченко. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 28 с.

7. Єфимчук Н. Л. Передумови та наслідки голоду 1946-1947 рр. на Житомирщині / Н. Л. Єфимчук // Голод в Україні у першій половині XX століття: причини та наслідки (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. – К., 2013. – С.43-49.

8. Іващенко В. Усноісторичні джерела: особливості комплектування та зберігання / В. Іващенко // Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі: матеріали наукової конференції з міжнародною участю. – К., 2013. – С. 62-65.

9. Іріоглу Ю. О. Усно-історична методика в наукових дослідженнях та освітньому процесі у вищому навчальному закладі / Ю. О. Іріоглу // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 268-270.

10. Кісь О. Усна історія в Україні: до практики польових досліджень / О. Кісь // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – 2009. – Вип. 12. – С. 385-390.

11. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О._Кісь // Україна модерна. – 2007. – № 11. – С. 7-21.

12. Українська Голгофа, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: спогади очевидців, архівні документи та роздуми сучасника про три радянські голодомори / Авт.-упоряд. М. Єременко. – Чернігівка, 2008. – 153 с.

Nataliia Goncharova.The Methodological Principles of the Social Aspects of the Oral History Research

The article deals with the issue of an integrated approach to the use of oral history methods in historical research social issues. These practical advices on the example of the coverage of topics famine of 1946-1947 in Ukraine.

Key words: *oral history evidence, famine of 1946 – 1947, children of war, biographical interview questionnaire.*

МАСШТАБИ ГОЛОДУ ТА РЕПРЕСІЙ В ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1946-1948 рр.)

Ганна Градинар
магістрантка кафедри української і всесвітньої історії та культури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

ХХ століття принесло Україні цілу низку найболючіших трагедій і криз. Окрім війн, масових репресій проти власного народу найжахливішими з них, безперечно, є голодомори, що з чорною підступністю повторювалися кожні 10–13 років: у 1921-1922, 1932-1933,1946-1947 роках. Вони нещадно знищили загалом понад 10 мільйонів людських життів. Якщо перші два голодомори системно досліджені українськими та зарубіжними істориками, то повоєнний голод 1946-1947 рр. ще залишається недостатньо дослідженою сторінкою української історії, історії Південної Бессарабії та Ізмаїльщини.

Одним із найгостріших було питання хлібозаготівель, яке постійно розглядалося на засіданнях політбюро, оргбюро та секретаріату ЦК КП(б)У, в область направлялися керівні працівники УРСР. Постанова ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі на25 листопада» від 28 листопада1946 р. на виконання вказівок Ради міністрів Союзу РСР й ЦК ВКП(б) від 26 листопада1946 р. вимагала: «…Зобов'язати обкоми КП(б)У, облвиконкоми й уповноважених Міністерства заготівель в областях…викривати й судити приховувачів хліба,злодіїв та розкрадачів, повністю виявити прихований хліб…» [1, с. 394].

Повторна перевірка колгоспів і радгоспів та вилучення засипаного в насіннєві, страхові та інші фонди хліба через фізичну відсутність зерна не дала очікуваного вищою московською владою ефекту, хоча до зернопоставок залучалися також підсобні господарства підприємств, військових частин і навіть таборів ув'язнених. Рішенням від 2 листопада1946 р. ЦК КП(б)У давав вказівку каральним органам: «Директорів підсобних господарств, які затримують здачу

хліба державі, притягувати до відповідальності, як за саботаж хлібозаготівель» [2, с. 186].

Не задовольняючись вивезенням зерна з колгоспів, радгоспів, підсобних господарств, за продрозкладкою забирали зерно також із присадибних ділянок селян. Колгоспи були позбавлені можливості оплатити селянам зароблені тяжкою працею трудодні. М. Окороков (с. Спаське, Татарбунарський район) свідчив: Батьки працювали у колгоспі. Їм працю не оплачували, а давали пайок. На дітей пайок не виділяли. Їли ми земляні горішки (кудики). Після жнив збирали на полях колоски, молотили, а зерно варили. М'ясною стравою були варені горобці.

Невдоволення Й. Сталіна темпами хлібозаготівель проявилося в своєрідному «зміцненні» керівництва України шляхом зміщення М. Хрущова з посади першої особи в республіканській парторганізації та направлення до Києва Л. Кагановича, якого 3 березня 1947 р. було «обрано» першим секретарем ЦК КП(б)У. Можновладці на чолі з Л. Кагановичем продовжили репресивну хлібозаготівельну політику.

В суспільстві, наскрізь просякнутому тоталітарним насильством, хлібозаготівельна кампанія стала основним репресивним фактором, саме через її механізм відбувалося голодотворення. «Домашнього господарства ми не вели, – розповідав Й. Прутян (с. Струмок, Татарбунарський район), – все, що було нажито до 1946 року забрали до колгоспу. Залишили лише швейну машинку та самовар».

Через репресивну політику й практику хлібозаготівель владою було створено тяжку ситуацію. Типовим явищем стало жебрацтво та пограбування.

Багато дітей і людей похилого віку, жінок з малими дітьми ходили по хатах, просили хоч якої-небудь їжі. Нерідко, нічого не дочекавшись від бідуючого довкола люду, взимку замерзали, падали від безсилля, вмирали. Голод поширювався...

Влада замість реальної допомоги голодуючим використовувала їх стан для фактично безоплатної праці в колгоспах. Щоб отримати будь-які продукти харчування, населення Ізмаїльщини вступало до колгоспів, на курси трактористів тощо. «Коли почалася колективізація, ніхто не хотів вступати до цих колгоспів, не розуміли, як там буде, – згадував В. Долапчі (с. Котловина, Ренійський район). Але коли в людей закінчилися запаси, ми змушені були вже вступати до колгоспів. Поклав мій старший брат на віз все, що було вдома. Мати плаче, а він запряг коня та й відвіз все до колгоспу».

Мізерна платня на селі за виконані роботи, часто-густо безоплатна праця в пограбованих державою колгоспах, що не в змозі були забезпечити колгоспникам мінімальний рівень виживання, надмірно високі податки, жорстокий голод, репресії гнали колгоспників із села. Лише в одній Ізмаїльській області кількість селянських господарств 1947 р. зменшилася на8 тис. 934 одиниці. Більшість голодуючих рятувались, як могли. Голод спровокував безпрецедентні випадки виснаження та смерть людей, змушених харчуватися будь-яким підніжним кормом.

Діти змушені були добувати собі їжу самі, збираючи насіння диких рослин, відловлюючи ховрахів і розкопуючи курганчики мишей у пошуках зерна. Саме крапчасті ховрахи й масові види інших гризунів були одним із основних джерел харчування в Бессарабії, Молдавії.

Повністю пограбувавши бессарабське село, держава вирішила надати певну зернову допомогу окремим колгоспам та радгоспам, але не безоплатно, а за 10 % з кожних 100 ц урожаю наступного року. Проте її розміри були мізерні. На підставі аналізу архівних даних із рознарядки на розподіл продовольчої позики по Ізмаїльської області (початок 1947 р.) [3, арк. 18] ми вирахували реальні розміри «допомоги». З'ясувалося, що допомога коливалася в розмірах від 2 до 4 кілограмів на одне господарство (!!!). В цілому по області на одне господарство держава виділяла по 3 кг 300 гр зернової позики. Цифри свідчать – це була не допомога, а звичайне «замилювання очей», держава навіть і не намагалась якось полегшити життя своїм громадянам.

Щоб забезпечити проведення польових робіт, колгоспників стали підхарчовувати баландою у поспіхом створених громадських їдальнях. Але таку «допомогу» було організовано запізно й недостатньо.

Зрозуміло, що голод та інші злидні позначилися на здоров'ї людей. Станом на 1 червня1947 р. в Україні нараховувалось 1 млн. 74 тис. 314 дистрофіків, з яких 77,1 % (828 тис. 429 особи) були сільськими жителями. В Ізмаїльській області їх нараховувалося 52 тис. 447 осіб. Станом на 20 червня 1947 р. в Україні вже було1 млн. 154 тис. 378 дистрофіків [6, с. 195]. За 20 днів одного року кількість виснажених і хворих саме на дистрофію в державі збільшилася на понад 80 тисяч (!!!).

Окрім дистрофії, людей переслідували епідемії тифу, запалення легенів, туляремія. Одеські вчені на підставі архівних матеріалів Одеської протичумної станції 1947-1949 років з'ясували, що на фоні високої чисельності мишоподібних гризунів серед них була відзначена інтенсивна епізоотія туляремії, яка охопила практично всі райони Ізмаїльської, Вінницької, Одеської, Кіровоградської областей і території Молдови. В цей період лише за офіційними даними були зареєстровані десятки тисяч хворих на туляремію. Тільки в одній Одеській області налічувалося 35 022 випадки. Захворювання характеризувалися локалізацією уражень у внутрішніх органах, насамперед у легенях, із частими пневмонічними проявами. Домінування захворювань (90 і більше відсотків серед усіх захворілих) з ураження внутрішніх органів було характерне для Ізмаїльської, Одеської, Кіровоградської областей – в зоні розповсюдження (ареалу) курганчикової миші.

Протягом 1946-1947 рр. показник смертності населення стрімко зростав. Найстрашнішим був 1947 р. Всього за рік померло 352 людини, що в 7 разів більше, ніж помирало жителів наприкінці XIX століття, або в 3 рази більше, ніж в 1945 р. Особливо важкими були зима й весна. Так, лише за січень-березень 1947 р. в Главанах померло 170 осіб, а до 1 липня ця цифра становила вже 325 осіб [5, с.153]. Якщо в інші роки люди вмирали через старість і різні хвороби, то тепер дуже багато жителів вмирало з діагнозами дистрофія, гострий розлад шлунку і загальна слабкість організму.

Доведені до дистрофії 3-го – 4-го ступеня, граничного виснаження, деякі голодуючі втрачали здатність контролювати свої дії, вдавалися до канібальства. З початку1947 р. відділом з боротьби з бандитизмом МВС УРСР велося розслідування 130 випадків трупоїдства та людоїдства, окрім цього було зафіксовано ще 189 аналогічних факти. Найбільше цих випадків припадало на Ізмаїльську область. Так, Міністр Держбезпеки УРСР генерал-лейтенант С. Р. Савченко 6 лютого 1947 р. рапортував міністру Держбезпеки СРС В. С.

Абакумову про випадки канібалізму в селах: Кайра (Саратського району), Котловина (Ренійського району) Ізмаїльської області.

У зв'язку з продовольчими труднощами різко впала відвідуваність шкіл дітьми. Так, зі 100 школярів с. Підгірне Тарутинського району не відвідували щодня школу 30-35 дітей [4, с. 316].

Президія Верховної Ради прийняла 21 лютого 1948 р. постанову, що пропонувала висилку з Української РСР «всіх, хто відмовився від виконання мінімальної норми трудоднів у колгоспах і веде паразитичний спосіб життя». Потрібно констатувати, що в цьому процесі влада досить вміло використала прийоми аналогічної кампанії, яка проходила в інших регіонах країни в 1930-х рр., коли Бессарабія була ще частиною Румунського королівства. В 1948 р. міністр внутрішніх справ СРСР звітував про виселення з Ізмаїльської області Української РСР 250 сімей куркулів у складі 1 094 осіб. Цікаво, що з цієї кількості дітей до 16-ти років було 347 осіб – понад третина. Ці родини були направлені до Томської області для трудового використання в Тегульдетському ліспромгоспі.

Голод 1946-1947 рр. на території Північно-Західного Причорномор'я був масовим і спровокував безпрецедентні випадки виснаження та смертей людей, змушених харчуватися будь-яким підніжним кормом. У період голоду на цій території виникали масові захворювання, де в епідемічні спалахи залучалися всі вікові групи населення.

Демократичний лад незалежної України дає нам надію на справедливу оцінку жахливих подій, можливість вивчати нашу власну національну історію, критичного погляду на самих себе.

Література:

1. Веселова О. Українське село під час голоду 1946-1947 рр. / О. Веселова // Проблеми історії України: Факти. Судження. Пошуки. – Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : Інститут історії НАН України.– Вип. 15. – 2006. –С. 392-401.

2. Веселова О.М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу /О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. -– 273 с.

3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф. Р.-470 Исполком Ізмаїльської облради, оп.1, спр. 117. Про організацію допомоги сільським районам області, що постраждали від посухи (1947 р.), 60 арк.

4. Михайличенко Н. Ф. Селение Ташлык со времён его основания до настоящего времени. Исторический очерк / Н. Ф. Михайличенко. – Арциз : ФОП Петров О.С., 2011. – 472 с.

5. Пеливан К. К. Голод 1946–1947 гг. в Южной Бессарабии: Арцизский район Одесской области / К. К. Пеливан. – Арциз : Диамант, 2008. – 208 с.

6. Сергійчук В. І. Як нас морили голодом: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 / В. І. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 251 с.

Hanna Hradynar. Scale of the famine and repressions in Izmail region (1946-1948 years).

The article deals with the scale of the famine of 1946-1947 and repression in the Izmail region. Investigated the characteristic signs of of famine and traced a schedule death rate and birth rates in the region.

Key words: *Izmail region, the famine, grain reserves, repression*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ЯК ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ ГОЛОДУ 1946-1947 РР. В УКРАЇНІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Дмитро Григорашенко
магістр історії, вчитель історії,
загальноосвітня школа №3 І-ІІІ ступенів
(Ізмаїл, Україна)

Національне відродження сучасної Української держави зумовлює посилення актуальності дослідження окремих фактів, подій української історії часів СРСР, які тривалий час замовчувались офіційною радянською владою. Пізнання неоднозначної, часом трагічної історичної спадщини Радянської України, залучення значних верств населення до цього процесу призводить до підвищення національної свідомості українців, формування самоідентифікації українського народу.

Третій радянський голод в Україні був спричинений тоталітарною владою СРСР після страхітливої руйнівної війни, що «вогнем і кров'ю пройшла українською землею». Голод виник через пограбування села внаслідок здійснення репресивної хлібозаготівельної та податкової політики, насильницьких понаднормових зернопоставок у посушливі неврожайні повоєнні роки [1, с. 10-11]. Голод в Українській Радянській Соціалістичній Республіці 1946-1947 рр. був штучним, викликаним державною політикою комуністичної партії та уряду СРСР, які переклали проблеми післявоєнної кризи на збіднілий народ. Перебуваючи під постійним репресивним тиском партії, її адміністративно-командної верхівки, українське село в перші повоєнні роки змушене було терпіти чи не найбільший пресинг від проведення хлібозаготівельної та податкової політики [5, с. 17].

В сучасних реаліях учитель історії при викладанні матеріалу, пов'язаного з трагедією 1946-1947_рр., зобов'язаний виконати важливе суспільне завдання, а саме: допомогти учням усвідомити трагедію українського народу, трагедію окремої людини того часу. Складність реалізації вищезазначеного завдання посилюється тим, що нинішня доба характеризується розмаїттям різнопланової інформації, збільшенням кількості доступних архівних документів, переоцінкою джерельної бази. Отже, виконання поставленої мети можливе лише за умови систематичного й послідовного удосконалення критичних, дослідницьких, творчих навичок і вмінь. Ми погоджуємося з В. Власовим, що для розвитку відповідних учнівських компетенцій учителі історії повинні залучати до навчального процесу всю наявну джерельну базу, перетворювати її з матеріалу для ознайомлення на матеріал для дослідження [2, с. 3-4].

Нагадаємо, що документи в процесі навчання історії виконують такі функції: 1) ілюстративно-інформаційну (існує на репродуктивному рівні сприйняття інформації, що несе в собі першоджерело); 2) пізнавально-розвивальну (на основі історичного документу виконуються завдання, спрямовані на розвиток розумових процесів через пошуково-дослідницьку діяльність); 3) практично узагальнюючу (дає можливість перевірити рівень сформованості учнівських умінь і навичок у процесі навчання за допомогою виконання практичних завдань); 4) ціннісно-смислову (надає досвід емоційно-

ціннісних стосунків) [6]. Виходячи з функціональних можливостей документальних джерел, уроки з використанням різноманітних методів роботи з ними: вчать критично і творчо мислити; самостійно здобувати знання; розвивають пізнавальний інтерес [2, с. 6].

Взаємодія вчителя та учнів у результаті систематизованого використання різних прийомів залучення й опрацювання історичних джерел має бути передусім спрямована на формування тих умінь і навичок, що дозволяють учням самостійно здобувати знання з різноманітних документальних джерел, критично осмислювати їх зміст, використовувати отримані результати на уроках історії. При такому підході, на думку С. Чернік, історичний документ перетворюється не лише на інформаційне джерело, а на джерело, що оцінює та констатує історичний факт, описує подію, розкриває її сутність, аналізує, спонукає задуматися над достовірністю інформації, формує ступінь довіри до джерела, ставить питання про авторство документа тощо [6]. Отже, за допомогою вивчення різних джерел історичної інформації відбувається активне дослідження минулого.

Матеріали з історії голоду 1946-1947 рр. в Україні можуть бути використані в процесі вивчення історії в різних формах, як-от: складова частина загальної теми або ж самостійний урок.

Наприклад, питання «Масовий голод 1946-1947 рр.» доцільно включити до плану-конспекту уроку з теми № 2 розділу № 2 навчальної програми з історії України для учнів 11-го класу «Внутрішньополітичне й економічне становище УРСР». Вивчення документальних джерел, які стосуються голоду 1946-1947_рр., можна використати під час закріплення навчального матеріалу із вказаної теми. Зокрема, пропонуємо використати витяг зі звіту від 6 лютого 1947 р. міністра державної безпеки СРСР В. Абакумова про ситуацію в Ізмаїльській та Дніпропетровській областях: «У МДБ УРСР продовжують надходити відомості про випадки вживання в їжу людських трупів. Робітниця підсобного господарства депо станції Синельникове Дніпропетровської області П. 13 січня вжила в їжу труп своєї матері… 26 і 27 січня в с. Каїри Саратського району Ізмаїльської області зафіксовано чотири випадки вживання в їжу людських трупів… Група з шести мешканців с. Котловина Ренійського району Ізмаїльської області, перебуваючи в стані виснаження, 27 лютого взяли на кладовищі два непохованих людські трупи і вжили їх в їжу [3, с. 94].

Після самостійного опрацювання даного документу учні аналізують його під керівництвом учителя, даючи усні відповіді на запитання: 1) Яку характеристику ви можете дати фізичному та емоційному стану жителів зазначених областей? 2) Які висновки ви можете зробити щодо змісту документа?

Грамотний розподіл календарних годин учителем історії може надати йому можливість за рахунок резервного часу провести самостійний урок за темою «Голод 1946-1947 рр., його причини, масштаби та наслідки» в рамках вивчення розділу № 2 «Україна в перші повоєнні роки». Мета заняття визначається відповідно до загальнодидактичного принципу єдності навчання, розвитку й виховання: а) навчальна: розкриття передумов, причин, масштабу та наслідків голоду 1946-1947 рр.; б) розвивальна: вдосконалення уміння порівнювати та зіставляти однотипні історичні події, процеси, виділяючи на цій основі головні ознаки певного історичного періоду, розвивати навички роботи з

історичними документами як джерелом історичних знань; в) виховна: виховання в учнів інтересу та поваги до своєї історії, почуття патріотизму [4, с. 22].

Виходячи з традиційної типологізації, доцільно провести урок типу засвоєння нових знань. Тип уроку зумовлює його структуру, саме тому після організаційного моменту, актуалізації та корекції опорних знань учитель має повідомити учням тему, мету, завдання уроку (зокрема, дослідження передумов, причин, економічних і політичних факторів, масштабів і наслідків голоду 1946-1947 рр. для України) та перейти до викладення нового матеріалу, його сприйняття й первинного осмислення [4, с. 28].

Після ознайомлення учнів з основними політичними та економічними кроками радянської влади, що призвели до початку голоду на території УРСР, необхідно за допомогою історичних документів охарактеризувати ситуацію в українських селах у 1946-1947 рр. Наприклад, навести уривки з мемуарів М. Хрущова: «…Почався голод. Стали надходити сигнали, що люди вмирають, подекуди почалося людоїдство … О. Кириченко (І-й секретар Одеського обкому партії) розповідав, що, коли він приїхав в якийсь колгосп перевірити, як проводять люди зиму, він побачив в одному з будинків страшну картину. «Жахливу я застав картину. Бачив, як жінка на столі розрізала труп своєї дитини і примовляла: “Ось уже Манечку з’їли, а тепер Іванка засолимо. Цього вистачить на якийсь час”. Ця жінка збожеволіла від голоду і зарізала своїх дітей. Я доповідав про все Сталіну, але у відповідь викликав лише гнів: “М’якотілість! Вас обманюють, навмисне доповідають про таке, щоб розжалобити і змусити витратити резерви”. Він вважав, що я став під тиском обставин мало не націоналістом, котрий не заслуговує довіри» [3, с. 103].

Вчитель пропонує учням прочитати текст та дати усні відповіді на запитання: 1) Охарактеризуйте зміст даного документу. 2) Якою була реакція Й. Сталіна на становище в Україні? Чому? Зазначимо, робота з документальними джерелами не лише сприяє формуванню в учнів необхідних компетенцій, учить об’єктивно аналізувати навчальний матеріал, але й самостійно «творити» історію свого народу.

Аналізуючи наслідки голоду 1946-1947 рр., школярам варто ознайомитися з політикою радянської влади щодо подолання цих наслідків і визначити рівень її ефективності на основі офіційних документів досліджуваної епохи. Так, у спеціальному повідомленні міністра державної безпеки УРСР С._Савченка міністру державної безпеки СРСР В. Абакумову від 8 січня 1947 р. йшлося: «… згідно з останніми даними в деяких районах Одеської області, в зв’язку з неврожаєм, відчувається гостра продовольча скрута. У Біляївському, Овідіопольському, Гайворонському, Комінтернівському та інших районах унаслідок недоїдання й виснаження серед колгоспників зафіксовано значну кількість опухнень і смертних випадків, особливо серед дітей. У селі Адамівка понад 30 % дітей шкільного віку, через на відсутність хліба, припинили навчання…» [3, с. 110].

Після самостійного опрацювання історичного документу та змісту відповідного параграфу підручника вчитель проводить з учнями бесіду: 1) Наскільки центральна влада була обізнана про стан справ в Україні? 2) Які факти свідчать про масштаб трагедії на Півдні Україні? та ін. Під час закріплення нового матеріалу, на основі порівняння опрацьованих історичних джерел, учні

разом із вчителем складають загальну схему «Причини та масштаб голоду 1946-1947 рр.».

З метою розвитку в школярів навичок критичного мислення та збагачення школярів знаннями про рідний край учитель в якості домашнього завдання може запропонувати їм опрацювати хрестоматії та збірки документів, присвячені темі голоду 1946-1947 рр. в Україні, для відбору фактів, які стосуються нашого регіону.

Таким чином, систематична робота з історичними документами на різних етапах уроку забезпечує єднання теоретичної та практичної складових навчально-виховного процесу, сприяє формуванню відповідних учнівських компетенцій, закладає основу дослідницьких навичок. Окрім того, документи періоду голоду 1946-1947 рр. допомагають учням усвідомити весь масштаб трагедії українського народу, ознайомитися з жахливими наслідками голоду, зрозуміти актуальність дослідження на сучасному етапі радянського періоду історії України.

Література:

1. Веселова О. М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – 270 с.

2. Власов В. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії / В. Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 4. – С. 3-8.

3. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали / В. А. Смолій (ред.), О. М. Веселова (упоряд.). – К. : Видавництво М.П. Коць, 1996. – 375 с.

4. Гончарова Н. О. Педагогічна практика студентів історичної спеціальності: Навчально-методичний посібник / Н. О. Гончарова. – Ізмаїл : КП «Ізмаїльська міська друкарня», 2009. – 80 с.

5. Маковійчук І. М. Голод на Україні у 1946-1947 роках / І. М. Маковійчук, Ю. Г. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 15-23.

6. Чернік С. Методика використання писемних джерел на уроках історії у класах суспільно-гуманітарного профілю / С. Чернік // Науково-методичний супровід допрофільного і профільного навчання в умовах міста: матеріали науково-практичної інтернет-конференції, м. Кіровоград, 9-11 січня 2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doslidniks.at.ua/blog/chernik_s_d

Dmytro Grygorashenko. Documentary sources as a basis for studying the theme of famine 1946-1947 years in Ukraine on history lessons.

The article is devoted to the basic instructional techniques work on documentary sources in history lessons in school. The emphasis placed on the importance of using historical documents in covering tragic pages in the history of Ukraine – the famine of 1946-1947 years.

Key words: *documentary sources, the famine of 1946-1947, working with documents in the classroom, pupil's competence.*

ГОЛОД 1946-1947 рр. У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ У СВІТЛІ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ

Марина Делюсто
канд. філол. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Вивчаючи мову південнобессарабських українців у межах наукового проекту Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов і діалектів» (НДР № 0116U004158) на підставі свідчень діалектних текстів – простору природної реалізації говіркових явищ, засобу фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови [1, с. 15], зафіксовано чимало історичних фактів, зокрема і особливості життя місцевих мешканців під час голоду 1946-1947 рр. Зауважимо, що використання діалектних матеріалів як історичних пам'яток голодомору в мовознавстві вже має традиції, пор [5].

У цій розвідці подаємо діалектні мікротексти, записані особисто в с. Шевченкове Кілійського району Одеської обл. у 2006-2016 рр., частина з них вийшла друком [2], а також зібрані А.О. Колесниковим під час експедицій в інших українських населених пунктах регіону у 2009-2016 рр. Останні демонструють не лише культурне, а й мовне розмаїття представників різних мікроареалів межиріччя Дністра і Дунаю, зокрема, як і щодо всього українськомовного континууму, у діалектному відношенні вирізняються говірки південно-західного типу [3, с. 10].

Майже в кожному селі, не опитуючи спеціально про голод, зафіксовано відповідні спогади. Та й на питання темарію [4, с. 614-615], чи пам'ятаєте Ви голод, отримуємо тільки позитивну відповідь, як-от: *а чо не ˈпомнит' / ˈсорок ш'іˈстий / йа тˈриц'ат' ш'іˈстого / меˈн'і ˈдес'ат' год ˈбуло // ше сеᵘстˈричка маˈла ˈбула // роˈдиласа в ˈсорок пˈйат'ім / а ˈсорок ш'іˈстий до / ˈсорок с'ідˈмий це ˈбуло голоˈдоўка // ˈйісти не◡ˈбуло шо // ˈйіли шо ˈбуло // ˈсорок с'ідˈмий був ˈповн'іст'у ˈголод //* (Небога Любов Опанасівна, 1936 р. н., с. Молодове Саратського району).

Причиною голоду більшість інформаторів називають неврожай: *і ˈголод зˈнайу / і войˈну зˈнайу / і шо хоч // та ˈголод буў / та ми ˈбули ˈтоже маˈл'і // йіˈден год не вроˈдило / та ми так кˈрепко ˈмучалиса / ˈсорок ш'іˈстий год / ˈсамий стˈрашний ˈголод //* (Вережан Єлизавета Петрівна, 1940 р. н., с. Петрівка Тарутинського району); *ˈсорок с'ідˈмий таˈкий год буў / заˈсуха // не◡вроˈдило н'іˈчого / ˈполност'ійу буў ˈголод //* (Небога Любов Опанасівна, 1936 р. н., с. Молодове Саратського району); *уˈже ˈзасуха / не ˈбуло врожаˈйа //*(Слободенюк Іван Іонікійович, 1936 р. н., с. Шевченкове Кілійського району); *т'іф буў! // гоˈлодний год / то ми / це таˈко на◡нитоц':і поостаˈвалис' тоˈд'і // хˈл'іба◡ж не ˈбуло / не / невроˈжай буў // хˈл'іба◡ж не ˈбуло / отаˈко //* (Донос Євдокія Марківна, 1925 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Однак зафіксовано й інші причини голоду, основною з яких є тогочасна влада: *по*ˈ*том на*ˈ*чали це* ˈ*д'іло / е / у нас // ро*ˈ*бит' нам голодо*ˈ*мор / с*ˈ*тал'ін*˙*с'кий голодо*ˈ*мор // собе*^{и}ˈ*рали / обло*ˈ*жили нас на* ˈ*земл'у / та*ˈ*кий налог*^{х} *страш*ˈ*ний / шо ми не мог*ˈ*ли рош*^{ч}*':і*ˈ*тац':а і / е / заби*ˈ*рали з‿го*^{у}ˈ*р'іш*^{ч}*':а зер*ˈ*но до г*ˈ*рами // до г*ˈ*рами зм*˙*і*ˈ*тали з‿го*^{у}ˈ*р'іш':а і вез*ˈ*ли на л'і*ˈ*ватор // вез*ˈ*ли на л'і*ˈ*ватор і там йо*ˈ*го с:и*ˈ*пали* ˈ*коло* ˈ*Дунайу // повос*ˈ*ками / ф*ˈ*лаги / пла*ˈ*кати С*ˈ*тал'іна // і привез*ˈ*ли / висипали* ˈ*коло* ˈ*Дунайа / бо* ˈ*кажут'* ˈ*ноч*˙*ійу* ˈ*будем гру*ˈ*зит'* ˈ*барж'і // а* ˈ*д'ад'ко м*˙*ій ро*ˈ*биў там на л'і*ˈ*ватор'і ра*ˈ*боч*˙*ім / і ко*ˈ*ли вже в*˙*ін вми*ˈ*раў / то в*˙*ін ме*ˈ*н'і приз*ˈ*наўс'а // *ˈ*каже / а ми о*ˈ*це* ˈ*зерно / ко*ˈ*торе при*ˈ*возили* ˈ*л'уди / ну / ну ц'і‿ж / йіз*ˈ*дов*˙*і при*ˈ*возили с:и*ˈ*пали там нам на / е /* ˈ*берез'і* ˈ*Дунайа // ми йо*ˈ*го* ˈ*ноч*˙*ійу згорт*ˈ*али в* ˈ*Дунай / пристав*ˈ*л'айеш со*ˈ*б*˙*і? // но н'іх*ˈ*то не м*˙*іг с*ˈ*лова ска*ˈ*зат' пото*ˈ*му‿шо* ˈ*т'іки хто с*ˈ*лово с*ˈ*каже / з*ˈ*разу ростр'і*ˈ*л'айут' / з*ˈ*разу ростр'і*ˈ*л'айут' //* ˈ*ето буў с*ˈ*тал'інс'к*˙*ій* ˈ*закон та*ˈ*кий жест*ˈ*окий // ми по*ˈ*том / з*ˈ*нач*˙*іт' у нас пойа*ˈ*вилис'а /* ˈ*голод / не*^{и}ˈ*майе шо* ˈ*йісти і* ˈ*голод //* ˈ*л'уди на*ˈ*чали вми*ˈ*рат' з‿*ˈ*голоду /* ˈ*д'іти вми*ˈ*рат' на*ˈ*чали //* ˈ*опш*^{ч}*ем по*ˈ*том / е / на*ˈ*чали орган'і*ˈ*зовиват' кол*ˈ*хози // і: кол*ˈ*хози у*ˈ*же на*ˈ*чали давat' нам по*ˈ*соб*˙*ійа // там по‿*ˈ*п*˙*ії*ˈ*с'ат к*˙*ілог*ˈ*рам зер*ˈ*на // і ми на* ˈ*ц'ому / на ко / ну* ˈ*жорно нази*ˈ*вайец':а / ру*ˈ*ками кру*ˈ*тили і мо*ˈ*лоли / на цей / ну пек*ˈ*ли там мела*ˈ*йі // куку*ˈ*руза шо* ˈ*була // ц'у куку*ˈ*рузу вони ше не б*ˈ*рали / а‿*ˈ*цей / о*ˈ*зиму заби*ˈ*рали вс'у до г*ˈ*рами // ну‿*ˈ*й по*ˈ*том п*˙*іш*ˈ*ли кол*ˈ*хози і на*ˈ*чали у*ˈ*же в кол*ˈ*хозах хаз'айну*ˈ*ват' //* (Кутас Іван Ісакович, 1938 р. н., с. Шевченкове Кілійського району); *йак со*ˈ*в'ецка власт' / в нас / прийш*ˈ*ла // о / тут у*ˈ*же* ˈ*було //* ˈ*були* ˈ*агенти // Хо*ˈ*менко в нас / М'іха*ˈ*йіл / та*ˈ*кий Хо*ˈ*менко / і заби*ˈ*рали // ше кол*ˈ*хоз'іў в нас ше не б*ˈ*уло // ше са*ˈ*м'і хаз'айу*ˈ*вали // б*ˈ*рали йач*ˈ*м'ін' / е / дв'і*ˈ*нац'ат' м'іш*ˈ*к'іў // в* ˈ*сорок шес*ˈ*том це* ˈ*було // і прийш*ˈ*ли // по*^{у}ˈ*воскойу при*ˈ*йіхали / заби*ˈ*райут / в нас / це вс'о //* ˈ*зерно // дв'і*ˈ*нац'ат' м'іш*ˈ*к'іў / дев'а*ˈ*носто к'ілог*ˈ*рам // при*ˈ*йіхали / Хо*ˈ*менко / д'а*ˈ*д'а‿*ˈ*ж* ˈ*Кол'а* ˈ*Кишка і С'і*ˈ*рожи Ка*ˈ*бана* ˈ*тато //* ˈ*мама де? / а ме*ˈ*н'і* ˈ*нада бу*ˈ*ло ска*ˈ*зати / шо на* ˈ*жорн'і // з*ˈ*найеш шо та*ˈ*ке / му*ˈ*ку ро*ˈ*били // вони развер*ˈ*тайуца і в дом / заб*ˈ*рали* ˈ*маму //* ˈ*мама йа‿ц то*ˈ*б'і дам де* ˈ*мама //* ˈ*нашо йа ска*ˈ*заў?! // заби*ˈ*райут о*ˈ*дин м'і*ˈ*шок / д*ˈ*ругий / т*ˈ*ретий / чет*ˈ*вертий / п*ˈ*йатий /* ˈ*шостий // ше ш'іс м'іш*ˈ*к'іў ли*ˈ*шилоса // а ма*ˈ*ма раз на д*ˈ*вер'і та*ˈ*ко ру*ˈ*ками //* ˈ*бат'ка не* ˈ*було // от / не* ˈ*помн'у де* ˈ*бат'ко буў / ну не* ˈ*було* ˈ*дома // так /* ˈ*б'іл'ше не дам / а во*ˈ*ни / на* ˈ*силу // а йак / по*^{у}ˈ*р'іх буў так чут'* ˈ*вишче // ма*ˈ*ма на по*ˈ*роз'і та*ˈ*ко ру*ˈ*ками не пус*ˈ*кайе // а Хо*ˈ*менко / цей* ˈ*агент // та то*ˈ*д'і до* ˈ*пойаса та*ˈ*ко но*ˈ*гойу в*ˈ*дарила і в'ін у*ˈ*паў //* ˈ*мама развер*ˈ*нуласа / зак*ˈ*рила та*ˈ*ко д*ˈ*вер'і // а в'ін сфа*ˈ*тивса за двер'і / де зу*ˈ*бок? / ну зу*ˈ*бок же*ˈ*л'ізний / шоб за*ˈ*мок перекру*ˈ*тити // ну‿*ˈ*й пошу*ˈ*кали / не*ˈ*ма // ну ку*ˈ*лацка* ˈ*морда / на* ˈ*маму //* ˈ*будеш там / де* ˈ*б'іл'і вед*ˈ*м'ід'і //* ˈ*буду /* ˈ*буду //* (Лук'янчук Іван Максимович, 1937 р. н., с. Ройлянка Саратського району).

Голод був нещадним не тільки до людей, а й до свійських тварин: ˈ*голод // то*ˈ*д'і бу*ˈ*ла ко*ˈ*роўка / ко*ˈ*н'ачка в‿*ˈ*нас про*ˈ*пала // похоро*ˈ*нили йі*ˈ*йі на при*ˈ*ч*˙*ілку //* Слободенюк Іван Іонікійович, 1936 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Люди рятувалися від голоду насамперед споживаючі дикі рослини та хижих тварин: *то*ˈ*д'і* ˈ*були бала*ˈ*бончик'іў тут ко*ˈ*пали* (Мітрян Любов Петрівна, 1938 р. н., с. Петрівка Тарутинського району); ˈ*тато був о*ˈ*хотник / в'ін п'і*ˈ*де по по*ˈ*л'ам / все од*ˈ*но* ˈ*зайца / од*ˈ*ного два прине*ˈ*се // і то ва*ˈ*рили / мама*ˈ*лигу /* ˈ*соус //*

ˈтак‿шо ми не ˈдуже ˈгор’а зˈнали / а йе ˈл’уди шо умиˈрали вс’і / ˈс’імйами // йак / кроў купˈл’али / тут ˈбойн’а ˈбула / і пекˈли / там ˈмама пекˈла тˈрохи / йак ˈбуло кукуˈрузнойі муˈки // а ˈбат’ко ˈйіздиў / в’ін без‿руˈки буў // ˈйіздиў / купˈл’аў потˈрохи / воˈзили ˈв’ешч’і // поодˈвозили вс’о / шо ˈбуло вˈдома // йак могˈли / так і виˈходили // і сиˈд’іли й гоˈлодн’і / йі ˈйіли кукуˈрузу / ˈйіли й‿ц’і / ˈотруб’і // шо буˈло приˈходилоса // а хто йів і ˈсуслики // ос’ суˈс’ід мой лоˈвиў і йів вс’о вˈремн’а // йак могˈли / так і виˈходили // (Небога Любов Опанасівна, 1936 р. н., с. Молодове Саратського району); *ну в нас коˈроўка доʸˈйілас’а / та коˈроўкойу ми / про / каˈналили // ах! / а ˈзерна не ˈбуло! // а ˈбуло таˈко / молоч·ка продаˈмо та ˈзерна ˈвоз’мемо // а ˈзерно ˈбуло ˈвос’ем’д’еᵘс’ат рубˈл’іў / к·іˈло //* (Донос Євдокія Марківна, 1925 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Селяни їли все, що тільки можна було їсти: *ви не престав|л’айете буˈли таˈк·і постоˈли с ˈкож’і скоˈтин’ичойі / оˈце ми постоˈли т’і подоˈнос’ували і т’і пеᵘˈкли постоˈли і ˈйіли // оˈце так ми ˈжили // оˈце таˈка ˈнаша жиз·н’ ˈбула //* (Руденко Надія Дмитрівна, 1927 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Окремі діалектоносії розповідають і про допомогу з боку сільських рад: *ˈд’іти росˈтут / пидᵐˈскочиў ˈголод // гоˈлодна! / хоˈлодна! // ˈвош’і куˈсайут’! / руˈбашки неᵘˈмайе! // ˈвисушу руˈбашку і ˈход’у ˈпротиў ˈсонц’а / шоб воˈна ˈвисохла // бо в ˈмене неˈма в шо перео|д’іц’:а // не ˈбуло де куˈпит’ ˈдаже // паˈлатки бˈрали у салˈдат’іў та‿ˈшили // трудноˈвато ˈбуло / там ˈтоплива не ˈбуло / там пидˈскочиў ˈголод / ˈйісти нема шо // неˈмайе н’іˈчого / даˈвали там йаˈкойіс’ с‿чᵘˈерˈбинами // с’ел’соˈв’ет приˈносиў / куˈсочок хˈл’іба // і оˈто д’іˈлила йа з‿д’іˈт’ами // так і ˈбилас’а йак ˈриба об ˈводу // трудноʸˈвато меˈн’і ˈбуло жит’ // ну шо роˈбит’ // та так уˈже і до‿ц’іх‿ˈпор жиˈву // теˈпер уˈже ˈслава ˈБогу йе хл’іб і доʸ хˈл’іба // благодаˈр’у ˈБога // а тоˈд’і не ˈбуло / ˈйісти не ˈбуло шо // оˈд’іц’:а не ˈбуло ˈдочко в‿шо / переˈд’іц’:а не було в‿шо // ˈвош’і куˈсайут’// одˈна руˈбашка //* (Остапенко Федорія Силівна, 1918 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Майже в кожному населеному пункті згадують і про численні поїздки на Західну Україну або до Польщі, де вдавалося обміняти речі на крупи, ячмінь, пшеницю або квасолю: *виˈвозили ˈл’уди ˈсам’і ˈлуч’і ˈв’ешч’і // бˈрали / воˈзили / у / на ˈПол’шу / о // а ˈв’іти приˈвозили фаˈсол’у / чи йачмеˈн’у там / чи пшеᵘˈниц’і / чи йачˈмен’у там / ˈто‿шо ˈбуло / шо попаˈдало / та‿й воˈзили //* (Небога Любов Опанасівна, 1936 р. н., с. Молодове Саратського району); *вс’ак буˈло / і ˈголод переˈжили і войˈну переˈжили / у ˈголод ˈбаба чеˈтир’і ˈраза ˈйіздила аж в‿Западну / за куˈсок ˈхл’іба // і таˈк’і ˈв’ешˀ’:і буˈли шо // шо справˈл’али з д’іуˈчатами попроˈдали / поод:аˈвали за квaˈсол’у / за гˈречку //* (Зелинська Тетяна Тимофіївна, 1926 р. н., с. Шевченкове Кілійського району). Однак такі поїздки були небезпечними, не завжди завершувалися вдало, пор.: *та йа ˈйіхала на ноˈгах ˈв’іти // дивˈл’уса таˈко / ст’аˈгайут кˈл’уками л’уˈдей // йідˈного чолоˈв’іка ст’агˈнув / м’іˈшок с‿ч’імˌто маў ˈжита / ˈб’іл’ше ˈжито у ˈпол’ак’іў т’іх ˈс’ійут // сˈт’агнули / м’іˈшки позабиˈрали / та‿й приˈйіхаў ˈголий‿ˈголий ˈв’іти // н’іˈчого не приˈв’із //* (с. Ройлянка Саратського району).

Люди виживали як могли: *ми оˈце в ˈголод найаˈзали дроў і Йаˈрина / і йа // воˈна здоˈрова буˈла / йа хуˈда // воˈна здоˈрова і беᵘˈремо ˈn·ішки дроў поˈнесли / проˈдали // куˈпили киˈло зерˈна на йіх дˈвойе / ˈдома звaˈрили і зˈйіли // оˈце так ми*

ˈ*жили* // (Руденко Надія Дмитрівна, 1927 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Зафіксовано й випадки пограбування: *а* ˈ*сорок ш'іс*ˈ*тий / при*ˈ*ходили за г*ˈ*руди б*ˈ*рали // і там ко*ˈ*н'аку вк*ˈ*рала / там по*^{у}ˈ*воску вк*ˈ*рала // там* ˈ*в'іўц'і к*ˈ*радут' // ота*ˈ*к˙і* ˈ*вори* ˈ*були* // (Гречкосій Євдокія Пилипівна, 1924 р. н., с. Шевченкове Кілійського району); ˈ*бат'ко* ˈ*йіхаў / а* ˈ*мама* ˈ*мала ко*ˈ*рову / і в* ˈ*хат'і дер*ˈ*жали // дер*ˈ*жали / зами*ˈ*кали / бо все од*ˈ*но к*ˈ*рали / к*ˈ*рали йі*ˈ*ден в'ід д*ˈ*ругого* (Вережан Єлизавета Петрівна, 1940 р. н., с. Петрівка Тарутинського району); ˈ*Ол'а йі*ˈ*йі бу*ˈ*ло з*ˈ*вати / чи йак // в'ін буў у* ˈ*Пол'шч'і // во*ˈ*на в*ˈ*мерла / йі*ˈ*йі роз*ˈ*д'іли* ˈ*голу‿голу і с‿сунду*ˈ*ка заб*ˈ*рали вс'о* (Мітрян Любов Петрівна, 1938 р. н., с. Петрівка Тарутинського району).

Доводилося стерегти від крадіжки не лише їжу, речі, а навіть викопані ями для могил: ˈ*голод був //* ˈ*сил'но /* ˈ*сил'но був ст*ˈ*рашний год // і* ˈ*л'уди* ˈ*падали п*ˈ*р'амо // і*ˈ*дут / і*ˈ*дут /* ˈ*падайе і вс'о // кри*ˈ*чит /* ˈ*л'уди / ра*ˈ*туйте! / / йак рату*ˈ*вати / шо / йак* ˈ*кажному не*ˈ*ма н'і*ˈ*чого // це йак л'у*ˈ*дина пом*ˈ*ре / ко*ˈ*пайут'* ˈ*йаму / о // це* ˈ*нада од*ˈ*ному ко*ˈ*му‿то / шоб си*ˈ*д'іў* ˈ*коло* ˈ*йами // бо* ˈ*ноч'ійу х*ˈ*то‿то похо*ˈ*роне чу*ˈ*жий // а* ˈ*йаму хто* ˈ*буде ко*ˈ*пати // а чим кор*ˈ*мити ц'у л'у*ˈ*дину / хто* ˈ*буде ко*ˈ*пати?//* (Небога Любов Опанасівна, 1936 р. н., с. Молодове Саратського району).

Голод нерідко спричиняв і людоїдство: *та*ˈ*кий* ˈ*голод був / шо най бог* ˈ*милуй //* ˈ*д'іти* ˈ*маму з*ˈ*йіли // по*ˈ*р'ізали* ˈ*маму // там* ˈ*були йід*ˈ*н'і* ˈ*д'іти /* ˈ*мама та* ˈ*була сла*ˈ*ба // а во*ˈ*ни* ˈ*тоже / не*ˈ*ма шо* ˈ*йісти // т*ˈ*ройе йіх* ˈ*було і за*ˈ*р'ізали //* ˈ*маму пок*ˈ*лали в ко*ˈ*рито / та‿й* ˈ*йіли // та вс'і по*ˈ*бачили та* ˈ*маму зако*ˈ*пали / а йіх в*ˈ*з'али в д'е$_{т}$*ˈ*дом // та‿й не з*ˈ*найу де во*ˈ*ни // по*ˈ*жили чи не‿по*ˈ*жили / та з*ˈ*йіли* ˈ*маму / най бог* ˈ*милуй //* (Мітрян Любов Петрівна, 1938 р. н., с. Петрівка Тарутинського району); ˈ*Костак'і буў по*ˈ*койний* ˈ*дома / і ло*ˈ*вили* ˈ*суслики / і* ˈ*йіли // і‿*ˈ*цей / во*ˈ*на* (дружина) *ка*ˈ*зала / шо не* ˈ*буде* ˈ*йісти т'і* ˈ*суслики // а йак вс*ˈ*тала /* ˈ*с'іла / та з*ˈ*йіла // а в'ін / ти ка*ˈ*зала / шо не* ˈ*будеш* ˈ*йісти / а з*ˈ*йіла // і‿*ˈ*цей / в'ідру*ˈ*бав йій* ˈ*руку та пок*ˈ*лав в сун*ˈ*дук //* (Вережан Єлизавета Петрівна, 1940 р. н., с. Петрівка Тарутинського району).

У пам'яті діалектоносіїв живі спогади про велику кількість загиблих: *голоду*ˈ*вали* ˈ*дуже / с'ім*ˈ*н'а в нас бу*ˈ*ла ве*ˈ*лика //* ˈ*вос'ем душ /* ˈ*девйат' душ у* ˈ*хат'і вс'іх* ˈ*було // і о*ˈ*це так /* ˈ*вимерли вс'і // йа із сим*ˈ*йі од*ˈ*на оста*ˈ*лас' / а тих не*ˈ*ма вже // ну йа*ˈ*к'і мо*ˈ*лод^{м}ш'і поўм'і*ˈ*рали / і* ˈ*старш'і поўм'і*ˈ*рали //* (Зелинська Тетяна Тимофіївна, 1926 р. н., с. Шевченкове Кілійського району); *от / та‿о*ˈ*це та*ˈ*ко / про*ˈ*були ми й‿го*ˈ*лодний год і вой*ˈ*ну / і т'іф // і /* ˈ*йакос' Гос*ˈ*под' по*ˈ*милуваў нам // а / а ба*ˈ*гато / в мо*ˈ*йойі сест*ˈ*ри / за*ˈ*везла / е / о*ˈ*бох / свек*ˈ*руху й с*ˈ*векора у бол*ˈ*ниц'у / а* ˈ*через* ˈ*тижден' о*ˈ*бох заб*ˈ*рала // поўми*ˈ*рали та‿й //* ˈ*т'аж^{ш}ко* ˈ*було т'і го*ˈ*да /* ˈ*пере / хо*ˈ*дит' // ну / хто м'іг пере*ˈ*жиў / а // чи йа з*ˈ*найу / чи Бог смерт' да*ˈ*вав та*ˈ*ку / чи / чи в'і*ˈ*ка прибав*ˈ*л'аў / л'у*ˈ*дин'і / не з*ˈ*найу // а о*ˈ*це та*ˈ*ке ми пере*ˈ*жили / пере*ˈ*жили о*ˈ*це вой*ˈ*ну / го*ˈ*лодний год / т'іф // все / все* ˈ*разом //* (Донос Євдокія Марківна, 1925 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Голод залишив без батьків цілі сім'ї: *і* ˈ*тато в* ˈ*сорок с'ід*ˈ*м˙ім / у*ˈ*же це* ˈ*голод на*ˈ*чаўс' / по*ˈ*мер // а ми о*ˈ*це п*ˈ*йате^{и}ро* ˈ*жили са*ˈ*м'і // о*ˈ*так //* ˈ*тутешн'і / гет' у*ˈ*с'і / і д'ід наш і п*ˈ*рад'ід* ˈ*туте^{и}шн'і // не з йа*ˈ*кого се*ˈ*ла / а с Шеў*ˈ*ченкового // ми в* ˈ*голод ос*ˈ*талис'а / йак*ˈ*рас* ˈ*мама по*ˈ*мерла у* ˈ*сорок т*ˈ*рет'ім / а* ˈ*тато в*

ˈсорок с’ідˈм˙ім // ми осˈталис’а гоˈлодн’і / ˈбос’і // нам стˈрашно скаˈзат’ йак ми ˈбули // ох! / шоб н’іхˈто не дожˈдаў // меˈн’і ш’іˈчас так стˈрашно оˈце за ˈголод // меˈн’і вже стаˈр’ій одˈнаково // ц˙і д’іточˈки маˈнен’к˙і // йа не ˈможу пресˈтавит’ йак це йім ˈбуде // поˈв’ірте / шо гоˈлодному ˈдажеᵘ йа не престаˈв’айу йак / йак це / йак / йак // і серˈдите і так // воˈно н’і шᶜ’:іˈта н’іˈчого йак гоˈлодне // і ми переˈжили цей ˈголод і оˈце // благодаˈр’у бо йа ˈдумала / коˈли це йа хˈл’іба наˈйімс’а шоб / а ми постоˈли т’і подоˈнос’ували і т’і пеᵘˈкли постоˈли і ˈйіли // о! ˈбуде б˙іˈда ˈт’іки не дай Бог хˈл’іба // ˈс’одн’і хл’іб / шо то йіˈмо і благодариˈмо шо / ден’ і н’іч // шо благодаˈр’іт’ ˈБога за хл’іб / шо Госˈпод’ не остаˈв’а нас ˈпишч˙ейу // (Руденко Надія Дмитрівна, 1927 р. н., с. Шевченкове Кілійського району).

Отже, діалектний текст – цінне джерело інформації не лише про мовні явища, а й про історичні події. І хоч він не позбавлений зовсім індивідуальних інтерпретацій фактів діалектоносіями, перебільшень, перекручень, неточностей, проте вони легко вираховуються під час аналізу значних за обсягом текстів (у статті наведено лише приклади – невелику частину зібраного матеріалу, що неодноразово підтверджується іншими записами). Крім того, можна з певністю говорити, що в діалектоносіїв майже немає політичної заангажованості, яка часто призводить до перекручень історичних фактів у дидактичних історичних джерелах.

Література:

1. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9-15.

2. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: [навч. посібник] / М. Делюсто. – Ізмаїл : СМИЛ, 2016. – 196 с.

3. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников. – Ізмаїл : ІРБІС, 2016. – 168 с.

4. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка / А. О. Колесников. – Ізмаїл : СМИЛ, 2015. – 676 с.

5. Палає пам’яті свіча. Вогонь – не згас»: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / Упорядник І. В. Гороф’янюк. — Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. – 148 с., диск DVD.

Maryna Delyusto. Famine of 1946-1947 in the southern Bessarabia on the basis of the dialectal text

The article deals with the description of a famine in the Southern Bessarabia in 1946-1947. The author describes facts of this tragedy of the Ukrainian people through the prism of dialectal texts gathered from the bearers of the Ukrainian steppe dialects spread in the area between the Danube and the Dniester rivers. The author gives reasons for the necessity to use dialectal texts as a source of historical information.

Key words: *famine, famishment eyewitnesses, dialect, dialectal text.*

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПОВОЄННИЙ РОЗВИТОК УРСР

Ада Дізанова
канд. іст. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

У 1944 р постало питання про розширення повноважень союзних республік у зовнішньополітичній сфері. 1 лютого 1944 р. на 10-й сесії Верховної ради СРСР був затверджений Закон СРСР «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин і перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» [6]. Цим законом усі союзні республіки отримали право створювати власні народні комісаріати закордонних справ для укладення угод та встановлення дипломатичних і консульських відносин з іноземними країнами. Нарком закордонних справ СРСР В. Молотов пояснював це «політичним, економічним та культурним зростанням союзних республік».

Проте відомо, що Й. Сталін розраховував посилити позиції Союзу РСР у майбутній Організації Об'єднаних Націй тим, що кожна з республік буде мати окреме представництво. Західні держави не могли погодитися з такою пропозицією радянського керівництва. Тож постало питання про представництво в Міжнародній організації безпеки України й Білорусі. В листі до президента США Ф. Рузвельта Й. Сталін вказував на те, що ці дві республіки за кількістю населення й за їх політичним значенням переважають деякі держави, щодо участі яких в майбутній безпековій організації не виникло суперечок [9, с. 157-158]. Після тривалих переговорів 10 лютого 1945 р. американський президент заявив про готовність підтримати прийняття Української й Білоруської республік у члени Асамблеї Міжнародної організації [9, с. 189].

26 квітня 1945 р. уряд Української РСР звернувся із заявою до конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско про бажання взяти участь у роботі конференції і стати членом міжнародної організації [4., с. 780-781] та отримала позитивну відповідь.

Українську делегацію, що прибула на конференцію 6 травня 1945 р., очолив Д. Мануїльський – заступник голови Раднаркому і народний комісар закордонних справ УРСР. До складу делегації входило 12 осіб. Українська делегація зробила значний внесок у вироблення основоположних документів ООН. Д. З. Мануїльський очолив перший комітет конференції, що мав виробити текст преамбули та першого розділу Статуту – «Цілі та принципи» новостворюваної міжнародної організації, О. В. Палладін увійшов до комітету, який займався питаннями складу та членства держав в ООН, І. С. Сенін брав участь у роботі комітетів комісії, яка займалася питаннями структури, процедури й повноважень Ради Безпеки, П. С. Погребняк був членом комітетів комісії, що працювала над положеннями про Міжнародний суд та правові питання, В. Г. Бондарчук та М. Н. Петровський працювали в комітетах, які визначали повноваження Генеральної Асамблеї, питання про економічне та соціальне співробітництво, систему опіки.

У ході конференції членами української делегації були запропоновані важливі поправки до Статуту ООН: сприяння ООН у процесі розв'язання міжнародних економічних, соціальних, культурних проблем, заохочування поваги до прав людини, зняття будь-яких обмежень прав чоловіків та жінок щодо участі в роботі органів ООН, засудження агресивної війни як засобу розв'язання міжнародних суперечок та ін. Упродовж роботи конференції голова української делегації Д. З. Мануїльський взяв участь у кількох прес-конференціях, на яких висвітлив основні напрямки зовнішньої політики України, зацікавленість української сторони у створенні надійних гарантій миру і безпеки у світі, розвитку культурних та наукових зв'язків України з іншими державами. Діяльність УРСР на міжнародній арені розгорталася в основному в межах Організації Об'єднаних Націй. Зрозуміло, що українські дипломати повинні були узгоджувати свою діяльність із союзним керівництвом, однак українські діячі, зокрема міністр закордонних справ А. Барановський, нерідко займали принципову позицію з тих чи інших питань міжнародної політики, виявляли самостійність, вносили пропозиції щодо оптимізації діяльності ООН. У перше повоєнне десятиліття УРСР стала членом Міжнародного Суду, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації, Міжнародної організації праці, пізніше долучилася до ЮНЕСКО, Європейської Економічної Комісії, МАГАТЕ тощо. В 1948-1949 рр. Україна була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Діяльність УРСР в межах ООН сприяла накопиченню досвіду в міжнародній політиці, сприяла позитивному іміджу республіки, створювала сприятливі умови для післявоєнного відродження.

Окремо слід сказати про діяльність в Україні ЮНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) – Адміністрація ООН із допомоги і відтворення). 09 листопада 1943 р. у Вашингтоні 44 держави підписали угоду про створення ЮНРРА. Фонд ЮНРРА складався з внесків країн-членів, територія яких не зазнала окупації. Розмір внесків становив 1-2 % національного прибутку. Допомога ЮНРРА надавалася безповоротно, без відшкодування й відсотків. СРСР був вивільнений від внесків в ЮНРРА. Завданням ЮНРРА було надання допомоги країнам, економіка яких була зруйнована війною. У 1945 р. СРСР звернувся по допомогу на відновлення зруйнованої війною економіки республік [13, с. 4]. 18 груд. 1945 р. А. Барановський від імені уряду УРСР підписав у Вашингтоні угоду про допомогу Україні Міжнародної організації допомоги постраждалим від війни (ЮНРРА) [11]. За цією угодою було визначено суму допомоги республіці в розмірі 189 млн. дол. США. ЮНРРА створила в Україні свою місію на чолі з М. Мак-Даффі, яка 20 березня 1946 р. прибула в Київ. Співробітництво української сторони з місією здійснювалося через спеціальне Управління щодо поставок ЮНРРА, яке очолював В. Хом'як. Український дипломат І. Козюля обирався одним із заступників голови Ради ЮНРРА. УРСР входила до складу Комітету поставок ЮНРРА, одного з ключових в її структурі.

Перший корабель з товарами ЮНРРА прийшов в Одесу в листопаді 1945 р. Вантажі надходили також у Миколаїв, Новоросійськ, Поті, Ленінград, Мурманськ, Архангельськ, Клайпеду. Товари, закуплені на кошти ЮНРРА, надходили з 15 країн світу: із США, Великої Британії та Канади – переважно насіння, консерви, сушена риба, устаткування для заводів, що виробляють

пеніцилін – такий необхідний для врятування сотень життів поранених в результаті війни, з Індії – перець і джут, з африканських країн – какао, з Аргентини – вершкове масло, льняна олія; з Австралії – чай, свинець, насіння конюшини, вовняні товари та ковдри Як зазначає Л. Чекаленко, на 1 квітня 1948 р. 211 вітчизняних та іноземних суден завезли в Україну товарів на суму 189,3 млн. доларів. Більшість із них становили продукти харчування (на душу населення України припадало з цих поставок продовольства на суму 2 долари 83 центи) [13, с. 5]. Україна отримала також і промислові товари, сировину, необхідні для відбудови зруйнованого війною господарства.

Діяльність ЮНРРА в УРСР припадає, зокрема, й на період голоду 1946-1947 рр. Питання про допомогу голодуючим з боку іноземних держав та міжнародних організацій майже не досліджене через брак джерел. Але є чимало згадок про те, що така допомога існувала. Так, Р. Конквест, вказуючи на голод 1946-1947 рр. в Україні, стверджує: «Ми не маємо відомостей про жертви, проте є фактом те, що країну врятувала від гіршої долі Комісія ООН для надання допомоги та відбудови (переважно за рахунок США), яка доставила на кінець січня 1947 р. продуктів харчування майже на 100 млн. доларів» [5, с. 261]. За іншими даними, ЮНРРА поставила в Україну продовольства на суму 100,3 млн. дол. США, устаткування і матеріалів для промисловості й сільського господарства на 34,4 млн. дол., медичного обладнання на 2,3 млн. дол. [7]. Хоча розміри цієї допомоги були незначними порівняно зі збитками, що їх зазнала Україна під час Другої світової війни, діяльність ЮНРРА сприймалася українським народом із глибокою вдячністю.

Один із важливих зовнішньополітичних чинників, що вплинув на повоєнний розвиток УРСР і особливо придунайського регіону, пов’язаний із врегулюванням дунайської проблеми. За панування на Дунаї здавна змагалися різні країни.

Можливість справедливо розв’язати дунайську проблему виникла лише після закінчення Другої світової війни. Після Паризької мирної конференції та підписання мирних договорів із колишніми союзниками фашистської Німеччини Радянський Союз запропонував обговорити дунайське питання. Сесія Ради Міністрів закордонних справ у грудні 1946 р. прийняла рішення про скликання конференції для підготовки нової конвенції про режим судноплавства на Дунаї. 30 липня 1948 р. конференція розпочала роботу в Белграді.

В ній взяли участь придунайські країни – СРСР, Українська РСР, Румунія, Болгарія, Чехословаччина, Югославія, Угорщина, а також учасники сесії Ради Міністрів закордонних справ – США, Велика Британія, Франція, пізніше – Австрія. Активну участь у роботі конференції брала українська делегація, яку очолив заступник Голови Ради Міністрів УРСР А. Барановський. Українська делегація виступила за справедливе вирішення дунайської проблеми, з урахуванням інтересів придунайських країн.

18 серпня 1948 р. в Белграді відбулося підписання конвенції про режим судноплавства по Дунаю. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала цей документ 18 лютого 1949 р. На жаль, УРСР була рівноправним представником у конвенції до 70-х рр., в наступний період її інтереси представляв делегат від СРСР. Лише в 1992 р. це право було відновлено.

Відповідно до рішень Бєлградської конференції 1949 р. була створена Дунайська комісія, яка складається виключно з представників придунайських

держав (по одному від кожної). Основними її функціями є спостереження за виконанням Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948, складання загальних планів розвитку судноплавства на основі пропозицій держав-учасниць Комісії, уніфікація правил річкового й санітарного нагляду, координація діяльності гідрометеорологічної й екологічної служб на Дунаї тощо.

Встановлення демократичного міжнародно-правового режиму на Дунаї, укладення взаємовигідних договорів і угод справили позитивний вплив на розвиток дунайського судноплавства, економічне співробітництво придунайських країн, їхню післявоєнну відбудову.

В повоєнний період УРСР мала 2 порти – Ізмаїл і Рені, які за обсягом перевезення вантажів і технічним оснащенням входили до числа найбільших портів на Дунаї. Крім того, на українській ділянці знаходився порт Кілія з портпунктом Вилкове. До 1945 р. порти Ізмаїл, Рені, Кілія являли собою погано обладнані навантажувальні пункти, пристосовані для переробки зернових вантажів. Кранів не було, тож вантажні операції здійснювалися в основному ручним способом. Вантажообіг портів Ізмаїл і Рені до 1945 р. не перевищував 120 тис. т. Міжнародне співробітництво сприяло збільшенню вантажообігу, механізації вантажних робіт у портах, технічному оснащенню, зокрема встановленню кранів, будівництву складських приміщень тощо. До кінця 50-х рр. обсяг вантажообігу складав близько 6,5 млн. т. [14, с. 274-275]. Пожвавлення судноплавства на Дунаї спричинило зміни в розміщенні продуктивних сил і пожвавлення економічного розвитку республіки в цілому й особливо придунайського регіону.

Надзвичайно важливе значення для України мало остаточне вирішення питання щодо кордонів. Питання кордонів розглядалося на Тегеранській, Ялтинській, Потсдамській конференціях, у листуванні Й. Сталіна з У. Черчіллем, Ф. Рузвельтом, Г. Труменом [8, 9]. Результатом тривалих переговорів стало підписання договорів між СРСР та Чехословаччиною (1945) [2, с. 801], Польщею (1945) [3, с. 801-802], Румунією (1947). Територія УРСР збільшилась на 110 тис. кв. км, кількість населення зросла на 7 млн. чол.

Окрім чинників, що мали позитивний вплив на повоєнний розвиток, можемо вказати й на деякі негативні наслідки зовнішньополітичної діяльності СРСР. Це, зокрема, розширення зовнішньоекономічної діяльності й вивезення зерна закордон, особливо під час голоду 1946-1947 рр.

Потребує подальших досліджень проблема так званих втрачених можливостей. Це й можливість скористатися допомогою у повоєнній відбудові за планом Маршалла, встановлення двосторонніх відносин із провідними країнами світу. Відомо, що вже наприкінці війни постало питання про відносини УРСР із Великою Британією та США, проте сталінське керівництво не дало згоди на таку зовнішньополітичну діяльність республіки. Можемо лише припустити, що тісне співробітництво України з окремими державами сприяло б прискореній відбудові народного господарства республіки на якісно новій основі й уникненню багатьох проблем, зокрема й голоду.

Література:

1. Головченко В. І. Міністерство закордонних справ УРСР // Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – 790 с.

2. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну. 29 червня 1945 р. // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 1100 с.

3. Договір між СРСР і Польською Республікою про радянсько-польський кордон. 16 серпня 1945 р. // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 1100 с.

4. Із заяви уряду Української РСР конференції Об‘єднаних Націй у Сан-Франциско про бажання взяти участь у роботі конференції і стати членом міжнародної організації. 26 квітня 1945 р. // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 1100 с.

5. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К.: Либідь, 1993. – 275 с.

6. Міністерство закордонних справ України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua

7. Павленко М. І. Адміністрація допомоги і відбудови Об‘єднаних Націй // Енциклопедія історії України. – Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.

8. Переписка председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Т. 1. – М., 1957. – 408 с.

9. Переписка председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Т. 2. – М., 1957. – 296 с.

10. Про вступ УРСР в Організацію Об‘єднаних Націй. 22 серпня 1945 р. // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 1100 с.

11. Симоненко Р.Г. Барановський Анатолій Максимович // Енциклопедія історії України: – Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.

12. Хімей В. В. УРСР у міжнародних відносинах періоду блокового протистояння / В. В. Хімей // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5/6. – С. 184-190.

13. Чекаленко Л. Д Українська дипломатія холодної війни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinska-diplomatija-kholodnoji-viini/

14. Юнкевич В. В., Капикраян Л. Я., Михайлов В. М., Баскин Ю. Я. Дунай и дунайское судоходство. – М.: Морской транспорт, 1962. – 302 с.

Ada Dizanova. The influence of foreign factors on the postwar development of the USSR.

The article examines the activities of the Ukrainian SSR in the international arena after the Second World War, its participation in international organizations, the influence of the foreign policy factors on the restoration and development of the national economy of the republic, overcoming the consequences of the famine of 1946-1947.

Key words: *international organizations, the national economy, the famine*

ГОЛОД 1946-1947 рр.: ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

Ігор Довжук
докт. іст. наук, професор,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Унаслідок Другої світової війни економіка України зазнала величезних утрат. Масштабні воєнні операції, численні обстріли й бомбардування населених пунктів, а також не менш руйнівна, відверто грабіжницька політика окупаційної влади завдали величезних збитків господарству УРСР.

За цей час було зруйновано 16,1 тис. промислових підприємств, у тому числі 599 заводів важкого й середнього машинобудування, 28 заводів металургійної і 25 коксохімічної промисловості, 882 шахти Донецького вугільного басейну, сотні підприємств інших галузей. За роки війни виведено з ладу 10 магістральних залізниць, 5,6 тис. залізничних мостів, 1,8 тис. вокзалів і станцій. Зруйновано 33 тис. приміщень шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, 18 тис. медичних установ, багато театрів, музеїв, інших закладів культури [5, с. 165-167].

За офіційними даними, прямі матеріальні збитки, понесені Українською РСР, досягали 285 млрд. руб. (у довоєнних цінах). Матеріальні втрати УРСР становили 42% від загальних збитків СРСР. Із цієї суми 106 млрд. руб. припадало на державні підприємства й установи, 88,1 млрд. – на особисте майно громадян, 6,2 млрд. – на громадські організації республіки [10, с. 430]. Однак найвідчутнішими, найтяжчими були людські втрати: у війні загинув кожний п’ятий-шостий мешканець України (за різними підрахунками, від 8 до 10 млн. осіб). За 1941-1945 рр. чисельність наявного населення Української РСР зменшилася з 41,7 до 27,4 млн. осіб [9, с. 16].

У червні 1945 р. розпочалося звільнення військовослужбовців, що торкнулося в першу чергу воїнів старших вікових груп. На той час армія СРСР налічувала понад 11 млн. осіб, з яких протягом трьох років було демобілізовано 8,5 млн. осіб. Зрозуміло, це створювало чимало різноманітних проблем, насамперед соціального характеру. Як правило, більшість фронтовиків знаходила роботу, передусім у колгоспах і радгоспах. Значно складніше було інвалідам війни, які далеко не завжди могли влаштуватися на підприємства та в установи. Ще гірше розв’язувалися інші проблеми демобілізованих, зокрема забезпечення житлом чи надання належної медичної допомоги.

У серпні 1946 р. на восьмій сесії Верховної Ради УРСР було ухвалено «Закон про п’ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр.». Він розроблявся на основі контрольних показників, визначених для України союзним планом четвертої п’ятирічки. В законі ставилося завдання відновити довоєнний рівень промисловості й сільського господарства, а в окремих галузях – перевищити цей рівень. При цьому традиційно наголос робився на важкій індустрії, на відбудову якої спрямовувалися найбільші кошти. Такий підхід закріпив суттєві диспропорції в розвитку господарства УРСР.

У 1945 р. промислове виробництво в Україні досягало близько 26% довоєнного рівня (тоді як у цілому в СРСР воно становило 92% порівняно з 1940 р.). Таке значне падіння виробництва в УРСР пояснювалося не тільки масштабними руйнуваннями, завданими тривалою війною, але й евакуацією з республіки багатьох підприємств. Економіка України потребувала значних капітальних вкладень, що відповідали б понесеним втратам і давали б можливість відродити господарське життя.

За 1946-1950 рр. загальний обсяг капіталовкладень в господарство УРСР становив 6,7 млрд. руб., тобто 19,2% від загальносоюзних. Понад половину капітальних вкладень було спрямовано на відродження промисловості (55,6%), значно менше – на розвиток транспорту і зв'язку (10,9%). Частка капітальних вкладень, виділених на потреби сільського господарства, становила лише 6,5%. Решта капіталовкладень була спрямована на житлове будівництво (12,6%), а також на торговельні й комунальні підприємства, заклади науки, освіти, культури та ін. (14,4%). Основна увага приділялася відбудові важкої індустрії загальносоюзного значення, що становили опору ВПК [4, с. 181, 184].

Зазначимо, що за роки війни була підірвана матеріальна база сільського господарства України. Парк тракторів і комбайнів скоротився приблизно наполовину, вантажних автомобілів – більше, як у 6 разів. За цей час було вивезено до Німеччини 3,9 млн. голів великої рогатої худоби, 4,4 млн. свиней, 5,5 млн. овець і кіз, майже 3 млн. коней, мільйони тонн зерна, борошна, картоплі тощо. Істотно зменшилися посівні площі, врожайність і валові збори сільськогосподарських культур. У 1945 р. посівна площа в колгоспах УРСР перевищувала 60% довоєнної, урожайність зернових сягала лише 7 ц/га (у 1940 р. – 12,4 ц/га). Валовий збір зернових культур становив 46,9%, картоплі – 66,6%, цукрового буряку – 26,1%, соняшнику – 43,7%, овочів – 51,7% від довоєнного.

Поряд із цим різко скоротилося поголів'я худоби. На початку 1946 р. в республіці поголів'я великої рогатої худоби досягало 75,6%, свиней – 31,6%, овець і кіз – 49,9%, коней – 42,9% порівняно з довоєнним часом. Помітно відставала продуктивність худоби. Колгоспам і радгоспам не вистачало породистих і племінних тварин. Слід особливо підкреслити, що на селі гостро стояла проблема робочої сили: серед працездатного населення 80% становили жінки, широко застосовувалася дитяча праця. Надзвичайно важким залишалося матеріальне становище селянства, яке працювало в радгоспах і колгоспах за символічні трудодні. Під час війни багато селян позбулося буквально всього: лише на Лівобережній Україні було знищено 319 тис. селянських господарств, спалено кожну четверту селянську хату [5, с. 168].

У 1946 р. в Україні склалися дуже несприятливі погодні умови. Навесні не зійшло 550 тис. га зернових культур, що становило п'яту частину посівних площ. Весна й літо цього року видалися вкрай посушливими, особливо в Харківській, Ізмаїльській та Одеській областях. Унаслідок посухи колгоспи зазнали чергових втрат. Загинуло близько 350 тис. га посівів зернових. На вцілілих площах урожай зернових становив у середньому 3,8 ц/га, хоча в багатьох колгоспах навіть не досягав 1 ц/га. Такими ж низькими були врожаї картоплі, овочів та інших культур. Не менш скрутна ситуація склалася в тваринництві. Але союзний уряд встановив для України завищений план хлібозаготівель – 340 млн. пудів зерна, а влітку ще й збільшив його – до 362 млн.

пудів. ЦК КП(б)У поставив вимогу, щоб колгоспники працювали весь світловий день, і встановив жорсткий контроль за безумовним виконанням завдань центру [3, с. 30-34].

У вересні 1946 р. Рада міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах». До серйозних порушень було віднесено неправильне витрачання трудоднів, розкрадання громадських земель колгоспів, зловживання з боку місцевих партійних і радянських працівників та ін. У постанові суворо засуджувалися викривлення політики партії та уряду в колгоспному будівництві як протиколгоспні й протидержавні. Усі особи, причетні до таких порушень, підлягали притягненню до судової відповідальності. Керівники республік, країв і областей були зобов'язані терміново ліквідувати вказані порушення Статуту сільськогосподарської артілі.

Одна з головних вимог стосувалася відновлення дії постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 травня 1939 р. про заходи з охорони громадських земель від розкрадання. Ця постанова вимагала провести обмір присадибних ділянок колгоспників і вилучити у них надлишки землі. Розміри присадибних ділянок могли коливатися від 0,25 до 0,5 га, а в окремих районах – до 1 га (залежно від обласних і районних умов) [8, с. 336-340]. По суті, йшлося про черговий наступ держави на особисте господарство колгоспників, що лише ускладнювало становище селянства.

Органи влади продовжували посилювати адміністративний контроль за селянством. На місця виїжджали тисячі уповноважених, покликані наглядати за ходом хлібозаготівлі. Особливого тиску зазнавали голови колгоспів, яких карали за будь-які провини (зрив строків збирання врожаю, порушення графіків хлібопоставок, видачу зерна на трудодні тощо). Репресіям піддавалися тисячі рядових колгоспників, у тому числі за збирання колосків на полях, що також кваліфікувалось як розкрадання соціалістичної власності.

Взимку 1946/47 рр. в Україні почався голод, який охопив більшість областей республіки. Він уразив передусім сільське населення, спричинив масове поширення дистрофії, призвів до стрімкого зростання смертності.

План хлібозаготівель виконувався незадовільно. Щотижня на своїх засіданнях політбюро ЦК КП(б)У розглядало питання «боротьби за хліб». Скрутне становище склалося не тільки в зерновому господарстві, але й у галузі тваринництва. Наприкінці 1946 р. розпочався масовий падіж худоби, викликаний повсюдною нестачею кормів: на 1 січня 1947 р. поголів'я великої рогатої худоби в УРСР скоротилося порівняно з попереднім роком на 46,4 тис. голів, свиней – на 1001, 8 тис., овець і кіз – на 125,9 тис., коней – на 35,7 тис. За таких умов колгоспи не мали можливості здійснювати розрахунки з працівниками, оплачувати виконані ними трудодні. Чимало колгоспників покидали громадські господарства, шукали роботу на фабриках, заводах, шахтах, аби дістати право на централізоване постачання за картками.

Тим часом голод приносив чергові жертви. Він призводив до втрати моральних орієнтирів, супроводжувався страшними фактами людоїдства.

У 1947 р. «боротьба за хліб» тривала, причому застосовувалися ті самі силові методи. Для підсилення керівництва республіки в Україну прибув Л. Каганович, 3 березня затверджений першим секретарем ЦК КП(б)У. М. Хрущов залишився головою Ради міністрів УРСР. Можновладці на чолі з

Л. Кагановичем продовжували репресивну хлібозаготівельну політику. Керівництво України регулярно інформувало «вождя народів» про хід хлібоздачі. Л. Каганович, обізнаний зі станом справ у аграрному господарстві, повсякчас цинічно наголошував, що у всіх проблемах України винен «український буржуазний націоналізм». Причиною невиконання хлібозаготівельних планів вважали саме селян, які пережили окупацію, «зазнали впливу чужої ідеології і потребували перевиховання». Основною категорією «злочинів», за які притягувались до суду голови колгоспів, були: «зрив збиральних робіт», «саботаж хлібозаготівель», «розбазарювання сільгосппродукції», «шкідництво». За 1946 р. і І квартал 1947 р. було засуджено 1 312 голів колгоспів, з них до виправно-трудових робіт – 290 осіб, умовного засудження – 178, на 3 роки позбавлення волі – 513, на 5 – 219, на 10 – 112, до розстрілу – 2. Найбільшим репресіям піддавалися саме хлібороби. На селян накладалися непосильні податки. Працюючи в колгоспі без вихідних, селяни були позбавлені можливості обробляти свої ділянки. Та й не всі сільські жителі мали ділянки таких розмірів, що дозволялися Статутом сільгоспартілі. Кожен селянський двір повинен був сплачувати податок на землю, а також поставляти державі надмірну для нього кількість м'яса, молока, яєць та іншої продукції. Половина колгоспних дворів не мала корів. Податок встановлювався на кожне фруктове дерево, кожну домашню тварину. Неспроможні сплачувати надвисокі податки, селяни вирубували сади, вирізали худобу. Природне прагнення людей бути господарями на землі розцінювалось як «пережиток капіталізму». Незважаючи на посуху, поставки продукції з селянських дворів не були зменшені [6, с. 355].

Вибита з голодуючого українського села продукція відправлялася в інші регіони. Україна була головним постачальником зерна для Ленінграда, овочів – для Москви. Хліб вивозився в ряд областей РРФСР. Наприклад, 1946 р. 3 тис. т зерна відвантажили голодуючі Кіровоградщини та Херсонщини Смоленській області. Багато хліба вивозилося за кордон саме тоді, коли люди вмирали голодною смертю. 1946 р. в європейські країни, які теж захопила посуха, з СРСР було експортовано 1,7 млн. т зерна. До Східної Німеччини, наприклад, надійшло 969 тис. т зерна та 60 тис. т інших продуктів, 50 тис. голів худоби. За 1946-1947 рр. до Албанії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Болгарії, Фінляндії, Франції, інших країн було відвантажено 2,5 млн. т зерна [2, с. 88].

Навесні-влітку 1947 р. голод спалахнув з новою силою. У багатьох районах республіки були випадки канібалізму: станом на 20 березня органи МВС УРСР зареєстрували 54 факти людоїдства. Страшною ціною партійно-радянське керівництво республіки виконало «накреслення товариша Сталіна»: 10 жовтня 1947 р. М. Хрущов і Л. Каганович доповіли вождю, що колгоспи, радгоспи й селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 100,3%. [1, с. 385-400].

Підкреслимо, що голодуючих селян з районів їх постійного проживання за межі України не випускали. Вони будь-що намагалися втекти із сіл у великі промислові та адміністративні центри. Однак і в містах за карткового постачання населення хлібом людям жилося важко, карток були позбавлені діти й утриманці. Величезна кількість голодуючих з початку 1946 р. за власною ініціативою вирушала до західних областей республіки, де було ще мало колгоспів, а селяни зібрали непоганий урожай. Відозви, розповсюджувані УПА,

закликали селян допомагати голодуючим. Прибулі в тамтешні села колгоспники купували чи обмінювали речі на хліб, крупи, картоплю та інші продукти.

Сотні тисяч голодуючих були врятовані від голодної смерті селянами Західної України, «бандерівцями», як їх називала офіційна пропаганда. Але шлях на Західну Україну в 1947 р. було перекрито. Повністю пограбувавши село, держава з весни 1947 р. надавала деяку зернову допомогу окремим регіонам, але не безоплатно, а за 10% з кожних 100 ц. майбутнього врожаю. Щоб забезпечити проведення польових робіт, колгоспників, як і в 1933 р., стали підхарчовувати баландою у поспіхом створених громадських їдальнях. Але таку «допомогу» було організовано запізно й недостатньо. Добродійні пожертви голодуючим з-за кордону не приймалися. Україна одержувала поміч лише від Адміністрації допомоги й відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), але не як голодуюча республіка, бо офіційно вважалося, що голоду не існувало, а як постраждала під час війни. Упродовж 1946-1947 рр. вона отримала продовольчі та промислові товари на суму 189 млн. доларів. По лінії ЮНРРА в Україну доставлено 309 966 т продовольства. Найбільша допомога була надана населенню Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Київської, Одеської областей [6, с. 357-358].

На 1 червня 1947 р. в Україні налічувалося 1 074 314 дистрофіків, з яких 77,1% (828 429 осіб) були сільськими жителями. Найбільше виснажених селян-дистрофіків було у Вінницькій області – 133 442 особи, у Київській – 66 тис., Харківській – 63 677, Запорізькій – 56 507, Ізмаїльській – 52 447, Миколаївській – 50 807, Дніпропетровській – 52 767, Одеській – 48 316, Полтавській – 44 929, Кам'янець-Подільській – 44 533, Херсонській – 36 312, Сумській – 36 427 осіб. У переважній більшості це були члени сімей загиблих воїнів, непрацездатні одинокі люди похилого віку й багатосімейні, в яких глава сім'ї був відсутній або непрацездатний унаслідок інвалідності, переселенці з Польщі та репатрійовані. Доведені до дистрофії 3-4-го ступеня, тобто до граничного виснаження, деякі голодуючі втрачали здатність контролювати свої дії та вдавалися до канібальства. З початку 1947 р. відділом боротьби з бандитизмом МВС УРСР велося розслідування 130 випадків трупожерства та людоїдства, було зафіксовано 189 з'їдених людських трупів, до карної відповідальності притягнуто 132 особи. Переважну більшість «бандитів»-людожерів та їхніх вкрай виголоднілих дітей відправляли до психлікарень й дитбудинків. Голодомор породив масове сирітство. Рятуючи від голоду виснажених дітей, голодуючі селяни відвозили їх до міст й залишали, сподіваючись, що малюків заберуть до дитбудинків.

За наявності цілого комплексу причин голоду найголовнішою були конфіскаційні хлібозаготівлі. Голодоморне лихоліття свого піку досягло у першій половині 1947 р. Голод в Україні забрав (за даними різних дослідників) від 100 тис. до 2,8 млн. життів [7, с. 22-23]. У багатьох місцевостях він продовжувався майже до кінця 40-х років.

Найбільшою мірою відчули голодоморне жахіття жителі південних областей: Ізмаїльської, Одеської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької. Голод лютував також на Дніпропетровщині, Полтавщині, Київщині, Чернігівщині, Кіровоградщині. Тяжко потерпали мешканці сіл і міст Вінницької, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Сумської, Житомирської областей. Майже не захопив голод західний регіон України [6, с. 358].

Таким чином, люди виявилися беззахисними перед системою, що приводила їх до виснаження, мук голоду, дистрофії, загибелі. Голод 1946-1947 рр. приховувався від світової громадськості. Відповідні документи проходили в архівах під грифом «таємно» або «цілком таємно». Адже такого роду свідоцтва могли розкрити механізм витворення голоду, його організаторів-винуватців – вище керівництво КПРС та КП(б)У. Офіційно мова йшла лише про післявоєнні труднощі та утруднення з продовольством, які радянське селянство успішно переборювало під керівництвом Комуністичної партії.

За бажанням Москви голоду можна було б уникнути, перерозподіливши зерно, допомогти селянам неврожайних районів замість їхнього пограбування. Але цього не було зроблено. Навпаки, голод в Україні був створений радянською владою штучно.

Література:

1. Веселова О. Геноцид голодомором 1946-1947 років в Україні / О. Веселова // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 2003. – С. 384-405.

2. Внешняя торговля СССР. Статистический сборник: 1918-1966. – М. : Международные отношения, 1967. – 241 с.

3. Воронов І. О. Голод 1946-1947 рр. / І. О. Воронов, Ю. Г. Пилявець. – К. : Знання, 1991. – 48 с.

4. История социалистической экономики СССР: В 7 т. – Т. 6. – М. : Наука, 1980. – 589 с.

5. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т., 4 кн. / Голов. редколегія: І. І. Лукінов, Т. І. Дерев'янкін, М. С. Герасимчук, В. О. Голобуцький, П. О. Хромов, В. П. Чугайов; АН УРСР; Ін-т економіки. – К. : Наук. думка, 1983-1987. – Т. 3, Кн.1. – К., 1985. – 420 с.

6. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах / Редакційна рада: В. М. Литвин (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 652 с.

7. Перковский А. Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / А. Л. Перковский, С. І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С.15-25.

8. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, [1917-1967]: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет]. – М. : Политиздат, 1967-1968. – Т. 3: 1941-1952 годы / Сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – 1968. – 752 с.

9. Рыбаковский Л. Л. Людские потери СССР в Великой Отечественной войне / Л. Л. Рыбаковский; Акад. наук. Ин-т соц.-полит. исслед. Центр соц. демографии. – М., 1999. – 58 с.

10. Сборник сообщений Чрезвычайной государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. – М. : Госполитиздат, 1946. – 457 с.

Igor Dovzhuk. Hunger 1946-1947 years: reasons and consequences.

In the article principal reasons and consequences of hunger are examined 1946-1947 years. This was time, when the Soviet Union, and together with him and Ukraine was restored the economy after Second World War. However, except for objective difficulties, there were yet and artificially created a top party management, that resulted in numerous human victims in Ukraine.

***Key words**: war, hunger, food, victims, Ukraine.*

ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'Ї У ПОВОЄННУ ДОБУ

Ірина Долголенко
канд. філософ. наук, доцент
Ізмаїльсьский державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Українське Подунав'я – історико-географічний регіон, характерною особливістю якого є поліетнічність. Процес нівелювання культурного досвіду етносів, що проживають на окресленій території, тривав упродовж XIX-XX ст.: русифікаторська політика Російської імперії, румунізація, радянізація.

Наслідками зміни політичної влади, як показує історичний досвід, були зміни в культурному розвитку етносів, що призводило до втрати права на саморозвиток. Після проголошення незалежності України населення українського Подунав'я отримало можливість на відродження свого національно-культурного життя, важливою складовою якого є освіта.

Як зазначає дослідник Торушанко В. Р., «…цілісність соціокультурного простору регіону є однією з найважливіших характеристик функціонування етнічної культури. Саме в ньому проявляються і закріплюються результати культурної життєдіяльності етносу, здійснюється накопичення, зберігання і систематизація соціокультурного досвіду народу» [1].

Окреслена проблема в різні періоди історичного розвитку України відзначалась увагою науковців. Так, розробку даної проблеми в ракурсі дослідження соціалістичних перетворень у Придунайському краї України (1940-1950-ті рр.) наприкінці 70-х років XX ст. започатковано А. Д. Бачинським [2]. Незважаючи на ідеологічну заангажованість досліджень науковця, його роботи не втрачають актуальності, оскільки містять значний фактичний матеріал із періодичної преси та архівних документів.

Активізація досліджень з даної проблеми відбувається в часи незалежності України. Вагомий внесок у дослідження процесу становлення освіти в українському Подунав'ї внесли дослідники О. М. Лебеденко та А. К. Тичина. В роботі «Українське Подунав'я: минуле та сучасне» авторами на новій джерельній базі досліджено й відтворено історію українського Подунав'я, в якій значну увагу приділено культурному розвитку краю [3].

На сучасному етапі значний внесок у дослідження проблеми становлення освіти в українському Подунав'ї зроблено науковцями І. І. Грековою[8], О. К. Луньовою [5, 6, 7], Л. Ф. Циганенко [4] та ін.

Історіографічний аналіз доводить, що окреслена проблема не втрачає актуальності й на сучасному етапі, особливо в умовах децентралізації і реформи освітньої галузі. Враховуючи досягнення дослідників та вводячи до наукового обігу нові джерела, завданням наукової розвідки є ретроспективний аналіз політики радянської влади в освітній сфері в поліетнічному регіоні в повоєнний період.

Уніфікацію освітньої сфери в українському Подунав'ї започатковано протягом 1940-1941 рр. в результаті геополітичних змін: приєднання Бессарабії до СРСР та включення її південної частини до УРСР. У результаті

адміністративно-територіальної реформи на території південної Бессарабії утворено Акерманську (а з 7 грудня 1940 року – Ізмаїльську) область.

Процес радянізації освітньої галузі започатковано постановою Ради Народних Комісарів від 13 серпня 1940 року «О реорганизации системы народного образования в новоорганизованных Аккерманской и Черновицкой областях УССР» [9]. Відповідно до постанови відбулася реорганізація румунської системи освіти та впроваджено радянську систему народної освіти, що передбачала принцип загальної освіти для всіх верств населення.

Всі навчальні заклади в Ізмаїльській області мали працювати за єдиними програмами й підручниками, уніфікованими в 1933 році [10, с. 106] та навчальними планами, які були розроблені для шкіл УРСР і вміщували програму дій, спрямовану на русифікацію. В навчальних закладах із неукраїнською мовою навчання впроваджено обов'язкове вивчення української та російської мов, а в навчальних закладах з українською мовою навчання – вивчення російської мови.

Станом на червень 1941 року в українському Подунав'ї фактично було завершено становлення радянської системи освіти. На Першій обласній партійній конференції Перший секретар КП(б)У доповів про функціонування в області 298-ми шкіл [11, арк. 20]. За підрахунками дослідника О. К. Луньової, в Ізмаїльській області функціонували 276 шкіл, серед яких середніх – 31, неповних середніх – 90, початкових – 155. Кількість учнів становила 93 500 [5, с. 167-168]. За підрахунками І. І. Грекової, загальна кількість шкіл становила – 339, а кількість учнів – 81 000 [8, с. 217]. Така різниця в показниках може бути пояснена використанням різних джерел, в яких не завжди фіксується точна дата підрахунків.

Для дорослого населення організовано групи з ліквідації неписемності, загальна кількість яких становила 818 [2, с. 65]. Для підготовки місцевих кадрів було засновано Акерманський учительський інститут імені Т.Г. Шевченка та педагогічні школи в містах Ізмаїл та Акерман (фактично працювала в Тарутине).

Аналізуючи політику радянської влади в освітній сфері, маємо відзначити, що, з одного боку, впровадження загальної системи освіти відповідало потребам міського населення, оскільки за часів румунської влади більше ніж 70 % населення було неграмотним, з іншого боку, русифікаторська політика в освітній галузі не враховувала фактор поліетнічності краю (більше 11 етнічних груп) [12]. Із загальної кількості шкіл – 298 (станом на лютий 1941 р.): 204 – російськомовні, 68 – україномовні, 25 – молдавськомовні, 1 російсько-молдавськомовна та 1 школа – для єврейського населення [13, с. 97]. Болгарськомовні школи взагалі відсутні, хоча за переписом 1930 року болгари становили 20,7 % після молдован (23,0 %) та росіян (24,7 %) [12, с. 155].

Становлення системи радянської освіти на першому етапі радянізації супроводжувалось і негативними явищами: проблема нестачі педагогічних кадрів, підручників (особливо для національних шкіл), недовіра до вчителів, що працювали в румунських школах, і як результат – репресивно-каральні міри проти педагогів [5, с.170].

Після визволення Ізмаїльської області від німецько-фашистських загарбників (26 серпня 1944 року) розпочато відновлення радянської системи народної освіти, оскільки протягом 1941-1944 рр. у краї було ліквідовано радянську й відновлено систему освіти за румунським зразком.

Відновлення роботи шкіл розпочато в жовтні 1944 року. За відомостями «Статистических данных о народном хозяйстве Измаильской области за 1941, 1945, 1946 гг.», у 1944 році розпочато функціонування 320-ти шкіл (загальна кількість учнів – 80 652): 167 – початкових (кількість учнів – 16 089), 133 – неповних середніх (кількість учнів – 56 486) та 20 – середніх (кількість учнів – 8 077) [14, арк. 51]. Розпочав роботу Акерманський учительський інститут, у 1944 році тут почали навчання 82 студенти [14, арк. 51]. У двох технікумах почали навчання 95 учнів [14, арк. 51].

У 1945 році кількість шкіл зменшується до 315 (загальна кількість учнів – 78 809). Серед них: початкових – 167 (кількість учнів – 66 524), неповних середніх – 133 (кількість учнів – 11 639), середніх – 20 (кількість учнів – 646) [14, арк. 51]. Як бачимо, в повоєнному 1945 році відбулося збільшення контингенту початкових шкіл, але зменшилася кількість учнів у неповних середніх і середніх школах. Таку ситуацію, особливо зі значним скороченням контингенту середніх шкіл (на 7 431 особу), на наш погляд, можна пояснити тим фактом, що тяжке післявоєнне становище не дозволяло сплачувати за навчання. Значні демографічні втрати в період Другої світової війни, голоду 1946-1947 років, політики переселення, репресій не сприяли поліпшенню ситуації ні в соціально-економічній, ні в культурній сферах. Покращення демографічної ситуації відстежується на початку 1950-х років.

Так, статистичні відомості засвідчують, що у 1952/1953 рр. на території українського Подунав'я функціонувало 349 шкіл, а загальна кількість учнів збільшилась до 80 936, серед яких: початкових – 139, семирічних – 163, середніх – 47 [15, арк. 62]. Із зазначеної загальної кількості більшість, як і в довоєнні роки, складали російськомовні навчальні заклади – 188, україномовні – 137, а молдавськомовні – 24 [15, арк. 63]. Болгарськомовні школи були відсутні. Значний відсоток україномовних шкіл у післявоєнну добу є обумовленим, оскільки це пов'язано з евакуацією німецького населення (5 800 осіб) і заселенням на територію українського Подунав'я 6 000 селянських господарств зі східних областей та 3 700 – із західних, що значно підвищило відсоток україномовного населення в краї. Як бачимо, в повоєнну добу становлення шкільної освіти відбувалося за тим же принципом, як і в довоєнні часи, тобто не завжди враховувався етнічний показник населення.

Як відзначають дослідники О. М. Лебеденко та А. К. Тичина, в повоєнні часи продовжувала існувати проблема нестачі педагогічних кадрів, котру намагалися вирішити направленням учителів зі східних областей. Місцеві кадри продовжував готувати Білгород-Дністровський учительський, а з 1952 року – Ізмаїльський педагогічний інститут і Білгород-Дністровське та Ізмаїльське педагогічні училища, в яких було відкрито молдавське відділення [3, с. 183]. Як засвідчує дослідник Л. Ф. Циганенко, незважаючи на тяжкі повоєнні роки, голод 1946-1947 рр., педагогічний колектив і студенти зробили значний внесок у підготовку педагогічних кадрів для шкіл українського Подунав'я [4].

Аналізуючи становлення шкільної освіти в повоєнну добу, зазначимо, що на середину 50-х років XX ст. в українському Подунав'ї сформувалась і діяла система народної освіти, в основі якої лежав принцип обов'язкової для всіх верств населення. Але практика втілення досвіду, набутого в СРСР, не завжди враховувала особливості регіону: потреби етнічних груп в отриманні освіти.

В результаті біфуркації Бессарабії між МРСР та УРСР різні етнічні групи не завжди опинялися в місцях компактного проживання, що необхідно враховувати під час реформи шкільної освіти в умовах децентралізації.

Література:

1. Торушанко В. Р. Соціокультурні аспекти розвитку полі етнічного суспільства в межах регіону / В. Р. Торушанко // irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
2. Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях УССР. – Киев-Одесса, 1984
3. Лебеденко О. М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
4. Циганенко Л. Становлення історичної освіти в Подунав'ї (1940-1950 р.р.) / Л. Ф. Циганенко // Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (15-17 жовтня, 2015). Том 1: Історія. Економіка. Педагогіка. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2015. – с. 80-83.
5. Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. : дис ... канд. іст. наук / О. К. Луньова . – Одеса, 2012 .
6. Освітня галузь Подунав'я в умовах радянізації: 1940-1941 рр. / О. К. Луньова // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2007. - № 5(42). – С. 140-150.
7. Луньова О. К. Уніфікація культурної сфери в Придунайському краї: 1940-1941 рр. / О.К.Луньова // Регіональні дослідження в Україні: досягнення і проблеми. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 90-ій річниці утворення м.Первомайськ. 14-15 травня 2009 р.- с. 25-30.
8. Грекова І. І. Розвиток освіти в болгарських селах півдня України та Молдови) середина 40-х-початок 50-х років XX ст.) / І. І. Грекова // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2009. - № 2(80). – С. 216-224.
9. Советский Придунайский край (1940-1945). Документы и материалы. – Одесса, 1968. – С. 27-28.
10. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 р.р. / Н. В. Агафонова. – Одеса: Принт Мастер, 2002. – 206 с.
11. ДАОО. – ф.п. – 4980. – оп. 1. – спр. 13.
12. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины / Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова кафедра археологии и этнологии Украины; Управление культуры и туризма, национальностей и религий Одесской областной государственной администрации. – Одесса : СМИЛ, 2014.
13. Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень : До 75-річчя Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл : СМИЛ, 2015. – 230 с.
14. ДАОО. – ф.п. – 4980. – оп. 1. – спр. 340.
15. ДАОО. – ф.п. – 4980, оп. 2. – спр. 1066.

Dolgolenko I. Education in the Ukrainian Danube in postwar days.

The article explores the problem of the educational area in the Ukrainian Danube region after the Second World War. The writer analyzes the results of the unification of the education system at the first stage of «Sovietization» (1940-1941) and in the post-war period.

The restoration of the Soviet system of public education was launched in October 1944: primary, incomplete secondary, secondary schools, technical schools, and the Akkerman Teachers' Institute began functioning. The results of demographic losses and famine of 1946-1947. There was a reduction in the contingent of students, as well as a shortage of teaching staff. The policy of «sovietization» of the educational sphere, as in the pre-war period, did not take into account the region's polytheism.

Key words: *the education system, famine, the educational sphere*

«УСНА ІСТОРІЯ» У ДОСЛІДЖЕННІ ПОВОЄННОГО ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Антоніна Дорошева
канд. іст. наук, доцент,
Дунайський факультет морського та річкового транспорту КДАВТ
ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного
(Ізмаїл, Україна)

Сучасне визначення усної історії, якщо узагальнити основні її характеристики, включає такі компоненти, як процес безпосередньої передачі та запису спогадів, оповідей чи автобіографічних наративів; створення в результаті цього процесу нових історичних джерел; реконструктивний чи наративний (текстуальний) аналіз отриманих джерел, а також різноманітні форми оприлюднення результатів досліджень, проведених на основі методу усної історії [14, с. 13]. Найчастіше саме варіативність презентацій результатів таких проектів дає найкращі можливості для аналізу «усноісторичної ситуації» в тому або іншому регіоні чи країні загалом, оскільки дозволяє судити як про загальну методику проведеного дослідження і створені завдяки цій методиці джерела, так і про теоретико-методологічні пріоритети, використані під час аналізу усних історій або їх добору і композиції.

Тривале замовчування масштабів і наслідків післявоєнного лиха криється, перш за все, в тоталітарному, закритому характері тогочасної радянської держави. Тому на сьогоднішній день свідчення очевидців тих подій є одним з елементів розкриття справжньої історії голоду 1946-1947 рр.

Мета дослідження: за допомогою «усної історії» (спогадів очевидців) з'ясувати особливості повсякденного життя населення Півдня України у перші повоєнні роки, що стосується моделей поведінки, емоційного стану, одягу, їжі, побуту тощо.

Закінчення Другої світової війни стало особливою подією в житті всього українського народу – від фронтовиків до малечі, яка перебувала поза лінією фронту. Прихід радянських військ ще в 1944 р. так запам'ятався Марії Дмитрівні Маломен-Логіновій, що мешкала в селі Баннівка Болградського району. *«В 1944 р. наша армія звільнила Баннівку від фашистів. Солдати їхали на машинах та танках, а усі односельці вийшли їх зустрічати, тріумфували, від щастя. Ми всі раділи, що війна нарешті закінчилася і життя триває. Від щастя сильно билося серце, а сльози самі лилися з очей, як у дітей, так і у дорослих…»* [2].

9 травня 1945 р. назавжди відбилося в пам'яті Думітреско Олени Іванівни (м. Рені Одеської області). Ось що вона пригадує: *«Найбільшою радістю для нас*

стало закінчення війни. Досі пам'ятаю, як Левітан радісно передавав по радіо: «З Днем Перемоги!». Мені здається, що більшої радості в моєму житті і не було …» [3].

Мешканка м. Рені Барбер Ганна Дмитрівна згадує: *«Прийшов День Перемоги! Всі вулиці були наповнені людським плачем. Хто плакав від сумних втрат, хто від радості в передчутті зустрічі з рідними й близькими. Я з нетерпінням чекала свого старшого брата, якого не бачила вже чотири роки»* [4].

Найбільше чекали повернення фронтовиків. *«Найрадіснішою подією воєнних років стало повернення батька з фронту. Для нас із матір'ю це був найяскравіший та довгоочікуваний момент, адже деякі діти так і не побачили більше своїх батьків, дружини – чоловіків, а матері – синів»* (зі слів Генчевського Дмитра Петровича, який в роки війни мешкав у селищі міського типу Суворове Ізмаїльського району) [5].

Іноді солдати поверталися до своїх сімей, коли надії майже не було. *«Повернувся наш татко тільки в 1947 році. Був багато разів поранений і контужений, втратив можливість розрізняти смаки (була порушена робота смакових рецепторів). Медалей у батька було багато, але ні одна з них не збереглася, оскільки він був похований разом з ними»* [6] (Михайлова Віра Марківна, мешкала у с. Саф'яни Суворовського району Ізмаїльської області).

Величезна кількість українських сімей так і не дочекалася членів своєї родини. «Нам повідомили, що наш батько пропав без вісті. А брат Марк загинув на полі бою» [7] (Омельченко (Мельниченко) Христина Павлівна с. Кислиця Ізмаїльського району). Перші втрати чекали родину Омельченко ще у 1944 р.: «Страшною стала звістка про те, що по дорозі на фронт брат Павло повісився. Він побачив перестрілку і смерть людей! Його нерви не витримали цього».

Коли улігся вир радісних та сумних емоцій, пов'язаних із закінченням війни, почалося буденне життя, наповнене випробуваннями та труднощами. Українське село вийшло з війни зі зруйнованою матеріально-технічною базою, великою втратою працездатного населення. Воно не змогло протистояти сильній посусі 1946 р. Життя більшості громадян після війни балансувало на межі голоду.

Мешканка м. Рені Барбер Ганна Дмитрівна так розповіла про тяжкі післявоєнні роки: *«Переживши війну, люди були втягнуті в колективізацію, яка в наших краях проходила дуже болісно. Люди, не встигнувши оговтатися від військових випробувань, зазнали нового горя. Мешканці Бессарабії, налякані методами керівництва радянського режиму, почали масово втікати за кордон. Не минуло нас і «розкуркулення». Багатьох так званих «куркулів» відправили до Сибіру. В 1946 році настав голод. Не оминуло це й нашу родину»* [4].

Про політику «розкуркулення» пригадує і Михайлова Віра Марківна, мешканка села Саф'яни Суворовського району Ізмаїльської області: *«Під час колективізації трьох сусідів-чоловіків заслали до Сибіру. Тому одна із сусідок залишилася сама з трьома дітьми!»* [6].

Треба зазначити, що не всі спогади очевидців щодо методів та наслідків керівництва радянської влади у перші повоєнні роки мають осудливий характер. Так, Хевріченко Сергій Венедиктович (с. Матроска Ізмаїльського району Одеської області) згадує: *«…в 1945 році на територію села увійшли росіяни, ми їх називали й досі називаємо «радами». З їх приходом життя почало*

налагоджуватися. Почали відбудовувати села й міста нашого краю, люди були при роботі» [8]. Залишається незрозумілим, що це: власна думка людини чи наслідок багаторічної політики «ідеологічного виховання» радянської молоді?

На основі оприлюднених документів, наукових розвідок учених відомо, що серйозні продовольчі труднощі стали відчутними у республіці вже навесні 1946 р. А в другій половині 1946-1947 рр. значні райони Центральної, Східної та Південної України охопив справжній голод. За офіційними даними, голодувало близько 3 млн. осіб колгоспного населення республіки [1, с. 109]. Але, незважаючи на труднощі колективізації, дуже часто порятунку шукали саме в колгоспах. Так, мешканка с. Утконосівка Борчану Марія Георгіївна (у повоєнні роки мешкала у с. Багате) пригадує: *«Післявоєнні роки принесли певне полегшення. Люди вступали до колгоспів. Там хоча б годували борщем і хлібом, якого так не вистачало під час війни!»* [9].

У колективних господарствах працювали як дорослі, так і діти. Зі слів Чепой Єфимії Мартинівни (с. Утконосівка Ізмаїльського району Одеської області): *«Війна скінчилась, але проблеми лишилися ті самі. Не вистачало харчів. Мої батьки вступили до колгоспу. Працювали там і ми – діти. Колгоспникам видавалися талони на хліб»* [10].

Щоб було, що їсти, селяни ходили по полю і збирали все, що знайдеться. Так, Коваленко Марія Петрівна, котра мешкала у с. Першотравневому Ізмаїльського району, пригадує: *«Це були роки виснажливої праці, неврожаїв та голоду. Заради виживання ми таємно збирали колоски, намагалися готувати їжу з полину. Тільки з 1948 року люди відчули певне полегшення»* [11].

Найемоційнішими та зворушливими є спогади щодо становища дітей у повоєнні роки. Так, Костишина (Сараневич) Парасковія Іванівна (мешкала у с. Польовому Білгород-Дністровського району Одеської області) пригадує: *«З голодним дитинством у мене пов'язаний ще один неприємний спогад. Після війни я пішла навчатися до школи. Бачила там «пухлих» дітей. Матір мені пояснила, що то вони такі від голоду. Якось я доволі голосно засміялася посеред уроку з хлопців, які бешкетували! А вчителька сказала: «Мабуть вона має що їсти, тому й сміється!». Мені хотілося втекти світ за очі та ніколи не повертатися до школи!»* [12].

Шумлянська Наталія Степанівна (м. Арциз), яка за часів незалежності України набула так званого статусу «дитини війни», розповідає: *«Закінчилася війна. Почався голод. У школах дітей з найбідніших родин годували «американською юшкою». Вона була кольору болотної зелені. Робили її з консервів. Хліба давали 50 грамів. Їжі завжди не вистачало. В післявоєнний час нам давали картки, на які ми одержували хліб, цукор, олію та інші продукти. Це була велика підмога для сім'ї. Під час повоєнного голоду в мене пішли з життя дідусь, бабуся, двоюрідний брат, тітка»* [13].

Одяг і взуття, яких катастрофічно не вистачало, селяни й переважна більшість мешканців міст шили самі. Судячи зі спогадів очевидців, серед взуття переважали валянки й колоші, які постійно клеїли та зшивали, продовжуючи таким чином термін користування. Найбільшим дефіцитом була білизна, особливо жіноча. Перешивали колишню військову форму, залишені німецькі польові палатки ставали непоганою основою для чоловічих штанів. Нове полотно виготовляли з конопель, яке красили в бузині.

Життя у період повоєнної розрухи й бідності, поглиблених голодом 1946-1947 рр., привчило населення України до певного аскетизму в повсякденному житті. Особливо яскраво це видно на прикладі тих поколінь, чиє зріле життя припало на цей час. Усні розповіді людей сповнені яскравих прикладів, котрі демонструють їх невибагливе ставлення до умов життя, побуту, медичного обслуговування, дозвілля тощо. Так, Широкова Любов Кіндратівна (м. Ізмаїл Одеської області) у своєму інтерв'ю зазначила: *«Хоч зараз і немає проблем з продовольством, все ж залишилася звичка економити і харчуватися простими продуктами»* [14].

Вивчення проблеми голодомору 1946-1947 рр. на регіональному рівні є нагальним завданням науковців. Необхідно виявляти й вивчати документи місцевих архівів, записувати спогади-свідчення людей, які самі пережили це лихо чи були його свідками, на цій основі створювати збірники документів і матеріалів про голод у селах, селищах, районах, містах, областях України, за можливості, складати поминальні списки жертв голодоморів, створювати й видавати Книги пам'яті.

Література:

1. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 109.

2. Інтерв'ю з Маломен-Логіновою М. Д., с. Баннівка Болградського району Одеської області.

3. Інтерв'ю з Думітреско О. І., м. Рені Одеської області.

4. Інтерв'ю з Барбер Г. Д., м. Рені Одеської області.

5. Інтерв'ю з Генчевським Д. П., смт. Суворово Ізмаїльського району Одеської області.

6. Інтерв'ю з Михайловою В. М., с. Саф'яни Ізмаїльського району Одеської області.

7. Інтерв'ю з Омельченко (Мельниченко) Х. П., с. Кислиця Ізмаїльського району Одеської області.

8. Інтерв'ю з Хевріченко С. В., с. Матроська Ізмаїльського району Одеської області.

9. Інтерв'ю з Борчану М. Г., с. Утконосівка Ізмаїльського району Одеської області.

10. Інтерв'ю з Чепой Є. М., с. Утконосівка Ізмаїльського району Одеської області.

11. Інтерв'ю з Коваленко М. П., с. Першотравневе Ізмаїльського району Одеської області.

12. Інтерв'ю з Костишиною (Сараневич) П. І., с. Польове Білгорода-Дністровського району Одеської області.

13. Інтерв'ю з Шумлянською Н. С., м. Арциз Одеської області.

14. Інтерв'ю з Широковою Л. К., м. Ізмаїл Одеської області.

15. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна модерна. – Ч. 11. – К.; Л., 2007. – С. 13-14.

Antonina Dorosheva. «Oral history» in the study of post-war life of the population of the southern of ukraine.

Discusses the importance of «oral history» in playing, addition, specification of everyday life of post-war villages and towns of the southern Ukraine.

Key words: *oral history, everyday life, the Southern Ukraine, post-war village.*

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КАМПАНІЯ В ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1946-1947 рр.

Віктор Дроздов
канд. іст. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Трагічною подією в українській історії в роки післявоєнної відбудови став голодомор 1946-1947 рр., масштаби якого в Ізмаїльській області були одними з найбільших. Післявоєнні труднощі та посуха 1946 р. поглибили кризові явища в сільському господарстві й викликали голод на селі. Однак масового голоду селян можна було б уникнути, якби не штучні заходи з боку сталінського керівництва – проведення хлібозаготівельної кампанії, вивезення зерна й інших сільськогосподарських продуктів з УРСР, встановлення надмірних податків для селян, мізерна оплата трудоднів і репресивний тиск на керівників місцевих органів влади й голів колгоспів та радгоспів.

Питання голодомору 1946-1947 рр. в Ізмаїльській області не було предметом комплексного вивчення, але його причини й жахливі наслідки для населення регіону висвітлювались у статтях О. М. Веселової [1; 2], М. М. Шитюка [3], К. Є. Горбунова [4], О. П. Рабенчука [5], В. П. Швидкого [6] та інших дослідників. Окремий розділ, присвячений голодомору 1946-1947 рр., міститься в монографії «Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу» [7]. Широкий документальний матеріал про голод у повоєнні роки, в тому числі в Ізмаїльській області, зібрано у виданні «Голод в Україні, 1946-1947: Документи і матеріали» [8].

Автор статті поставив за мету дослідити реалізацію хлібозаготівельних планів в Ізмаїльській області УРСР як одну з головних причин голодомору 1946-1947 рр.

Незважаючи на низьку врожайність, викликану сильною посухою, радянське керівництво встановило в 1946 р. високі норми хлібоздачі. Постановами Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р. та Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 4 липня 1946 р. було затверджено річний план здачі зерна державі з урожаю 1946 р. в Українській РСР у кількості 340 млн. пудів (5 млн. 569 тис. т) [8, с. 33]. Постановою від 22 липня 1946 р. план хлібозаготівель було збільшено на 50% у 23 областях [8, с. 38]. У свою чергу, облвиконкоми та обкоми КП(б)У повинні були розробити та довести до райкомів, а райкоми – до колгоспів та радгоспів п’ятиденні графіки здачі хліба, починаючи з перших днів збирання врожаю й до повного виконання плану не пізніше 1 жовтня 1946 р. [8, с. 34].

У травні й липні 1946 р. голові Ради міністрів УРСР М.С. Хрущову та секретарю ЦК КП(б)У Д.С. Коротченку були надіслані доповідні записки Ізмаїльського облвиконкому та обкому партії про кризовий стан у сільському господарстві області з проханням надати допомогу колгоспам і селянським господарствам. У них зазначалося, що внаслідок посухи загинуло 54% (100,5 тис. га) озимих та 37% (147,5 тис. га) ярових посівів зернових культур. Станом на 5 липня 1946 р. було зібрано 119 тис. га зернових культур, проте урожайність становила в середньому лише 70-80 кг з гектара [8, с. 23]. Також у доповідних

записках повідомлялося про селянські виступи у зв'язку із продовольчими труднощами. Зокрема, в с. Плахтіївка Саратського району група селян не давала вивозити хліб з глибинних пунктів, а в с. Утконосівка Суворовського району юрба жінок чисельністю 180 осіб намагалися розграбувати зерно зі складу. В Болградському районі 145 селян підписали заяву про продовольчі труднощі з проханням надати хліб [8, с. 25].

Згідно з постановою Ради міністрів СРСР від 20 липня 1946 р. «Про заходи допомоги колгоспам, колгоспникам та селянським господарствам Ізмаїльської області Української РСР у зв'язку із незадовільним врожаєм у 1946 р.», а також постановою Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 30 липня 1946 р. «Про державний план хлібозаготівель на 1946 р. по колгоспам та селянським господарствам області» було встановлено річний план здачі зерна в кількості 530 тис. пудів (8 682 т) із затвердженням п'ятиденних графіків. Колгоспам і селянським господарствам області були надані: знижка на обов'язкові поставки зерна в розмірі 2,5 млн. пудів; відстрочка здачі зерна з обов'язкових поставок до врожаїв 1947-1948 рр. – 2 млн. пудів; відстрочка повернення позичок колгоспами – 136 тис. пудів; відстрочка з натуроплати за роботи МТС – 50 тис. пудів [9, арк. 419]. Також було вирішено надати колгоспам, радгоспам і селянським господарствам 500 т проса й 400 т кукурудзи для літнього посіву, видати з державних ресурсів 250 тис. пудів пшениці та 250 тис. пудів кукурудзи в порядку безвідсоткової позички, з поверненням натурою з врожаю 1947-1948 р. рівними долями. Із серпня 1946 р. було дозволено організувати комерційну торгівлю хлібом у всіх районних центрах області. Крім цього, передбачалися заходи для підтримки тваринництва [8, с. 44-45]. Окремо встановлювався план хлібоздачі для радгоспів Ізмаїльської області в кількості 194 тис. пудів (3 178 т) [9, арк. 425].

Персональну відповідальність за виконання планів хлібозаготівель несли керівники місцевих органів влади – перші секретарі райкомів та міськкомів партії, голови міськвиконкомів та уповмінзаги (уповноважені Міністерства заготівель). На них також покладалося проведення масово-політичної та роз'яснювальної роботи серед селян і колгоспників з метою своєчасних поставок зерна державі. Для надання «практичної допомоги у виконанні планів хлібозаготівель» до районів направлялися уповноважені з обласного партійного активу [9, арк. 420]. Намагаючись показати свою відданість партії, місцеві чиновники часом приймали незважені рішення, що мали швидше ідеологічний характер. Так, члени Суворовського райвиконкому на засіданні 1 серпня 1946 р. вирішили достроково виконати план здачі хліба до 26 серпня – річниці звільнення Ізмаїльської області від румунських окупантів [10, арк. 46]

Незважаючи на надання певних пільг у поставках хліба й допомоги колгоспам та селянським господарствам Ізмаїльської області, виконання плану хлібозаготівель у розмірах, визначених радянським керівництвом, було нездійсненним у тих складних умовах. Станом на 15 вересня 1946 р. план було виконано лише на 45,8%. Найнижчі показники були в Бородинському (15,4%), Кілійському (24,%), Саратському (28,7%), Тузлівському (32%), Новоіванівському (39%) і Тарутинському (36%) районах. Хлібоздача у вересні в деяких районах майже не проводилася. Наприклад, п'ятиденне завдання з 10 по 15 вересня зі здачі хліба було виконано в області всього на 9,5%, а в Тузлівському районі – на 0,8%, Кілійському – на 0,9%, Новоіванівському – на

3,5% [9, арк. 490]. Загалом, станом на 10 жовтня 1946 р. план хлібозаготівель в Українській РСР було виконано на 61% (без врахування гарцьового збору – на 62,4%) [8, с. 93]. Замість перегляду обсягів хлібозаготівель влада зобов'язала вжити заходів щодо прискорення здачі хліба колгоспами й селянськими господарствами.

У зв'язку із катастрофічним становищем селянства масовими були випадки розкрадання та псування зерна. У низці заготівельних пунктів, зокрема в Кулевческому, Татарбунарському, Шабському та Болградському, хлібопродукти видавались без нарядів або незаконно витрачалися на власні потреби [9, арк. 469].

З початком голоду селян в Ізмаїльській області, про який радянське керівництво отримувало відомості вже наприкінці листопада 1946 р., населенню видавалася продовольча позика. Проте траплялися випадки, коли селяни, що отримували зерно за позикою, вимушені були його повернути за рахунок заборгованості за хлібозаготівлями [8, с. 138].

Згідно з довідкою МВС УРСР станом на 20 червня 1947 р. в Ізмаїльській області нараховувалося 60 857 осіб, хворих на дистрофію, з яких 845 – захворіло в червні. Померло за весь час від дистрофії 20 604 особи, з яких 104 –в червні [8, с. 247]. В області була найбільша кількість випадків людоїдства і трупоїдства (відповідно 53 та 82) [8, с. 248]. За даними К.Є. Горбунова, у 1947 р. в Ізмаїльській області був найвищий рівень дитячої смертності – 319 чоловік на 1 тис. дітей до 1 року [4, с. 172]. Смертність населення почала значно зменшуватися лише з серпня 1947 р.

Незважаючи на такі розмахи голоду, радянське керівництво не припинило репресивну політику хлібозаготівель у 1947 р. Постановою Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 11 липня 1947 р. встановлювався план здачі хліба на 1947 р. У документі зазначалося, що «… в цьому році в сільському господарстві створюється більш сприятлива обстановка, ніж минулого року. Види на врожай у поточному році незрівнянно кращі, ніж у 1946 р.» [8, с. 252]. Подібні заяви містилися в постанові Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому партії від 18 липня 1947 р. На відміну від інших областей, для Ізмаїльської області було встановлено план хлібозаготівель на 40% менший від норми, а решта хлібоздачі відстрочувалася до врожаю 1948 р. [11, арк. 94-95]. Розмір хлібопоставок по колгоспам і одноосібним селянським господарствам становив 4 436 тис. пудів (72 656 т) та по радгоспам – 414 тис. пудів (6 782 т) [11, арк. 102-103, 109]. Додатковою постановою від 17 липня 1947 р. передбачалося збільшення планів хлібозаготівель для Ізмаїльської області на 183 тис. пудів (3 000 т) [11, арк. 112]. Таким чином, загальна кількість зерна, яка передбачалася для здачі державі, перевищувала показники 1946 р. більше, ніж у 6,5 разів.

Хлібозаготівельна кампанія 1947 р. також не виконувалася в поставлені строки. Постановою Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 12 вересня 1947 р. «Про посилення темпів хлібоздачі та встановлення строку завершення хлібоздачі по області» було затверджено, що до 1 листопада план хлібозаготівель повинен був повністю виконаний. Після завершення другої п'ятиденки вересня його було виконано лише на 31% [12, арк. 85], а частина районів майже припинила здачу хліба. Найнижчі показники хлібоздачі були в Суворовському (16,6%), Болградському (17,1%), Новоіванівському (19%) та

Кілійському (19,2%) районах [12, арк. 66]. Окрім того, в низці колгоспів були встановлені факти розкрадання, псування та укриття зерна.

Сталінське керівництво покладало всю вину за невиконання планів хлібозаготівель 1946 і 1947 рр. на місцеву владу. У численних постановах Ізмаїльського облвиконкому звинувачувалися секретарі райкомів і голови радгоспів, які не вживали рішучих заходів для забезпечення здачі хліба та не вели боротьбу з «антидержавними елементами». У свою чергу, райкоми висували подібні звинувачення головам сільрад і колгоспів та агентам уповмінзагу, посилюючи тиск на колгоспників і селян.

15 вересня 1947 р. Й. Сталін видав директиву про посилення хлібозаготівель в Україні, в якій засудив «ослаблення керівництва заготівлями з боку партійних та радянських органів, що відбулося в останні п'ятиденки» [8, с. 285]. У зв'язку з цим Ізмаїльський облвиконком та обком партії вирішив збільшити хлібоздачу й поставити у вересні 1947 р. 18 000 т зерна замість 13 940 т [12, арк. 85]. Для цього райкомам були видані щоденні та п'ятиденні завдання, які повинні були за добу довести їх до кожного села й колгоспу та забезпечити їх виконання. З метою покращення керівництва хлібозаготівлями місцева влада повинна була кожного дня звітувати про підсумки щоденного завдання та намічати заходи на наступний день. Для посилення контролю за виконанням плану у «відстаючі» райони (Кілійський, Болградський, Новоіванівський, Старокозацький, Суворовський, Татарбунарський та Тузлівський) були направлені члени бюро обкому КП(б)У та президії облвиконкому. Також додатково до районів було направлено спеціальні бригади загальною кількістю 80 осіб [12, арк. 83].

Для виконання плану влада вдавалася до інших командно-адміністративних заходів. Так, у жовтні 1947 р. були організовані недільники прибирання кукурудзи й масової здачі хліба, а керівники міськ- та райвиконкомів повинні були забезпечити масовий вихід населення на кукурудзяні поля [12, арк. 131]. До участі в заходах були залучені також члени комсомольських організацій, молодь та учні старших класів.

Подібні заходи не давали результатів і подальші п'ятиденні завдання по області були зірвані. В постановах облвиконкому темпи хлібозаготівель визнавалися незадовільними. Серед обвинувачень у бік місцевої влади також вказувалася погана організація здачі хліба одноосібними селянськими господарствами. За підрахунками, проведеними в жовтні, 19 904 селянські господарства Ізмаїльської області не брали участі в хлібоздачі [12, арк. 147].

Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1947 р. план хлібозаготівель по Ізмаїльській області було зменшено, і він складав 4 млн. 318 тис. пудів (70 738 т), тобто на 2 018 т менше [12, арк. 147]. Однак іншою постановою було затверджено план здачі хліба колгоспниками за рахунок натуроплати МТС у кількості 201 тис. пудів (3 292 т) у період з 25 жовтня по 15 листопада [12, арк. 224].

У той час, як радянське керівництво посилювало темпи хлібозаготівель, становище сільського населення в Ізмаїльській області залишалося критичним. У доповідній записці заступника голови Ради міністрів УРСР від 4 жовтня 1947 р. вказувалося, що в деяких районах Ізмаїльської й інших південноукраїнських областей у зв'язку з недородом потрібно організувати надання продовольчої допомоги колгоспникам та їхнім дітям як у зимовий час – з листопада 1947 р.,

так і в період весняних польових робіт 1948 р. Передбачалося, що загальна кількість населення в Ізмаїльській області, котра гостро потребуватиме допомоги, складатиме 92 тис. осіб, з яких 50 тис. – діти. Також в області залишалося 3,2 тис. осіб, хворих на дистрофію [8, с. 293].

Отже, проведення хлібозаготівельних кампаній 1946-1947 рр. посилило кризовий стан сільського господарства, а репресивне вилучення хліба з села було вирішальною причиною початку голоду. Продовження політики хлібозаготівель радянським керівництвом у голодуючих селах лише підкреслює штучність голоду 1946-1947 рр. Незважаючи на знижки та відстрочки з обов'язкових поставок хліба, надані для Ізмаїльської області, що серйозно постраждала від посухи та голоду, плани хлібозаготівель не були виконані в 1946 та 1947 рр. Комплекс командно-адміністративних методів не сприяв виконанню поставлених планів. Зрив поставок хліба супроводжувався розкраданням зерна, його псуванням та укриттям.

Література:

1. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 98-124.

2. Веселова О. М. Українське село під час голоду 1946-1947 рр. / О. М. Веселова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 392-402.

3. Шитюк М. М. Причини голоду 1946-1947 років у південному регіоні УРСР / М. М. Шитюк // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 179-187.

4. Горбунов К. Є. Наслідки голодомору 1946-1947 рр. у південному регіоні України / К. Є. Горбуров // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 172-178.

5. Рабенчук О. П. Голод 1946-1947 рр. в Україні: вплив на свідомість та поведінку населення / О. П. Рабенчук // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 271-282.

6. Швидкий В. П. Голод 1946-1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні / В. П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 142-164.

7. Веселова О. М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу // О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 273 с.

8. Голод в Україні, 1946-1947: Документи і матеріали – К.; Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. – 376 с. – (Пам'ятки історії України. Серія 5: Джерела новітньої історії).

9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф. р-470, оп. 1, спр. 76, 532 арк.

10. КУІА, ф. р-1004, оп. 1, спр. 10, 61 арк.

11. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 118, 245 арк.

12. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 119, 291 арк.

Viktor Drozdov. The grain procurement campaign in Izmail region of USSR in 1946-1947.

The characteristics and implications of the grain procurement campaign in Izmail region of USSR, which is regarded as one of the important causes of the famine of 1946-1947, were investigated.

Key words: *grain procurement campaign, famine of 1946-1947, Izmail region.*

ЕСТЕТИЗАЦІЯ ГОЛОДУ В АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ ГАЛИНИ ГОРДАСЕВИЧ

Роман Дубровський
канд. філол. наук,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
(Кременець, Україна)

ХХ століття було непростим для українського народу. Особливо це стосується часів сталінізму з повним арсеналом репресивно-винищувальних засобів, серед яких першість належить штучним Голодоморам 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років, що мали всі ознаки етнічних чисток, а також ув'язненням найбільш свідомих представників інтелігенції. Така політика зробила актуальним питання про фізичне виживання українців як нації. Тому тепер, коли наша держава здобула незалежність, проблема голодомору, голоду загалом залишається болючим питанням історичної минувшини та предметом художнього зображення у творах красного письменства, де домінує власне художня складова, а також у мемуарно-автобіографічних творах, де акцентується, в першу чергу, життєва основа. Як правило, авторами текстів і першого, й другого типу є люди, котрим ця тема була близькою не з розповідей, а із власного досвіду. В час, коли про злочини радянської влади стало можна говорити вголос, вийшла низка творів, у яких розкриваються проблеми голоду як демонстрації байдужості держави до своїх громадян, небажання допомагати їм у скруті або голодомору як свідомої державної політики, спрямованої на знищення окремої нації. Серед них: «Жовтий князь» Василя Барки, «Марія» Уласа Самчука, «Голодомор» Євгена Гуцала, «В тіні Сталіна» Анатолія Дімарова, «Стежками лихоліття» Степана Кир'яха, «Каміння під косою» Ольги Мак та багато інших.

Повість (за визначенням авторки – роман) «Соло для дівочого голосу» та есе «Із сімейного альбому» Галини Гордасевич належать до автобіографічних творів, у яких правдиво зображене складне повоєнне життя звичайних людей та знущання, яких доводилося зазнавати ув'язненим за так звані політичні злочини. В обох творах голод є частиною повсякденної реальності Я-наратора. Метою нашого дослідження є аналіз представлення концептосфери «Голод» в автобіографічній прозі Галини Гордасевич через виявлення особливостей самопрезентації авторки при зображенні «голодних часів» її життя, з'ясування специфіки використання письменницею густативної лексики.

Слід зазначити, що наукове осмислення поняття автобіографічної прози знайшло відображення у багатьох працях останніх десятиліть, серед яких монографія Т. Черкашиної «Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія», розвідки О. Галича, М. Коцюбинської, М. Федунь. Однак проблема зображення голоду в текстах такого типу, його філософського осмислення та естетизації у вітчизняному літературознавстві залишається малодослідженою. Саме на цьому аспекті зосереджено основну увагу в нашій статті.

Галина Гордасевич (1935-2001 рр.) була донькою православного священика, засудженого радянською владою в 1946 році до 10 років таборів. Тож з 11 років, фактично, не маючи годувальника, майбутній письменниці

довелося пізнати, що таке голод. Щоправда, спочатку їй довелося чути про нього із дорікань матері, з якою вона не дуже ладнала як у дитинстві, так і в дорослому житті. Ось як про це пише сама Галина Гордасевич у «Соло для дівочого голосу»: *«А, може, мої справжні батьки мене загубили, і коли-небудь вони приїдуть і знайдуть мене? В десять років я вже розуміла, що це нереально, і лише думала: як би мені скорше вирости, піти з дому і самій собі заробляти на хліб! Бо так же було нестерпно для моєї дитячої гордості чути мало не щодня: «Як не будеш слухатися, вижену з дому, і здохнеш від голоду!» Ця моя мрія здійснилася швидше, ніж я чекала, бо коли мені було одинадцять років, батька посадили – це раз, а два – в селі, де ми жили, було лише чотири класи, а мені треба було в п'ятий. Отож, наступні три роки я жила по чужих людях у сусідньому селі Кричільську, а після закінчення семирічки вступила в педучилище в Острозі, і це вже було моє самостійне життя, хоч ще не відразу я зуміла сама собі заробляти на хліб»* [2]. Авторка не намагається прикрасити чи підкорити загальній тональності автобіографічного твору розмови з матір'ю. Використовуючи пряму мову, вона наголошує на особливостях лексики, яку вживала жінка в розмовах з донькою. У цьому короткому уривку яскраво простежується антагонізм «голод – хліб». Причому дві згадки про останній подані в поєднанні з активною дією («заробляти на хліб»). Самостійне позбавлення себе голоду підняте авторкою до рівня найбільшого бажання, мрії.

Описуючи своє життя в «Соло для дівочого голосу», Галина Гордасевич не раз згадує про голод, поєднуючи просту оповідь-спогад, побудовану як сповідь перед читачами, з елементами філософського осмислення пережитого: *«І коли вже голод докучав, що несила було терпіти, я вранці, до початку занять, ходила по аудиторіях і заглядала під парти: чи вчора хто не залишив шматочок недоїдженого хліба? Часом знаходила, один раз я навіть знайшла шматок сала, але мусила їсти його без хліба. Ще якось побачила, що в коридорі гуртожитку лежить шматок хліба: видно, хтось ніс з крамниці буханець хліба з так званим «довіском», той довісок упав, і людина не стала його піднімати з підлоги. Разів десять я пройшла мимо того шматка, не наважуючись узяти. Мені здавалося, що як тільки я нагнусь, саме в ту мить хтось вийде в коридор і усе побачить. Тим більше, що це було якраз під дверима кімнати, де жив ВІН, моя велика і єдина любов. Зрештою, я той шматок таки підняла і з'їла»* [1, с. 207]. Авторка вдається до протиставлення тілесних бажань і духовних поривань, які відображають подвійну сутність людини. З одного боку, це голод, з іншого – любов. Причому створена антитеза представлена як боротьба гордості й первинного інстинкту, в якій, зрештою, перемагає останній. Письменниця свідомо підтримує баланс між «життєвістю» та художністю в автобіографічному творі. Так, до наведеного опису складного побуту вона додає ремарку «все це звучить не дуже поетично» [1, с. 207]. Подібні відходи від «Я», розчиненого у тексті, яке є частиною спроектованого художнього світу твору, та втручання «Я» – біографічного автора спостерігаються доволі часто.

У наступних фрагментах «Соло…» авторка осмислює голод як рушійну силу світових змін та змін у власному житті. Невідомо, чи вона була знайома з творчістю Шиллера, за яким «любов і голод правлять» світом, чи сама зробила такі ж висновки, однак в автобіографічній повісті є практично аналогічні рядки: *«А чому я все-таки полишила Острiг? На те були дві головні причини, ті самі дві сили, які правлять світом: голод і любов. По-перше, раз той самий, кого я*

всю зиму так безнадійно кохала, виїхав з Острога, то я подумала, як це буде нестерпно важко: ходити тими ж вулицями, тими ж доріжками, тими ж коридорами і знати, що я вже не зможу розраховувати навіть на випадкову зустріч. О, це було понад мої сили! А по-друге, в мене вже не було терпіння постійно голодувати» [1, с. 226]. Отже, авторка вже звично ставить в один ряд кохання (цього разу це любовне розчарування) та голод, співставляючи духовні й тілесні пласти людського буття. Однак у цьому випадку відбувається зміщення пріоритетів у бік перших, оскільки першопричиною переїзду виступає розлука з коханим, а вже потім – відчуття фізичного голоду.

Продовжуючи оповідь про свої митарства, Галина Гордасевич дедалі більше насичує її засобами художньої виразності. Тож, закономірно, голод у тексті виходить за рамки звичайної сигніфікації фізичного бажання поїсти, перетворюючись на естетичну категорію, матеріальну проекцію особливого типу світосприйняття, характеру, протесту проти певних порядків. Також у творі показано голод як вибір (між духовним і матеріальним, а також вище – життєвий вибір), голод як призначення.

Часто в автобіографічній прозі Галини Гордасевич протиставляються голод і гордість. Йдеться, власне, не стільки про сам голод, скільки про добровільну відмову від нього, пов'язану з необхідністю попросити харчі або гроші. Наведемо приклад: *«Я машинально схопила ті гроші. Навіть не тому, що мій голод в ту мить був сильнішим від моєї гордості, а просто схопилась, як потопельник хапається за соломинку. В ту ж мить я відчула, що мене душать сльози, і вибігла»* [1, с. 230].

Вдаючись до детальної характеристики голоду з фізіологічної та психологічної точок зору при оповіді про своє життя на волі, авторка абсолютно не акцентує на ньому, описуючи своє ув'язнення «за антирадянську агітацію серед студентів». Це пов'язано з тим, що для більшості людей, котрі потрапляли в тюрму, частковий голод там починався, а для Галини Гордасевич – закінчувався. Тож в автобіографічних творах, де йдеться про цей період її життя, письменниця зосереджується більше на описі харчів. Разом з тим, таке відсторонення від проблеми недоїдання в'язнів дозволяє зробити акцент на інших моментах (психологічних і побутових) в'язнично-таборового життя. Із цього приводу Ірина Ярошевич зазначає: *«Талановита письменниця знаходить свій власний шлях потрактування «лагерної» системи міста радянської доби, не створюючи декларативно-обвинувачувального акту»* [4, с. 124].

Фактично, ті харчі, які для багатьох здавалися нікчемними, стали першою «достойною» їжею для письменниці. Тому вона так наголошує на їх зображення в автобіографічній прозі. Наведемо приклад: *«Після оправки – сніданок. Відчиняється кормушка, кожен має підійти і у власні руки отримати денну пайку хліба і цукру – приблизно чайну ложку. Ще на сніданок давали тюльку, тарілку юшки і чай. Юшка була з вівсяними крупами або з пшоном, і по цьому можна було визначити, яка каша буде в обід <…> Ну, після прогулки лишається чекати обіду, на який завжди юшка з капусти (називається «борщ») і вівсяна або пшоняна каша. А після обіду вже нічого чекати до самого вечора. Бо на вечерю дають лише чай, розуміється, несолодкий, можеш підсолодити, якщо в тебе щось з тієї вранішньої дрібки залишилось, і пожувати хліба, якщо, звичайно, теж щось залишилось»* [1, с. 257-258]. Скромне тюремне харчування насправді було реалізацією тілесних потреб і навіть мрій письменниці. У «Соло

для дівочого голосу» вона констатує: *«Мушу признатися, що на таких харчах я не лише не схудла, а навпаки, так поправилась, що коли через три місяці потрапила в лагер (знову ж таки українською мовою «табір», але не говорили «табір», ніхто ніколи не говорив, тільки «лагер», «лагерний»), то вже ніхто не називав мене худою, а навпаки, говорили, що я таки добре пухкенька»* [2]. Ведучи оповідь далі, авторка уже не зосереджується на зображенні голоду, а подає філософське осмислення суті «лагерної» системи, веде «жваву, інколи сумно гірку, інколи гумористичну розповідь про абсурдність тієї системи, в якій, здається, нема місця елементарній логіці» [3, с. 4].

Тож надалі зображення голоду втрачає самототожність, перетворюючись на засіб представлення «Я», розчиненого в тексті. Так, показ бажання оголосити голодівку і неможливості його реалізації – це вже не вимушена, а свідома, заздалегідь спланована й демонстративна відмова від їжі, показ характеру. Гордасевич у творі показана Гордасевич-авторкою людиною, яка не боїться голоду, не карає себе голодом, а прагне скористатися ним як засобом демонстрації характеру. Голодівка стає неможливою не через об'єктивні чинники, а через її слабкість як аргументу в психологічній боротьбі з опонентом: *«Зрештою, я й не прошуся, я просто-таки рвуся в той карцер, щоб це додало нових барв до мого образу патріотки-мучениці. Я жалкую тільки про те, що мені дали всього три дні, отож, немає ніякого сенсу оголошувати голодовку, як я собі планувала <…> От і маю другий строк – п'ять днів. О, це вже краще, це вже можна оголошувати голодівку!»* [2].

Таке зображення свідомого естетизованого голоду контрастує із зображенням вимушеного голоду на волі. Авторка підводить читачів до такої думки, а пізніше ніби робить їх співтворцями тексту твору. Йдеться передусім про позасюжетні елементи композиції – лірично-філософські роздуми: *«Ну, знаєте, я вже багато-багато років на волі не їла білого хліба і вершкового масла! І коли я тепер чую скарги, що, мовляв, при комуністах було в магазинах те і те, а тепер нічого нема, я відразу згадую тюрму в Двірці і починаю вирішувати дилему, коли я була щасливіша: на волі, коли доходила з голоду, чи в тюрмі, де мені щодня давали білий хліб з маслом?»* [1, с. 285].

Часто авторка, використовуючи густативну лексику, підводить читачів до простих і логічних висновків, які одразу ж майстерно спростовує. Наприклад, пише, що в умовах поганого побуту, харчування в таборах в'язні часто гинули, але одразу ж пише про інші причини їх загибелі. Описуючи їдальню, письменниця знову з налаштовує читачів на концептосферу «Смак». І таке налаштування допомагає створити імпліцитну дихотомію «їжа як матеріальне поняття – духовна їжа». Звернімося до прикладу: *«Я вже була сказала, що саме в їдальні провела свої найщасливіші години. Ні, я мала на увазі не миску з борщем чи з кашею. Річ у тому, що їдальня одночасно була клубом, тут була сцена, відокремлена від залу завісою. Я, звичайно «заангажувалась» в самодіяльність, співала в хорі, грала в якомусь скетчі»* [2].

Таким чином, ми з'ясували, що голод, будучи частим супутником життя Галини Гордасевич, став предметом зображення й творчого переосмислення в її автобіографічній прозі. Найбільшою мірою це стосується повісті (за визначенням авторки – роману) «Соло для дівочого голосу». Він набуває різних емоційно-психологічних відтінків. Так, голод показано як фізіологічну потребу в їжі й одночасно – в якості яскравої ментально-естетичної категорії, здатної

підносити людину як біологічну істоту на високий духовний рівень. Поступово авторка відходить від зображення голоду як необхідності й акцентує на голоді як свідомій позиції, голоді як виборі. Якщо спочатку він протиставлявся любові як духовній якості, то згодом поступово і сам «переріс» із матеріального виміру до виміру духовного.

Література:

1. Гордасевич Г. Л. Твори / Галина Гордасевич. – Львів : Каменяр, 2006 – (Серія «Спадщина»). – Т. 2. Проза / [упоряд. Б. Гордасевич]. – 326 с.
2. Гордасевич Г. Л. Соло для дівочого голосу : [автобіографічний роман] / Г. Л. Гордасевич // ВБФ ГГ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://fondhg.io.ua/s202067/galina_gordasevich_solo_dlya_divochogo_golosu.
3. Сопеляк О. Таємниця Галини Гордасевич / О. Сопеляк // Гордасевич Г. Л. Соло для дівочого голосу. – Л. : Добра справа, 2001. – С. 4.
4. Ярошевич І. А. «Лагерна система міста» в автобіографічному романі Галини Гордасевич «Соло для дівочого голосу» / І. А. Ярошевич // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ, 2010. – Ч. ІІІ. – №20 (207) жовтень. – С. 121-128.

Roman Dubrovsky. Aesthetization of Hunger in the Autobiographical Prose of Galina Hordasevych.

The article is dedicated to the investigation of the representation of hunger in the autobiographical works by Galina Hordasevych. It is provided the analysis of the artistic representation of the truth of life in the post-war period, and the prison-camp routine of the early 50s of the twentieth century. It is emphasized the influence of the «starving time» on the formation of the writer's individuality. There were discovered the peculiarities of usage of gustatory lexics by the author.

Key words: *hunger, autobiographical prose, Galina Hordasevych, gustatory lexics, prison.*

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї-РОДИНИ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1945-1955 рр.)

Тетяна Жаровцева
докт. пед. наук, професор,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського»
(Одеса,Україна)

Посилення ролі сім'ї в повоєнний період пов'язано з демографічною політикою суспільства, яка зазнала величезних людських утрат у роки війни. В педагогічних роботах неодноразово наголошувалося на необхідності узгодженості дій: виховання дитини може дати прекрасні результати тільки тоді, коли всі дорослі члени сім'ї та працівники дитячого садка діють спільно, ставлячи перед собою одні й ті ж цілі, користуючись одними й тими ж методами. У встановленні зв'язку з цим керівна роль належить дитячому саду.

Перші повоєнні десятиліття мали особливе значення в процесі формування сімейного статусу й гендерних стереотипів. У ситуації

демографічного перекосу, що транслюють в офіційній пресі, нормативні образи жінки, чоловіка, сімейних і суспільних відносин, грали роль своєрідного стабілізатора.

Загальна демографічна криза, котра вибухнула після війни, не могла не позначитися на народжуваності, падіння якої видається цілком об'єктивним, враховуючи те, з якими втратами суспільство вийшло з війни. І якщо число народжених на тисячу чоловік населення з 1940 по 1950 роки знизилося з 31,3 до 26,7 осіб, зважаючи на зазначені вище причин, то динаміка смертності дітей у віці до 1 року демонструє позитивне зниження кількісних показників – 184 людини на тисячу народжених у 1940 році та всього 81 чоловік – у 1950 році, що, ймовірно, свідчить і про рівень надаваних медициною послуг [4].

Мотиви вступу в шлюб і створення сім'ї в повоєнний період змінилися. Наприклад, популярними стали погляди про те, що для любові не мають значення рід занять і місце роботи, національність, освіта й фах, рівень заробітної плати та житлові умови коханої людини. Цінувалися щирість і благородство, чистота почуттів і взаємність устремлінь. Важливо відзначити, що ці мотиви шлюбного вибору були характерні не тільки для молоді, але й для людей середнього віку. Однак проведені дослідження показали, що сімейні конфлікти найчастіше виникали саме через низьку зарплатню, погані житлові умови, різний освітній та професійний рівень подружжя, а також різні національні традиції. Як і раніше, в ті роки вважали, що суспільні інтереси повинні бути вище особистих. Погляди, які заперечували, по суті, інтимний світ шлюбно-сімейних відносин, мали історичне коріння й були ідейно близькі до найбільш догматичних концепцій 20-х років, коли традиційним етичним нормам протистояла нова етика, в основі якої лежав колективізм. Війна посилила прагнення жінок до повного рівноправ'я, емоційної близькості в шлюбно-сімейних відносинах і одночасно до активного професійного та громадського життя. Однак у повоєнній дійсності подібні бажання посилювали протиріччя в шлюбі і прискорювали розлучення, які нерідко ініціювали самі жінки.

В повоєнний період часто главою сім'ї ставала жінка. Важливою рисою образу жінки стало поєднання нею материнських обов'язків з участю в суспільному виробництві, а також заняттям домашнім господарством. Сільська жінка відчувала труднощі при поєднанні своїх обов'язків більшою мірою, ніж міська. Наявність чоловіка в її будинку було більш принциповим – догляд за худобою, рубання дров, ремонт – вимагали «нежіночих» зусиль. Зате міська сім'я мала свої певні «мінуси»: догляд за дітьми обходився дорожче, виховання – складніше. Отже, слід зробили висновок, що дошлюбне статеве життя жіночої частини молоді починалося в місті раніше як «психологічне відлуння» війни і брак морального виховання. Для міста більш характерні були розлучення і сім'ї без батьків [7, с. 51].

Відомо й те, що в місті було більше спокус, поганих впливів. Діти часто були надані самі собі, батьки не мали можливості їх контролювати, оскільки виробництво було віддалене від життя сім'ї, і діти бачилися з батьками лише в поробочий час [7, с. 23]. Ці діти жили в «післявоєнному дворі» – особливому світі зі своїми нормами поведінки і формами соціального контролю. «Двір» і сформував ідеологію цілого покоління. Це були люди «команди», які поважали закони дворового братства [5].

Держава робила ставку на систему громадського виховання дітей, що дозволяло не тільки звільнити жінку, але й гарантувати належне виховання [6, с. 80]. Діти росли в колективі: молодшого та дошкільного віку – в яслах і дитячих садах, школярі проводили вільний час у групах продовженого дня, на канікулах – в піонерських таборах і санаторіях.

Але ключова роль у вихованні відводилася сім'ї, функції якої зводилися не тільки до народження дитини і фізичного догляду за нею, але й до всебічного виховання, духовного та інтелектуального розвитку. Проте держава все ж залишала за собою право рішуче втручатися в сімейні стосунки і брати дітей під свій захист, якщо того вимагали інтереси суспільства й інтереси дитини. Сімейно-шлюбний закон надавав право позбавляти батьківських прав тих, хто по відношенню до своїх дітей порушував вимоги суспільної моралі. Подібні явища, як правило, ховалися від очей оточуючих як справи «сімейні».

Мати-одиначка – типовий персонаж післявоєнного часу, але це не жінка, яка розірвала шлюбні відносини в силу тих чи інших причин, це дружина загиблого воїна, що бере участь у виробництві і виховує своїх сиріт. За самотньою матір'ю, яка не має можливості виховувати свою дитину, залишалося право віддати його на піклування державних установ – будинків немовляти або дитячих будинків. При цьому вона не позбавлялася права повернути його назад [7].

Як ми можемо помітити на основі джерел, у повоєнній дійсності існував цілий ряд відхилень від норм моралі суспільства: голодуючі селяни, злодії, дезертири з виробництв, прогульники. У цьому суспільстві дійсно мали місце розлучення, аборти, пияцтво й злочинність, голодне й бездомне дитинство та аморальність, але не більше, ніж в будь-якому іншому суспільстві. Сам факт того, що ідеологія держави була звернена на створення нового, нехай утопічного, але прогресивного, здорового, благополучного суспільства, говорить про те, що це суспільство прагнуло рухатися вперед.

Це створювало серйозні проблеми – не тільки демографічні, але й психологічні, які переростали в проблему життєвої кризи, жіночої самотності. Повоєнні «безбатченки» й породжені нею безпритульність і злочинність родом з того ж джерела [6]. «Діти війни» – особлива проблема. Під час війни вони страждали не менше дорослих, а часто навіть більше: вмирали при бомбардуваннях, від голоду та хвороб, їх насильно вивозили за межі країни. За роки війни суттєво знизилася народжуваність населення, в результаті до 1946 року дітей у віці до 14 років проживало 53 млн. чоловік, що на 14 млн. менше, ніж у довоєнному 1940-му [5].

Тяготи воєнного й повоєнного часів призвели до певної стагнації процесу становлення вітчизняних сімейних освітніх традицій. З одного боку, саме у воєнні роки було створено низку освітніх установ, які об'єднували завдання загальної освіти і були орієнтовані на дітей. З іншого боку, важкі соціальні й матеріальні умови життя, зміна структури переважної більшості сімей, часткове згортання загальної освіти, дефіцит установ додаткової освіти фактично відлучили покоління дітей воєнного та повоєнного часу від освіти. Даний досвід дитинства батьків 60-70-х рр. багато в чому визначив їх подальше ставлення до утворення власної сімейної освітньо-виховної політики.

Однією з проблем повоєнного періоду була величезна кількість сиріт, що з'явилася в країні до кінця 1945 року. Серед причин дитячої безпритульності й

сирітства на першому місці була війна та її наслідки, але якби ця причина була єдиною, то із закінченням війни число дітей-сиріт пішло на спад. Однак цього не сталося. Навпаки, після війни число дітей у дитячих установах продовжувало зростати, і досягло в 1947-1948 роках свого максимуму, коли в дитячих приймальниках-розподільниках було зафіксовано рекордне число затриманих – майже півмільйона. Сюди не входили діти, здані матерями-одиначками або багатодітними батьками в дитячі установи, сироти, що зберегли зв'язок із родичами, та низка інших категорій. Імовірно, загальна чисельність дітей, котрі залишилися без батьківського піклування, наближалася до трьох мільйонів [1]. Окрім війни, були й інші причини, які породжують сирітство. До них слід віднести, насамперед, голод, що охопив у 1946 році ряд регіонів країни. Від голоду бігли цілими сім'ями, але, потрапивши в безвихідне становище, батьки нерідко самі були змушені кидати дітей, тим самим даючи їм шанс на порятунок [1]. Дитячі установи були переповнені і не приймали дітей від живих батьків, навіть якщо ті не мали можливості їх прогодувати. Іншою причиною сирітства можна вважати догляд дітей із сімей і дитячих установ, тому що тисячі сімей опинилися не в змозі прогодувати дітей і забезпечити їм нормальні умови існування. Особливо важко було багатодітним і неповним сім'ям. Робота часто не залишала батькам сил і часу для належного нагляду за дітьми. Не вистачало коштів, щоб одягнути і взути їх. Масового характеру мали втечі з дитячих установ. Бігли не тільки через погані умови утримання, багато дітей не могли повірити у втрату батьків і хотіли їх знайти. Третьою причиною сирітства було зростання позашлюбної народжуваності після війни. Матері-одиначки здавали немовлят у будинки дитини, не маючи змоги їх утримувати [3].

Психологами відмічено, що «діти війни» раніше ставали дорослими, вони за своїм світовідчуттям завжди були старші за своїх однолітків, які виросли в мирні роки. Дитячу психіку травмували втрати близьких, пережитий страх перед смертю, вимушене сирітство. У країні ж виросло ціле покоління «дітей війни» – виросло в неповних сім'ях або взагалі поза сім'єю, без будинку в повному розумінні цього слова. Сім'ю та дім таким дітям замінювали школи, дитячі будинки або просто міські двори.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що сім'я, залежно від поставлених перед нею завдань у повоєнний період, являла собою відповідний механізм відновлення суспільства в складних умовах держави. Це змушує замислитися про необхідність вивчення історичної складової конструювання сім'ї та сімейних стосунків, яка передбачала зміцнення інституту шлюбу, зростання грамотності та зайнятості населення хоча б у своїх теоретичних підставах.

Література:

1. Голод С. И. Семья и брак : историко-социологический аналіз / С. И. Голод – СПб. : Петрополис, 1998. – 272 с.

2. Гурко Т. А. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях / Т. А. Гурко // Социс. – 1997. – № 1. – С. 72-79.

3. Женщины на работе и дома / Гл. ред. Д. И. Валентей. – М. : Статистика, 1978. – 15 с.

4. Женщины и дети в СССР : стат. сборник. – М. : ГОС-СТАТИЗДАТ, 1963. – С. 47.

5. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953 гг. / Е. Ю. Зубкова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 143 с.
6. Стародуб В. И. Женщина – труженица и мать / В. И. Стародуб. – Л. : Лениздат, 1967. – 62 с.
7. Харчев А. Г. Быт и семья в социалистическом обществе / А. Г. Харчев – Л., 1968. – 73 с.

Tatiana Zharovtseva. Family problems in postwar period.

Strengthening the role of the family in the post-war period due to the demographic policy of society that suffered huge casualties in the war, which was particularly important in the formation of marital status and gender stereotypes. The woman is the head of the family, which solves all domestic, social and educational problems. One of the problems of the postwar period was the large number of orphans and «children of war».

Key words: *the family, the post-war period, the demographic crisis, a single mother, orphans, «children of war».*

КРИЗИСНЫЕ СИТУАЦИИ И СОСТОЯНИЯ В ПОСЛЕВОЕННОЕ ВРЕМЯ

Светлана Жоха
преподаватель
Измаильский государственный гуманитарный университет
(Измаил, Украина)

Проблематика критических ситуаций и состояний касается каждого современного человека, неизбежно встречающегося на своем жизненном пути с различного рода кризисами, потерями, утратами.

Однако чрезвычайные ситуации получают в современных социально-политических условиях не только в мире, но и в Украине все более широкое распространение. Это объясняет рост интереса к психологии кризисных и экстремальных ситуаций как среди социологов, политических экспертов, философов, так и практических психологов.

По мнению ряда специалистов, даже в настоящее время украинцы переживают психологические последствия Второй мировой войны, Голодомора 1946-47 гг. и 1932-33 гг. [5].

Мы считаем актуальным вопрос о психологических аспектах кризисных ситуаций и состояний в послевоенный период как в связи с темой конференции, так и сложившейся политической ситуацией на Украине (АТО, например).

В современной психологии существует достаточное количество исследований о поведении человека в кризисных ситуациях. Считается, что кризис проживает не только человек, непосредственно находящийся в этом состоянии, но и очевидцы, участники спасательных операций, даже телезрители. Как мы понимаем, все эти люди сталкиваются с серьезными психологическими проблемами.

С одной стороны, состояние напряжения стимулирует личность к дальнейшему развитию. А с другой стороны, это ситуация опасности, в которой

человек проживает разнообразные чувства: страх, боль, одиночество, изоляцию, бессилие, отчаяние, вину и др.

Термин кризис греческого происхождения (kress) и буквально обозначает решение, поворотный пункт, исход. Традиционно в психологии под кризисом понимают тяжелое состояние, вызванное какой-либо причиной или как резкое изменение статусов персональной жизни [4].

Кризисная или критическая ситуация, по мнению Ф. Е. Василюка [1, с.11], «в общем плане должна быть определена как ситуация невозможности, т.е. такая ситуация, при которой субъект сталкивается с невозможностью реализации внутренних ресурсов своей жизни». Он же выделяет четыре ключевых понятия, которыми в современной психологии описывают критические жизненные ситуации: стресс, фрустрация, конфликт и кризис. В ряде исследований к ним добавляют и депривацию [1, с.11].

В зависимости от того, какую возможность критическая ситуация составляет для человека в последующей жизни, различают два типа кризисных ситуаций: 1) кризис первого типа рассматривается как серьезное потрясение, сохраняющее определенный шанс выхода на прежний уровень жизни; 2) ситуация второго типа, перечеркивающая имеющиеся жизненные замыслы, оставляющая в виде единственного выхода из положения изменение самой личности и смысла ее жизни [4].

Ф. Е. Василюк под кризисом понимает критический момент и поворотный пункт на жизненном пути [4]. Несмотря на разнообразие кризисов (кризис развития, личностный кризис, кризис утраты, травматический кризис, посттравматическое военное расстройство и др.), любой из них можно описать по определенной схеме: 1) источники кризиса: противоречия, проблемы, возникшие у человека; 2) симптомы, т. е. особенности отражения переживаний, которые проявляются в поведении человека; возможные обстоятельства, углубляющие протекание кризиса; 3) обстоятельства, облегчающие выход из кризиса; 4) пути выхода из кризиса; 5) влияние кризиса на успешность деятельности человека; 6) формы «расплаты» за невыход из кризиса; 7) особенности психологической помощи, в которой нуждается человек, оказавшийся в кризисной ситуации.

Кризисные состояния возникают под воздействием разных событий – стихийных бедствий, техногенных катастроф, социальных переворотов, войн и революций [1, с. 89].

Они складываются в ситуациях угрозы жизни и здоровью (тяжелая болезнь, умирание), в случае утраты – как реальной физической утраты другого человека, разрыва отношений, так и ментальной утраты, например, утрата иллюзий, надежд.

Кризисные состояния могут возникать под воздействием многих внутренних психических и психофизиологических процессов. Однако каковы бы ни были кризисные ситуации человека, проживая их, он находится в кризисных состояниях, во многом имеющих одинаковую структуру.

В состоянии кризиса меняется эмоциональная сфера человека. Человек может проживать одну из трех доминирующих реакций: депрессию (апатию, равнодушие, разочарование, усталость, тоску, подавленность, безразличие), деструктивные чувства (раздражительность, злость, обиду, агрессию, ненависть, досаду, упрямство, придирчивость, мнительность, зависть) или одиночество,

которое выражается в таких переживаниях, как чувство ненужности, непонимания, тупика, безнадежности, пустоты.

Любой кризис предполагает два выхода: либо человек может восстановить прерванную кризисом жизнь, возродить ее, либо жизнь перерождается и человек перерождается, становится совершенно иным, и в этой иной жизни он ставит перед собой иные цели и ищет новые способы их достижения. В данном случае кризис выводит человека на новый уровень личностного развития [4].

Каждый кризис имеет свое течение, начало и основные фазы. Дж. Каплан описал следующие стадии кризиса: первичный рост напряжения, при котором стимулируются обычные, привычные способы решения проблемы; дальнейший рост напряжения в условиях, когда эти способы оказываются безрезультатными; еще большее увеличение напряжения, требующее мобилизации внешних и внутренних источников сил; если все оказывается тщетно, наступает стадия, характеризующаяся повышением тревоги и депрессии, чувством беспомощности, безнадежности и в конечном случае дезорганизации личности [4].

Специалисты в области оказания психологической помощи людям, побывавшим в экстремальных ситуациях, отмечают, что «настоящее бедствие наступает тогда, когда кончается бедствие стихии и начинается оказание помощи пострадавшим» [3, с. 11].

С одной стороны, масштаб разрушительных действий, их внезапность, распространение вызываемыми ими стрессов и т.п. во многом предопределяются особенностями предкатастрофного развития. А с другой стороны, только в посткатастрофный период можно реально определить степень деструктивного влияния катастрофы на динамику социокультурной структуры, на производственные, социокультурные, психологические взаимодействия, демографические процессы в зонах бедствия [3, с. 397].

Так, например, даже Голодомор 1932-33 гг. имеет до сих пор психологические последствия для современных украинцев [5]. Речь идет об изменениях на психологическом уровне, уровне идентичности. И. Рева ссылается на результаты исследований, проведенных в 2003-2007 гг. Реципиенты были разделены на две группы: люди, проживающие на территории, где был Голодомор (на момент реальных событий им было приблизительно от 1 до 7 лет), и жители тех мест, где его не было.

78% опрошенных в первой группе имеют неосознанный комплекс второсортности, тем не менее во второй группе таких людей всего 32%. 66% представителей первой группы боятся поражения и ставят перед собой более легкие задачи, а во второй группе таких людей лишь 32%.

Депрессивные настроения доминируют у 59% опрошенных в первой группе, и дополнительно к этому у 50% реципиентов этой же группы наблюдаются психосоматические заболевания, связанные со стрессами.

Дополнительным последствием считается и «синдром уцелевшего», всю последующую жизнь испытывавшего чувство вины за то, что он выжил. Таким образом, их жизнь превращается в постоянную борьбу за выживание.

Последствия войны также тяжело переживаются. Однако стрессовые последствия там преодолеваются за счет агрессии, направленной на врага. При Голодоморе ситуация усложняется, так как власть, призванная защищать своих граждан, их уничтожала.

По мнению экспертов [5], у украинцев наблюдаются признаки заниженной самооценки, склонности к зависимому поведению, разнообразные страхи, например, от страха голода до страха будущего и пр. Это бремя прошлого, которое несут на себе страны, прошедшие геноцид и тоталитарные режимы [5]. По ряду исследований, постгеноцидные последствия длятся около 4 поколений.

Если говорить о кризисных ситуациях послевоенного пространства, то практически каждый человек переживает общий дистресс. И такие травмы считаются травмами с отдаленными последствиями [3, с. 397].

Связанные со стрессом во время военных действий психические расстройства являются одним из главных внутренних барьеров на пути адаптации к обычной жизни. После возвращения к мирной обстановке, кроме ПТСР (посттравматического стрессового расстройства), наслаиваются новые расстройства, обусловленные стрессами, связанными с социальной дезадаптацией.

Конфликты мирного времени требуют иного способа разрешения. Появляются сложности в общении, профессиональном самоопределении, образовательной и финансовой сфере, сфере создания или сохранения семьи и пр.

По наблюдениям М. Горовица, «длительность процесса ответного реагирования на стрессовое событие обусловливается значимостью для индивида, связанной с этим событием информации [3, с.405].

Он выделяет четыре фазы ответной реакции на стрессовое событие:

1) первичной эмоциональной реакции;

2) «отрицания», выражающегося в эмоциональном оцепенении и избегании мыслей о случившемся и ситуаций, напоминающих о психотравмирующих событиях;

3) чередования «отрицания» и «вторжения» (воспоминания о психотравмирующих событиях начинают прорываться в сознание);

4) дальнейшей эмоциональной и интеллектуальной переработки травматического опыта, которая заканчивается его ассимиляцией или аккомодацией к нему.

Кризис прерывается, если исчезает опасность или обнаруживается решение [4]. Однако последствия кризисных ситуаций и состояний растянуты во времени. На события, произошедшие в прошлом, мы уже не можем повлиять. Нам доступно лишь откорректировать психологические последствия.

Своевременно оказанная и полученная психологическая помощь не приведет к «затяжным» травматическим последствиям.

Литература:

1. Кризисная психология. Справочник практического психолога. – Москва: Издательство АСТ; Санкт-Петербург: Издательство Сова, 2008. – 286 с.

2. Маковийчук И., Пилявец Ю. Голод на Украине в 1946-47 гг.. //Украинский исторический журнал. – 1990. - № 8. – с.18-19.

3. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – Москва: Издательство Эксмо, 2008. – 928 с.

4. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов-на Дону, 2006.

5. Электронный ресурс: https ://www. unian.net./politics эксперты:Голодомор 1932-33 гг. имеет последствия и для современных украинцев.

Svetlana Zhoha. Crisis situations and states in the postwar period.

Problems of crisis situations and conditions concern to every modern man. Emergency in modern socio-political conditions in the world in Ukraine is widespread. Ukrainians are still experienced by the psychological effects of the great Patriotic war, Famines.

Key words: *crisis, crisis situation, crisis state, crisis identity, experience, stage of the crisis, the types of critical reactions.*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГОЛОДУ 1946-1947 РОКІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Олексій Запорожченко
канд. філософ. наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Страшні голодомори в Україні, які були організовані більшовицькою владою в 20-30-х роках, виявилися не останнім випробуванням на виживання українського народу, зокрема для жителів багатостраждального півдня. Всього більшовицькою владою було організовано чотири голодомору, з яких голодомор 1946-1947 рр. був останнім. Незважаючи на більш пізній період, цей післявоєнний голод вивчений значно менше, оскільки йому приділялося недостатньо уваги, тому дослідження повоєнного голоду в Україні є вкрай необхідними і актуальними.

Якщо основними причинами голодоморів 1932-33 рр. була посилена індустріалізація економіки СРСР, то голод на Україні 1946-47 рр. був викликаний дещо іншими причинами. З одного боку, були об'єктивні економічні та природні чинники у вигляді посухи і зруйнованого війною сільського господарства, що призвели до неврожайного 1946 року. З іншого боку, працювали і суто ідеологічні чинники у вигляді зовнішньополітичних прагнень Москви розширити свою зону впливу в повоєнній Європі, а також продовжити індустріалізацію економіки, переклавши весь її тягар на плечі виснаженого війною населення.

Повоєнні роки ознаменувалися початком холодної війни та боротьбою СРСР за сфери зовнішньополітичного впливу. І Радянський Союз пожертвував сотнями тисяч померлих від голоду в 1946-47 рр., відправляючи продовольство в ті країни, які були під протекторатом радянської влади і яким було заборонено купувати будь-які товари з «імперіалістичних країн». Так, наприклад, у 1946 р. для підтримки «дружніх режимів» із півдня України, включаючи і наш бессарабський край, було вивезено 350 тис. тонн в Румунію, а в 1947 р. цілих 600 тис. тонн зерна в Чехословаччину. Також і Польща за два цих роки отримала від СРСР 900 тис. тонн хліба. У травні 1946 р. в Москві було підписано угоду про постачання Франції 500 тис. т зерна за цінами, нижчими від світових, та ще й у кредит. Українське зерно в голодному 1946 р. йшло так само і в Болгарію [1].

Таким чином, Радянський Союз годував своїм зерном пів-Європи, залишивши без хліба український народ.

Дійсно, 1946 рік на півдні України та Бессарабії був неврожайним, була і повоєнна розруха, але й того зерна, що вродило на південноукраїнських полях, вистачало, щоб не допустити нового голодомору. Однак під тиском Москви з України вимітали все, що можна, на догоду амбіціям Кремля.

Щоб виконати імперіалістичні плани Москви, тогочасний керівник УРСР Микита Хрущов вдавався до різних засобів впливу. Скажімо, тільки постанов ЦК КП(б)У по сільському господарству і вилученню зерна було прийнято 49, заслуховувалися звіти 24 областей, з роботи звільнено 743 людини, під суд віддано 1 645 посадових осіб [1].

Але такі жорсткі адміністративні дії Хрущова не задовольняли Москву, його вважали там, як це видно з його спогадів, надто м'яким, мовляв, дуже вже часто він сигналізує про загрозу нового голоду в Україні. Тому Сталін в 1947 р. прислав керувати в Україну більш жорсткого і вже перевіреного свого «вірного слугу» – Лазаря Кагановича, який узявся з притаманною йому енергією виконувати вказівку «вождя всіх часів і народів» щодо викачування хліба з України. Але Л. Каганович не тільки виконував спущений з Москви план – він узяв зобов'язання додатково відірвати в голодний 1947 від українського селянина ще сотні тисяч тонн зерна.

Коли неупереджений дослідник спробує переконатися, якими методами організовував уродженець України Лазар Каганович тут хлібозаготівлі, то побачить усю страшну картину всеукраїнської трагедії. Зима 1946-1947 рр. виявилася неймовірно складною: люди гинули від дистрофії, висипного тифу та інших інфекційних захворювань. І якщо в 1946 р. середньомісячний рівень смертності в сільській місцевості становив 20 тис. осіб, то в січні 1947 року він підвищився до 30 тисяч, а в лютому – до 38,5, а в березні – до 51,4 тисячі осіб [1].

Пам'ятають це все і в українській Бессарабії. У той 1946 рік в Україні була небувалої сили посуха. За інтенсивністю й розмірами охопленої території вона була сильнішою за посуху 1921 року. В результаті середня врожайність зернових упала в колгоспах до 3,8 центнерів з гектара, а в радгоспах – до 4,5 центнерів з гектара. А в Одеській області врожайність впала до 2,3-2,9 центнера з гектара. Потрібно відзначити і той факт, що південь України постраждав від голоду більше за інші райони України. Справа в тому, що в 1947 році в більшості областей України були непогані врожаї зернових, але в південних областях – від Ізмаїльської області до Дніпропетровської знову трапилася посуха.

Які були соціально-економічні наслідки голоду 1946-47 рр. для півдня України? Відзначимо відразу – ці наслідки були неоднозначні. З одного боку, в Молдавії, Бессарабії та інших південних областях України швидкими темпами поширювався голод. Так, тільки за першу половину 1947 року було зареєстровано 130 випадків людоїдства. 8 січня цього ж року Міністерство держбезпеки УРСР направило в МГБ СРСР повідомлення про голод в Одеській області. Удар припав по хлібних районах півдня Одещини – Біляївському, Овідіопольському, Комінтернівському та інших. Найбільше число випадків опухання від голоду з подальшими смертями зареєстровано в Іванівському, Жовтневому, Гайворонському та інших районах [2, с. 156].

Не оминув хлібний голод і наш регіон. У повоєнний час Ізмаїл в період з 1940-1954 рр. був обласним центром, тобто столицею Ізмаїльської області. Згідно з наявними архівними даними, 17 лютого УМВС Ізмаїльської області відзвітував перед вищим МВС України про нестачу продовольства, яке призвело до фактів людоїдства на території області.

Результатом хронічного недоїдання стало значне неприродне збільшення смертності місцевого населення, а також поширення випадків захворювання дистрофією. В результаті тільки за січень 1947 в Ізмаїльській області померло від голоду і його наслідків у вигляді захворювань 4 533 людини. У той же час за цей же період народилося всього 1 258 осіб. Тобто в наявності негативний баланс у відтворенні чисельності населення. Незаперечним доказом злочинів більшовицького режиму є те, що ці смерті були викликані саме голодом, а не будь-якими іншими причинами. Про це свідчить той факт, що серед померлих було виявлено 1 568 осіб, померлих від дистрофії. Відповідно, протягом першої половини лютого 1947 року умерло 2 625 осіб, в тому числі від дистрофії – 978. В Ізмаїльській області, за підрахунками органів МВС і статистики, значилося приблизно 16 тис. хворих на дистрофію. У цей період найбільша смертність відзначена в Новоіванівському і Болградському районах, в яких протягом січня-лютого 1947 р. були виявлені випадки людоїдства [2, с. 178].

Говорячи про соціальні наслідки організованого голодомору, потрібно враховувати і той факт, що дистрофія – це захворювання, викликане хронічними розладами харчування і супроводжуване атрофією тканин. Як ми бачимо із сухих цифр статистики, в цей період в Ізмаїльській області народилося всього одна тисяча двісті п’ятдесят два немовляти. Однак ці діти народилися від батьків, що страждали на дистрофію з усіма витікаючи ми наслідками для таких дітей. Дистрофія зустрічається у людей будь-якого віку, але особливо вона небезпечна для дітей перших років життя. Захворювання в ранньому віці може призвести до порушень обмінних процесів, зниження імунітету, затримки фізичного та інтелектуального розвитку. Діагноз «пренатальна (внутрішньоутробна) дистрофія» ставиться чверті недоношених немовлят.

Щоб показати масштаби цієї трагедії, звернемося до документів державного архіву Миколаївської області. Так, в Миколаївській області на 10 лютого 1947 року налічувалося (згідно з постановою облвиконкому з грифом «цілком таємно») хворих на дистрофію і виснажених від недоїдання 56 200 (!) дітей і 1 500 дорослих [1]. Це означає, що результатом голодомору стало не просто фізичне винищення людей, але й знищення самого цінного для майбутнього країни – підростаючого покоління.

Крім людських жертв голод 1946-47 рр. завдав сильного удару по сільському господарству і тваринництву. Нестача кормів як наслідок неврожайних років призвела до загибелі 44 тис. голів великої рогатої худоби і 82 тис. коней у колгоспах і радгоспах України [1]. Однак у цьому ж історичному відрізку 1946-47 рр. ми можемо побачити й інший бік історичного процесу. В описаному нижче криється вся парадоксальність і цинізм тієї внутрішньої політики відносно українців, що проводилася Москвою. Незважаючи на голод і чисельні жертви, країна посиленими темпами відновлювала зруйноване повоєнне господарство і проводила індустріалізацію економіки. Проілюструємо це на прикладі нашого краю. Так, у період з 1946-1950 рр., в роки першої післявоєнної п’ятирічки, радянський уряд асигнував на розвиток промисловості

в Ізмаїлі грошові кошти в розмірі 54 млн. карбованців [3, с. 439]. Почасти це нагадує картину 30-х років, коли промисловий сектор економіки накачували бюджетними асигнуваннями, а на селі в цей час вирував голод.

На тлі голодних 1946-47 рр. радянський уряд робить кроки з розбудови сучасної промисловості і транспорту міста Ізмаїл. У 1947 році організовано суднoремонтні майстерні Радянського Дунайського пароплавства, які зробили великий внесок у створення радянського флоту на Дунаї. В першу післявоєнну п'ятирічку в місті були побудовані: хлібозавод, кондитерська фабрика, м'ясокомбінат, елеватор, холодильник рибтресту. Збільшив потужності рибозавод, проведена корінна реконструкція цегельного, вапняного і лісопильного заводів. Дала струм паротурбінна електростанція. 16 травня 1946 року відкрилося пряме залізничне сполучення Ізмаїл-Одеса. З 1947 року Ізмаїльський порт став працювати без державних дотацій [3, с. 439].

Цього ж року відкрито лікарню Радянського Дунайського пароплавства. Тільки на охорону здоров'я за першу повоєнну п'ятирічку було витрачено понад 25 млн. карб., число лікарів досягло 223 осіб. У місті працював обласний драматичний театр, обласна філармонія, будинок народної творчості, 3 будинки культури, 2 кінотеатри, 29 бібліотек [3, с. 440]. Здавалося б, все добре, якби не голод на селі...

Зазначене вище доводить той незаперечний факт, що, незважаючи на всі існуючі проблеми в сільському господарстві, кошти у держави в цей час були, і радянська держава була в силах допомогти селу пережити голодні роки без таких людських утрат. Досить було припинити або обмежити поставки зерна за кордон, відмовитися від згубної практики вилучення зерна у сільгоспвиробника і надати допомогу сільському господарству. Навіть в умовах посухи та неврожаю ці заходи дали б свій позитивний результат і голоду в Україні не було б. Але цього зроблено не було. Замість цього восени 1946 року більшовицька влада відновила дію «Закону про п'ять колосків» початку 30-х років, і судово-репресивна влада республіки тільки в листопаді 1946 року жорстоко покарала 2 313 селян за збір колосків, що були залишені в полі після жнив. 1800 голодуючих селян за збір таких колосків були засуджені до тюремних покарань строком від 1 до 5 років [1].

У цьому криється злочинність більшовицького режиму, що ставив на перше місце не інтереси народу, а інтереси політичного керівництва СРСР, що прагнуло досягти своїх політичних цілей будь-якими засобами.

Література:

1. Мельник М. А. Голод в Украине 1946-1947 гг. Госархив Николаевской области / М. А. Мельник. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/93-pubgolod4647.html

2. Голод в Україні. 1946-1947. Документи і матеріали. – К. – Нью-Йорк, 1996. – С. 156-157. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/ ?hrono&inyear=1947

3. История городов и сел Украинской ССР: Одесская область. Институт истории Академии Наук УССР. – К. : Глав. ред. Украинской сов. энциклопедии. – 1978. – 866 с.

Oleksiy Zaporoztcheinko. Social and economic aspects of famineof 1946-1947 in the south of Ukraine.

The article focuses on the problem of hunger consequences in the South of Ukraine in 1946-1947. Starvation in Ukraine was organized by Bolshevik's power. People miserably famished with hunger.

Key words: *hunger, consequences, South of Ukraine.*

ГОЛОД 1946-47 рр. У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Олексій Ільїн
магістрант кафедри української і всесвітної історії та культури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Післявоєнний голод у СРСР систематично замовчувався, всі документи були засекречені, дослідження – заборонені, книги підлягали цензурі. Говорилося лише про «недорід», «продовольчі ускладнення» та «неврожай», а радянське керівництво виходило з тієї тези, що в першій соціалістичній країні не може бути голоду. Лише після здобуття Україною незалежності стало можливим об'єктивне та неупереджене дослідження голоду в СРСР, виявлення його справжніх причин та наслідків. Актуальність дослідження голоду 1946-1947 рр. у Херсонській області полягає в тому, що кожний регіон має свої особливості, які відрізняють його від інших, вивчення яких допоможе скласти цілісну картину уявлень про минуле. Крім того, неможливо забути про цю страшну трагедію з етичних причин.

Дослідженням голоду 1946-1947 рр. займалося багато вчених, було видано безліч статей, збірників документів, проведено чимало конференцій [1]. Вивченням повоєнного голоду займаються такі дослідники, як О. М. Веселова [1], [3], І. М. Волков [2], В. Ф. Зима [5], Г. Цибуленко [6], М. М. Шитюк [7] та інші.

Автор поставив за мету проаналізувати причини й наслідки голоду 1946-1947 рр. у Херсонській області

Голод в УРСР почався в липні 1946 р., а досяг свого апогею в лютому-серпні 1947 р. Порівняно невелика кількість голодних смертей припала на 1948 р. Херсонська область понесла колосальні збитки від Другої світової війни. Окуповані території нещадно експлуатувались, а німецькі загарбники використовували їх як ресурсну базу для війни. Під час відступу нацистів усі сільські громади було пограбовано, вивезено весь сільськогосподарський інвентар. Наслідки війни проявилися й у тому, що на ній загинуло багато чоловіків, частина повернулася інвалідами. Основний тягар відбудови господарства ліг на плечі жінок і дітей.

У 1945 р. замість коней на польових роботах широко використовували колгоспні та особисті корови, хоча продуктивність праці при цьому падала на 25-40 %. У Цюрупинському районі Херсонщини таким чином було виконано 62 % усіх польових робіт [7, с. 179].

На більшій частині території України склалися погані кліматичні умови: зима 1945-1946 рр. була малосніжною, майже не було дощових опадів,

систематично віяв південно-східний вітер, що привело до того, що озимі посіви вийшли із зимівлі ослаблені. Відсутність опадів весною й сильне підвищення температури в травні привели до часткової загибелі врожаю озимих та ярових. Щодо врожаю кукурудзи, то його можна було назвати задовільним, але сурові кліматичні умови станом на травень 1946 р. поступово його погіршували [4, с. 23-24]. За даними М. М. Шитюка, в Скадовському районі Херсонської області з 1 січня по 30 червня 1946 року випало лише 270 мм опадів при пересічній багаторічній нормі 511 мм. Зазвичай у цьому районі врожайність зернових у 1946 р. складала 1,3 ц/га, в сусідніх районах вона склала: у Херсонському – 1,4 ц/га, у Білозерському – 1,25 ц/га. В цілому, по республіці в 1946 р. врожайність склала тільки 3,8 ц/га замість визначених за видовою оцінкою 6,9 ц/га [7, с. 183-184].

Варто зазначити ще одну причину. Колективізація землі викликала відчуження селянина від неї, він перестав почувати себе землевласником, хазяїном, що поступово знижувало ефективність праці. Це причина психологічна, суб'єктивна. Ми не можемо точно окреслити роль цього фактору, але особиста зацікавленість людини в результатах своєї праці важлива з точки зору її ефективності. Наступною причиною голоду є кампанія з урізання присадибних господарств колгоспників. Влада підвищувала податки на домашню худобу, фруктові дерева, присадибну землю. Не маючи можливості усе виплатити, селяни поступово скорочували об'сяги присадибних господарств: вирубували дерева, різали худобу.

22 липня 1946 р. вийшла постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі по областях УРСР. У ній роз'яснювався погляд радянського керівництва на причини голоду: «внаслідок кліматичних особливостей цього року врожай зернових культур у колгоспах і селянських господарствах виявився дуже строкатим» [4, с. 38-39]. У цьому документі також розкривається план дій щодо цієї ситуації: «план [хлібозаготівель – Авт.] повинен бути виконаний, навіть якщо він в окремих випадках є напруженим». У пункті другому вказується: «зобов'язати виконкоми облрад та райрад, обкоми й райкоми КП(б)У вжити всіх заходів щодо погашення колгоспами та селянськими господарствами заборгованості по поставках хліба минулих років, які були включені в план поточного року, а колгоспам, які мають до цього можливості, і заборгованості, які були відстрочені на наступні роки» [4, с. 38-39].

Не дивлячись на складні кліматичні умови та неврожай, Рада міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) видали постанову про додатковий план хлібозаготівлі в кількості 100 тис. пудів у Херсонській області [4, с. 49]. У зв'язку з тим, що її колгоспам надавалися великі знижки, раніше установлені плани по хлібозаготівлях не змінювалися, а колгоспам довели план без знижок.

У Херсонській області склалася важка ситуація з урожаєм. Згідно з доповідною запискою обкому партії й облвиконкому Голові Ради міністрів УРСР М. С. Хрущову, у Білозерському районі з одного гектара зібрали 1,25 ц/га врожаю зернових, у Скадовському районі – 1,3 ц/га, в Херсонському районі – 1,4 ц/га. Був недорід і пропашних культур. У Білозерському районі середній врожай кукурудзи склав 1,7 ц/га, проса – 1,2 ц/га, соняшника – 1,5 ц/га [4, с. 136]. Посіви картоплі й овочів у більшості колгоспів області в результаті засухи загинули, а ті, що збереглися, дали надзвичайно низький урожай.

Облвиконком і обком КП(б)У змушені були звільнити повністю або частково 685 колгоспів від обов'язкових поставок хліба державі в розмірі 6 тис. пудів і надати відстрочку погашення заборгованості минулих років та по поверненню позики загалом у розмірі 46 900 тонн [4, с. 136]. Окрім того, державою була представлена постраждалим від засухи колгоспам допомога насінням озимих культур у розмірі 14 тис. тонн. Незважаючи на це, 476 колгоспів в області не змогли надати колгоспникам на трудодень більше, ніж по 150 г хліба, а в деяких колгоспах, як, наприклад, ім. Комінтерну Новомаячківського району, видано на трудодень усього лиш по 70 г хліба [4, с. 137]. Вже 9 грудня 1946 р. багато колгоспних сімей були поставлені у скрутне продовольче становище. Надання допомоги цим колгоспам було ускладнено через відсутність в області будь яких фондів зерна для надання допомоги голодуючим.

29 грудня 1946 р. облвиконком і обком КП(б)У Голопристанського району Херсонської області надіслали секретарю ЦК КП(б)У М. С. Хрущову лист про тяжке продовольче становище населення району та необхідність вжиття заходів із забезпечення трудящих мінімальною продовольчою допомогою. В листі йшлося про те, що населення знаходиться в надзвичайно складному продовольчому становищі. Значна кількість людей опухли або напередодні опухання. Навіть деякі голови колгоспів і сільрад знаходяться без хліба. На трудодень у середньому по району видавалося 170 г хліба. Не дивлячись на це, колгоспи району здали державі 8 070 пудів хліба, в тому числі 2 981 ц маслинних культур [4, с. 147]. Керівництво району наголошувало, що район повністю виконав норму хлібозаготівель і просило про надання мінімальної допомоги населенню.

30 січня 1946 р. Рада міністрів УССР своєю постановою від 4 грудня 1946 р. про заходи щодо надання допомоги дітям в районах Ізмаїльської, Одеської, Херсонської та Миколаївської областей, які постраждали від засухи, зобов'язали виконавчі комітети цих областей організувати додаткові дитячі ясла та харчові станції, а також дитячі будинки для голодуючих дітей. Щоб забезпечити виконання цього наказу, були виділені кошти з республіканського бюджету: сухофрукти, риб'ячий жир, дріжджі та солонина, а також дозволено продавати по 100 г хліба в харчових пунктах, але тільки дітям [4, с. 171].

Для того, щоб проілюструвати масштаб голоду, наведемо відомості про кількісний склад хворих на дистрофію Цюрупинського району, які були виявлені через подвірний обхід: чоловіків та жінок – 1 993 осіб, дітей до 12 років – 600 осіб, госпіталізовано – 107 осіб, на амбулаторному лікуванні знаходилося 509 осіб, від виснаження померло 35 осіб. Усього дистрофіків, не включаючи померлих, – 3 210 осіб [4, с. 201]. Загалом у Херсонській області нараховувалося 36 312 дистрофіків. Документи Міністерства охорони здоров'я, МВС і МДБ України свідчать, що з 31 березня по 20 червня 1947 р. кількість хворих на дистрофію зросла з 635 844 осіб до більш ніж 1 100 тис. осіб. Станом на 20 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 154 378 виснажених голодом людей [2, с.248].

Приблизний підрахунок загальної кількості жертв голоду 1946-1947 рр. у Херсонській області досить складний, адже відсутня достовірна демографічна статистика цього періоду. Між 1939 та 1959 рр. не проходило переписів населення. Крім того, звертаючи увагу на післявоєнну розруху, досить складно

було швидко відновити роботу статистичних служб. До жертв голоду входять не лише померлі, але й ненароджені, померлі через інші причини, які були пов'язані з голодом, репресовані та вислані з України за крадіжку зерна або спротив радянській владі. Також багато селян мігрували із сіл у міста, або з голодних районів до тих місцевостей, яких голод торкнувся меншою мірою. Щоб уникнути обезлюднення в селах, каральні органи почали відшукувати і повертати селян назад.

Виникали й поширювалися пов'язані з голодом хвороби. На ґрунті вживання в їжу м'яса дохлих тварин, дефіциту мила та інших засобів гігієни, ослаблення організмів людей поширювалися масові захворювання на паразитарні тифи [2 с. 248].

Отже, головними причинами голоду в Херсонської області були посуха та неврожай, післявоєнна розруха та дії вищого політичного керівництва країни. Не можна заперечувати роль кліматичних умов у складанні негативної продовольчої ситуації, але дії керівництва країни лише загострили та погіршили ситуацію, що призвела до голоду. Десятки тисяч людей страждали на дистрофію, тисячі загинули, багато людей були вимушені мігрувати або були вислані. Цей голод назавжди залишиться в пам'яті українського народу як страшна трагедія, котру потрібно знати та вивчати.

Література:

1. Веселова О. М. До питання історіографії голоду 1946-1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 316-336.

2. Веселова О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933 1946–1947: Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Київ – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. – 270 с.

3. Волков И. М. Засуха, голод 1946—1947 годов / И. М. Волков // История СССР. – М. : Наука, 1991. – № 4. – С. 3-19.

4. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (ред.), О. М. Веселова (упоряд.). – К. : Вид-во М. П. Коць, 1996. – 375с.

5. Зима В. Ф. Голод в СССР 1946-1947 гг: происхождение и последствия / В. Ф. Зима. – М. : Институт Российской истории РАН, 1996. – 266 с.

6. Цибуленко Г. Організаційно-політичні заходи радянських органів влади щодо відбудови колгоспного землекористування на Херсонщині у 1944-1947 рр. / Г. Цибуленко, Л. Цибуленко // Південний архів. Сер. : Історичні науки. – 2009. – Вип. 30. – С. 48-59

7 Шитюк М. М. Причини голоду 1946-1947 років у південному регіоні УРСР // Україна XX ст. : культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 2008. – Вип. 13.– 297 с.

Ilyin O. The Famine of 1946-1947 in Kherson region

The article reveals the causes, course and consequences of the famine in Kherson region in 1946-1947. The activities of the leaders of the Republic reduce the effects of hunger. It describes the plight of the population as a consequence of hunger.

Key words: *Kherson region, famine of 1946-1947, grain procurement campaign.*

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ І СЬОГОДЕННЯ

Надія Кічук
докт. пед. наук, професор
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Вивчення й аналіз історико-педагогічних (М. Грушевський, А. Макаренко, М. Костомаров, В. Сорока-Росинський та ін.), соціально-педагогічних (І. Звєрєва, А. Капська, С. Марченко та ін.), регіонально-освітянських (Д. Богданов, Д. Демченко, Л. Фурсенко та ін.) наопрацювань науковців засвідчують, що навіть незначні негаразди у суспільстві віддзеркалюють актуалізацію й загострення різноаспектних проблем дитинства. Голодомор 1946-1947 рр. як чинник потрясіння в українському соціумі та велика трагедія країни в період післявоєнної розбудови вивів на перший план усю сукупність соціально-педагогічних проблем, насамперед, дитячої безпритульності та бездоглядності, спричинивши кризові явища у сім'ї – провідному інституті соціалізації особистості дитини.

Слід зауважити на тому, що «географія» голоду 1946-1947 років обумовила появу нових соціально-педагогічних проблем, зокрема й на півдні Одещини, які загострили вже наявні регіональні протиріччя, пов'язані здебільшого з економічними негараздами повоєнних років та поліетнічним складом мешканців. Як засвідчують результати спеціальних історико-педагогічних досліджень першої половини XX століття (В. Кокош, В. Тадіян), відлунням військових і політичних потрясінь українського соціуму стала актуалізація соціально-педагогічних проблем, ключовою з яких є позитивна динаміка негативних явищ серед учнівської молоді в умовах домінування неповної сім'ї, збільшення кількості виховних закладів інтернатного типу, орієнтація на вибір робочих професій, що передбачали навчання в училищах, де саме й забезпечувалася гарантована матеріальна підтримка тих, хто навчався; останнє досить чітко в повоєнні роки простежується у творчому досвіді таких визнаних на Одещині практиків, як М.П. Гайдаржі (керівник дитячого будинку с. Утконосівка), О.Л. Карчевський (директор ремісного училища № 1, м. Одеса) та ін. [1]. Це сприяло пом'якшенню напруження в суспільстві й активізації уваги на проблематиці соціального виховання дітей і молоді. Така тенденція, як доводять дослідники (зокрема, Т. Житомирська, О. Замашкіна, Л. Редькіна), поширилася й на другу половину XX століття та позначилася на конструктивних наукових пошуках в царині, наприклад, полікультурної освіти [2].

Водночас, як засвідчують архівні джерела, найгострішою проблемою півдня Одещини стала безпритульність і бездоглядність дітей. Цю проблему чітко окреслює низка обставин, з-поміж яких охарактеризуємо наступні.

По-перше, фактор голоду 1946-1947 рр. обумовив знецінення найголовнішого права людини цивілізованого суспільства – права на гідне життя, на існування взагалі; віддзеркаленням впливу означеного фактора є встановлена фахівцями сумна статистика щодо померлого від голоду населення України. До того ж архівні джерела засвідчують, що в цей період навіть вища школа, студентство (зокрема, Білгород-Дністровського учительського інституту)

були долучені до утворення підсобних господарств, де запроваджувалася кримінальна відповідальність осіб, причетних до цієї сфери діяльності, за порушення ними трудової та виконавчої дисципліни. Йдеться навіть про штатну посаду у вищій школі завідувача господарства та головного агронома; про існування в інституті комори для збереження врожаю та дію надто суворих заходів щодо його збереження [3, с. 91-92, 98]. Отже, і вищий навчальний заклад (як державна інституція із професійної підготовки кадрів), і студентство (провідною діяльністю якого у короткочасний, чітко окреслений суспільством термін розцінювалася навчально-професійна) долучилися до боротьби з голодом. До того ж, як засвідчують джерела, кризова матеріальна ситуація сім'ї – родини студентства, особистісний фізичний стан та намагання вийти з економічно скрутного становища через зміну місця мешкання – це опосередковані свідчення негативного впливу на молодь і соціальні інституції означеної трагедії [3, с. 83-84].

По-друге, попри зроблені державою декларативні заяви про прийняття ідеї Януша Корчака щодо самоцінності дитинства та схвалення його досвіду зі створення виховних закладів («Наш дім», «Дім сиріт»), які перебували поза «державної педагогіки» і «державного бюджету», попри зацікавлене ставлення науковців і тогочасних вітчизняних педагогів до зарубіжного досвіду підтримки безпритульних і бездоглядних дітей (зокрема, створення В.М. Дюшес дитячої колонії, її діяльності на посаді інспектора захисту дитинства та ін.), проблемне поле соціального виховання дитинства не зменшувалося [4]. Навпаки, з'являються новопосталі проблемні питання, пов'язанні із соціальними девіаціями значної частини дітей та молоді.

По-третє, трагедія голоду 1946-1947 рр. мала опосередкований вплив на характер професійної діяльності тогочасних педагогів. Так, вивчення й узагальнення прогресивного досвіду педагога школи першого ступеня (зокрема, ЗОШ № 7 м. Ізмаїл) Т.Ф. Любисткової, яка однією з перших отримала почесне звання «Заслужений учитель Української РСР» засвідчує про те, що найбільших зусиль потребували, з одного боку, педагогізація сім'ї, а, з іншого, – уніфікація професійної діяльності класовода на Ізмаїльщині й вихователя групи подовженого дня – ланцюжка, котрий сприяв оптимальній життєдіяльності вихованців [1, с. 86].

Аналітична робота, проведена на базі доступних архівних історико-педагогічних джерел, дозволяє лише окреслити абриси деяких проблем соціального виховання повоєнного періоду вітчизняної історії; як зазначалось, є всі підстави припускати, що однією з найактуальніших новопосталих проблем у цей період була безпритульність і бездоглядність дітей та учнівської молоді. Принагідно зазначимо, що ця проблема в історії педагогічної науки взагалі і соціальної педагогіки зокрема не є новою. Так, у вітчизняній історії деякі дослідники (зокрема, О. Гейко) розрізняють певні її загострення. Вважається, що вже з «Поучіння» Володимира Мономаха безпритульність і бездоглядність серед підростаючого покоління набули певного соціального осмислення, а із другої половини XIX століття благодійність перетворюється у галузь соціального захисту. Однак лише з набуттям суспільством цивілізаційних ознак і науковці, і практики означену проблему безпосередньо пов'язують із такою соціальною інструкцією як сім'я та найбільш відчутним для суспільства її виявом – феноменологією «діти вулиці». Щодо останнього, то в різних країнах і нині цей

феномен трактують по-різному, вкладаючи різне змістовне наповнення цього поняття. Наприклад, до «дітей вулиці» в Бельгії відносять дітей-жебраків; у Швеції – тих, хто не знаходить «спільної мови» з батьками; у деяких країнах (зокрема, Греція, Туреччина, Угорщина, Хорватія) йдеться про біженців, циганчат, які складають означену категорію дитячого населення.

Існує точка зору (С. Курінна) про доречність осмислити фостерну сім'ю (з англ. – «вихователь чужих дітей») як найбільш соціально-педагогічно вмотивований чинник позитивної соціалізації дітей, що позбавлені батьківського піклування.

Нині вже існує чітка визначеність щодо категорії «діти вулиці»: дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) до них відносить, по-перше, те дитяче населення, що мешкає у тимчасових сховищах або взагалі немає житла і не спілкується з родинами; по-друге, тих, хто кожен день ночує будь-де; по-третє, тих з них, для яких першочерговим завданням є пошук їжі та житла; по-четверте, дітей, які все ж підтримують поодинокі контакти з родиною, але через певні причини мешкають «на вулиці» (наприклад, через бідність, перенаселеність помешкання сім'ї та загрозу насильства); по-п'яте, до «дітей вулиці» відносять особливу категорію вихованців закладів інтернатного типу – дітей-втікачів із таких установ. Отож, безпритульність і бездоглядність – основні причини появи такого соціально-педагогічного явища, яким і нині вважаються «діти вулиці».

Констатуємо, що дослідники, котрі фундаментально вивчають означене явище, єдині у визнанні типології сімей, життєдіяльність яких виступає першопричиною появи «дітей вулиці» (В. Брутман, Л.В. Олиференко, Т. Шульга та ін.). Йдеться про малозабезпечені, функціонально-неспроможні та багатодітні сім'ї. Дослідно-експериментальним шляхом уже доведено порівняльну ефективність різнопланових інтерактивних форм не лише роботи із сім'ями, що перебувають у кризовому становищі (зокрема, через соціальну службу «Від батька до батька»), але й інтервенції девіантної поведінки «дитини серед біди і болю» (зокрема, через запровадження тренінгових вправ типу «маска відвертості»). Додамо, що загальновизнаними у сучасному цивілізованому світі є підходи, які склалися, до творчої реалізації ідеї «Швидкої соціальної допомоги» безпритульним. Наприклад, упровадження в Україні програми партнерства «Кожній дитині», створення фостерних сімей та соціальних гуртожитків,

Отже, сумнозвісні події вітчизняної післявоєнної історії першої половини XX століття потребують наукового переосмислення проблем, що слугуватиме виробленню обґрунтованих висновків і узагальнень практично в усіх галузях буття сучасного соціуму – соціально-політичному, економічному, культурному, історично-педагогічному тощо. Поглиблення наукових уявлень про психолого-педагогічний і соціально-педагогічний контексти голоду 1946-1947 рр. сприятиме виробленню науково-гуманітарного знання, що слугуватиме базою світосприйняття та історичної пам'яті майбутніх поколінь.

Література:

1. Демченко Д. М. Педагогічний Олімп Одещини / Д. М. Демченко, Л. І. Фурсенко. – Одеса, 2001. – 168 с.

2. Житомирська Т. М. Регіональна своєрідність полікультурної освіти в українському Подунав'ї у ІІ половинні ХХ століття: методичні рекомендації. – Ізмаїл, 2012. – 128 с.

3. Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940 – 1965 / відп. упор. Л.Ф. Циганенко. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. – 298 с.

4. Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема / О. М. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2012. – № 3. – С. 18-24.

Nadia Kichuk. The problem of child abandonment of the Ukrainian society in the postwar period and present.

The homelessness problem in the postwar years through the expression of the crisis of the family as an institution of socialization of children is modified in the article.

Based on the analysis of archival sources, the professional activities of teachers in terms of contemporary social education «street children» is determined. The article deals with the modern views on the educational phenomenon.

Key words: homelessness, neglect, «street children» social orphanhood.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПРИКЛАДАХ ПОДІЙ ГОЛОДУ 1946-1947 рр.

Ярослав Кічук
докт. пед.наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

В умовах об'єктивного сприйняття сучасною пересічною особистістю подій післявоєнної вітчизняної історії в значній мірі сприяє остаточна визначеність у ключовому понятті гуманітарного права – «людська гідність»: голод 1946-1947 рр., який є загальновизначеним цивілізованим людством лихом українського соціуму, актуалізує сукупність правових норм, пов'язаних із захистом життя і людської гідності. Вищезазначений контекст дослідження проблематики голоду в Україні у першій половині ХХ століття ще й досі не виступав предметом фундаментального вивчення науковцями, що негативно позначається на якості громадянської освіти, зокрема, набутті особистістю громадянської ідентичності. Особливої гостроти вищеокреслений аспект набуває з огляду на специфічне особистісно-професійне призначення студентства, зокрема, вищої педагогічної школи. Встановлено, що успішна соціальна освіта майбутніх педагогів забезпечує їх здатність результативно впливати на спроможність вихованців витворювати загальнолюдські і національні цінності, традиції, соціальний досвід, норми і установки, що є принципово важливим для соціальної стабільності суспільства (Бех І., Зязюн І., Кремінь В., Мардахаєв Л., Шендеровський К. та ін.). В працях відомих науковців (зокрема, Будас А., Романової І.) акцентується увага на принципово важливій складовій професійної

діяльності майбутнього фахівця – активній громадянській позиції, соціальній відповідальності, де громадянський аспект посідає чільне місце.

В умовах навчання у вищій школі набуває системності гуманітарне знання молодої людини. Зокрема, у межах предметної специфіки загальних нормативних навчальних дисциплін (курсів «Історія і культура України», «Соціально-політичні студії»), а також сукупності дисциплін вільного вибору студента (наприклад, у практиці Ізмаїльського державного гуманітарного університету це «Історія Бессарабії», «Світова педагогічна думка в постатях», «Європейські абриси педагогіки соціалізації» та ін.) студенти вдосконалюють фахові знання щодо навчального модуля «Голодомор в Україні: 1946-1947 рр.». Саморефлексія досвіду викладацької діяльності в університеті засвідчує вагомість у вищезазначеному ракурсі прицільного впливу на формування у майбутніх фахівців мотивації до розвитку правової компетентності у питаннях соціально-правового захисту найбільш уразливої частини мешканців українського Подунав'я – дітей, які стали чи не найбезпораднішими жертвами голодомору. Практика переконує у конструктивності інтерактивних форм засвоєння студентами, зокрема, основ сучасного гуманітарного права, виникнення якого, як відомо, припадає на середину XIX століття, а нині до якого входять десятки багатосторонніх документів, де фокусується увага на базовому понятті «людська гідність». У процесі ж опрацювання нормативно-правової бази, майбутні фахівці не лише опрацьовують принципи правового захисту, а й, базуючись на фактичному архівному матеріалі щодо повоєнної вітчизняної історії, знайомляться з періодичними офіційними та неофіційними звітами щодо виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, міжнародних механізмів захисті прав людини, історією розвитку інституції омбудсмена з прав дитини тощо.

Виключного значення на етапі професіоналізації молодої особистості набуває предметна специфіка навчального модуля «Міжнародне гуманітарне право», на яких студенти вдосконалюють фахові знання щодо основ гуманітарного права, відповідальності за злочини проти людства, геноцид.

Висвітлюючи історію геноциду українського народу, студенти мають усвідомлювати, що ці трагічні події не повторяться, якщо молодь знатиме свою реальну історію та свої громадянські права.

За підтримки Інституту історії України НАН України, Науково-дослідного Інституту українознавства, Одеського відділення Національної спілки краєзнавців України, національного музею «Меморіал жертв Голодомору» фахівцями Центру громадянської освіти ІДГУ були організовані екскурсії, зустрічі зі свідками подій, практика з копіями архівних документів, покази навчальних документальних фільмів з подальшим обговоренням, фотовиставки та інші інтерактивні заходи.

Міністерство освіти і науки України підтримало ініціативу Ізмаїльського державного гуманітарного університету про проведення міжнародної науково-практичної конференції ІІІ Дунайські наукові читання «Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти»заходу, присвяченої 70-й річниці голоду 1946-1947 рр. Ці трагічні події унесли сотні тисяч невинних життів, негативно вплинули на морально-психологічне та соціокультурне становище населення. При цьому голод 1946-1947 рр. став об'єктом свідомого замовчування з боку радянської влади, а факти масового голодування та

голодних смертей умисно приховувалися. Лише із завоюванням незалежності України громадськість дізналася про злочинні дії сталінського керівництва в повоєнні роки. Однак маловивченими залишаються причини й наслідки голоду 1946-1947 рр. в Ізмаїльській області УРСР, яка найбільше постраждала від цього повоєнного лихоліття. Саме тому проведення міжнародної конференції, приуроченої цим трагічним подіям, на базі Ізмаїльського державного гуманітарного університету має важливе наукове й суспільне значення.

Особливої актуальності набуває досвід неформальної освіти студентів ІДГУ у процесі знайомства з трагічними історичними подіями голодомору та політичних репресій в СРСР. З метою розвитку неформальної освіти студентів, формування активної громадянської позиції студентської молоді та гармонізації міжнаціональних відносин на базі Ізмаїльського державного гуманітарного університету були створені Центр громадянської освіти ІДГУ та Центр національних культур українського Подунав'я. На базі вищезазначених центрів ІДГУ була організована системна робота по підвищенню історико-правової освіченості майбутніх фахівців у такому явищі, яким, згідно архівних джерел є «Голод 1946-1947 рр.» (обізнаність, усвідомленість, дієвість, уміліcть), формування базових соціальних якостей особистості (здатність до критичного мислення та аналізу отримуваної інформації, вироблення власних оцінок, ініціативність, самостійність, розуміння поняття «усвідомлені вчинки»).

Нами враховувалась також існуюча наукова позиція (Гончаренко С., Котлюк Я., Лернер І., Смирнов С. та ін.) відносно категорій «знання» і «інформація». Знання виступають як результат пізнання особистості певної дійсності, процесу її відображення, яка характеризується «усвідомленням їх істинності». Отож, правові знання щодо трагічних аспектів повоєнної вітчизняної історії розцінювались як провідний елемент змісту правової освіти студентства і, перш за все, за параметром їх базового значення у процесі оцінної діяльності майбутніх педагогів уже на етапі професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Водночас, з метою набуття студентами праворозуміння у ракурсі окресленої проблеми за сучасних умов розквіту правового нігілізму, ми все ж розводили поняття «правові знання» і «правова інформація». Зокрема, ми спираємось у цьому питанні на результати досліджень науковців. Знання доцільно трактувати як «вища форма інформації», вони формуються у людини не лише на основі відповідних фактів, а й аналізу різних типів виведення; інформація виступає в якості «опредмечених даних», що можуть бути інтерпретованими різними способами. Отже, має сенс розрізняти, як стверджують деякі дослідники (зокрема, Співаковський О.), виходячи із можливих ступенів сприйняття людини такі типи інформації: дані, просто інформація, знання. З огляду на порушений контекст правових знань, уважаємо принципово важливими такі складові правових знань студентів: історичні факти, терміни і поняття та оцінні знання.

Не менш важливим у зазначеній площині є й обізнаність майбутніх фахівців, що офіс Ради Європи в Україні підтримує реалізацію проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні». Стратегією ж сталого розвитку «Україна-2020», як відомо, передбачено й просування позитивних брендів – меседжів про Україну, де домінує формування в межах світового інформаційного простору довіри до України, в якій утверджується намагання

кожним громадянином не лише знати свої права, а й сприймати та виконувати свої обов'язки, бути соціально активним і відповідальним.

Як зазначалось, за сучасних умов намагання осягнути усю трагічність подій повоєнного періоду української історії, значно актуалізуються правознавчі аспекти. Це ми пов'язуємо із тим, що здатність особистості до певних просоціальних дій і правоздатність «несуть в собі смисл громадянськості». Оскільки вищеокреслена площина осмислення визначених аспектів відбувається лише в постановчому плані, то ми констатуємо її загострення стосовно сучасного студентства, спираючись на вже набутий дослідниками (зокрема, Т. Савраєвою-В'юн) експериментальний матеріал, що віддзеркалює стан речей фактично учнів старшої школи – потенційних абітурієнтів вищого навчального закладу. Так, статистично значущою виявлено таку типологію громадянської активності сучасних старшокласників: 1) «громадянська готовність», яка властива кожному четвертому респонденту; 2) «громадянська відповідальність», що характеризує кожного п'ятого учня старшої вітчизняної школи; 3) «громадянська обізнаність»; 4) «громадянська агресивність»; 5) «громадянська врівноваженість»; 6) «громадянська ригідність». Отож, актуалізується ціннісний вимір вітчизняної вищої школи; він уважається одним із основних цивілізаційних викликів, а «відповідь» передбачає посилення світоглядних функцій вищої школи у підготовці майбутніх педагогів [1]. Дійсно, має сенс по-новому оцінювати нині думку Я. Коменського про те, що «наступний вік буде таким, якими будуть виховані для нього майбутні громадяни».

Слід зауважити на тому, що сучасна правнича наука розширює сталі уявлення про сутність громадянськості, як базової характеристики особистості, особливо в контексті запровадження Дня Європи в Україні – кроку у зміцненні самоідентифікації країни, започаткування нової моделі мирної співпраці між державами. Натомість зберігається «правовий відтінок» громадянськості. Так, у сучасний науковий обіг уведено термін «громадянська ідентичність». Наприклад, психологи її визначають як «індивідуальне переживання приналежності до конкретної держави в якості її громадянина та спільноти громадян певної держави, що дає змогу громадянській спільноті, діяти як конкретний суб'єкт» [1]. Отже, через призму організаційного простору, що сформувався навколо держави, особистість і оцінює образ держави. Таке розуміння поняття «громадянська ідентичність», на наш погляд, має значне пояснювальне значення щодо осмислення порушеної проблеми.

Феноменологію громадянської ідентичності активно досліджують науковці зарубіжжя [2]. Вважається, зокрема, що особливостями вищеокресленої особистісної якості доцільно вважати принаймні такі: 1) лише в контексті участі особистості в соціальних, політичних,економічних структурах через взаємодію із іншими громадянинами і має вияв громадянська ідентичність; 2) означена особистісна якість найтісніше пов'язана із інтелектуальним і етично-моральним розвитком особистості; 3) громадянська ідентичність вимагає здатності особистості як до критичного мислення, так і до емпатії, що дозволяє їй ідентифікуватися з іншими, які можуть суттєво відрізнятися між собою; 4) окреслена особистісна якість передбачає участь у дискусіях, пов'язаних із віднадходженням найкращого шляху для розвитку суспільства і держави, а відтак, потребує від особистості активної рефлексії.

Таким чином, маємо всі підстави стверджувати про виключне значення етапу професіоналізації особистості у становленні такої особистісної якості майбутнього фахівця, якою є громадянська ідентичність. Із поглибленням наукових уявлень про цей конструкт ми й пов'язуємо перспективи подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – Київ, 2013.

2. Knefel Kamp L. Lee. Civic identity: locating Self in Community [Electronic Resource] // Deversity& Democracy, 2008, Vol. 11, № 2, 1-3. URL: http:// www. diversitywed. org. / Diversity Title from the streen.

Yaroslav Kichuk. The formation of civil identity of contemporary young students on examples of the famine events in 1946-1947

The article is investigated the relevant aspects of modern civil identity of young students with examples of famine events of 1946-1947. The utmost importance of professionalization stage of the young person and the specific subject disciplines in ISUH, where students improve professional knowledge of the training module «Famine in Ukraine 1946-1947», is emphasized. The experience of informal education of the students ISUH in the tragic historical events of Famine and political repressions in the USSR is presented in the article.

Key words: *civil identity, legal competence, pedagogical aspects of the teaching module «Famine in Ukraine of 1946-1947».*

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ШКІЛЬНИЦТВОМ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ПРОБЛЕМ ГОЛОДУ 1946-1947 рр.

Людмила Кожухаренко
аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Питання про голод 1946-1947 рр. є актуальним тому, що нині в Україні активно проходить процес переосмислення багатьох подій і фактів, ціннісних категорій. Нація, яка не знає свого минулого, не може мати майбутнього. Саме тому необхідно вивчати, знати такі сумні події. На сучасному етапі творення України як суверенної, демократичної держави та інтеграції її до європейської спільноти дедалі більшої гостроти набуває проблема становлення громадянського суспільства. Його розвиток обумовлює неупереджене вивчення тих сторінок української історії, що протягом декількох десятиліть знаходилися поза увагою дослідників. Однією з найжахливіших подій повоєнного часу був голод 1946-1947 років. Ця тема вимагає більш глибокого та всебічного вивчення як по регіонах, так і в цілому по країні. Виходячи з актуальності теми та наявної джерельної бази, ставиться мета – з'ясувати, яку роль відіграє шкільництво у відтворенні, поширенні та збереженні історичної пам'яті про голод. Для досягнення мети було поставлено таке завдання: прищепити інтерес школярам до самостійного дослідження проблеми голоду.

Географічні межі дослідження охоплюють Ізмаїльський район. Хронологічні рамки сягають 1946-1947 р., на які припадає пік голоду.

Народна пам'ять – найдостовірніше історичне джерело. У 1946-1947 роках Україну вкотре спіткала велика трагедія – голод. Голод – це не тільки фізична смерть, але й духовна руїна, знищення здорової народної моралі, втрата ідеалів, занепад культури. Трагічні події відбувалися в Бессарабії внаслідок дій з боку влади в часи так званої колективізації, коли руйнувалися кращі селянські господарства. На десятиліття можна засекретити архіви з викривальними документами, можна безліч разів переписувати історію, проте з пам'яті людей нічого не зітреться. Віддаючи належну повагу жертвам голоду, нашим головним завданням є донести до свідомості людей історичну правду. Цією правдою є свідчення жителів району, які на той період історії були переважно малими, яких не так вже багато й залишилося. Адже ці спогади – це долі людей, родин, населених пунктів. Це пам'ять усіх поколінь, які жили, живуть і будуть жити на Ізмаїльщині. А збирали спогади учні шкіл Ізмаїльського району під час науково-пошукової та просвітницької діяльності. В школах району створені та працюють пошукові групи зі збирання свідчень очевидців голоду 1946-1947 років. Школярі збирають інформацію про страшні події, знімають відеофільми зі свідченнями очевидців голоду, копіюють дитячі світлини свідків. Увесь накопичений матеріал передається до Державного архіву в м. Одеса.

Учні та вчителі загальноосвітніх шкіл створюють у краєзнавчих музеях експозиції на тему «Голод 1946-47 рр.». У школах району проводяться тематичні заходи: уроки пам'яті, вечори-реквієми, зустрічі з очевидцями голоду, тематичні лінійки, читацькі конференції. Також оформлюються художні, фотодокументальні та книжкові виставки, які відображають події голоду. Учні району брали участь в районних етапах Всеукраїнського конкурсу науково-пошукових робіт «Голодомор. Україна пам'ятає», МАН, Всеукраїнської історично-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», краєзнавчої акції учнівської молоді «Колосок пам'яті». Кращі дослідницькі роботи були направлені на обласні етапи вищевказаних конкурсів. Це роботи «Сторінки з книги голоду села Комишівка» учениці Комишівської ЗОШ Гуцу Ірини; «Історія створення дитячого будинку в с. Озерне в часи голоду 1946-1947 років» учениці Озернянської ЗОШ Гергі Аліни; «Голод 1946-1947 років та демографічна ситуація в с. Багате» учня Багатянської ЗОШ Гєнова Олександра; «Дві правди про голод 1946-1947 років» (за матеріалами Суворовської районної газети «Сталінець») учениць Суворовської ЗОШ Потапової Аліни та Смокової Ганни; «Третій голодомор в Україні – всенародна пам'ять (Спогади свідків 1946-1947 років)» учениці Першотравневської ЗОШ Жиденко Ганни.

Голодне лихоліття, що випало на долю українського народу найболючіше вразило дітей. Вони були найменш захищені, не брали участі в колгоспному виробництві, а відтак не одержували рятівних 100-300 грамів хліба на працюючого. Діти гинули з різних причин: від опухання та хвороб, ставали жертвами канібалізму, переважно помирали від голоду. Дитяча смертність засвідчує катастрофічні наслідки для українського народу, що позначилися на сучасній демографічній ситуації в Україні. І те, що в наш буремний час саме сучасні діти відчувають інтерес до цієї проблеми, намагаються відновити втрачену інформацію, є дуже важливим і викликає повагу.

За записами актів громадянського стану про смерть, кількість осіб, померлих у 1946-1947 роках, складає 2125 (табл. 1) **[1, с. 101]**. Робота зі встановлення загиблих від голоду 1946-1947 р. триває. В Ізмаїльському районі місць масових поховань жертв голодомору не виявлено. У випадках загибелі від голодної смерті в населених пунктах району померлих ховали в окремих могилах. У свідченнях опитаних, з якими спілкувались учні, має місце інформація про смерть їх рідних, але вона ніде не зафіксована. Це є доказом того, що справжня кількість померлих в ті трагічні роки є більшою.

Табл.1

	Села району	Кількість загиблих у 1946 р.	Кількість загиблих у 1947 р.	Всього
	Багате	21	311	332
	Броска	3	61	64
	Каланчак	11	86	97
	Кам’янка	29	173	202
	Комишівка	74	-	74
	Кирнички	15	38	53
	Кислиці	6	41	47
	Ларжанка	10	97	107
	Лощинівка	9	35	44
	Матроска	38	8	46
	Муравлівка	24	182	206
	Нова Некрасівка	10	90	100
	Нова Покрівка	57	-	57
	Озерне	75	100	175
	Першетравневе	21	45	66
	Саф’яни	5	54	59
	Стара Некрасівка	63	64	127
	Утконосівка	18	112	130
	селище Суворове	139	-	139
	Всього по району			2125

У своїх дослідженнях школярі використовують свідчення, так би мовити, з перших вуст, – тих, хто вижив під час голоду. Свідчення селяни не прикрашають, вони відповідають дійсності. Опитування свідків дає можливість прослідкувати та зробити висновки про причини смертей. Це дослідження зможе поповнити загальне усвідомлення про справжні причини цього лиха і дати можливість назвати його голодомором, бо протягом багатьох років радянська історіографія називала ці роки голодом, викликаним суто кліматичними умовами.

Сьогоднішньому поколінню необхідно розібратися в багатьох ганебних явищах нашої історії. Відновлення справедливості, точне знання історичних подій – важлива справа щодо патріотичного виховання молоді, тим більше, коли діти самі беруть активну участь з пошуку інформації. Особливо молоде покоління повинно знати правду про події голоду 1946-1947 років, адже треба проявляти глибоку повагу до всіх людей, котрі пережили цю страшну трагедію в історії українського народу. Це – моральний борг перед минулим і майбутніми поколіннями.

Можна сказати, що, збираючи цей матеріал, вивчаючи сторінки газет того часу, учні ледве доторкнулися малої частинки лихих подій у буремній історії

нашої країни. Школярам цікаво було те, що вони дізнавалися не про якісь невідомі країни й місця, а про історію рідного краю. Але залишилося ще багато нерозвіданого й нерозкритого. Дана трагедія показує, наскільки згубними можуть бути наслідки непродуманої державної політики. Вивчення голоду 1946-1947 рр., знання його причин і наслідків повинно служити пересторогою для нинішніх і прийдешніх поколінь із тим, щоб ніколи не допустити подібної трагедії в майбутньому.

Література:

1. Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років пам`ять народу. – Ізмаїльський район : Ізмаїльська міська типографія, 2009. – 216 с.

Lyudmila Kozhuharenko. Historical study on starvation 1946-1947 at schools of Ismail district.

In the article the urgency of the problem, defined purpose and objectives, geographical and chronological framework, clarified the role of schooling in the study of hunger, defined conclusions.

Key words: *hunger, demography, cannibalism, collectivization, farm, totalitarian control.*

КРИМСЬКІ ТАТАРИ В УМОВАХ ГОЛОДУ В КРИМУ: ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Григорій Кондратюк
докт. іст. наук, доцент,
(Сімферополь, Україна)

У листопаді 1920 року в Криму була встановлена радянська влада. У роки громадянської війни на території півострова діяв цілий ряд партій, побудованих на етнічній основі: кримськотатарська Міллі-Фірка, вірменська Дашнакцутюн, єврейські Поалей-Ціон і Цеїри-Ціон. У 1917 році працював кримськотатарський національний уряд Директорія. Радянська влада не могла ігнорувати етнічного фактора і мобілізації в житті півострова. Згідно з даними попереднього перепису населення, проведеного в Криму у квітні 1921 року, тут проживало 720 373 людини, з них городян – 327 086, сільських жителів – 393 287. Статистичні дані свідчать про те, що Крим був одним з найбільш урбанізованих регіонів РРФСР. За національністю в Криму у 1921 році проживали 371 017 росіян, 186 715 кримських татар, 49 404 євреї, 42 350 німців, 23 868 греків, 12 051 вірменин, 10 572 болгарина, 5 734 поляки, 5 564 караїми, 3 076 циган, 2 371 естонець, 1 413 чехів, 1 002 латиші й 4 200 представників інших національностей [1, с. 10-11]. Частка окремих національностей у загальній кількості населення становила: росіян – 51,5%, кримських татар – 25,9%, євреїв – 6,8%, німців – 5,8%, греків – 3,3%, вірмен – 1,6%, болгар – 1,4%, поляків – 0,8%, караїмів – 0,7% [2, с. 5]. Етнічна розмаїтість та участь у політичній діяльності періоду громадянської війни викликали увагу більшовиків до вирішення національного питання. Звільнення від національного гноблення, розв’язання найсуттєвіших проблем в аграрній та освітній сферах були оголошені пріоритетами діяльності партійних і

радянських органів. Національна політика в Кримській РСР дістала назву татаризації, у той час як в УРСР – українізації. Ідеологічний постулат стверджував, що кримські татари були в період царату найбільш гнобленим народом, відстали у своєму розвитку, тому необхідно задовольнити найсуттєвіші запити народу. 8 жовтня 1921 року ВЦВК затвердив положення «Про Кримську радянську Соціалістичну Республіку». Через десять днів було опубліковано постанову ВЦВК і РНК РРФСР про створення Кримської РСР. 10 листопада 1921 року на І Всекримському Установчому з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів було прийнято Конституцію автономії. У своїх основних положеннях ця конституція повторювала установки Конституції РРФСР 1918 року. За створення автономії було багато факторів, у тому числі зовнішньополітичний, економічний, але національний виступав як найважливіший. Створення автономної республіки мало зримо показати, що радянська влада ліквідує національне гноблення. У Конституції Кримської РСР державними мовами проголошувалися російська і кримськотатарська, декларувався намір проведення аграрної реформи з метою усунення обезземелювання кримських татар. Одним із найважливіших напрямів татаризації стало виділення квот в органах влади й управління для кримських татар, а також ширше застосування кримськотатарської мови у сфері суспільного й державного життя. Головою ЦВК Кримської РСР став Ю.П. Гавен, а головою РНК Сахіб Гарей Саїд-Галієв. Апарат управління утворили 13 народних комісаріатів і три управління.

Закінчення громадянської війни знаменувалось економічною розрухою на півострові. Суттєво скоротилася площа земель під зерновими культурами, що стало реакцією селян на політику продрозверстки. Село стало об'єктом безперервних реквізицій продовольства, коней з боку розквартированих військових частин. Фактор внутрішньої політики став одним з найважливіших у причинах голоду, що розгорнувся. Селяни були позбавлені стимулів економічної діяльності, не було ясних перспектив стосовно власності. Майже половина селян кримських татар була безземельною. Вони орендували землю, насамперед, на Південному березі Криму й у гірській частини півострова. В умовах націоналізації поміщицької землі, створення радгоспів можливості для оренди припинилися. Ця обставина стала додатковим фактором, що спричинив більш значний негативний вплив голоду саме на кримських татар. Територіально кримськотатарські села розташовувалися в передгірній та гірській частині півострова, наприклад, Бахчисарайський округ. А також на південнобережжі, від Севастополя до Судака. Населення кримськотатарських сіл займалося розведенням садів і виноградників, вирощуванням тютюну, а зернового господарства через особливості місцевості та клімату не було. Така структура і спеціалізація селянських господарств зробили їх особливо уразливими в умовах голоду. Суб'єктивний фактор виразився в тім, що більшовицька влада заборонила вільну торгівлю й у селян – кримських татар – практично не було можливості продати або обміняти свою продукцію (виноград, вино) на борошно й крупи. Та й сама пропорція обміну була вкрай невигідною.

Друга група причин голоду стала об'єктивною. Це природно-кліматичні умови, малосніжна зима й посуха. Катаклізми природи призвели до втрати посівів і до неврожаю. Однак поставлені перед селянами високі завдання продовольчої розверстки ніхто не скасував. Більше того, місцеві органи влади

надіслали до Москви явно завищені дані про очікуваний урожай, що і вплинуло на обсяги завдань, поставлених перед селянами.

Події розвивалися дуже швидко й незабаром представники органів влади у своїх звітах були змушені констатувати такі факти: «Через брак корму худоба в селах майже вся вирізана, є багато сіл, де залишилося всього по одній парі напівживих коней і по одній парі худих волів. Багато селищ у Бахчисарайському й Керченському районах зовсім порожні, жителі покидають майно або продають його за безцінь і пускаються пішки у пошуках хліба. На дорогах попадається багато трупів, особливо дітей і старих. ...у багатьох селах населення їсть навіть м'ясо падіжних тварин» [3, арк. 4 зв.]. Якщо на першому етапі ознаки голоду відчуло найбідніше міське населення, то незабаром голод охопив усю територію півострова: «Голод сильно прогресує і набирає загрозливих розмірів, охопивши усю територію Кримської Республіки. Більшою чи меншою мірою голодують у всіх округах, у всіх районах... Висловлюючись мовою цифр, можна сказати, що сила голоду в районах варіюється від 40% до 90% (у багатьох татарських селищах Біюк-Онларського району голодують від 75% до 90%)» [4].

Голод привів до деградації суспільства, моральної катастрофи для людей. Смерть стала повсякденним явищем, нікого не дивуючи і лякаючи. Органи управління змушені були констатувати страшні картини голодних смертей: «у місті Карасубазарі і його районі на вулицях й у будинках трупів померлих від голоду не прибирають по кілька днів, випадки людожерства стали звичайним явищем і були факти ловлі дітей і пропажі їх» [5, арк. 1]. Такі явища були зафіксовані не тільки в Карасубазарі, більшість жителів якого були кримські татари, але й в інших регіонах півострова, зокрема в Судацькому регіоні. Судак також був регіоном з абсолютною перевагою кримських татар. Архівний документ фіксує ситуацію в кримськотатарських селах на квітень 1922 року: «Населення Ельбузлів восени 1921 року складалося з 760 людей, тепер залишилося 400 людей, всі інші вмерли від голоду. Село Великий Таракташ. У жовтні 1921 року населення було понад 2 000 людей. З листопада 1921 року по 1 квітня 1922 вмерли від голоду більше 800 людей. Із січня 1922 року смертність доходить до 15 людей за день. Село Малий Таракташ. У жовтні 1921 року було 1 867 людей, до 1 квітня залишилося 1 152, умерли від голоду 715 людей... з них 299 дітей. Село Токлук. Умерли від голоду по 1 квітня 1922 року 256 людей – найбільша кількість умерла в березні ц/р... У Токлуку був раз випадок, коли вирили труп людини з могили, щоб з'їсти. У Козах восени 1921 року було 1 092 людини, по 1 квітня ц/р умерли від голоду 346 людей. Смертність особливо зросла в березні, з 12 березня по 1 квітня ц/р за 19 діб вмерли від голоду 1 025 людей. Зафіксовано 3 випадки людожерства» [6, арк. 28].

Потерпіли від голоду не тільки міські, але й сільські жителі. Сімферопольський Окрдопгол у лютому 1922 року констатував: «Допомога в селі подається занадто незначна, а голод в окрузі колосальний. За неповними даними голодуючих в окрузі дітей до 16 років – понад 26 000, а загальна кількість голодуючих в окрузі досягає 60 000 людей, причому на Підгородньо-Петровський і Карасубазарський район падає три чверті усієї кількості... Смертність в окрузі колосальна, перевищує 20-25 людей за день у кожному районі. Тільки в Карасубазарі з 15 січня по 20 лютого поховано понад 650 трупів. У Сімферополі кількість трупів з кожним днем збільшується, доходячи до 40 за день. У зв'язку з такою кількістю трупів перед Окрдопголом стоїть

питання про похорон цих трупів, які часто валяються по кілька днів неприбраними» [7, арк. 69 зв.]. Голод став однією із причин розвитку епідемічних захворювань. ЦВК Кримської РСР видав рішення про створення епідемічних загонів, які мали боротися із захворюваністю. Однак кількість ліжок у лікарнях скоротилася на порядок. Так, на своєму засіданні, що відбулося 26 березня 1922 року, Президія сімферопольського Окрдопголу ухвалила: «Відокремити здорових дітей від хворих, використавши з цією метою резерв ЦУКГ й НК Здоров'я. Робота має бути закінчена у дводенний термін. Виділюваних здорових дітей помістити в притулок Фабра... У першу чергу підлягають виділенню діти з колектора по Пушкінській вулиці» [8, арк. 24].

Від голоду потерпіла більшість кримськотатарських сіл. Цей факт було відзначено на VI обласній конференції РКП(б), яка відбувалась 13-16 березня 1922 року. У своїй доповіді секретар кримського обкому Ю.П. Гавен говорив: «Голод тут виявився в дуже різких формах, він не поступається перед голодом у Поволжі. Але він не так впадає в очі, як впадає голод у Поволжі. Це відбувається у зв'язку з деякими специфічними кримськими умовами, головним чином через національно-побутові особливості. Кримські татари так пов'язані зі своїм селом, що навіть голод не може вигнати їх звідти. І вони тихо вмирають у своїх селах... голод найтяжче позначився на татарському населенні... близько 70% усього числа голодуючих – татари» [9, арк. 197]. Цій думці можна довіряти. Ю.П. Гавен очолив ЦК Допгол, і, звичайно ж, мав повноту інформації про події, що відбувалися. На першому етапі люди намагалися допомогти собі самостійно. У селах були місцеві громади, заможніші односільчани надавали допомогу біднякам. Однак можливості самих людей були обмежені внаслідок неврожаю попередньої осені. Організувати надання допомоги намагалися й релігійні громади, незважаючи на складність власного становища. Так, у Сімферопольський Окрдопгол звернулися кримські татари, парафіяни Осфієвської мечеті, про допомогу в організації татарської їдальні. Президія Окрдопгола на своєму засіданні 31 січня 1922 року ухвалила: «Визнати за бажане організацію взаємодопомоги серед татар, надавати їм усіляке сприяння перед різними органами влади й установами» [10, арк. 8]. Організована допомога з боку держави почала надходити з початку весни 1922 року, на цей час кількість померлих була вже величезна. Документи фіксують, що кількість продовольчих пайків, які видавалися, була недостатньою. У селі Сюзортан, Бахчисарайського району «голод почався з осені, але посилився із січня. З'їли усіх собак і котів. Смертність від голоду дуже значна, особливо серед дорослих, тиф теж лютує» [11, арк. 119]. В умовах катастрофи голоду припинили працювати школи, громадські установи, у багатьох випадках людей було покинуто напризволяще. Так, «Кокозький райвиконком налічує 11 сільвиконкомів, що включають у себе 18 сіл. Голод у районі почався із грудня. З 19 000 населення в районі загинуло 3000 людей. До березня (1922 року – Авт.) ніякої організації допомоги голодуючим не було» [12, арк. 119].

Інерцію влади було подолано тільки на початку 1922 року, коли стали зрозумілі масштаби лиха. У січні 1922 року Рада Народних Комісарів Кримської РСР почала терміново з'ясовувати нові дані про врожай «через те, у центр було подано неправильні цифрові обчислення про врожай у Криму» [13, арк. 46]. Кримський уряд почав формувати склад делегації для поїздки у Стамбул з метою закупівлі зерна. Для делегації було поставлено також завдання

установити торговельно-економічні відносини з болгарськими фірмами для закупівлі продовольства. У складі делегації були такі представники кримськотатарської інтелігенції, як Асан Сабрі Айвазов. Діяльність делегації була проаналізована на об'єднаному засіданні Президій ЦВК, РНК Кримської РСР і ЦК Допомоги голодуючим, що відбулося 13 жовтня 1922 року. А.С. Айвазов виступив із доповіддю про роботу кримського представництва в Туреччині. Було відзначено важливість переказування пожертвувань грошовими сумами [14, арк. 75 зв.].

По допомогу зверталися до співвітчизників за кордоном не тільки кримські татари, але й євреї і німці. 28 січня 1922 року до РНК Кримської РСР звернулись Уповноважений Сімферопольської єврейської громади рабин Г. Кречмер і колишній голова Товариства допомоги бідним євреям Сімферополя М. Ейдлін. У зверненні обігу вони зазначали: «Становище єврейської маси жахливе. Ледь перебиваючись за нормальних умов, вона при неймовірному подорожчанні продовольчих продуктів, особливо хліба, почала зовсім голодувати» [15, арк. 2]. Автори листа вказують, що хочуть відправити кількох делегатів до Константинополя, звернутися також до громад Старого й Нового Світу для одержання продовольчої допомоги.

Однак приймаються і явно нездійсненні рішення в умовах колапсу економіки. Так, на користь голодуючих було запроваджено нові податки і збори. Але практично голодувало все населення й можливостей одержати таким чином кошти не існувало. Більш життєздатними були такі рішення. РНК Кримської РСР ініціювало питання про скасування в Криму продовольчого податку на всі види продовольчих товарів. Уряд Криму підтвердив постанову Народного комісаріату землеробства про зняття заборони на реалізацію кримської продукції на території РРФСР. Мова йшла про те, щоб активізувати продаж вина і на виручені кошти закупити борошно. Активно почала роботу спеціально створена структура – Центральна Комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол). Ця структура організовувала спеціальні їдальні для голодуючих у містах, колектори для дітей. Центральна комісія допомоги голодуючим організовувала громадські роботи, щоб допомогти безробітним, оплачуючи харчуванням їхню працю. Так, Євпаторійський Окружний Допгол «у першу чергу намічає виконати роботи щодо ремонту тротуарів, шосейних доріг, а також каналізації та водопроводів» [16, арк. 56].

Одним із пріоритетів у роботі центрального й окружних Допголів стало надання продовольчої та медичної допомоги дітям. Особливо негайної допомоги потребували сироти. У своєму звіті ЦК Допголу Криму була змушена констатувати, що «голодні, безпритульні та хворі діти по кілька десятків за день прибувають у дитячі будинки й місцеві відділи Наркомосвіти; відкриті Комдопголом харчувальні пункти й дитячі осередки переповнені ними... продовольчих ресурсів недостатньо, щоб нагодувати хоча б одним обідом половину дітей у харчувальних пунктах і дитячих осередках. Установлену норму дитячого пайка доводиться ділити на двох і навіть на трьох дітей, щоб не залишити більшість із них без краплі їжі» [17, арк. 4]. Для них створювали колектори. Але й у них смерть не відступала. Дитячі притулки були в 1922 році обстежені комісією Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції. У своєму звіті комісія так описує побачене: «Колектор на Пушкінській вулиці. Вхід із двору веде у сінці, покриті брудними калюжами... Звідси двері ведуть у

відділення для слабких і хворих, де виявлено на топчані під брудним ганчір'ям 2 дитячих трупи, що лежали поряд із живими дітьми, – померли вони сьогодні вранці від виснаження. Усіх дітей 402. Розміщені вони дуже тісно, покотом. Із захворювань тут переважають тиф, скарлатина, кір... Персонал працює в страхітливих умовах, як вони кажуть, за півфунта хліба... Всі оглянуті установи являють невимовну, тяжку картину одного суцільного жаху» [18, арк. 25]. Дитячі будинки створювалися й за етнічним критерієм. У Сімферополі по вулиці Дворянській було створено кримськотатарський дитячий будинок ім. Рефатова. В умовах високої смертності багато дітей залишалися сиротами, і цей захід був дуже необхідний. Президія Сімферопольського Окрдопголу на засіданні 9 квітня 1922 року прийняла рішення про виділення п'яти мільйонів рублів на його дообладнання [19, арк. 30].

Отже, голод став наслідком комплексу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Політика продрозверстки, реквізиції, нищення селян є центральною причиною голоду в Криму 1921-1922 років. Жорстоке вилучення продовольчих ресурсів із кримського села прирекло селян на голод. Досить довго центральна влада не визнавала Крим голодуючим регіоном, і цей факт мав трагічні наслідки. Більшовики голод використали як привід для розправи із церквою. На першому етапі, з листопада 1921 по квітень 1922 року, допомога голодуючим була зовсім недостатньою й погано організованою. Голод поставив кримськотатарський народ фактично на грань гуманітарної катастрофи. Загибель дітей поставила під сумнів саме майбутнє народу. Тому не дивно, що тематика голоду найшла відображення в кримськотатарській художній літературі. До теми голоду зверталися такі класики кримськотатарської літератури та драматургії, як Асан Сабрі Айвазов, Умер Іпчі, Аблякім Ільмій. У 1926 році Аблякім Ільмій опублікував оповідання «Воспоминания о голоде. Из дневника Сюндюс». Оповідання побудовано від імені дівчинки Сюндюс, яка стала сиротою під час голоду і її життя було врятоване в дитячому будинку в Севастополі. Дитина стає свідком страшних епізодів голоду в Севастополі: «Уже Акъяр. Я стою в переулке ожидаю Куддуса. И вижу, из татарского клуба выезжает грузовик, доверху нагруженный мёртвыми телами татарчат. …перед глазами высохшие тела бедняжек, тоненькие ручки и ножки, обтянутые синюшной кожей, высохшие светлые и тёмные головки, висящие на тоненьких шеях, которые от каждого движения автомобиля подпрыгивают и бьются друг о дружку!» [20, с. 41-42]. Трагізмом сповнене оповідання Асана Сабрі Айвазова «Мамочка, где ты?! Приди!...», опубліковане в 1927 році. Тематика людських взаємовідносин проаналізована в оповіданні Умера Іпчі «Базар в лужах». Автор звертає увагу читачів на необхідність збереження людської гідності та душевної теплоти.

У рамках кожної етнічної групи створювалися організації, допомога яких будувалася за національним критерієм. Кримські татари отримали допомогу з Туреччини, від діаспори, котра проживала у цій країні. Голод загальмував здійснення комплексу заходів татаризації, що потребували матеріальних ресурсів. Боротьба з голодом витіснила інші тенденції у внутрішній політиці.

Література:

1. Предварительные итоги переписи Крыма. – Симферополь, 1922.
2. Статистико-экономический атлас Крыма. – Симферополь, 1922.

3. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. Р-709, оп. 1, спр. 135, арк. 4зв.
4. Там само.
5. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 202, арк. 1.
6. Державний архів Російської Федерації, ф. Р-1318, оп. 13, спр. 4, арк. 28.
7. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 168, арк. 69 зв.
8. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 96, арк. 24.
9. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 115, арк. 197.
10. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 8.
11. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 168, арк. 119.
12. Там само.
13. Там само, арк. 46.
14. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 113, арк. 75 зв.
15. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 96, арк. 2.
16. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 168, арк. 56.
17. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 135, арк. 4.
18. ДААРК, ф. Р-460, оп. 1, спр. 30, арк. 25.
19. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 30.
20. Воспоминания о голоде. Произведения А. Ильмия, А. Айвазова, У. Ипчи. / Перевод с крымскотатарского: В. Басыров, Э. Велиева. Предисловие и сотавление А. Велиева. – Симферополь : Доля, 2007. – 112 с.

Gregory Kondratiuk. Crimean Tatars in Crimea starvation in 1921-1922, ethno-regional context

This article explores the causes of starvation in the Crimea in a defined period. The process of starvation as a result of the complex of objective and subjective factors is analyzed.

Key words: *starvation, ethnic and regional context, ethnic group.*

УКРАЇНА 1946-1947 РОКІВ У РОМАНІ «ПРИБУТНІ ЛЮДИ» ВАСИЛЯ ЗАХАРЧЕНКА

Тетяна Конончук
канд. філол. н., доцент
Академія адвокатури України
(Київ, Україна)

Визначальною рисою творчого доробку Василя Захарченка, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка та Андрія Малишка, є відображення через долю простої людини української дійсності з усіма її найболючішими, найдраматичнішими сторінками. Про що б не писав цей письменник, його слово перейняте авторським болем за народну долю. Небагатослівний у житті, він багато й містко говорить своєю ваговитою прозою, захоплюючи широкий аспект дійсності, вдаючись до різних прийомів відображення великого контексту подій – у діахронному аспекті, з широкою географією подій.

Не є винятком і роман «Прибутні люди», за який письменника було відзначено найпрестижнішою та найшанованішою в Україні премією. Можливо,

саме в цьому романі позиція автора виявилася найпереконливіше, хоча він такий же переконаний правдолюб і в публіцистиці, за що й отримував не раз від своїх «землячків». Але слово його сказане неложними устами, і воно перегукується зі свідченнями, спогадами сучасників, очевидців багатьох подій, про які пише письменник і в прозі, й у публіцистиці. Тому із часом воно ще яскравіше засяє правдивими гранями до читача.

У романі «Прибутні люди» йдеться про одну з найдраматичніших сторінок в українській історії ХХ ст., що переживав наш народ у 1946-1947 рр., про третій голод, який, за висновками вчених-істориків, був спричинений політикою влади. До Василя Захарченка спеціально цієї теми в літературі ще не порушував ніхто. Хоча фрагментарні згадки про тяжке лихоліття були в літературі, котра творилася вже в роки української незалежності. Василь Захарченко дає широку картину тогочасних реалій, що дозволяє великожанрове епічне полотно роману. Поштовхів до звертання до такої теми могло бути декілька. Один із них міг навіть бути й такий, що про перший голод (1921-1923 рр.) є вже художня література (поезія, драматургія, фрагментарно проза), про другий голод (1932-1933 рр.) – такі визначні романи, як «Марія» Уласа Самчука, «Жовтий князь» Василя Барки, інші твори, написані й видрукувані вже в незалежній Україні, а лихоліття 1946-1947 рр. – голодне, холодне – ще не було осмислене художньою літературою. Василь Захарченко підняв цю тему, причому масштабно, багатоаспектно.

Уже після опублікування роману 1994 р. і відзначення його Шевченківською премією 1995 р. видавництво М. П. Коць (Київ – Нью-Йорк, 1996) видрукувало збірник документів і матеріалів: Голод в Україні: 1946-1947, де серед численних листів, звітів, офіційних таємних зведень є й такі, що фіксують факти канібалізму і в третій голод тоталітарної доби.

Сам же письменник пояснює в передньому слові до роману, що поштовхом до написання цього твору стала його зустріч 1989 р. зі слюсарем із Черкас, активістом Народного Руху України Василем Порохницьким, який пережив голод 1947 р., сам брався написати про нього, але не зміг, а до кого не звертався з письменників, ті й слухати не хотіли. «А про таке не можна мовчати. Не маємо права», – казав Порохницький [3, с. 25]. Окрім цієї зустрічі у Василя Захарченка були його зустрічі й бесіди з іншими людьми, пригадувалося пережите, переболіле самим автором. Усе це й склало життєву основу роману. Пригадаймо, як писався роман Василя Барки, про що він каже у слові від автора в першому виданні книги в Україні 1991 р.: «Для сюжету в романі «Жовтий князь» основа складалася з постійно збираних подробиць протягом четвертини віку: від самого лихоліття і до початку оформлення тексту – в 1958 році. Головна частина в змісті набагато зложилася з особистих вражень....» [1, с. 25].

Отже, реальні події кінця 40-х років у Василя Захарченка стали предметом художньої трансформації дійсності засобами художнього слова. Дійсність склала контекст твору, в якому поєдналися мотиви буття персонажів у багатогранну картину, в котрій домінують мотиви, спрямовані на пошуки шляхів виживання в умовах голоду.

Як і в свідченнях про попередні два голоди чи в художній літературі про ті часи, так і в романі Василя Захарченка про післявоєнний час простежується послідовне введення політичною системою українського хлібороба в голод, переживання ним голоду, відображення трагічної селянської дійсності, коли

звичайним явищем стала нагла передчасна голодна смерть у хліборобській родині.

В центрі роману мотив роду, віками вироблена мораль. Традиційно українська сільська родина міцна, працелюбна. В романі, як і в дійсності тих літ, вона руйнується під дією чинників, спрямованих на знищення серцевини нації – її морально здорової сім'ї. Цю серцевину руйнує новоявлена мораль, яку серед українства уособлюють далеко не кращі її представники. Події та їх художнє осмислення в контексті спогадів, документів виявляють глибокий реалізм, правдиві авторські підходи до відображення дійсності. Родина руйнується морально й фізично: заарештовані та ув'язнені члени родин; щодо кожної із селянських родин державою виставляються різні види сплат, після виконання яких вижити неможливо – подоходне, самообкладання, державна примусово-добровільна позика. Оцінку державної політики виявляють в афористичних формулах-узагальненнях селяни: держава «хоче на наших подачках розбагатіти» [3, с. 55], «на наших черствих сухарях в рай в'їхати» [3, с. 55].

Становище голодної людини – одна з найчастіших картин, що з'являються в художньому тексті роману. Наприклад: «Як лягла ж понад Россю зима, був у них (родини Петрівни. – Т. К.) ще хліб, але так тонко, що справді хоч підмішуй у діжу снігу. Малі сідали за стіл голодні, а вставали ще голодніші...» [3, с. 67].

Одним із типових епізодів, де виявляється методика руйнації християнської моралі, є епізод, пов'язаний із Великодньою ніччю, коли християни очікують таїнства воскресіння Господнього. Тут і Василько з дідом та бабою. Але тут же і вчитель Микола Костьович з учнем Гарасютою, який «приставляє» вчителеві все про своїх однокласників. Учитель і Гарасюта вистежують, хто з учнів прийшов до церкви. Прихід до церкви висміюється наступного дня привселюдно, при всій шкільній громаді в стінгазеті карикатурними малюнками, вичитуванням моралі на шкільній лінійці, погрозами вчителя вигнати переростків, старшокласників зі школи на Донбас, на шахти, яких бояться у селі.

Серед домінуючих мотивів роману – пошуки хліба, а загалом чогось їстівного. Цей мотив закладений метафорично вже в самій назві твору. Рятуючись від голодної смерті, селяни з Центральної й Східної України йдуть рятуватися в Західну Україну, де хоч і важкі післявоєнні роки переживають селяни, але вони ще господарі на своїй землі, вони ще не колгоспні, й у них ще можна щось напитати, західняки ще мають чим поділитися й співчутливо діляться зі своїми братами-українцями. А їх, східняків, дуже багато прибуває в Галичину, вони – як та прибутня весняна вода в розлитих ріках, якої багато і яку не можна ніякими силами вгамувати. Ця паралель яскраво виникне в уяві читача, чого й прагнув автор, пізніше, коли вже прибутні води на Росі й Росавиці вгамуються, а люди з Канівщини, як та повінь, надійдуть у західні області, тікаючи з голодних колгоспів. І це буде найпереконливіша агітація проти колгоспів, які тут, у Галичині, навесні 1947 року радянська влада почне під пістолетами організовувати.

Творячи художній світ Галичини цього часу, автор ввів мотиви, що переконливо зображені в інших художніх творах про колективізацію напередодні другого голоду та які постають у народних свідченнях, поетичному фольклорі про 1932-1933 роки. Доля приводить персонажів Василя Захарченка в Галичину, і перед ними постають подібні до відомих читачеві з документів,

художніх джерел картини подій у Центральній та Східній Україні в кінці 20-х – на початку 30-х років, хоча в романі Василя Захарченка йдеться про весну 1947 року: арешти хазяйновитих господарів, вибирання з їхніх господарств реманенту, худоби, всього їстівного – тобто виконання так званих планів до дворів; наступний етап – під примусом «добровільне» записування дрібніших господарств до колгоспів і так само з вибиранням із дворів усього їстівного. Незалежницька позиція господаря тут виявляється через несприйняття ним радянської і будь-якої окупаційної влади участю в Українській Повстанській Армії; на посилення незалежницьких переконань західняків великий вплив мало переживання голоду в Центральній та Східній Україні в 1932-1933 рр.

Мотив прибутніх людей виникає в романі не лише у зв'язку з пошуками їстівного хліборобами з центру України в Галичині, але й тоді, коли колишні господарі Галичини, ставши колгоспниками, також не можуть прожити в новій господарській системі й вимушені самі ставати прибутніми людьми, шукаючи заробітку вже на півдні України.

Письменник показує, як на долю людини впливають обставини, що об'єктивно виникають у контексті реалій. Обставини звучать узагальнено, а долі набувають узагальнено-символічного значення. Важко прижитися при всій прихильності галичан Василькові Петрівному в чужих людей, так само, як і пізніше буде важко прижитися Ярославі, що прибуде з Галичини після утворення там колгоспів, на Херсонщині. Образ дівчини-галичанки на південних теренах України, як і Василька Петрівного в Галичині, набуває символу пагінця, відірваного від материнського дерева. Василь у Галичині виживає, Ярослава ж пізніше помирає на Херсонщині. Такий фінал в її долі символічно гіперболізований. Можливо, він не настільки типовий, але надзвичайно показовий і звучить як пересторога.

Автор веде своїх персонажів жорстокими обставинами життя, розкриває широку географію дійсності. І в контексті її екстремалій показує, як може виявляти себе людина, аби вижити. Таким чином виникає мотив поведінки в умовах виживання. Цей мотив виникає раз у раз упродовж усього роману: і в зв'язку з головними образами, і з епізодичними персонажами, і в Голосіївці на Канівщині, і в дорозі на Галичину, й у Галичині – як спочатку поводяться прибутні в Галичину люди і як потім галичани, набуваючи статусу колгоспників, самі пізнають проблеми нестатків аж до проблеми виживання, в тому числі й пошуків заробітків уже на Херсонщині.

Мотив поведінки персонажів під час пошуків їжі з метою виживання, мотив моралі за цих обставин виявляє себе як домінуючий у романі. Через нього іде пізнання читачем міцного духовного кореня і вже зруйнованого. Одні з персонажів, як-от Василько, його мати, самі не маючи чим хоч перекусити, все-таки діляться з такими ж нещасними. Інших голод штовхає до обкрадання тих, хто наміняв щось у Західній Україні, ще деякі вдаються до вбивства земляків, родичів, аби в них відібрати наміняне. Мотив поведінки в екстремальних умовах виживання в художньому світі роману Василя Захарченка підтверджується типовими виявами поведінки в контексті дійсності усіх трьох підрадянських голодів, засвідчених очевидцями.

Фольклорні мотиви увиразнюють явище контамінації фольклорних жанрів та авторської прози. У контексті реалій кінця 40-х років XX ст. персонажі згадують пережите, звертаються до анекдотів про колективізацію, прислів'їв, які

або побутували в 30-ті роки, або витворені письменником за аналогією. Побутування зразків, подібних до наведених у романі, виявляємо у видрукуваних фольклорних збірниках, а також серед зібраних під час польових записів автором цієї статті. Типовим анекдотом є введений Василем Захарченком анекдот про бугая, який не хотів зійти з дороги перед Труменом, Черчіллем та Сталіним. І лише коли Сталін сказав йому, що, як не зійде, – забере в колгосп, – той задер хвоста й утік.

Спостерігаємо введення фольклорних мотивів у формі прислів'їв, де з гумором оповідається, що саме їли під час третього голоду. Цей сміх виявляє себе як своєрідна функція духовного захисту нації в екстремальних умовах виживання, що зафіксовано особливо виразно у фольклорі, який творився з упровадженням колективізації в Центральній Україні – 1929-го, 1930-го, 1931-го років.

У романі «Прибутні люди» цей гумор виконує таку ж саму функцію: це сміх крізь сльози, але водночас це й духовний захист конкретної людини та нації в цілому. Наприклад, весна 1946 р. в Голосіївці на Канівщині, селяни осмислюють своє становище, діляться досвідом, виробленим такої лихої години. Чого тільки не придумували вони, щоб вижити. «Чого тільки в той хліб не мішали – і висівки, і картоплю, і горох, і кукурудзу, і липу товчемо, і того ж уволю не вистачає.

– Ціле життя, і, вважайте, їмо той хліб пополам із слізьми.

– М-да! Хіба ж не питає з того світу Ленін, значить, нашого цього, рябого: «Йосипе, що то там у тебе гупа, грім чи ступа?» А цей йому й відказує: «А хіба тобі чуть?» Той з того світу: «Та чуть». А рябий, значить, і каже: «Та то наші колгоспники липу товчуть» [3, с. 50].

Кілька разів виникає мотив війни в ретроспекціях, у монологах, розкриваючи довоєнне життя селян та їхні мрії на дорогах війни про майбутнє життя. Як-от, наприклад, в одному з діалогів: «Така думка була: відвоюємось, розтрощимо німця й заживемо по-людськи, без колгоспів. В окопах про це перед кожним наступом балачка заходила. І командири обнадіювали» [3, с. 49].

Роман виявляє такий типовий мотив, як так звані «вороги народу», ставлення до «ворогів народу». Родина Петрівних, що має аж шестеро дітей, позбавлена свого годувальника, сільського теслі, ще 1940 р.: його заарештовано й відправлено в невідомі світи без права переписки як ворога народу. З ним ми не зустрічаємося в романі, але він присутній постійно у спогадах родичів, тих людей, які шанують його як порядну людину, він присутній тими наслідками, що доводиться відчувати родині, над котрою постійно висить тавро сім'ї ворога народу.

В романі виникає мотив поведінки персонажів щодо родини ворога народу: з боку одних – у формі співчуття й розуміння, з боку інших – у формі тиску, зневаги, упередженості. Вчитель не злюбив дітей Петрівних, і мати робить висновок, що звучить символічно-узагальнююче: «Може, того, що вас багато після батька зосталось?» [3, с. 32].

У контексті реалій буття драматично виявляє себе мотив вартісності простої, звичайної людини. Так, маловартісною для влади постає чи не кожна людина з хліборобів Голосіївки. У зв'язку з розкриттям цього мотиву ще більшої виразності набуває епізод, коли повінь нищить усе на своєму шляху, а з крижини в холодну воду, як у безвість, падає заєць – також як символ. І вже потім цей

символ виповниться вщерть філософією символіки, коли читач пройде разом з Васильком Петрівним його дорогами. Паралель образу беззахисного зайця – з невідомістю долі (втонув чи ні?), хоч старші точно знають: загинув – з образом Василя неминуча. Хлопця, як і зайця, поглинає повінь, але повінь життя, по вінця переповнена драматичними подіями, колізіями, переживаннями.

В романі спостерігаємо звертання до легендних мотивів із метафізичним підтекстом. Ці мотиви мають узагальнююче-символічне значення, містять у собі висновки, до яких приходять персонажі на основі особистих вражень, життєвого досвіду. Як і в традиції багатьох літератур, а найперше з книги книг – Святого письма, таку життєву мудрість приносять люди найстарші – мудреці від природи й од віку. В романі такими мудрецями постають ліплявські діди, що приходять у Голосіївку на ярмарок і яких Васильків дід назвав апостолами-євангелістами Марком, Лукою та Матвієм. В уста одного з дідів автор вкладає історію про антихриста та двох звірюк, що одна за одною буде владарювати на землі. Алегорія образів прочитується легко, як і у фольклорі, бо, власне, й твориться за фольклорною традицією. Висновки легенди знаходять підтвердження на сторінках роману і в долі України тієї пори. «І виконуватиме ця звірюка всю владу першої, хоч та вже й мертва. І дано буде їй таке право, значить, щоб усі люди, хто не поклониться образові першої звірини, убиті були» [3, с. 47].

Васильків батько ув'язнений, про багатьох репресованих згадується в романі, а одна формула про мислячих, незручних людей навіть повторюється: «... давно, брат, сказано, та тільки ще ніде не записано: дуже мудрі в тюрмі сидять, сильні в землі лежать, а дурні сіють гречку та гречаники їдять» [3, с. 50].

Автор не йде проти життєвої правди. Літо 1946 року було дуже засушливе, і мотив засухи виникає в контексті оповіді неодноразово. Наприклад: «А літо було без дощів, сухе, як горох, під обід робилось так варко, що коли виходиш із лісу або з хати надвір, то наче опинишся перед одчиненою духовкою» [3, с. 63]. Або: «Та цього проклятого літа небо день крізь день було порожнє від ранку до вечора і таке вже поблідле, розпечене, що й на нього боляче було дивитись, як на сонце» [3, с. 63]. І навіть при такій засусі мала бути виконана перша заповідь влади – здати хліб державі. Письменник підкреслює, що зібране збіжжя забирають зразу в заготзерно, не лишають і на посів, як було і влітку та восени 1932 року, після чого почався страшний голод. З уст хліборобів дізнаємося, що «уповномочені стримлять по одному на бригаду» [3, с. 63], що, очевидно, може повторитися 33-ій рік.

Часом виникає мотив оцінки дій начальства, як це спостерігаємо в діалозі селян. Дід Остап з Прохорівки каже: «Вони нам усе життя кучеряві дулі крутять, а ми терпимо» [3, с. 63].

Мотив пошуку «ворогів народу», боротьба з «ворогами народу» в Західній Україні відображена в художньому світі роману у зв'язку з боротьбою радянських органів з учасниками національно-визвольних змагань, з членами УПА. Лаконічно автор подає картини, що показують, як велося полювання за найздоровішими морально й національно представниками народу і в Галичині.

Саме перебування персонажів у Галичині, де ще навесні 1947 р., до створення колгоспів, спостерігається вищий рівень життя, як на Канівщині, звідки прийшов Василько Петрівний з братом та матір'ю, дозволяє письменникові розкрити мотив руйнації, а точніше деформації національної свідомості в серцевині України, там, де виріс геній народу і мав би сповна

своїми ідеями виконувати духовну функцію провідця нації. Але все зроблено, щоб він таким провідцем не був. У Галичині, що перебувала до Другої світової війни поза радянською системою, він таким ще залишався. І це засвідчує діалог Василька з сином людей, що дали йому прихисток, – Гільком. Коли Гілько, ймовірно учасник УПА, почувши, що Василько з Канівщини і що його село від Канева за п'ятнадцять кілометрів, запитав, чи той був у Каневі та хто такий Шевченко, то виявив, що Василь ніколи не був у Каневі, могили Шевченка не бачив, і хто він такий, точно й не знає: поет, а чийого народу, хтозна; був козаком Тарасом Бульбою, його спалили поляки [3, с. 96]. Так у художньому мікроепізоді створено макрокартину дійсності, реальний контекст, в якому під особливим наглядом була історична пам'ять, власне її витравлення, причому на рівні свідомості, яка лише формується.

Мотив-образ рідного краю, покинутого заради хліба, виникає в думках персонажів по дорозі в Галичину, і в самій Галичині, і потім, коли Василь Петрівний піде на заробітки в Херсонщину. Вдаючись до паралелізмів, протиставлення, письменник у народнопісенній традиції, у традиції кращих митців слова, як-от Уласа Самчука, Василя Барки, Тодося Осьмачки та інших, розкриває ситуацію голодування, голоду. Весна. Голод жене з села в далеку Западню (саме Западню – так кажуть персонажі В. Захарченка. – Т. К.) матір з дітьми. Вони оглядаються, їм відкриваються рідні гори, де на кожній стоїть «по двоє млинів, здійнявши в голодному воланні чорні крила. А під горами урозсип позастрягали між садками хати, сяяли в промитому повітрі білими стінами назустріч сонцю, що вже прорвалося з-за хмар. Рідна сторона, їхній рай, з якого їх живосилом виганяє лютий голод» [3, с. 73].

В іншому епізоді такий же драматичний образ рідного краю: «... красивий світ, а життя нема» [3, с. 88]. Або ще в діалозі: «Україна, козаче, це де найтяжче живеться народові...» [3, с. 91]. Коли в Галичині Василь розказує дівчинці-галичанці Славі про свій рідний край, в його мові з'являються контрастні образи-барви, які об'єктивно відбивають реалії життя: «Гори зелені, небо блакитне, а вітряки чорні. І нерухомі, як цвинтарні хрести, бо голод...» [4, с. 47].

Мотив колгоспу, колгоспного життя має в романі негативне значення. Сам спосіб існування хліборобів у голодні 1946-47 рр. є антирекламою колгоспної системи господарювання, надто явище людської повені, якою постає прихід східняків у Галичину. «Голодні східняки плавом пливли, затоплюючи всю Колодницю: були це старі й молоді, жінки з дітьми, чоловіки й парубки. І кожне: дай і дай. «А чого ж вас Сталінові колгоспи не годують?» – «Ой людоньки добрі! Не вибивайте нам очей тими колгоспами...» [4, с. 28]. Негатив у мотиві колгоспу посилюється при розкритті методів організації колгоспів – про це йдеться в ретроспективних картинах голоду 30-х років; методи організації колгоспної системи розкриваються також, коли мова йде про західноукраїнські землі післявоєнних літ.

Ось приклад хоча б одного з них: «А вдень колодчани побачили, що село оточене гарнізоном. На всіх згірках, по дорогах і стежках червоніли погони й петлиці, кололи зір чорні автомати» [4, с. 40]. Подальші картини «переконування» галичан у сільраді, «агітація» їх до колгоспів методами ув'язнення до холодної, закладання пальців у двері співзвучна з художніми картинами в прозі і свідченнями про колективізацію в Східній Україні напередодні другого голоду.

Художній світ роману через мотив безпаспортної людини в колгоспній системі показує безправність колгоспника, який, маючи бажання не бути поза колгоспом, а лише піти вчитися на механізатора, мусив залишатися в «рідному» колгоспі. На долі Василя Петрівного розкривається цей мотив і те, як цілеспрямована особистість шукає вихід із безвиході.

Багатоаспектно подається в романі мотив прагнення освіти. Хочуть учитися в школі діти Петрівних, але не завжди можуть через нестатки, хочуть учитися діти інших односельців; і їх усіх, багато з яких переростки, збирає під своїм дахом сільська школа. Коли Василь Петрівний потрапляє прохачем, наймачем у Галичину, то він розуміє, що йому там не до школи, аби лише шматок хліба заробить. Однак господарі, що взяли Василя до себе пастушком, а точніше – давши прихисток йому й харчі, думають, щоб усе-таки хлопець ходив до школи. Це прагнення освіти, яке є насущною потребою в цілому для України, виявляється узагальнюючою фразою, що засвідчує патріотизм, промовленою хазяйським сином Гільком. Про освіту для Василя він каже: «Тобі треба вчитися, козаче. Нам потрібні освічені козаки, а не темна маса. Україну врятує просвіта, розум» [4, с. 27].

Таким чином, аналіз провідних мотивів роману Василя Захарченка засвідчує, як художній текст розкриває дійсність, яку «старше покоління громадян України добре пам'ятає», але яку «радянська історіографія завжди оминала» [2, с. 6]. У романі «Прибутні люди» постав у високохудожньому слові трагічний контекст реалій у багатогранних аспектах мотивів, проблем людських доль, що дають узагальнюючу картину післявоєнного часу в Україні в діахронному й синхронному аспектах, де панорамно постає третій голод – 1946-1947 років.

Література:

1. Барка В. Від автора / Василь Барка // Барка В. Жовтий князь. – К. : Дніпро, 1991. – С. 23-26.

2. Голод в Україні : 1946-1947 : документи і матеріали. – К., Нью-Йорк : Вид-во М. Коць, 1996. – 376 с.

3. Захарченко В. Прибутні люди / Василь Захарченко // Вітчизна. – 1994. – № 1-2. – С. 25-99.

4. Захарченко В. Прибутні люди / Василь Захарченко // Вітчизна. – 1994. – № 3-4. – С. 25-107.

Kononchuk Tetiana. Ukraine of 1946-1947 in the novel «Coming people» by Vasyl Zakhachenko.

The article deals with the main motivesof thefamous Ukrainian writer Vasyl Zakhachenko's novel «Coming people» which was awarded in 1995 Taras Shevchenko State Premium of Ukraine. Analysis of the motivesshowsthe writer's diachronic and synchronic approachto thecreation of the complete artistic picture ofevents in Ukrainein 20-50 years of XX century. The main attention is devoted to analysis of the famine of 1946-47 years. These events are main in the novel.

Key words: *fictionpainter of the world, motive, famine, collectivefarm, fictionreality, Ukraine.*

ВИТОКИ ІДЕЇ ПЕРЕДШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна Лесіна
канд. пед. наук, доцент, докторант,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського»
(Ізмаїл, Україна)

Науковці, які досліджували освітянські проблеми у післявоєнний період української історії (О. О. Захаренко, Я. П. Ряппо, В. О. Сухомлинський, І. Т. Федоренко та ін.), дійшли згоди у питаннях витоків ідеї передшкільної освіти дітей в Україні, пов'язані із доробком у цьому плані К. Ушинського та С. Русової. Творчі ідеї цих педагогів-класиків обумовили неухильність процесу розбудови нового органічного і, водночас, автономного ланцюжка дошкільної та початкової освіти – передшкільної освіти. Остаточно оформлення передшкільної освіти як базової у формуванні в дошкільнят життєвих компетенцій відбулося, зокрема, через запровадження в Україні Програми розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». Ідея полягала у створенні своєрідної «життєвої опори» для усіх дітей п'ятирічного віку, їх залучення педагогом-дошкільником не до певної «порції інформації», а, спираючись, зокрема, на контекстний підхід, розглядати п'ятирічну дитину як суб'єкт розвитку, вихователя – як посередника між нею й освітнім середовищем, стимулюючи індивідуальне самовизначення, а результативність педагогічного процесу вбачати в площині «діалогу і співпраці» суб'єктів [3, с. 105].

Постає питання такого змісту: які саме ідеї попередників були оцінені фахівцями ІІ половини ХХ століття як наукове підґрунтя конструкту «передшкільна освіта»?

Перше. Необхідність та достатність, за обраним висловом послідовниці К. Ушинського – Є. Тихєєвої, «міцного внутрішнього і зовнішнього зв'язків» між дошкільним дитинством і початком систематичного шкільного навчання дитини, саме положення К. Ушинського про те, що у навчанні дитини «не слід поспішати, а йти далі не інакше як цілком опанувавши попереднє; опанувавши що-небудь, ніколи не залишати його без постійного застосування на практиці» є ключовим у його праці «Людина як предмет виховання». Саме ця думка творчо реалізована розробниками змістових і процесуальних складових передшкільної освіти в Україні [1, с. 62-69].

Друге. Оскільки саме на зламі ХХ і ХХІ століть людство оцінило самоцінність освіченої особистості, природний інтерес дослідників набув увесь спектр питань, пов'язаних із розбудовою національної системи дошкільної освіти. В цьому плані дослідниками повоєнної історії педагогіки високо оцінено внесок С. Ф. Русової.

Загальновизнано дослідниками, що педагогічна спадщина С. Ф. Русової є багатогранною. Натомість аналіз наукових доробків авторки (зокрема, праць «Нова школа соціального виховання», «Значення соціальної психології для виховання», «Дошкільне виховання») зумовив визнання її як основоположниці саме українського довкілля. Так, С. Русова виокремлює такі особистісні характеристики української дитини, як-от: «…занадто вразлива й часто-густо

ховається од інших своїми переживаннями»; потребує «повернення до себе повагою до своєї індивідуальності», що сприятиме вияву талановитої вдачі дитини й «озветься її глибока чуйність» [4, с. 187]. Вона стверджувала про унікальність світу дитинства, бо дитина – «це зовсім окремий духовний організм», а її настрої дуже мінливі, засоби до висловлювання їх ще дуже неясні» [5, с. 171-173]. До того ж С. Русова вбачає у дошкільнятах різноманітне утворення, бо «дітвора взагалі різноманітна, неначе левада, вкрита усякими квітками» [4, с. 40].

У педагогічній спадщині класиків ми не знаходимо термін «передшкільна освіта» як окремий ланцюжок системи освіти. Проте цікавою є позиція С. Русової щодо визнання етапом «первинного дитинства» період до 8 років. До речі, ця думка збігається із висновком психологів «первинного фактичного становлення особистості». Отож, дитина «у ці літа найбільше набирається вражень, і треба цим враженням дати лад, збудити усі здібності й викликати самостійну думку, щоб обробити усі враження, задовольнити потребу активності й виховувати добрі соціальні почуття» [4, с. 35] з тим, щоб дитині «усе людське було рідне».

Намагаючись привернути увагу до етапу «первинного дитинства» як базового етапу в становленні соціальних якостей дитини, С.Ф. Русова називає гру й мову провідними засобами: «в них – все соціальне життя дитини, це природна школа громадського виховання, релігії, мистецтва» [6, с. 62].

Третє. Вітчизняні дослідники проблематики українського довкілля (А. Богуш, Т. Поніманська, Т. Степанова та ін.), вивчаючи нюанси трансформації поняття «дошкільне виховання» в термін «дошкільна освіта» контекстним розглядали педагогічну спадщину К. Ушинського, якого вважають засновником «оригінальної вітчизняної дошкільної педагогіки»[1, с. 56], де чільне місце посідає формування соціального світу дитини. Попри наявність більш загострених проблем дошкільного дитинства у повоєнний період поточного століття (безпритульність, бездоглядність, криза соціальної інституції тощо), означений аспект не зникав з видноколу дослідників. Ними, зокрема, високо оцінено ідеї С. Ф. Русової, творча реалізація яких сприяла виробленню сучасного погляду на науковий статус понять «дошкільна зрілість», «соціальне здоров'я», «соціальна компетентність дошкільника» тощо.

У структурі соціального здоров'я С. Русова надає виключного значення у дошкільному дитинстві саме соціальному почуттю, визнаючи, що воно «розкривається без перерви, разом із суцільним розвитком дитини, із сприйманням нових вражень, нового знання, нових активних виступів; постійно їй доводиться підійматися до розуміння нових соціальних функцій» [6, с. 48].

Четверте. Аналіз історико-педагогічного доробку дослідників першої половини ХХ століття дозволяє по-новому оцінити позицію К. Ушинського відносно ролі вихователя у збагаченні соціального здоров'я дошкільнят. Як відомо, видатний педагог-класик називає вихователя дошкільного навчального закладу «садівницею», висуваючи високі вимоги як до особистості, так і до професійних якостей педагога-дошкільника. Розглядаючи педагогіку взагалі як мистецтво, творчо використовуючи ідеї та досвід у цьому плані Фрідріха Фребеля, К. Ушинський у «Звіті відрядженого за кордон» зауважує: «На щастя, педагогічні таланти не так рідкі, як інші, але для дитячої садівниці необхідний величезний педагогічний талант, який трапляється дуже рідко».

Розширюючи наукові уявлення про чинники соціального розвитку дитини в дошкільні роки, С. Русова осмислює як рівновеликий вплив і особистості вихователя, і соціуму: «Мало, щоб мати вихователів з відповідною підготовкою; треба, щоб усі громадяни зрозуміли велику вагу виховання й утворювали найкращі для цього умови» [4, с. 40].

П'яте. В контексті проблемного поля професійної підготовки майбутнього вихователя, здатного до компетентного проектування цілісного процесу розвитку дитини в умовах передшкільної освіти, особливої гостроти і значущості набувають і такі творчі ідеї В. Сухомлинського, конструктивність яких у теперішній час важко переоцінити:

• усвідомлення фахівцями (на рівні переконань) тієї істини, що дитинство – це «не підготовка до майбутнього життя», а «неповторне, яскраве, самобутнє життя»; від того, що увібрала в цей період дитина з навколишнього, «залежать її якості як особистості»; «кожну людську рису закладає природа, а відшліфовувати належить батькам, педагогам, суспільству», «… дитячі роки – той вік, який ми вважаємо віком безтурботної радості, гри, казки – джерела життєвого ідеалу. Від того, що відкрилося дитині в навколишньому світі в роки дитинства, що викликало її подив і захопило, що обурило й примусило плакати – не від образи, а від переживання за долю інших людей – від цього залежить, яким громадянином буде наш вихованець» [7, с. 220];

• природа дитини шести-семи років життя «робить її надзвичайно чутливою» до педагогічних впливів; йдеться, з одного боку, про особливу соціально-професійну місію вихователя у формуванні дошкільної зрілості – якості, змістове наукове тлумачення якої надано сучасними дослідниками [2, с. 22], а з іншого, про домінування конструктивно-організаційних функцій вихователя з-поміж інших (догляд за дітьми, гностично-дослідницької, діагностичної, консультативно-координальної);

• «немає в дитині нічого, що вимагає від педагога жорстокості», а, водночас, принципово важливо вмотивувати засвоєння дитиною «десяти заповідей», чого не можна їй робити. Отож, актуалізується нині слушне зауваження видатного педагога-класика стосовно наступного: «…діти, на яких часто кричать, втрачають здатність сприймати найтонші відтінки почуттів інших людей, і це особливо тривожить – вони втрачають чутливість до правди, справедливості»; йдеться про розширення суто науково-педагогічного сенсу гуманізму – основи особистісно-професійних якостей конкурентоздатного вихователя [7].

Відтак, ще й досі залишається актуальною така ідея видатних педагогів-класиків: дослідництво дитини – запорука педагогічного успіху вихователя.

Отже, ідея організації передшкільної освіти має своїм підґрунтям педагогічні надбання дослідників, які творчо осмислені в період післявоєнної української історії, а оформлені, зокрема, у доробку К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського та інших педагогів-класиків. Сьогодні, завдячуючи систематизації наукових уявлень науковців, зокрема про роль вихователя дошкільного навчального закладу в формуванні старшого дошкільника як суб'єкта соціальної дії, видається за можливе спрямувати процес професійної підготовки у цьому плані майбутніх вихователів у логіці підсистеми «бакалавр-магістр».

Література:

1. Богуш А. Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського у вимірі сучасності / А. Богуш, В. Пікінер. – К. : Видавничий дім «Слово», 2017. – 314 с.

2. Богуш А. Перші кроки грамоти: передшкільний вік / А. Богуш, Н. Маліновська. – Вид. 2 . – К. : Слово, 2014. – 424 с.

3. Ковшар О. В. Теоретико-методичні засади передшкільної освіти: монографія. – Кривий Ріг : Видавець Р. Козлов, 2015. – 244 с.

4. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К. : Освіта, 1996. – С. 185-202.

5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – кн. 1 ⁄ за ред. Є. І. Коваленко; упор. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.

6. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – кн. 2 ⁄ за ред. Є. І. Коваленко; упор. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.

7. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 3. – К : Ред. Школа, 1977.

Tetyana Lesina. Origins of preschool education idea in the postwar period of national history XX century.

The article presents the main ideas of pedagogues of postwar period (S. Rusova, V. Sukhomlinsky, K. Ushinsky) on the content and value preschool education in Ukraine, analyzes the role of educator in enriching social health of preschool children.

Key words: *preschool education,senior preschooler, social skills, preschooler's social health, preschool social competence.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ ОСОБИСТОСТІ

Інна Мазоха
канд. психол. н., доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Психічне здоров'я військовослужбовців, що беруть участь у локальних війнах, відноситься до числа актуальних проблем сучасної психології та психіатрії. Медико-соціальні наслідки бойової психічної травми, її клінічні та лікувально-реабілітаційні аспекти є предметом численних досліджень [1]. Незважаючи на підвищений інтерес учених до проблеми бойових посттравматичних стресових розладів (ПТСР), багато її аспектів залишаються невирішеними, а відомості, що містяться в спеціальній літературі, – несистематизованими й суперечливими.

Вперше психологічні зміни у людей, які пережили ту чи іншу екстремальну ситуацію, катастрофу глобального (війна, землетрус, повінь) або особистого плану, була описана Да Коста (Da Costa) у солдатів під час Громадянської війни в Америці (1871). Вони були названі «синдромом солдатського серця» [5, с. 224]. А більшість діагнозів позначалася як «ностальгія». Безперечно, психотравмуючі фактори впливають на особистість військовослужбовців, провокують можливі відхилення в психічному розвитку людини, призводять до дезадаптації як у суспільстві, так і в найближчому

оточенні. Проте такий прямий зв'язок із наслідками пережитого бойового стресу виявили тільки на початку XX століття завдяки дослідженням лікарів періоду Російсько-японської війни (1904-1905 рр.). Так, згідно зі спостереженнями Г.Є. Шумкова, такі психічні явища, як сновидіння про бойові епізоди, підвищена дратівливість, ослаблення волі, відчуття розбитості можуть спостерігатися через кілька місяців після виходу з бою. Війну як головну причину неврозів і психоневрозів у російських солдатів, які брали участь в Російсько-японській війні, аналізували в своїх роботах М. І. Аствацатуров (1912) та В. М. Бехтерєв (1915).

Соціально-психологічні проблеми людини на війні турбували вчених і під час світових воїн. Так, у ході Першої світової війни було встановлено переважання у солдатів розладів, обумовлених психічними реакціями на вибухи артилерії великого калібру, що носило назву «вибуховий» або «артилерійський» шок. У російської армії велика увага приділялася психічним наслідкам повітряних контузій. У дослідженнях сучасних авторів, присвячених психічним наслідкам Другої світової війни, основна увага приділяється наслідкам бойових травм і поранень (насамперед, головного мозку), виснаження, інфекційних захворювань та інших шкідливих впливів на нервову систему солдатів [3, с.18]. Схожу симптоматику, яка була описана при бойовій психічній травмі, виявили під час Другої світової війни у в'язнів нацистських концентраційних таборів більш ніж в 75 % випадків. Уже в той період такого роду розлади відносили до кола невротичних і близьких до них. У подальшому вже через 5-10 років після закінчення Другої світової війни у частини людей, що воювали, вперше виявлялися занепокоєння, сни з військовим змістом, агресивність, зниження настрою, складність у міжособистісних стосунках [2].

Окрім того, післявоєнні розлади спостерігалися не тільки в інвалідів війни, але й у людей, котрі пережили цей досвід, проте не отримали тілесних каліцтв. Психологічні проблеми людей, що повернулися до мирного життя після війни, не особливо хвилювали державу, оскільки необхідно було кидати максимальну кількість ресурсів на відновлення зруйнованої країни.

Взагалі, світові війни та локальні конфлікти XX століття дали багато прикладів негативного посттравматичного стресу (T. P. Pallmeyer, E. B. Blancherd , L. C.Kolb , 1986; D. W. Foy, E. M. Carroll, C. P. Donahoe 1987; B. J. Goderez 1987; J. A. Fairbank, R. A. Nickolson 1987). У ході та після закінчення бойових дій США у В'єтнамі американців вражала масова неадекватність поведінки ветеранів, що повернулися. Наслідки війни у В'єтнамі змусили адміністрацію США фінансувати дослідження посттравматичних стресових розладів (ПТСР). У номенклатуру хвороб був введений діагноз: «посттравматичний стресовий розлад». У нашій країні цей діагноз ставиться відповідно до Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду (МБК-10), там ПТСР скорочено описано в рубриці F 44.88 [Міжнародна класифікація хвороб (10-й перегляд), 1994.

Ряд авторів висловлюють точку зору, що участь у військових діях, тобто бойовий стрес, є специфічним. Це обумовлено пролонгованою дією психічної травми, комплексним впливом ряду патогенних факторів, таких як біологічний страх, смерть, поранення, біль, інвалідність, психоемоційний стрес, пов'язаний із загибеллю товаришів, необхідністю вбивати людей. Окрім того, до специфічних факторів бойової обстановки автори відносять дефіцит часу, прискорення темпу

дій, раптовість, новизну того, що відбувається, а також неминучість негараздів і поневірянь, таких як відсутність повноцінного сну, дефіцит води, харчування, особливості клімату [4].

Дослідження поведінки людини в надзвичайних ситуаціях показують, якщо звичайна людина в найбільш небезпечних ситуаціях природного лиха, техногенної катастрофи, війни, як правило, може діяти згідно з інстинктом самозбереження (втекти, сховатися, не діяти), то військовослужбовець у найнебезпечніші моменти бою змушений діяти наперекір інстинктам самозбереження, всупереч потребам власного організму, в ім'я надособистісних цілей та інтересів. Він зобов'язаний продовжувати виконання бойового завдання, долаючи опір своєї природи і вроджених регуляторів активності.

Мотивація бойової діяльності складна й суперечлива (Корф, 2000). В ній широкі соціальні мотиви представлені в згорнутому вигляді й не завжди усвідомлюються військовослужбовцями, що створює умови для розвитку гострих внутрішньоособистісних конфліктів. Щоб вижити, учасникам бойових дій необхідно перебудувати структуру своєї психіки, перевести її на «військовий режим» функціонування, самим потрібно адаптуватися до найбільш грізних стрес факторів. Із перших днів участі в бойових діях (а часто й до їх початку) у військовослужбовців запускаються механізми короткострокової та довгострокової адаптації, виробляються специфічні копінг-стратегії і навички повсякденного виживання. Звичка відкритої, простої поведінки призводить до атрофації механізмів психологічного захисту внаслідок їх бездіяльності. Повернути таку «психологічно оголену» людину в мирне життя без попередньої спеціальної підготовки – означає створити умови для її соціальної дезадаптації і навіть для розвитку психологічних розладів.

Дослідження бойового стресу показали, що бойові ПТСР більш різноманітні й часто бувають більш тривалими, ніж ПТСР мирного часу через накопичених у душі, в пам'яті багаторазово пережитих жахів війни, фізичного й психічного перенапруження, горя втрат соратників, співпереживання з пораненими. В ході бойових дій формується постійна тривожна настороженість, готовність до миттєвого агресивного відбиття ворога. При цьому знижується відчуття цінності людського життя і відповідальності за свою агресивність. Важливо й те, що військовослужбовців заздалегідь готують до боїв, їх психіка в боях налаштовується на прагнення вижити за всяку ціну.

Проте комплекс придбаних на війні адаптивних реакцій стає дезадаптивним за межами зони бойових дій. Слід підкреслити, що повернення непідготовленої до мирних умов життєдіяльності людини із закріпленими в психіці слідами війни може привести до повторної психотравматизації. Психічна травма, викликана непідготовленим зіткненням із незрозумілим і чужим мирним суспільством, може бути сильнішою, ніж бойова психічна травма.

Раніше (після Першої та Другої світових воїн) учасники бойових дій поверталися на батьківщину протягом багатьох тижнів і місяців, вони багато разів ділилися один з одним своїми спогадами, кожен із них багато разів виступав для товаришів терапевтом, консультантом, слухачем, який розуміє. В ході цих задушевних бесід спрацьовували психологічні механізми відреагування, когнітивно-смислової переробки травматичного досвіду в умовах дієвої емоційної підтримки, інтеграції цього досвіду в особистісну історію й актуальне буття комбатанта. Сьогоднішнє психологічно відреагуване повернення учасників бойових дій діє подібно до кесонної хвороби («скипання крові» в результаті швидкого підйому водолаза з глибини). Ветеран із «воєнізованою психікою», який опинився в мирному суспільстві, схожий на

чоловіка без шкіри (без знаменитого фрейдівського «захисного шару» особистості) й будь-який дотик до його особистості викликає біль і «кровотечу».

У вітчизняній психології сьогодні є підстави для розробки теоретичної бази соціально-психологічної реадаптації – спеціального організованого тривалого періоду психологічних заходів, що забезпечують перехід психіки учасників бойових дій, котрі почали мирне життя з військового на мирний режим функціонування, поступового, «щадного» включення їх у систему соціальних відносин мирного часу.

Таким чином, через велику кількість травмуючих подій останніх років у всьому світі, ймовірно, що число осіб, у яких буде діагностовано ПТСР, збільшиться протягом наступного десятиліття, і це може стати однією з найбільш значущих проблем психологічної допомоги. Це обумовлено також і тим серйозним фактом, що ознаки ПТСР рідко зникають повністю. Відновлення здоров'я при ПТСР – тривалий процес, що породжує необхідність розробки нових парадигм і теоретичних моделей, поглиблення знань клінічних проявів, пошуку нових і досконалих підходів лікування.

Література:

1. Волошин В. М. Посттравматическое стрессовое расстройство (феноменология, клиника, систематика, динамика и современные подходы к психофармакотерапии) / В. М. Волошин. – М. : Анахарсис, 2005. – 200 с.

2. Вяткина В. А. Посттравматические стрессовые состояния / В. А. Вяткина // Соц. и клин. психиатрия. – 2001. – № 4. – С. 27-29.

3. Караяни А. Г. Отечественная психология в годы Второй мировой войны / А. Г. Караяни, А. В. Белоусов // Инновации в образовании. 2005. – № 3. – С. 17-27.

4. Литвинцев С. В. Боевая психическая травма: рук-во для врачей / С. В. Литвинцев, Е. В. Снедков, А. М. Резник. – М.: Мед-на, 2005. – 432 с.

5. Медицинская реабилитация раненых и больных / под ред. Ю. Н. Шанина. СПб. : Специальная литература, 1997. – 960 с.

Inna Mazokha. Psychological characteristics of personality ptsd

This research examines basic psychological traumas of military operations and their consequences for military men. Some aspects of human behaviour in emergency situations are differentiated from the ones during military operations. Negative influence of psychological traumas of war on combatants and discloses their nature.

Adaptive (for purposes of war) and desadaptive (for peace conditions) nature of comatants' psychological qualities during war is described.

Key words: *psychological consequences of war, socially-psychological re-adaptation, posttraumatic stressful frustration.*

ІЗМАЇЛЬЩИНА ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946-1947 рр.

Олександр Михайлов
аспірант кафедри українскої і всесвітної історії та культури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

У 1946-1947 рр. відбувся голод в Україні. Причинами голоду були посуха і неврожай 1946 р., незбалансована економічна політика державно-партійного керівництва у центрі й на місцях. Звичайно, до цього слід додати нехтування сільськогосподарським сектором економіки, зменшення внаслідок війни

посівних площ, занепад матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів, низька продуктивність колгоспно-радгоспного виробництва.

Ще більше сприяли зростанню постраждалих від голоду особливо великі податки на городні культури, фруктові дерева та ін. Держава встановила надмірно високі й нереальні плани хлібозаготівель, що мали постійну тенденцію до збільшення, великі обсяги експорту хліба і продуктів тваринництва за кордон, нехтування долею мільйонів українців заради імперських інтересів кремлівського керівництва. Голод в Україні 1946-1947 рр. – масовий голод (третій голодомор), який влаштувала народам СРСР комуністична диктатура, був спричинений не так повоєнним неврожаєм, як спланованою акцією сталінського Політбюро з метою забрати в селян залишки зерна і продати чи подарувати його братнім режимам в соціалістичному таборі. Так, у 1946 р. з СРСР вивезено 350 тисяч тонн зерна до Румунії, у 1947 – 600 тисяч тонн зерна до Чехословаччини, за ці два роки Польща отримала від Радянського Союзу 900 тисяч тонн хліба. «Радянський Союз врятував нас від голоду», – так оцінив продовольчу допомогу президент Чехословаччини К. Готвальд [5, с. 210].

А в Бессарабії й південних областях України шаленів голод і лише за перше півріччя 1947 було офіційно зареєстровано 130 випадків людоїдства [2, с. 65]. Зерно зберігалося в спеціально підготовлених коморах, на станціях, і чекало своєї черги в політиці експорту Радянського Союзу. Так, зерно Ізмаїльської області знаходилося в коморах залізничного вузла Роздільна, в той час як голод в області призводив до катастрофічних наслідків.

Голод 1946-1947 рр. став найбільшою трагедією для населення Подунав'я. Однією з причин голоду була посуха. Гідрометеорологічна служба УРСР відмічала, що 1946 р. став рекордним за останні 62 роки по недостатності вологи. В Ізмаїльській області внаслідок жорстокої посухи врожай зернових був найнижчим. Якщо в цілому по Україні врожайність зернових в 1946 р. складала 3,8 ц з га, то в Одеській, Луганській, Харківській областях – 2,3-2,9 ц з га, в Миколаївській – 1,9-3 ц з га, а в Ізмаїльській всього 1 ц з га [5, с. 12]. Життя селянина тісно пов'язане з природою. Його продовольчі запаси залежать від урожаю, а врожай – від умов, в яких вирощуються сільськогосподарські культури. Посухи, що трапляються регулярно, ставлять під знак запитання добробут сільського населення. Щоб попередити трагічні наслідки великих посух, людство давно виробило запобіжні засоби – утворення і збереження недоторканого запасу продовольства. У царській Росії здійснювалося магазинування збіжжя, тому більш тяжкі посухи, ніж природнє лихо 1946 р. не призводили до масової смертності. Нагромаджений у магазинах хліб рятував селян, коли врожай не повертав посіяного насіння. Здавалося б, Радянська держава, яка завжди заявляла, що є державою робітників і селян, повинна була б краще турбуватися про народний добробут, ніж усі попередні типи держав. Однак ми не бачимо у радянські часи спроб утворити продовольчий резерв на випадок голоду. Створювалися лише стратегічні резерви продовольства на випадок війни [1, с. 79]. Варто зауважити, що бездіяльність влади у цей час була не єдиним її недоліком. Виконання планів, реалізація намічених програм для партійної еліти було важливішим, ніж життя й добробут простого населення.

Таким чином, однією з причин посилення голоду в області була жорстока політика хлібозаготівель та оподаткування. В середині серпня 1946 р. секретарі райкомів та голови райвиконкомів отримали телеграму, підписану головою

облвиконкому й секретарем обкому партії, про пришвидшення темпів хлібозаготівель. Установлені плани хлібоздачі були фактично нездійсненними, зважаючи на той урожай, який був зібраний в Ізмаїльській області. Звичайним правилом стали масові обшуки, хліб вилучався до останнього зерна, незважаючи на те, чи підлягав обкладенню обшукуваний, чи ні, виконав він завдання, чи ні. В районах створювалися спеціальні бригади для подвірного обходу. Все це не відповідало попереднім обіцянкам та заздалегідь обумовленим завданням уряду.

Непосильний план хлібозаготівель на 1946 рік – 340 млн. пудів хліба – виконати Україні було неможливо. Але замість зниження цей план у липні 1946 р. 23 областям було підвищено на 50%. Вилучення зерна та іншої сільськогосподарської продукції, мізерна видача чи невидача зовсім зерна колгоспникам на зароблені тяжкою працею трудодні, вибивання непосильних податків, накладених на присадибні господарства селян, викликали майже по всій Україні голод, що швидко поширювався.

Не кращим було положення в Бородинському, Болградському, Тузловському, Старо-Козацькому районах. Швидке поширення голоду змусило облвиконком звернутися до Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У за допомогою [5, с. 13]. Натомість посилювався голод, збільшувались обсяги хлібопоставок.

За архівними документами чітко простежується зростання смертності у 1946 р. порівняно з 1945 р. Особливо значне її підвищення спостерігається з II половини 1946 р. й різке збільшення в I половині 1947 р. Надзвичайно характерним воно було для Ізмаїльської області, де померлих було більше, ніж народжених. За даними ЦСУ України, в Ізмаїльській області 1946 р. народилося 15 тис. 445 чоловік, а померло 15 тис. 636 людей. Через постійне посилення голоду смертність підвищувалася. Найбільш характерною така ситуація була для сіл. У селах Ізмаїльщини того ж року народилося 12 тис. 376 чоловік, а померло 13 тис. 590 людей. Найбільше число померлих припадає на грудень 1946 р. – за цей місяць в області померло 2 тис. 487 чоловік [4, с. 259]. В області спостерігалося посилення голоду з кінця 1946 р.

А тим часом число голодуючих збільшувалося з кожним днем. 24 жовтня завідувач Ізмаїльського обласного відділу охорони здоров'я Гарагашьян звітував голові облвиконкому про те, що в селі Кубей при подвірному обході виявлено 42 людини, набряклих від голоду. Такі ж люди були виявлені в селах Саратського району. В листопаді в Бородинському районі було виявлено вже 598 людей, хворих на дистрофію. Найбільш загрозливим було становище в Юр'ївській сільраді, де нараховувалося 344 дистрофіка. За офіціальними даними, в Саратському районі 16 чоловік померли з голоду, в селі Кубей з 22 жовтня по 17 листопада померла від виснаження 21 людина [5, с. 13].

Поки ще не підрахована (та, напевне, й неможливо це точно зробити) чисельність загиблих від цього голоду. Але аналіз документів дає підстави стверджувати, що чорні жнива післявоєнного голодомору викосили в Україні понад 1 млн., переважно, селянських життів.

За даними управління МВС УРСР, на 20 червня 1947 р. в Ізмаїльській області від дистрофії померло 20 604 чоловіки. Але ці дані явно занижені.

У звіті начальника Ізмаїльського обласного відділу охорони здоров'я Гарагашьяна на ім'я завідувача відділу західних областей ЦК КП(б)У Стоянцева говориться, що за дев'ять місяців голоду померло від недоїдання 31 150 чоловік. За архівними даними, з жовтня 1946 р. по вересень 1947 р. в Ізмаїльській області

померло від голоду майже 40 тис. людей. При цьому треба мати на увазі, що вихідні дані статистичного управління, обласного відділу охорони здоров'я та інших органів не можуть вважатися абсолютно достовірними. Вони отримані в результаті математичних обчислень, а не посімейного підрахунку. Деяку уяву про динаміку смертності в області у найважчий 1947 р. дають архівні дані. Так, якщо в січні кількість смертей складала 4 680 чоловік, то в лютому – 5 555, а в березні цього ж року померло ще 9 789 чоловік [2, с. 14]. Заниження статистичної кількості смертей робилося задля збереження загального спокою та віри у компетентність влади. Насправді, кількість смертей збільшувалася, немов за арифметичною прогресією.

Під час голоду чимало людей гинуло за межами республіки, коли добиралася до «хлібних місць». З померлих під час голоду сотень тисяч людей третину становили діти й підлітки.

У той час, коли найбідніші селяни, обкрадені державою, страждали і в муках помирали з голоду, найвища номенклатура, а це члени ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР, чиновники цих установ, керівні працівники республіканських й обласних органів влади продовольством і промтоварами забезпечувалися безкоштовно з доставкою додому.

Працівники радянського партійного активу районного масштабу отримували ліміти харчування за трьома групами. В 1947 р. у складі лімітів було 19 найменувань важливіших продуктів харчування. Пайок мали навіть дрібні управлінці. Існувало спецпостачання в системі закритих розподільників, їдалень і буфетів. Літерне харчування розподілялося на кілька категорій – «Літер Б», «СП», «другі гарячі» та ін. Більшість представників СРСР та України в «країні робітників та селян», виголошуючи промови про справедливість, рівність і братерство, відділяли себе від народу, маючи кілька ступенів захисту, долі, болю й голоду його не поділяли [4, с. 263]. Голод штовхав людей на нелюдські акції. Психічно перероджуючись, вони зважалися на неймовірні злочини. З 1947 р. органами МВС велося 130 випадків трупожерства та людоїдства, зафіксовано 189 з'їдених людських трупів, до кримінальної відповідальності притягнуто 132 особи, найбільше – в Ізмаїльській області [3, с. 248].

Кількість дитячих будинків Ізмаїльської області з кінця 1946 р. та у 1947 р. збільшилася в десять разів. Якщо на 1 січня 1947 р. тільки в системі Міністерства освіти УРСР було 85 дитячих будинків із контингентом 74 тис. 922 дитини, то через 7 місяців – 2 липня 1947 р. – вже 148 дитбудинків, в яких перебувало 132 тис. 140 дітей. «…Кількість дітей, яка потребує негайного облаштування в дитячі будинки по Ізмаїльській області, щодня зростає. За повідомленням обласної ради депутатів трудящих і облВНО в Ізмаїльській області потрібно додатково відкрити 16 дитячих будинків, – повідомляв 12 березня 1947 р. начальник Управління дитбудинків Міністерства освіти УРСР С. Коваленко ЦК КП(б)У у своїй інформації. – За попередньою домовленістю з Радою Міністрів СРСР на Україні буде збільшено контингент будинків на 25 тис. дітей. Є велика потреба просити Уряд Союзу прискорити це рішення» [4, с. 243]. Варто сказати, що держава виділяла певну допомогу дітям.

Ураховуючи масовий голод, Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У тільки 4 грудня 1946 р. прийняла врешті рішення про організацію харчування для дітей сільської місцевості Ізмаїльської області. В 1947 р. було організовано 336 пунктів, де харчування безкоштовно отримували 46,1 тис. дітей. Ослабленим

дітям видавались посилені пайки. Ці заходи дозволили втримати відвідуваність школи у найтяжчі часи на рівні 85% та повернути до школи 1,5 тис. дітей, що раніше залишили її [2, с. 13].

«Взимку 1947 р. влада організувала дворазове годування у вигляді юшки та стограмового шматочка хлібу. Були випадки, коли люди не зізнавалися про кількість померлих в сім'ї, щоб отримати подвійний пайок. Тільки завдяки цьому й виживали. Але це були одиничні випадки. Сільрада організувала чоловіків, що були міцнішими. Їм дали підводу і вони обходили будинки, забираючи мертвих, ховали їх у загальних ямах-могилах, уточнюючи таким чином списки на пайки» – розповідала Жан Марія Семенівна з села Жовтий Яр [3, 137]. Серед населення було звичайним жебракування.

Третій за добу СРСР масовий голод в Україні. За директивами союзного центру Україні було наказано здати у посушливому 1947 р. 362 млн. 750 тис. пудів зерна, але республіка змогла поставити тільки 62,4% запланованого. ЦК ВКП(б) та РМ СРСР причинами невиконання плану хлібозаготівель вважали не посуху та відсутність зерна, а незадовільну діяльність партійних та радянських органів УРСР, небажання колгоспників здавати зерно державі, «розбазарювання» й «розкрадання» хліба. За 8 місяців 1947 в УРСР було замінено 38% секретарів райкомів партії, 64% голів райвиконкомів, 203 директори МТС, репресовано 1 312 голів колгоспів, двох з яких страчено. За Указом Президії ВР СРСР від 4 червня 1947, за несанкціонований збір колосків на колгоспному полі тисячі колгоспників-хліборобів та підлітків відправлено до в'язниць. Почалися насильницькі додаткові хлібозаготівлі. Після вилучення за вказівками центру усього наявного в Україні зерна селяни на вироблені трудодні не отримували майже або зовсім нічого.

Щоб врятуватись від репресій за несплату непосильних податків на землю, кожну домашню тварину, фруктове дерево, все, що вирощувалося в присадибному господарстві, колгоспники змушені були вирізати худобу, вирубувати сади.

Найбільш враженими голодом виявилися Ізмаїльська та Чернівецька області, де, незважаючи ні на що, розгорталася насильницька колективізація сільського господарства. Якщо в західних регіонах України станом на 1 січня 1948 р. було колективізовано 5,4% господарств, тобто процес колективізації йшов повільно, то на Чернівеччині він становив 22,2%, а на Ізмаїльщині – 56,7% [6, с. 480].

Сім'ям, вступаючим до колгоспів, видавали по 200 кг зерна, і вони виживали, інші – голодували, часто гинули. В цих двох областях того часу смертність перевищувала народжуваність. Найвищою в них була дитяча смертність. Голодуючі змушені були вживати в їжу різні сурогати, траву, листя дерев, м'ясо загиблих тварин, ховрашків, кішок, собак, воронів тощо. Голодні діти, жінки бродили по полях у пошуках хоч якої-небудь їжі. У голодоморному вирі гинули в основному селяни-хлібороби, робітники. Страждали й помирали у селах і містах України люди різних національностей – українці, росіяни, євреї, болгари, гагаузи, ін. [27].

Вилучене насильно зерно централізовано вивозилося в Болгарію, Польщу, Румунію, Угорщину, Чехословаччину, а також до Фінляндії, Франції та інших країн. Експорт зерна із СРСР 1946-1947 становив 2,5 млн. т. Основна маса хліба, що залишалася, спрямовувалася до державних резервів.

При бажанні центральної влади допомогти жителям неврожайних районів замість їх пограбування, голоду можна було б уникнути.

Незважаючи на жорстку дію вертикалі: центр – республіка – область – район – сільрада – колгосп, діяльність партійно-командного апарату, десятків тисяч спеціальних уповноважених із хлібозаготівель, зерно до державної «комори» надходило не тими темпами, на які розраховував центр.

Як вже зазначалося вище, в грудні 1946 р. голодом була охоплена уся територія Ізмаїльської області. Населення годувалося рослинами, листям винограду, шкірою тварин, макухою, комбікормом та ін. У Бородинському районі в колгоспах «Красное Знамя», «Луч», ім. Сталіна, ім. Суворова були організовані примітивні колгоспні столові, де для особливо нужденних один раз на добу готувалась їжа з фуражної кукурудзи. Зі 118 господарств колгоспу ім. Сталіна (Червоне) у вкрай важкому становищі знаходилися 77 родин, у колгоспі «Луч» (Петросталь) – 36 родин, у колгоспі ім. Калініна – 52 родини [5, с. 13].

Найлютішим голод був узимку та весною 1947 р., перетворившись на голодомор. Вибита з голодуючого українського села сільгосппродукція відправлялася в різні регіони імперії. Україна була головним постачальником зерна для м. Ленінград, ряду областей РРФСР, овочів – для Москви. Саме в той час, коли люди в Україні голодували і вмирали голодною смертю, багато хліба вивозилося за кордон.

Станом на 2 липня 1947 р. в Україні нараховувалося понад 1 млн. 154 тис. виснажених голодом людей-дистрофіків.

Розміри катастрофи виявилися непередбачуваними. З вересня 1946 р. по червень 1947 р. в Ізмаїльській області було зареєстровано 68 382 випадки дистрофії. Особливо ураженими виявилися Болградський, Ново-Іванівський, Бородинський і Старо-Козацький райони. Так, із загальної кількості населення Старо-Козацького району, що складало 32 642 людини, хворими на дистрофію виявилися 9 407 чоловік, у Бородинському районі з 26 459 чоловік дистрофіками були 8 881, у Ново-Іванівському районі із 46 038 дистрофіками були 12 122 людини, а в Болградському районі з 57 301 людини число дистрофіків сягало 9 244 [5, с. 13].

Голод, що охопив усю Україну (за виключенням західних областей), за своїми масштабами та наслідками найбільш різко проявився в Ізмаїльській області. Саме в цей час відбувалась адаптація населення до радянізації краю, голод в області посилювався через негативні наслідки колективізації селянських господарств, мобілізацію населення на роботу в промисловість, хлібозаготовки. В області сильно скоротилася народжуваність і довго після голоду не могла вийти хоча б на рівень 1945 р., тому що відлуння голоду, хвороби продовжувалися ще багато років. Основний удар прийшовся на найменш захищені верстви населення – старих, хворих і дітей. У краї здійснювалися жорстокі хлібозаготівельні акції: часто хліб вилучався у людей, звільнених від державних зборів або вже виконавших свої зобов'язання. Дрібні чиновники в краї нерідко знущалися над населенням, перевищуючи ліміт своїх повноважень. Скарги на порушників та явних злочинців, навіть від авторитетних осіб, не завжди приводили до певного виду покарань, натомість, такі чиновники залишалися в партійних органах, часто йдучи вгору по кар'єрних сходах.

Особливо важко переживали голод жителі села. Деякі села в ці голодні роки скоротилися наполовину. А державна політика, незважаючи на численні прохання надати допомогу, тільки збільшувала плани хлібопоставок. Ті голови колгоспів, які намагалися укрити хліб для жителів села, були репресовані. Для уникнення масової смертності в області державою була виділена невелика кількість зерна, створювалися

примітивні їдальні для особливо нужденних. Такі ж пункти були організовані при школах, але цього було замало, щоб уникнути катастрофічних людських утрат. Серед населення було звичайним жебракування, були випадки канібалізму.

Представники влади, дрібні чиновники завжди отримували пайки й харчувалися у спеціальних критих їдальнях. Говорячи про рівність і братерство, вони були огородженими від того голоду, який переживало усе населення.

Навесні-влітку цього року голод спалахнув з новою силою. У багатьох районах республіки були випадки канібалізму: станом на 20 березня органи МВС УРСР зареєстрували 54 факти людоїдства. Страшною ціною партійно-радянське керівництво республіки виконало «накреслення товариша Сталіна»: 10 жовтня 1947 р. М.Хрущов і Л.Каганович доповіли вождю, що «колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 100,3%».

Література:

1. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.) / В. К. Баран., В. М. Даниленко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.

2. Бойко О. Історія України. Посібник / О. Д. Бойко – К. : Видавничий центр «Альма-матер», 2002. – 656 с.

3. Веселова О. М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – К.; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – 270 с.

4. Україна в повоєнне десятиріччя (1945-1955 рр.). Україна в системі міжнародних відносин у повоєнний час. Конспект лекцій «Історія України» // Бібліотека онлайн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://readbookz.com/book/170/5280.html

5. Ковпак Л. В. Голод 1946-1947 рр. в Україні: влада і людина / Л. В. Ковпак // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – № 13.

6. Маковійчук І. М. Голод на Україні у 1946-1947 рр. / І. М. Маковійчук, Ю. Г. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – С. 24-38.

Alexander Mihailov. Famine of 1946-1947 in Izmail region.

This article investigates the characteristics and causes of famine in 1946-1947 in Izmail region. The grain procurement policy and taxation is analyzed.

Key words: *hunger, Izmail region, grain reserves*

ПРОТОИЕРЕЙ, «ВРАГ НАРОДА», ПАТРИОТ (О. ИОАНН (КРЫЖАНОВСКИЙ) – СТРАНИЦЫ ПАСТЫРСКОЙ БИОГРАФИИ)

Николай Михайлуца
докт. ист. наук, профессор,
Одесский национальный морской университет
(Одесса, Украина)

История репрессий в СССР неоднократно ставала объектом наших исследований, особенно террор против представителей православного клира и других конфессий на юге Украины [1]. В настоящей новелле представляется возможной несколько сокращенная и очерковая реконструкция судьбы одного из

сотен пастырей, судьба которых была предрешена сталинской коммунистической тиранией.

В первом томе «Одесского Мартиролога» на странице 295 под № 11 886 указана фамилия героя настоящего очерка. Им является Крыжановский Иван Степанович – один из сотен пастырей Православной церкви, репрессированных властью большевиков в 30-е годы прошлого века. Восстановление малоизвестных страниц жизни этого духовно возвышенного человека и есть наша скромная задача. Декоммунизационные процессы в Украине открыли архивы спецслужб не только для широкого круга исследователей, но и для всех желающих разобраться в сложной и трагической истории тоталитарного советского прошлого. Рассекреченные материалы фонда «П» архива УСБУ в Одесской области помогут нам выполнить эту сложную, но важную задачу.

Крыжановский Иван родился 6 января 1891 года в священнической семье. По достижении совершеннолетия, как и большинство его сверстников из среды духовенства, юноша поступил в духовную семинарию и благодаря усердию и старанию в учебе успешно закончил заведение в 1912 году. После окончания семинарии Крыжановский Иван Степанович на протяжении трёх лет состоял на службе заведующего и учителя 2-х классного училища в Черниговской губернии.

С самого начала великой бойни XX в. – империалистической войны и до ареста в начале 30-х годов отец Иоанн был служителем православного культа в храмах Одессы и области. Семья его состояла из четырех человек. Жена – Нина Николаевна зарабатывала на жизнь портняжничеством и шитьем, а дочери – пятнадцатилетняя Вера и девятилетняя Ангелина учились в школе.

Но… сталинское беззаконие, гонения на Церковь и паству прервали спокойное, умиротворённое служение о. Иоанна Богу и людям. В ночь со 2-го на 3-е марта 1931 года священника церкви на Третьем кладбище г. Одесса Иоанна Крыжановского как «участника контрреволюционной церковной организации» арестовали Одесские органы НКВД. В выписке из протокола заседания судебной тройки при коллегии ГПУ СССР от 14 сентября 1931 г. сохранился список арестованных, в котором значилось 24 человека, из них 22 священнослужителя [2]. Через несколько лет, пытаясь понять причину ареста, о. Иоанн в письме на имя Генерального прокурора Союза ССР напишет: *«Меня арестовали, как я считаю, за нежелание отречься от духовного сана».*

Однако причины были иные. Тоталитарная система не могла и не хотела терпеть влияние «церковников» на население. Партийная номенклатура, опираясь на карательные органы, не желала с кем-либо ещё делить «идеологическое поле» и бесцеремонно уничтожала, как тогда писала коммунистическая пресса, «церковную контру».

Арестованные обвинялись по ст. 54-2, 54-11, 54-12 УК УССР «за участие в контрреволюционной церковной организации и антисоветскую агитацию». Все следственное дело, от первого слова до последнего, было надуманным и сфабрикованным следователями оперативного сектора одесского ГПУ. Поражает своим объемом пятитомное дело, насчитывающее более 1350-ти листов, а обвинительное заключение было изложено на 33 листах! [3].

Трудным выдался 31-й год для арестованного клирика. Более десяти месяцев длилось предварительное следствие. Арестованных держали в общей камере, в которой в разное время доходило до 300 человек. Отец Иоанн, как и

все служители церкви, был морально и физически подавлен. Приведенная выдержка из воспоминаний священника, датированных 21 октября 1958 г. во времена хрущевской «оттепели»:

«… Я сидел на стуле в течение трех суток, не вставая с места. Подле меня стоял часовой. Я пытался пригладить волосы, за это часовой ударил меня прикладом по плечу и голове, мне стало плохо, потемнело в глазах…».

«Затем… (очевидно после побоев и издевательств – Н.М.) *я вынужден был под диктовку писать вымышленные показания о своей, якобы антисоветской деятельности и принадлежности к контрреволюционной церковной организации, которой в действительности никогда не было. Я оклеветал себя и других лиц из числа бывших служителей культа…*

Я кричал, плакал, просил его уничтожить мнимые показания, но тщетно…».

Постоянные угрозы расстрелом, физические меры воздействия со стороны следователя Г. привели к тяжелому болезненному состоянию священника. Из десятимесячного пребывания под следствием в Темниковских лагерях (в Мордовии) о. Иоанн в течение 6 месяцев тяжело болел, к тому же болезнь прогрессировала на нервной почве, что привело в тюремный лазарет.

Как дают понять материалы допросов святого отца, его спасало лишь обращение к Всевышнему, Вера и жертвенный пример Иисуса Христа…

Согласно постановлению Особого совещания при коллегии ГПУ от 3 ноября 1931 года арестованные священнослужители Одессы были приговорены к различным срокам заключения. Священник Иван Крыжановский был осужден к трем годам концентрационных лагерей. Он отбывал свой срок на канале имени И. Сталина («Беломорканал»). Смиренно и добросовестно выполняя тяжелую, каторжную работу, о. Иоанн заслужил от власти снисхождение в виде досрочного освобождения из лагеря. В августе 1933 года «за активное участие в строительстве канала им. Сталина» ему была «дарована свобода с возвращением всех прав советского гражданина».

Перипетии судьбы священнослужителя этим не закончились. Возможно, страх перед всемогуществом сталинской системы, с новой силой, обрушившейся на Церковь и верующих, новые аресты и разрушение храмов и монастырей (или какие-то другие причины), вынудили о. Иоанна отойти от служения Богу. Он возвратился на свою родину (на Черниговскую землю) и до самого нападения фашистской Германии на СССР усердно трудился в финансовых и профсоюзных городских учреждениях Шостки и Чернигова.

С началом войны в оккупированных землях настал своеобразный религиозный ренессанс, что способствовало отцу Крыжановскому И.С. возвратиться снова к духовному деянию. Приведем лишь некоторые моменты из послужного списка его пастырской биографии:

1941-1943 гг. – протоиерей Елецкой общины при Свято-Дмитриевской церкви в Чернигове (бывший Елецкий монастырь);

1943-1944 гг. – настоятель собора в г. Ямполь Винницкой области;

1944-1947 гг. – настоятель Свято-Преображенского собора в г. Болград Измаильской области;

1947-1951 гг. – настоятель Свято-Константиново-Еленинского собора в Бельцах в Молдавской ССР.

1951-1954 гг. – настоятель собора в Умани.

Все это время, особенно в трудные годы войны, отец Иоанн оказывал помощь людям, проявлял себя как неутомимый труженик и патриот на ниве Христовой. Уместно было бы привести несколько документов ушедшего времени о его пастырской деятельности:

Из справки Председателя Болградского райисполкома тов. Сегниенко от 8 мая 1947 г.:

«В том, что Благочинный Болградского р-на Измаильской области, настоятель Свято-Преображенского собора г. Болграда – протоиерей Иван Степанович Крыжановский за период пребывания на службе в г. Болграде, с 17 декабря 1944 г. и по настоящее время, согласно документам и отзывам верующих граждан исполняет свой долг честно и добросовестно, поведения безукоризненного.

В период с 1944 г. по 1947 г. проявил плодотворную патриотическую работу на благо Родины. Им сдано в Измаильский и Болградский госбанки:

1. На постройку Придунайской флотилии;
2. На раненных воинов Красной армии;
3. На инвалидов Отечественной войны;
4. Сиротам и семьям погибших на фронте – всего на сумму 61 568 руб. и 93 347 лей».

Весьма лестно отзывался о патриотической деятельности протоиерея Ивана Крыжановского в архиерейском документе – письменной рекомендации-удостоверении, подписанном Смиренным Иовом, епископом Измаильским, датированном 4 апреля 1946 г.

Уполномоченный Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР в Измаильской области тов. Колосенко также неоднократно давал отцу Иоанну хвалебные характеристики. Нам думается, что нижеприведенный документ наиболее красноречиво характеризует героя нашего рассказа.

Из характеристики (удостоверения):

«Протоиерей о. Иоанн Крыжановский – настоятель Свято-Константиново-Еленинского собора города Бельцы и благочинный Белецкого благочинного округа Кишиневской и Молдавской епархии за короткое время своего пребывания на постах проявил себя как неутомимый, честный и бескорыстный труженик на Ниве Христовой. Своим благолепным служением в Храме, непрестанною и вдохновенною проповедью Слова Божия и примером личной жизни, он заслужил всеобщую к себе любовь своей паствы.

За труд в пользу РПЦ и на благо нашей Родины он неоднократно был представлен к наградам включительно до наперсного креста с украшениями, что и свидетельствую своею подписью и архиерейской печатью.

Подпись: Венедикт, Епископ Кишиневский и Молдавский. 1948 г. 22 июля».

С наступлением «хрущевской оттепели» второй половины 50-х годов XX века начали всплывать факты и масштабы репрессий, пересматриваться дела незаконно осужденных по политическим мотивам людей, начался процесс десталинизации советского общества.

К тому времени протоиерей Иван Крыжановский жил в Кировограде и занимал должность секретаря Епархиального архиерея. Почти полстолетия этот

человек посвятил служению Церкви и вере. Из них более тридцати тернистых и трудных лет он жил, чтобы доказать, что никогда не был врагом своему народу, вере и Церкви, которым отдавался всецело.

Література:

1. Михайлуца М. І. «Ультра-православні опозиціонери» на Одещині (30-ті рр. ХХ ст.) / М. Михайлуца // Південний-Захід. Одесика: істор.-краєзн. наук. альманах. – Вип. 13. – Одеса : Друкарський дім, 2012. – С. 229-239; Його ж. Слуги Божі чи колаборанти? Співробітництво православного кліру Півдня України з окупантами (1941-1944 рр.) / Південь України у вітчизняній історії: матеріали Міжнародній науково-практичній конференції (Одеса, 22-23 лист. 2012 р.) : зб. наук. праць / В.С. Дорофеєв (голов. ред.) та ін. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 143-145; Його ж. Православні Одещини в трагіпросторі першої половини ХХ ст. // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць IV Міжн. наук. конф., 26-27 квіт. 2013 р., Одеса / Відп. ред. М.І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2013. – С. 219-227.

2. Архив УСБУ в Одесской области, ф. П, д. 16327-п, т. 4, л. 1026, 1065.

3. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / М. Михайлуца. – Одеса, 2008. Мартиролог. – С. 351-381.

Nikolay Mihaylutsa. Archpriest, «Enemy of the people», patriot (O. John (Kryzhanovsky) – pages of the pastoral biography.

In the memorial article-essay on Archpriest Ivan Kryzhanovsky, the fate of the repressed in the 30s of the 20th century is shown. Priest, who proved his love to people, faith and the Church with his life.

***Key words**: Priest, repression, Stalinism, patriotism.*

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ТА ПОВЕДІНКА СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В РОКИ ГОЛОДУ 1946-1947 РР.

Валерія Мічуда
канд. іст. наук,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Післявоєнний період є одним із ключових етапів історії радянського державного устрою і суспільства. Виснажене війною та феодальною системою управління, українське село в другій половині 1946 року зустрілося з голодом. Одна з найтрагічніших і болісних сторінок важкого повоєнного життя населення України – голод 1946-1947 рр.

Тема голоду в радянські часи замовчувалася, через що науковцям була недоступною. Радянські історики говорили тільки про посуху, що була викликана суто природними чинниками, згадували «продовольчі труднощі». Лише в кінці 1980-х рр. дана проблема стала об'єктом прямих або ж побічних наукових узагальнень. Вона знайшла часткове відображення у працях І. П. Кожукала [6], І. М. Маковійчука та Ю. Г. Пилявця [7].

На сучасному етапі науковці мають реальні можливості об'єктивно й неупереджено висвітлювати історичні події того часу. За роки незалежності написано чимало праць з цієї проблеми. Але в народній пам'яті вони ще й нині озиваються болем і залишаються однією з трагічних сторінок історії народу.

Метою статті є дослідження перебігу голоду та морально-психологічної атмосфери у сільській місцевості.

У 1946 р. в Україні склалися дуже несприятливі кліматичні умови. Зима 1945-1946 рр. на більшості території України видалася малосніжною, з частими відлигами, а весна й літо – вкрай засушливими, що призвело до ослаблення й загибелі посівів озимих і ярових культур. У 120-ти районах Харківської, Ворошиловградської, Сумської, Одеської, Миколаївської, Херсонської областей взимку вимерзли й навесні не зійшли зернові на площах, що становили близько 20% посівів цих культур. Валовий збір усіх зернових в Україні в 1946 р. був у 3,5 рази менший, ніж у 1940 р. Брак кормів призвів до значного скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та коней [5, с. 18].

Однак посуху не можна назвати головною причиною голоду. Вона була каталізатором, який у руках правлячої верхівки став виправданням повоєнного голодомору. Причини продовольчих труднощів були викликані насамперед війною та фашистською окупацією. Також ознаками проведення весняної сівби перших повоєнних років були такі вагомі факти – економічно необґрунтовані плани в сільському господарстві, відсутність у колгоспах потрібного забезпечення матеріально-технічними ресурсами, низька культура агротехніки, перебої з пальним і запчастинами, нестача тягла, проведення польових робіт значною мірою вручну, переважно силами жінок.

Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) від 18 жовтня 1946 р. «Про здійснення додаткових заходів щодо економії та витрачання хліба» були вжиті відповідні заходи, спрямовані, зокрема, на зменшення постачання хлібом населення. Починаючи з 1 листопада 1946 р., при випіканні хліба в Україні до житнього або пшеничного борошна треба було домішувати 40% вівсяного, ячневого та кукурудзяного [5, с. 20]. Усе це, звісно, ускладнило й без того важке становище населення.

Наслідки посухи посилювалися діями центральних московських органів, які, не рахуючись із конкретними умовами та можливостями, чинили тиск на партійно-державний апарат України, вимагаючи будь-якою ціною виконати обов'язкові плани хлібозаготівель. Багато колгоспів намагалися приховати частину зерна. Вони вдавалися до різних заходів: гальмували обмолот і очищення зерна, заганяли велику кількість зерна у так звані відходи, навмисно проводячи неякісний обмолот, залишали зерно в соломі, приховували необмолочений хліб у скиртах, зсипали в насіннєвий фонд більше від потрібної кількості. Але ці «злочини проти держави» швидко викривалися.

Особливого тиску зазнавали голови колгоспів, яких карали за найменші провини: зрив строків збирання врожаю, порушення графіків хлібопоставок, видачу зерна за трудодні тощо. Голів колгоспів змінювали по декілька разів. Так, у Чернігівській області в 1946 р. було замінено 728 голів колгоспів, причому у 66-ти – по два, у 3-х – тричі. Кожний 16-й голова колгоспу був ув'язнений. За 1946 р. і в перший квартал 1947 р. засудили 1 312 голів колгоспів, з них на три роки позбавлення волі – 513 осіб, на 5 років – 219, на 10 років – 112, до розстрілу – 2-х [4, с. 355].

Відповідно до інформації прокурора УРСР Р. Руденка в 1946 р. та в першому кварталі 1947 р. в Україні судовими органами за ініціативи переважно районних прокуратур, виконкомів, комітетів КП(б)У, уповноважених Міністерства заготівель СРСР, місцевих газет була розглянута 1 681 справа про злочини голів колгоспів. Із цієї кількості справ упродовж вересня-жовтня 1946 р., тобто в розпал кампанії із заготівлі зерна, в Прокуратуру УРСР поступило й було перевірено нею 1 325 справ – 79%. Засуджено за ними до різних термінів і видів покарання 1 312 голів колгоспів (99,1%). Потрібно відзначити, що більшість засуджених голів колгоспів працювали на своїх посадах лише впродовж одного-двох років, причому 70,4% із них (934 особи) були учасниками й інвалідами Вітчизняної війни. До того ж кожен четвертий із засуджених (27,2%) був членом ВКП(б) [9, арк. 25]. Репресій зазнавали й тисячі рядових колгоспників, зокрема, за збирання колосків на полях, що також кваліфікувалося як розкрадання соціалістичної власності.

Не дивно, що взимку 1946-1947 рр. в Україні розпочався голод, який охопив більшість областей республіки. На думку дослідників, найбільшого голоду зазнали південні та східні області України. Найбільш постраждалими виявилися сільські жителі. Вони не забезпечувалися хлібними картками, а обсяг продуктів, що видавався на трудодні, не відповідав елементарним вимогам проживання.

Селяни голодували. Незважаючи на посуху, поставки продукції із селянських дворів не були зменшені. «...Весною 1947 року кожного дня на роботу йти, а брати на обід нічого. Яйця мати збирає, треба здати державі 300 штук. Молока треба здати щодня 3-4 літри. Податок заплатити за землю. Ще податок за кожне родюче дерево. Картоплі багато треба здати державі. Приходить спеціальна комісія й заставляє підписуватися на позику (облігації), диктують суму. Мати не підписує, тому що нема грошей, треба щонайменше 500 крб. Приходять ще кілька разів, а потім починають тероризувати вночі, о 1-2-ій годині ночі. Мати не витримує й підписується на позику. А затим збирає яйця, молоко, сметану й – один вузол спереду, а другий – ззаду – іде пішки 15 км на базар торгувати гроші на податок, позику, на гас освітлювати хату, на мило, меншому брату на книги, зошити, а ми повинні голодувати. Наш батько, а її чоловік, загинув у 1944 р. за наше світле майбутнє, і нікому до цього нема діла...», – свідчив колгоспник с. Курган Лебединського району Сумської області [2, с. 107].

Із посиленням голоду в наступні місяці висловлювання людей у листах стають усе гострішими. Серед населення, й не лише сільського, наростало розчарування політикою ЦК ВКП(б) і прийшло розуміння, що від радянської влади, за яку люди боролися на фронтах війни, не надійде ніякої допомоги: «Хлеба и овощи погорели, и мы голодаем. Мать ходила собирать колоски в поле, там где уже собраны снопы. Председатель колхоза Скорыч ее побил, отобрал мешок и перерубил жилы у нее на руке, теперь она ею не может работать»; «Безвыходное положение, хоть бери детей потрави, и сама ложись под. поезд...» (Вінницька область); «Есть... нечего. Сельсовет налоги тянет, и не знаем, как быть...» (Кам'янець-Подільська область); «...Демобилизовался, приехал домой, но лучше бы меня убили на фронте, чем мучиться дома, где умирают все с голода. ...Не вижу никакой помощи со стороны государства» (Ізмаїльська область) [1, с. 117].

Голод спричинив масове поширення дистрофії, тифу, призвів до стрімкого зростання смертності. Хворіли в більшості випадків члени сімей загиблих воїнів, непрацездатні самотні люди похилого віку й багатосімейні, у яких або немає глави сім'ї, або він непрацездатний унаслідок інвалідності.

Типовим явищем стало жебрацтво, що заполонило села, залізничні станції, селища й міста. Багато людей похилого віку, жінок із малими дітьми ходили по хатах, просили хоч якої-небудь їжі. Нерідко, нічого не дочекавшись від бідуючого довкола люду, вони взимку замерзали, падали від безсилля, помирали. У ці роки зафіксовано багато випадків, коли селяни залишали дітей у громадських місцях міст (на вокзалах, у виконкомах міських і районних рад, у міліції, лікарнях та інших установах).

Екстремальні умови голоду мали стресовий характер впливу на суспільство, вони несли загрозу як фізичному, так і психологічному здоров'ю особи. У ситуації небезпеки, постійного напруження, невпевненості в завтрашньому дні, відчаю зазнала кардинальної зміни поведінка людей, яка призвела до руйнації соціальних, правових, моральних норм та ціннісних орієнтацій. Одним із проявів такої руйнації стала відмова батьків від своїх дітей, причому часто робили це привселюдно. Селяни, не маючи надії на порятунок виснажених дітей, у відчаї кидали їх на дорогах, у сільрадах, відділах охорони здоров'я, яслах, лікарнях, біля дитбудинків. В основному це були малюки від народження до чотирирічного віку. За один із літніх місяців 1947 р. в Києві було підкинуто 1 626 дітей. М. Жовніренко з Гуляйполя Запорізької області згадувала: *«...Я працювала медсестрою. Навесні 47-го біля входуу відділ охорони здоров'я щоранку нас чекали десятки підкинутих голодними матерями голодних дітей. Вони просили їсти. Були й немовлята із записочками: «Ваня», «Тетяна», «Кирилко»*... На 1 січня 1947 р. в УРСР функціонували 533 дитячі будинки Міністерства освіти УРСР із контингентом 74 922 дитини, через 7 місяців – 1 липня 1947 р. – уже 743 дитбудинки, в яких перебувало 132 140 дітей. Окрім сиріт та напівсиріт, було взято на облік ще 550 тис. тих, хто потребував допомоги [1, с. 116].

За підрахунками фахівців, від голоду 1946-1947 рр. померло понад мільйон осіб [8, арк. 1-2]. І це лише ті випадки смертей, які були зареєстровані РАГСами УРСР. Однак у ті роки не всі жителі України, особливо сільські, мали які-небудь документи, і тому смерть багатьох з них не завжди була зареєстрована.

На ім'я М. С. Хрущова надходило безліч листів із проханням допомоги: «Важко нам, обірвані ми всі, голі й босі, брудні й голодні, на людей не схожі, гірше худоби живемо. Ніколи нам не було так важко, як в цю хвилину, люди з голоду мруть, діти від недоїдання і хвороб стають каліками. Харчуємося ми лободою, корою, а у кого є гроші, їдуть у місто і купують хліб у комерційних магазинах, але за хлібом іти далеко – 140-180 км, а у нас ніхто не продає, з колгоспу ми нічого не отримали, і немає надії, все згоріло, а ярина дуже слабка і, як виконаємо план, то всі подохнемо.

Багато хто з колгоспників збирається виїжджати на Кавказ і в Середню Азію, там всі говорять, що життя багате і дешевше, а Україна зубожіла і ніхто на неї не звертає уваги. Живуть зараз гарно тільки хитруни, спекулянти, шахраї, злодії, а їх багато. А простій людині не добитися правди, всі на неї кричать і не

вірять. По зведенням, наш район самий відсталий в області, надій ніяких, усі ми вбиті горем, із злиднів нам не вийти.

Якщо Ви, Микито Сергійович, нам не допоможете, то у нас сил уже не вистачає, а із області нас ніхто не чує, з кожним роком все гірше і гірше. Колгоспи, як не працюй, а гарантії немає, що отримаєш. В селі було шумно, а тепер вже ніхто ні свят, ні весіль не справляють, всі збідніли і нікого це не цікавить. А молодь наша ходить в ганчір'ї, і їм не до веселощів, а комсомольці і партійці мовчать. В газетах пишуть, що все добре, а де добре, а в нас все погано. В районі все погано, гірше, ніж було 10 років тому. І базару немає, і церкву повалили, і ставок повалили, і лазня не працює, наші родичі з Піщанки кажуть, що Піщанка стала гірше ніж село.

Люди всі змінилися – худі, чорні, злі. Говорять, що тепер правди немає, але правда повинна бути. Ми просимо у Вас підтримки, Микита Сергійович, зверніть увагу на наше село Попелюхи, Піщанського району. Допоможіть нам хоч у цьому році. По зведенням, наш район самий відсталий в області, надій ніяких, усі ми вбиті горем, із злиднів нам не вийти» [3, с. 230].

Керівництво республіки і особисто М. С. Хрущов після отримання багатьох листів від колгоспників із різних сіл та звіту тодішнього першого секретаря Одеського обкому КП(б)У Олексія Кириченка, котрий виїхав до якогось колгоспу з перевіркою, як люди переживають зиму, і став свідком жахливої картини людоїдства, намагалися якось полегшити становище голодуючих районів.

У грудні 1946 р. колгоспам УРСР надано продовольчу позичку на умовах повернення її з урожаю 1947 р. в кількості 40 тис. т хліба, у тому числі 50% зерна продовольчих культур. Із маслозаводів Міністерства харчової промисловості УРСР було відпущено 5 тис. т макухи. Однак така підтримка була недостатньою. Допомоги, яка б задовольняла потреби населення, центр республіці не виділяв. Постановою Рад міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 11 лютого 1947 р., наприклад, бідняцьким господарствам Чернівецької області обсяг відпуску зерна був визначений не більше 6 кг на одну людину [1, с. 116].

Центральна влада розуміла, що голодні хлібороби не зможуть працювати. У 1947 р. союзний уряд на наполегливе прохання керівництва УРСР урешті-решт виділив 140 млн. руб. для організації підхарчовування селян. Станом на 1 березня того року в республіці працювало 4 036 сільських їдалень, в яких харчувалося 423 тис. 300 осіб працюючого населення, що гостро потребувало підтримки. Уряд СРСР виділив 60 тис. т хліба для харчування 3 млн. 400 тис. селян під час польових робіт. Мережа їдалень з одноразовим гарячим харчуванням була розгорнута в березні для 800 тис., з квітня 1947 р. – для 1 млн. чол. харчові пункти [1, с.116].

Наприкінці 1946 – початку 1947 р. М.С. Хрущов та інші керівники неодноразово зверталися до уряду СРСР та особисто Й. Сталіна з проханням надати державні позички продовольчим зерном, насінням і фуражем. На доповідну записку про тяжке продовольче становище в Україні Й. В. Сталін відповів наказом М. Хрущову негайно прибути в Москву. Такий вчинок М. С. Хрущова, а також його «недостатня твердість» при проведенні хлібозаготівель коштували йому посади першого секретаря ЦК КП(б)У; з березня 1947 р. це місце посів Л.М. Каганович.

Допомога з Центру надходила в Україну з постійним запізненням та в недостатньому обсязі. У цей страшний період держава мала реальні можливості навіть за умов неврожаю прогодувати населення. Однак вона не визнала навіть самого факту голоду. Офіційно було проголошено тільки факт нестачі продовольчих товарів, а причиною були названі несприятливі природні умови. Командно-примусова система з її надмірними, непосильними планами хлібозаготівель, жорсткою централізацією і регламентацією не зважала на страшні соціальні болі селянства України, виявилася нездатною захистити і врятувати сотні тисяч голодуючих. Офіційна пропаганда всіляко замовчувала масштаби трагедії, життєрадісно твердячи про «найбільш передове у світі соціалістичне сільське господарство» та його успіхи.

Третій голод в Україні був викликаний, насамперед, сталінським керівництвом, яке нехтувало долею мільйонів українців заради імперських інтересів. Голод 1946-1947 рр. дослідники трактують як «третій радянський голодомор». Звичайно, за масштабами він поступався жахливим 1930-м р., проте драматизм і трагедії, принесені ним в Україну, яка ледве почала підніматися з руїн після Другої світової війни, були величезними. Особливо жорстокого і нелюдського удару зазнали діти – майбутнє держави. Тисячі з них стали сиротами, безпритульними, поповнили ряди малолітніх злочинців.

Література:

1. Веселова О. М. Голод в Україні 1946-1947 / О. М. Веселова, П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 116-132.

2. Веселова О. М. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод в Україні 1946-1947 років / О. М. Веселова, П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1995. – № 6; 1996. – № 1; 1996. – № 2.

3. Голод в Україні. 1946-1947: документи і матеріали / голов. упоряд. О. М. Веселова. – К. ; Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 1996. – 374 с.

4. Історія українського селянства : у 2 т. / під. ред. В.А. Смолія. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. / О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін. – 2006. – 655 с.

5. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в др. пол. XX ст. (1945–2000 рр.) / Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – 250 с.

6. Кожукало І. П. 1946-1947 роки : невідомий голод. Маршрутами історії / І. П. Кожукало. – К. : Політвидав України, 1990. – 165 с.

7. Маковійчук І. М. Голод на Україні у 1946-1947 рр. / І. М. Маковійчук, Ю. Г. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 14-32.

8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 582, оп. 11, спр. 106, 122 арк.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України у м. Києві (ЦДАГО У), ф. 1, оп. 23, спр. 4557, 137 арк.

Valeria Michuda. Morale and behavior Ukraine rural population during famine of 1946-1947.

The article deals with the issue of famine of 1946-1947: unfavorable climatic conditions, excessive grain procurement plans, food challenges, policy-communist government and others. We study the moral and psychological mood and behavior of the rural population in these conditions.

Key words: *drought, crop failure, hunger, death rate.*

ПОВІСТЬ ОЛЬГИ МАК «КАМІННЯ ПІД КОСОЮ» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ XX ВІКУ ПРО ГОЛОДОМОР

Ігор Набитович
докт. філол. наук (доктор габілітований), професор,
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської
(Люблін, Польща)

Красне письменство не є безпосереднім відображенням подій, точним свідченнями про окремі факти злочинів. Однак, творячи власну мистецьку реальність, воно стає настійливим свідченням переживання духового й духовного потрясіння, катастрофи нищення українців російськими комунонацистами.

Література творить власний мистецький світ, у якому силою Слова цей страшний досвід триватиме у віках, волатиме до неба про справедливість і покару. Завдяки явищеві «поетичної модальності» (С. Бройтман) – особливій взаємодії, взаємовпливу та своєрідній «дифузії» художнього слова з реальною дійсністю, мистецьке слово, занурюючись у простори реального буття, розширює межі розуміння цього світу й не тільки декларує художніми засобами його багатогранність, але й виходить за його межі, розширюючи його кордони.

Крізь призму цієї особливої мистецької реальності художня література стає свідченням досвіду переживань духових та фізичних (болю й мук голоду, розпачу від втрат рідних, близьких, знайомих під час російського геноциду) та досвіду духовного, пов'язано з містерією людських релігійних переживань, відчуттям зіткнення тут-і-тепер сакрального та профанного, сил Добра та сил Темряви.

Ольга Самійленко ще у 1989 році опублікувала в «Сучасності» статтю «Великий голод у творах радянських письменників», у якій детально проаналізувала ті твори, які з'явилися на теренах совєтської імперії, де звучать мотиви голоду 1933 року. Йдеться про два твори, які стосуються України – «Люди не ангели» (у 1962 році виданий російською, пізніше перекладений українською) Івана Стаднюка та «Невмиручий хліб» (1981) Петра Лановенка. В російській прозі – це «Драчуни» («Забіяки», 1982) Міхаїла Алєксєєва та «Все течет» («Усе тече», 1970) Василія Ґроссмана. Останній з цих творів з'явився у Франкфурті-на-Майні через 6 років після смерти автора. Очевидно, що, як наголошує дослідниця, всі три перші романісти «намагаються зм'якшити страхіття голоду, і всі вони уникають питань відповідальности – хто створив голод, чому він мав статися на найбільш родючій землі Европи?» [9, с. 23]. У творах, де згадувалося про голод в Україні, соцреалістичний канон і комуністична цензура дозволили задекларувати, що це «була одна з тимчасових перепон, що стояли на шляху до соціялістичного раю. Були й інші труднощі, пов'язані з колективізацією, такі як розкуркулення [...]. Як противагу до цих неґативів змальовано «блискучі досягнення» соціалізму» [9, с. 24].

У романі Василія Ґроссмана є певні сцени та ідеї, які могли б стати основою для вивчення художнього представлення механізмів злочинів проти людства, яке здійснив російський комунонацизм. Наведу лише одну цитату з цього твору: «Наказ вбити голодом селян на Україні, на Дону, на Кубані, вбити з

малими дітьми. Вказівка була забрати і насіннєвий фонд увесь. Шукали хліб, ніби не хліб це, а бомби, кулемети» [9, с. 24].

В окупованій Україні, у 1970-х роках український письменник Анатолій Дімаров (Гарасюта) намагався створити свою художню правду про Голодомор. З двох романів «Біль і гнів» (1974-1980) та «І будуть люди» (1984), де ця тема геноциду росіян проти українців є домінантною, було викинуто цензурою біля трьохсот сторінок.

Ще в 1964 році Андрій Малишко написав вірш про голод, але побоявся його опублікувати [11, с. 434].

Якщо в українській підсовєтській драматургії можна виокремити лише невдалу спробу Юрія Яновського зображення голоду 1933 року (зокрема й через ідеологічні та цензурні лещата) у п'єсі «Потомки», то написана в 1942 році в окупованому німецькими нацистами Львові п'єса «Тисяча дев'ятсот тридцять третій рік» Сергія Кокота-Ледянського та п'єса Богдана Бойчука «Голод» – це твори, у яких «документалізм і художня вигадка взаємно себе доповнюють і створюють унікальну художню картину правди про сплановане і організовано проведене фізичне винищення української нації» [11, с. 434].

Художньо-мистецьке зображення переживань сучасниці зафіксовані у спогадах української письменниці Докії Гуменної «Дар Евдотеї», які демонструють, як російські окупанти та українці-колаборанти жирують, а інші вмирають і їдять одне одного. «Де ж брала на це кошти держава, як у селі люди їли одне одного? Ось яка проблема довбала голову. Чого це в державі робітників і селян падає з голоду той, хто харчі продукує, а дармоїд має в закритому розподільнику стільки, що ще й чорний ринок постачає? Цю проблему я розв'язувала абстрактно, не в пляні "село – місто", а принципово. Я завжди кружляла думкою навколо чогось, обсмоктуючи. От тоді билася над питанням, чому це людина людині вовк… Який же це соціялізм? Соціялізм – це добро всім» [2, с. 372].

В українській прозі у ХХ столітті було створено три знакові художні твори, які, на моє переконання, найбільш повно представляють трагедію російського геноциду проти українців у 1933 році: «Марія» Уласа Самчука, «Жовтий князь» Василя Барки та «Каміння під косою» Ольги Мак. Усі вони створені на еміграції: перший відразу ж після подій 1933-го, другий через 25 років після цієї трагедії, останній опублікований у 40 річницю геноциду [Детально про це: 8]. Усі ці твори одночасно є й творами про християнське світовідчування й світосприймання (особливо яскраво це виражено в «Марії» та «Жовтому князі»), кожен із них є своєрідним locus theologicus – свідченням релігійних переживань, християнської любові й надії на майбутнє воскресіння. Одночасно назви кожного з цих творів мають алюзійне закорінення в новозаповітній християнській традиції.

Мені вже доводилося писати про релігійну символіку роману «Жовтий князь» та можливості використання творів такого типу як теологічних локусів (locus theologicus) [5], [6], [7].

Повість Уласа Самчука «Марія» та роман Василя Барки «Жовтий князь» представляють рустикальний художній простір, який стає узагальненням Голодомору, спрямованого, в першу чергу, проти українського селянства.

Улас Самчук у «Марії» імпресіоністично-експресіоністичними мазками окреслює соціальну динаміку напередодні голоду. Руйнація українського

селянського традиційного простору та укладу життя, яке несе на собі печать українського інтровертизму, релігійності, традиціоналізму починається, зокрема, й із зняття церковних дзвонів («Мінялися люди, мінялися стріхи [...] а монастир, і дзвони [...] були ті ж»): «...Дзвону не стало. П'ятилітка. Металу треба. Індустріялізація. Зняли й відвезли дзвони» [10, с. 108].

Далі – «колективізація. Перша колективна осінь. Трактори, молотилки. Порвані і загнані мужики. Очі олов'яні, очі сердиті. Вечірні, ранішні пайки, брехня і ударна праця» [10, с. 109].

«Жнива (йдеться про події перших років колективізації. – І. Н.) щороку мали свою пору, освячену святими, овіяну піснями... Цього року спізнилися. Поля злучені в один лад. Люди зсипані у велику череду. Повзають де-не-де трактори, по не згладжених ще межах [...] псуються і відходять на сторону. А жнива стають. Збіжжя жовкне, біліє і починає клякати [...] Зі столиці, півстолиці і далі – біжать накази:

– Хліба! Давай хліб!

Хліб ще на полі, у колосках, клякає до землі. [...] Ночами діти лущать у пелені дорогоцінне зерно і несуть голодним батькам» [10, с. 110].

Для тих, хто не згоден, російський комуністичний режим готує ҐУЛАҐ: «Крицевими дорогами мчать у далечінь поїзди. Там сосни шумлять і виють білі ведмеді. Соловки. Страшне, незабутнє слово, страховище і рана віків. Мільйонна могила України» [10, с. 109].

Мікродеталі голодних буднів, повсякденності голоду в повісті Уласа Самчука створюють панорамну картину Голодомору. У колгоспі «вчора, чуєте, вигнали в поле, і збирай йому з-під снігу бараболю. Розгрібали, копали, але хіба то робота? Мука і кара. [...]» [10, с. 111]. Україна «корчиться з голоду колгоспів, обливається потом, риє свій чорнозем і видирає з землі "хлєб"» [10, с. 110].

Варто зауважити, що навіть у підцензурних творах, написаних в підсовєтській Україні, можна знайти натяки на нежиттєздатність комун і колгоспів. У «Лебединій зграї» Василя Земляка йдеться, зокрема, про події періоду непу: в комуні «хліб стояв немолочений, миші трубили у його скиртах. Непрорвані буряки стікались, і підрятувати їх не було жодної змоги, а на велетенську овечу ферму [...] упала пошесть. Звідси пошесть перекинулась на приватні отари й викошувала їх до ноги, побільшуючи й без того велике число недругів комуни» [3, с. 44]. Він же додає одну із мікродеталей повсякденності часів Голодомору (хоча у його творі нібито йде мова про події другої половини 1920-х років). Йдеться про команди, які конфісковували у селян зерно та інструментарій для його пошуку: «...Нагодилася до Вавилона так звана буксирна бригада по заготівлі хліба. [...] Буксирники приїхали з велетенськими сталевими щупами, які легко могли проникати на два-три метри углиб вавилонського ґрунту, проштрикували утоптані подвір'я наскрізь, прохромлювали старовинні селянські скрині, заховані під землею, а кінчики тих щупів були змайстровані так мудро, мали такі западини, що досить їм було натрапити на хліб у найхитрішій схованці, і вони неодмінно виймали на поверхню кілька ціленьких зерен. Бригада чимало прихованого хліба виявила [...]» [3, с. 273].

Зібраний хліб у колгоспах безгосподарно пропадає: «Безконечні скирти зібраного збіжжя. Небо затягається сірою паволокою, подуває вітерець і починає посівати дрібний осінній дощик. А колгосп молотить. Коло машин гора дорогого зерна. Дощик сіє, поливає його [...]. Дерчать телеґрафи, летять гострі накази з

матюками. Міняються пляни праці, міняються управителі. Старі під суд, а на їх місце приходять нові жертви Соловків. А хліб тим часом пускає паростки і зеленіє...» [10, с. 110-111].

Голод підступає уже в 1931 році. Надія, донька-колгоспниця жаліється мамі: «Все, все забрали нам [...]. Думали, дадуть людям щось. Мусять же щось їсти. Думали, розділять бодай на душу, а решту хай вже беруть. Чому б ні? Навіть їм не хватило. «Що ж будемо їсти?» – питають люди. «Нам до того нема діла. Їжте те, що на полях лишилося». Мусили, чуєте, всю солому перемолочувати, щоб їм досипати хлібозаготівку. А хіба ми винні, що у них такі машини. Пустиш снопа – і половину зерна лишається. А все ми винні. У всьому ми, бо ми голод робимо. Не вони – ми! А після все змокло, поросло. Нагаями гнали людей з піль, не дали навіть докінчити зібрати, а молотити мусили. І знов ми винні. Винні, що почав падати дощ, винні, що молотили під голим небом. Ну, а хто ж буде винним. Ті, що там високо? Чи ті, що видумали усе оте божевілля? Певне, що треба на когось спихнути вину. Треба когось покарати. І от маєш... Пухни з голоду...» [10, с. 111-112].

Осінь 1932-го стає початком останнього акту катастрофи геноциду: «ади обнесли ще за літа. Нема вже осини, нема запахів горілого бараболиння, нема шелесту кукурудзяного листу і розцілованости барвистих яблунь. Село – колгосп згортається, гнеться до землі, село ціпить зуби і нащетинюється. Ночами по полях тіні. Це лущать ліпші колоски і несуть додому. Малі діти годують батьків. Годують краденим. Годують з дня на день, не знаючи, що буде завтра.

Для збору бур'янів кинуто цілий народ, військо, пресу, письменників і вчених. Над зігнутим голодним людом при праці вдень і вночі стоять озброєні вартові. З кістлявих мужицьких рук, з занедбаної землі виривається зі скреготом зубів кусень хліба. Все життя велике й барвисте під знаком хліба. Молотили, віяли, сортували. Зерно забрали, а послід поділили між працюючими» [10, с. 115]. Ранньою весною 1933-го «полями сновигають люди. Чого шукають вони там? У відталій землі на бараболиську можна гнилу бараболину знайти. Часом можна і не гнилу». Однак «щастя, коли поблизу нікого нема», бо якось зійшлися тут два односельці, які «друзі були. Йшли разом ціле життя і разом пішли збирати гнилі бараболі». При суперечці за знайдену картоплю «Гнида хруснув рискалем Фіяна, і той лишився на бараболиську лежати» [10, с. 122].

Голод принижує людину до інстинктивного перетворення на тварину. Корнієві «трапилося щастя, зовсім несподіване і зовсім виняткове. У невеличкому рівчачку, де ще був сніг, лежав мертвий заєць [...]. Довго стояв, бо як же можна повірити, що то дійсно заєць, мертвий і готовий на те, щоб тільки взяти його, роздерти і з'їсти. Після Корній відчув радість [...]». Заєць «зовсім цілий і зовсім свіжий. Розтяв його гострою сокирою і, віднайшовши сухе місце, присів відпочити та підживитися». Опісля «почув у шлунку болі, корчився, а після не видержав, блював». Він пошкодував те, що виблював: «Шкода. Зігнувся і поволі з'їв знов. Може по-друге такого не станеться. Може, якраз Бог дасть, що не станеться» [10, с. 122].

Художня проза фіксує апокаліптичні картини канібалізму, смертей у страшних муках. У «Марії» Надія, донька Марії, душить власну дитину, Корній-батько сокирою вбиває сина-комуніста, який служить кривавому окупантові (жаліючи перед тим убити вірного старого й немічного пса). Вже напівбожевільну Надію, яка задушила свою доньку, батько, який щойно зарубав

свого сина-комуніста, вважає, перед неминучою голодною смертю, своєю останньою надією: «...Я благословляю її... Може виживе, може ще буде, не зникне наш рід...» [10, с. 128]. Трагічна символіка цього благословення: Надія, набівбожевільна й голодна, яка у приступі безпам'ятства й жалю вбиває своє дитя, стає узагальненим символом голодної, напівбожевільної України, доведеної до краю смерті російськими окупантами та її ж дітьми-покидьками, які повелися на ідеологію комунізму.

Роман Василя Барки «Жовтий князь», написаний у США через чверть століття після представлених у ньому подій, є великим і величним художнім полотном жахливої трагедії – геноциду українців російською совєтською окупаційною владою. Рік голоду породжує відчуття в традиційному уявленні зміни аграрно-літургійного трибу на новий тип календаря, пов'язаного зі символікою смерти:

«...Ви від якого місяця голодні?

– З осени дуже голодні, а зовсім – від грудня.

– Від грудня? Тепер нема такого місяця.

– Ні, є грудень.

– Нема, вже нема! Тепер місяці нові – вчора нам сусід сказав.

– Як по-новому грудень?

– Зветься: трупень.

– Січень – як?

– Зветься – могилень.

– А ті, що попереду?

– Вересень тепер розбоєнь, бо грабували всіх, жовтень – худень, а листопад – пухлень.

– А після січня?

– Лютий – людоїдень, березень – пустирень, квітень – чумень, а далі я забув...» [10, с. 321].

Оскільки центральним для обрядового циклічного часопростору у бутті селянина відіграють обряди і праця, пов'язані із вирощуванням хліба, а життя має спільний корінь із житом, новотвори для означення місяців у час Голодомору тісно пов'язані з філологічною грою синів головного героя твору Мирона Катранника, яка має в собі страшний соціально-політичний підтекст: «...Потягнули з перехрестя до сільради – місцеві партійці.

Микола на них вимовив:

–Хліботруси!

–А ми ні: ми хліботруди, – сказав Андрій.

–В основному вірно; але хліботруди не ми з тобою, а старші. Ми хлібокуси.

Андрій мовчки згодився; потім повідомив:

... – Є хлібопроси і всякі.

–Добре! – Сказав Микола... А ще?

–Ну, є... хлібоноси і хлібовози... є хліботорги, і хлібокупи, хлібокради. Це все.

–Гаразд. А хто – ті, що хліб дають хлібопросам?..

–Звуться хлібодани! – назвав Микола. Їх мало; витіснили їх сильніші. Скажи, хто ті, що хліб беруть?

–Хлібобери, чи ні...

Микола поправив:

– Вони хлібохапи» [10, с. 148-149].

Додаймо, що повість Ольги Мак декларує й інші типи «цвинтарного гумору» часів Голодомору: «Тепер “свинячі одбивні” з того роблять, що люди від свиней відбили»: господиня «лушпини зварить, на машинці перемеле, висівками замісить і на сковороді таких “свинячих одбивних” напече...»» [4, с. 11].

Коло смерті завершується новим врожаєм. «Врожай 1933 року, – пише Василь Барка, – подекуди видався невиданий: ніби казковий...». Але між достиглими хлібами ще лежать снопами мертві селяни: «Таких жнив не було від створення світу і вже не буде» [10, с. 376, 379].

Українські селяни у «Жовтому князі», сприймають російських комуністів як слуг Сатани. Національна й суспільно-політична приналежність героїв твору майже співпадає із координатними площинами поділу на два світи: світ сакральний, у якому живуть українські селяни-християни, та світ профанний, що його у творі представляють Жовтий князь – головний прислужник Сатани, звір – «йому служивий», російські комуністи – слуги Жовтого князя. Москва є тим центром мітологічного макрокосмосу, де живе Жовтий князь. Варто нагадати, що Ісус називає диявола «князем світу цього» (Євангелія від Івана, 14 : 30; 16 : 11). Таким чином, Жовтий князь – це метафора Сталіна, слуги Сатани.

Уособленням протистояння Росії та України є образи росіянина-комуніста Отроходіна та української родини Катранників.

Отроходін приїжджає в українське село забирати хліб, одягнений як на фронт: «Шана до вождя (Сталіна – І. Н.) безмежна; френч замовлено як в нього: викрій півфронтовий і зеленкавість, бо справді війна» (письмівка моя. – І. Н.) [10, с. 143].

Російські комуністи, забираючи в українських селян хліб, свідомо прирікають їх на страшну голодну смерть – «взяти хліб з мертвих – весь!».

Протистояння національне сформульоване у словах Катранника: «Нехай я пропаду, – а чим сім’я винна?.. І до кого вдатися? Чого з не нашої столиці лізуть, сиділи б дома... Ну, частину бери, і нам зостав; так куди там! Весь хліб дай, а сам згинь. Ми ж не лізем до них. От пішли б по Москві і в хату цього гризуна теж, і почали ритись: борошно сюди, картоплю сюди – все, все. А тепер спухніть з голоду! Не йдем же [...]. Трохи лишилось харчів для дітей, віддаси – тоді їм смерть і нам з ними. Ці ж супостати: давай! – виходить, просто хотять повбивати» [10, с. 145].

Роман Василя Барки – розгорнута і велична християнська метафора Літургії Вірних, своєрідна контамінація євангельського сакрально-профанного світу другої чверті ХХ віку, яка веде до утворення нової художньої реальності.

Євангельськими алюзіями протиставляються образи антагоністів – представників двох протилежних світів – росіянина-комуніста Отроходіна та українського селянина Катранника. Мотиви спокушання Христа дияволом та Юдиної зради бринять у спокушанні Отроходіним Катранника хлібом (сім’я якого помирає від голоду), обіцяючи дати мішок зерна, якщо той видасть, де заховано дорогоцінну церковну чашу:

« – Скажи, де чаша, – мішок твій!

Катранник, підтримуваний з обох боків, мовчав, хоч поставлено мішок перед його очі і розкрито. Дивився безвиразно він… А вмить аж сіпнувся і втопив погляд в живий колір пшениці! Ось хліб, через хвилину можна взяти,

тільки скажи, чаша де. Скоро ж смуток прийшов і обкинув думки з гіркотою: «Щоб так, за це зерно – продати ? А тоді куди? Від неба кара буде, мені і дітям… І хто виживе в селі, проклене Катранників; місця собі не знайду, краще вмерти». Тоді більшовики приносять ще й біле борошно, намагаючись усе ж зламати українського селянина: «Ще ніколи за життя таким диким зойком, нікому не чутним, проте безмірно пекучим, не рвалася в душі жадоба: з'їсти хліба! Катранник задрижав весь і простягнувся сухокостими пальцями, вже божеволіючи, до відкритого мішка. Швидко і обпав, знеможено закривши очі…» [10, с. 242].

Комуніст-росіянин Отроходін ще раз зустріне Мирона Катранника, коли той вмиратиме, знеможений від голоду, при дорозі, й знову попробує спокусити українця хлібом, вимагаючи взамін чашу: «– Це востаннє тебе питаю, – відкарбовує Отроходін […] де чаша? Дістанеш зерно і борошно, яке тобі показано і обіцяно. Ну, не будь божевільний! Ти ж на краю прірви. Я жду…» [10, с. 330-331]. Але Катранник так і помре, не видавши ворогові таємниці схову євхаристійної чаші. Смерть духовна для християнина Катранника страшніша ніж смерть фізична.

Церковна чаша, врятована від рук російських окупантів ціною життя українських селян, переростає в містичний образ чаші Пресвятої Євхаристії, яка вживалася під час Таємної Вечері Христом і апостолами, а звідси – у образ Святого Ґрааля. Українські селяни стають уособленням лицарів Святого Ґрааля, які гинуть, охороняючи її від слуг Жовтого князя – російських комунонацистів. Ця чаша залишається надією на спасіння душ померлих від голоду українських селян і на здобуття незалежності України від Росії.

Повість Ольги Мак, на відміну від творів Уласа Самчука та Василя Барки, подає урбаністичну перспективу переживання голоду – через історію 15-річного підлітка, який у розпал голоду потрапляє в тодішню столицю підсовєтської України – Харків. Уже перша фраза повісті безапеляційно декларує головну прикмету того часу: «Столиця України тхнула трупом». Ті, хто вмирає на бруці столиці совєтської України – «розкуркулені», «саботажники колгоспного будівництва», «вороги радянської влади» [4, с. 3]. (Письменниця вживає тут ті формулювання, що були ідеологічними штампами офіційних документів та мас-медій совєтської імперії на означення українців, проти яких був спрямований російський комуністичний геноцид).

Ті, що вмирали від голоду по містах, «були смирні, боязкі і упокорені. Тинялися по вулицях або сиділи попід мурами і парканами, тихенько, несміливо простягали руки по милостиню і мовчки вмирали тисячами. Зникали з цього світу так, як зникають тіні в темноті, як сліди на піску під подувами буревію, як луна розпачливого смертельного зойку і скелястих горах. Вимирали...» [4, с. 3]. Гурти «ожебрачених селян» «сунули до міста по рятунок, а самі нагадували піднесених із гробів мертвяків, покликаних на Страшний Суд» [4, с. 5]. Саме такі макабаричні сцени опису повільного помирання голодних людей, а також описи того, як на роботу приймали тільки тих, хто був приписаний і мав документи («...Там таких, як ти, не беруть. Приписаний? – Ні. [...] – Довідку про соцпоходження маєш? – Ні. [...] Не візьмуть» [4, с. 11]) є ще одним промовистим свідченням того, що російська комуністична окупаційна держава (Совєтський союз) пляново та методично нищила окрему соціальну групу – українське селянство та найнезахищеніші прошарки українського міського населення, яке

залишалося консервативним традиційним українським національним та суспільно-культурним ядром.

Не всі вмирали, не чинячи спротиву. Були такі, що «бунт підняли, голову сільради і представників з обкому вбили. За це на село наскочило ҐПУ, привідців вистріляло на місці, село спалили і прапор чорний вивісили. А тих, що живі остались, у вагони позаганяло і – в Сибір» [4, с. 29].

У місті, на переконання одного з героїв, «зібралися самі такі, що вже всього вирекліся за надію дістати шкоринку хліба. Та по селах залишилося ще багато таких, які прадідівської землі кліщами тримаються. Бороняться, як можуть, навіть умирають, але вмирають на власних порогах! З них і комітети постають, що поїзди з хлібом вивертають і мішки зерна ховають, вони й летючки розкидають, закликаючи до спільного повстання» [4, с. 31].

Дід, який постійно ночує на залізничному двірці, ділиться своїм способом прожиття (яке постає як типова мікродеталь повсякденності): «...Учора простояв у черзі з ночі, вистояв дамські калоші, на базарі з під поли продав, кілограм хліба купив, а решта в кишеню поклав. Часом батонів дістану, часом оселедців, а то таки на базарі щось в одного куплю, а другому продам» [4, с. 30-31].

У вирі цієї трагедії приходить розуміння того, що в масі селян «вмирають не самі одиниці, але й хліборобська незалежність. Але народ складається не з самих селян. Крім них є ще промисловці, купці, політики, військовики, духовенство, науковці й мистці. Всі вони становлять підвали окремішності й незалежності нації. І цих ти серед голодаючих не побачиш – їх уже знищили по тюрмах і засланнях, а тим, що лишилися на волі, приготували ще гіршу від смерти долю: змусили служити на користь нищителів народу і незалежності. Смерть мільйонів – завжди трагедія, але вона могла би перетворитися і в тріюмф, коли би пішла для добра нації, для слави, як смерть спартанців [...]. І в часи Нерона тисячі християн також гинули на аренах, на хрестах і кострищах, але з їхньої крови й стійкости росла така сила віри, що змушувала тремтіти підвалини пекла. Тепер навпаки, гинуть мільйони, а Сатана регоче, бо на їхніх кістках скріплює свою твердиню» [4, с. 61].

Події повісті Ольги Мак демонструють динаміку наростання смертності. У Харкові число тих, що голодували «зростало з дня на день і їхні трупи все рясніше падали на холодних бруках міста. А життя столиці пливло поруч, пульсувало у напруженому ритмі, наче б не помічаючи того, що діялося. Дзвеніли переповнені трамваї, їздили автобуси, люди поспішали у своїх справах, в театрах ішли фільми, опери, комедії й драми. А під кожною афішею без реклами, без бутафорії й квитків відігравалися також драми. І кожна з цих драм переступала фантазії найпонуріших драматургів, і кожна своїм трагізмом побила би всі твори того жанру і розтрощила би найтвердіші серця, коли би була списана на папері й поставлена акторами на сцені. Але в реальному життя, помножена на мільйони, вона перетворилася в буденне явище і перестала цікавити глядачів. Якщо ж і знаходилися чутливіші люди, що подавали милостиню в кощаві воскові долоні, то й ті ледве чи розуміли усю глибину трагедії, яка відбувалася в країні» [4, с. 67-68]. Це стає ще одним підтвердженням цілеспрямованості голоду на окремі верстви населення – зокрема за національною та соціальною ознаками.

Хоча художній світ у мистецькому творі загалом не може бути полем соціологічних досліджень, але дуже часто він передає мистецькими засобами

суспільно-політичні настрої, динаміку їх змін, виявляє важливі причини векторів соціяльних прямувань. У повісті Ольги Мак яскраво задекларовано, зокрема, як геноцид, який має секторально-вибірковий характер, нищить й основи національної гідності поневоленого народу (Андрій, голодний юнак, якого не хочуть прийняти на роботу, заявляє: «Не хочеш приймати на роботу – не приймай, а ображати не смій!» [4, с. 17]; його обзивають старцем і це для нього теж є жахливою образою: «...Стояв приголомшений зневагою, яку почув уперше в житті. Він – старець! Він – син статечного господаря, вихований у родині, в якій не то просити, а навіть позичити щось у сусіда вважалося соромом, став тепер старцем. Принаймні, його вважають старцем [...]» [4, с. 38]), руйнує горизонтальні міжлюдські зв'язки національної солідарності. Російська комуністична пропаганда давала частині українського суспільства переконання, що голод є наслідком саботажу самих селян: «...Мало хто, правда, виявляв прихильність до влади, та все ж не один виявляв і ворожість до селянства, обвинувачуючи його у «саботуванні колгоспного будівництва».

– Коли б ви пішли до колгоспів, – сказав Андрієві з ненавистю один молодик, – то був би хліб і була б робота всім. А то і самі здихаєте, й нам жити не даєте, гади!». Головний герой повісті освідомлює цього молодика: «Піди сам до колгоспу, та погни горба від зорі до зорі за двісті грамів ячменю на трудодень [...]. Наші колгоспники перші почали пухнути з голоду» [4, с. 20]. Той же головний герой «Каміння під косою» заявляє: «Я скоріше здохну, ніж до колгоспу впишуся! Мої предки і за панщини кріпаками не були, а я оце мав би самохіть шию в ярмо наставляти?» [4, с. 43].

Картини смерті від голоду в українській художній прозі дуже часто нагадують dance macabre. Ален Безансон наголошує, що XX вік – «це сторіччя-вбивця. У незчисленних свідченнях про жахи тоталітарних режимів я завжди знаходжу одну спільну рису: ті, що вмирають, попри все сподіваються, що нормальний світ або принаймні наступні покоління дізнаються про те, що з ними сталося [...]. Крім молитви, все, що ми можемо зробити для мучеників, яким нема ліку, – це пам'ятати. Що означає: знати, досліджувати, зафіксувати й аналізувати події...» [1, с. 30]. Українська художня проза, в якій тема Голодомору стає однією з центральних, є важливим локусом свідчення геноциду росіян проти українців, представленням комунізму як злочинної, спорідненої з нацизмом ідеології (які, я переконаний, можуть поєднуватися терміном комунонацизм).

Література:

1. Безансон А. Лихо століття : Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / А. Безансон / Переклад з фр. Тараса Марусика. – К. : Пульсари, 2007. – 136 с.

2. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті : Книга перша. Книга друга : [спогади] / Докія Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 520 с.

3. Земляк В. Лебедина зграя : Романи, оповідання / Земляк Василь. – К. : Україна, 2005. (Серія «Бібліотека Шевченківського комітету»). – 720 с.

4. Мак О. Каміння під косою / Ольга Мак. – К. : Глобус, 1994. – 138 с.

5. Набитович І. Євхаристійна символіка роману Василя Барки «Жовтий князь» / Ігор Набитович // Біблія і культура : Збірник наукових статей Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича / За ред. А. Нямцу. – Вип. 4. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 121-125.

6. Набитович І. Роман Василя Барки «Жовтий князь» як locus theologicus / Ігор Набитович // Сівач духовності : Збірник спогадів, статей і матеріялів, присвячений професору Володимирові Полєку. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 190-196.

7. Набитович І. Sacrum у романі Василя Барки «Жовтий князь» / Ігор Набитович // Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich / Red. A.Woźniak, M. Kawecka. – Lublin : Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie, 2002. – S. 263-272.

8. Набитович І. Українська проза ХХ віку про Голодомор як локус свідчень про геноцид проти українців / Ігор Набитович // Матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції «Геноцид України у ХХ столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром» / Ред. М. Фіцуляк. – Львів : Добрий друк, 2015. – С. 409-426.

9. Самійленко О. Великий голод у творах радянських письменників / Ольга Самійленко // Сучасність. – 1989. – Ч. 6 (338). – С. 23-35.

10. Самчук У. Марія; Барка Василь. Жовтий князь / Улас Самчук, Василь Барка. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 386 с.

11. Сеник Л. Насильницька смерть в українській літературі : Голодомор-геноцид 32-33. Документ і художня правда / Любомир Сеник // Життя зі словом. Ювійлейний збірник на пошану професора Миколи Ткачука / Ред. М. Зимомря. – Тернопіль-Дрогобич : Посвіт, 2014. – С. 431-441.

12. Kawecka M. Motywy biblijne w powieści Wasyla Barki «Żowtyj kniaź» / Mirosława Kawecka // Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich / Red. A.Woźniak, M. Kawecka. – Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie, 2002. – S. 275-282.

Igor Nabytovych. The story of Olga Mak «Stone under the Spit» in the Context of Devoted to Famine Ukrainian Literature of the XX th century.

In the artcile there is researched story by Ukrainian emigrant writer Olha Mak «Stones Under Scythe» in the context of Ukrainian prose of XXth century about Famine. The story has its own artistic reality of showing Ukrainian destruction by Russian invaders during the Famine of 1932-1933. Ukrainian fiction in the form of art shows that the Famine, established by Russians in Ukraine, had all the major features of genocide.

Key words: *Holodomor, genocide, Olha Mak, Ukrainian emigrant literature.*

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ «1946-1947. ГОЛОД В УКРАЇНІ. ЗБІРНИК СПОГАДІВ»: РЕЦЕНЗІЯ

Тарас Нагайко
канд. іст. наук
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Про наявність численних «білих плям» у вітчизняній історіографії дослідники активно заговорили на початку 90-х рр. минулого століття. Нове демократичне суспільство, що мало б постати на зміну заідеологізованій радянській дійсності, потребувало реабілітації власного минулого. Криза, що проявилася у найширших сферах життя, зумовила зміну наукових підходів у

гуманітарних дисциплінах. Новий дискурс, що отримав промовисту назву «нового бачення», сформував інші за своєю якістю орієнтири та дозволив змістити вектор вітчизняних історичних студій у соціальну площину. Адже донедавна під пильну увагу дослідників потрапляла держава та події, що відображали важливі віхи у її розвитку. Персоніфіковано в історичному процесі розглядалися лише окремі визначні діячі, що уособлювали собою незначну частку політичної, військової або ж культурної еліти. Усе це відбувалося під ідеологічним диктатом з боку керівної управлінської ланки – комуністичної партії. Зі здобуттям власної державності виникла потреба якісного переосмислення історичного минулого. Вагоме значення поруч з ключовими сегментами державотворення отримали й нерозкриті, замовчувані раніше теми.

У сучасному демократичному суспільстві існує запит на незаангажовану візію історичного минулого. Сьогодні у гуманітарний дискурс активно залучаються медійні засоби, що надають майданчики для суспільних обговорень. Таким чином формується альтернатива, що унеможливлює ведення закритої наукової дискусії у вузькому колі. Навпаки – у пошані стає відкрита апеляція до змісту джерел, трактування фактів та характеру висновків опонентів. Практики однобічного висвітлення будь-якої наукової проблеми в її історичному значенні сприймаються критично, адже окрім наукової оцінки має місце й суспільне рецензування. Особливо це стосується тем з підкресленим соціальним змістом. Сюжети, які осмислюються сьогодні академічними науковцями-істориками, містять як всебічний аналіз та оцінку документальних матеріалів, так і т.зв. альтернативних (приватних) джерел, де відображено ті чи інші віхи історичного буття.

Радянський період став одним з найбільш продуктивних у контексті застосування істориками нових теоретико-методологічних підходів. Через вивчення повсякденних практик життя людини, стратегій виживання в умовах тоталітаризму, психологічних наслідків тих чи інших подій-катастроф, порівняння офіційної та приватної пам’яті за останні два десятиліття вітчизняна історична наука виразно вийшла на антропологічний підхід. У найближчій історичній ретроспективі опинилася й тематика голодомору, як геноциду українського народу. Так, голод 1932-1933 рр., як штучна та спланована протиправна дія тоталітарного режиму, отримав свою належну оцінку не лише у наукових студіях, а й на дипломатичному та суспільному рівнях.

До останнього часу проблематика голоду 1946-1947 рр. менш активно розроблялася дослідниками. Причиною цього є як теоретико-методологічна складова вітчизняного історіописання, так і те, що розкриття саме цієї теми поступалося актуальністю вивченню інших надважливих питань тоталітарного періоду. Втім, шлях, подоланий сьогодні вітчизняною історичною наукою, дозволяє створювати не лише дослідницькі тексти, а й формувати ту джерельну базу, що репрезентується усними наративами, спогадами тощо. Одним з прикладів такого підходу є видавничий проект «1946-1947. Голод в Україні. Збірник спогадів», реалізований на базі «Національного музею історії України у Другій світовій війні». Представлена колективом редакторів та упорядників (М.М. Гич, І.П. Ковальчук, Т.А. Куцаєва, Л.В. Легасова, Л.В. Рибченко) праця є результатом дослідницько-пошукової роботи у семи областях України. Загалом до видання увійшли п’ятдесят вісім спогадів свідків повоєнного голоду. За регіонами, що їх представляють респонденти, у кількісному вимірі спогади

мають наступний вираз: Вінниччина – 2, Київщина – 34, Одещина – 7, Сумщина – 1, Харківщина – 1, Черкащина – 11, Чернігівщина – 2.

Основу опублікованих спогадів склали матеріали конкурсу історичних робіт «Життя після перемоги: голод 1946-1947 років в Україні» (2015), проведеного у Національному музеї історії України у Другій світовій війні. До них долучені 11 спогадів з с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області, записані краєзнавцем М.М. Гичем. Видання має підкреслену художню стилістику оформлення, що підвищує його безумовну презентаційну цінність. Поруч з текстами спогадів, вміщено унікальні візуальні матеріали, переважна частина з яких публікується вперше: світлини, документи, листи, малюнки. Автором останніх є діяч національно-визвольного руху Ніл Хасевич.

В опублікованих текстах, окрім сюжетів, що увиразнюють причини, прояви та наслідки повоєнного голоду у 1946-1947 рр., піднято важливі теми взаємовідносин влади та пересічного громадянина в умовах тоталітарної дійсності, проблеми виживання у післявоєнному селі, внутрішньої міграції у пошуках продуктів харчування тощо. Всупереч виваженій науковій аналітиці, у спогадах присутня певна наївність та відверте емоційне забарвлення, що дозволяють ближче відчути трагізм тієї доби та глибше усвідомити ті реалії, з якими зіткнулися по-суті безправні українці – громадяни країни рад. Звертає на себе увагу дещо лаконічна форма спогадів, в середньому 1-2 сторінки, від чого, звичайно, програє їх інформативність. Вочевидь упорядники у деяких випадках лише вибірково наводять окремі фрагменти з більш розлогих текстів. Втім саме така їх публікація дозволила виокремити найбільш суттєву рефлексію людей, свідків голоду. З огляду на брак джерельної бази, у тому числі й усних свідчень, видання є цінним доповненням до існуючого масиву матеріалів із зазначеної теми, адже у ньому, через призму особистих спогадів, відображено трагічні аспекти життя пересічних громадян.

Загалом, реалізований проект є зразком виваженого науково-просвітницького підходу, спрямованого на популяризацію вивчення теми голоду 1946-1947 рр. як науковцями, так і ентузіастами-краєзнавцями. Разом з тим, видання сприятиме більш об’єктивному усвідомленню його причин та наслідків, а також збільшенню суспільного інтересу до проблеми збереження історичної пам’яті про трагічні віхи вітчизняної історії.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В МССР В 1946-1948 гг.

Татьяна Никитина
ст. преподаватель
Филиал Приднестровского Госуниверситета им. Т. Г. Шевченко
(Рыбница, Молдова)

Война и оккупация Молдавии нанесли огромный ущерб народному хозяйству республики. Сильно пострадало сельское хозяйство, поля изрыты окопами. «Вырублены 30 тыс. га садов и виноградников, поголовье лошадей сократилось на 179 тыс., крупного рогатого скота – на 90 тыс., овец – на 523 тыс., свиней – на 117 тыс. голов. Сельское хозяйство лишилось 1 285 комбайнов,

тракторов и автомашин, 5 тыс. сельхозмашин и 50 тыс. единиц различного сельскохозяйственного инвентаря» [1, с. 28]. Разрушены мастерские колхозов и совхозов, здания МТМ и МТС. Практически уничтожена промышленность, города и села республики лежали в руинах. Молдавской ССР был нанесен ущерб на 11 млрд. рублей. Но самой невосполнимой утратой республики бала гибель 64 тыс. и изгнание в рабство 49 тыс. жителей.

Восстановление народного хозяйства началось сразу после освобождения, однако справиться с разрухой и восстановить народное хозяйство в короткие сроки республика самостоятельно не могла. Союзный бюджет в 1944-1945 гг. выделил на восстановление республики дотации в размере 448 млн. рублей, комплекты оборудования, материалы, скот, семена, приезжали и высококвалифицированные специалисты. Начала налаживаться мирная жизнь, в правобережных районах согласно закону о земле государство передало крестьянам в бесплатное пользование 245 тыс. га земли, что оживило бессарабские села. Государство выделяло индивидуальным хозяйствам и колхозам кредиты на приобретение скота, семян, фуража. Хозяйства, не владевшие землей, семьи фронтовиков, инвалиды войны и др. категории крестьян пользовались различными льготами и скидками по обязательным хлебозаготовкам и налогам.

Однако восстановление сельского хозяйства осложнила начавшаяся засуха. Начиная с весны 1945 по осень 1946 гг. дождей в республики практически не было. «За период с 20 марта по 20 мая 1946 года в Бельцах выпало 13 мм осадков, в Кишиневе 38 мм, а в Комрате всего – 8мм…летом температура воздуха достигала 40-50 градусов, а на поверхности почвы до 65-70 градусов» [3, с. 56]. Бесснежная зима с резкими переходами от мороза к оттепели, что приводило к осушению почвы и низкой урожайности колосовых и трав. В 1946 году засуха сопровождалась сильными ветрамию Так, в Вадул-луй-Водэ в «феврале ветром выдуло поверхностный слой почвы и вырвало с корнями более 2 200 гектаров озимых…., а в Леовском районе погибло от засухи 26 627 гектаров озимых и яровых посевов» [3, с. 56].

Но в самом бедственном положении оказался юг республики, так, в Кагульском уезде удалось собрать только 20 % засеянных площадей кукурузы, остальной урожай погиб. Согласно статистическим данным в 1945 г. валовой сбор зерна по республике был в пять раз меньше, чем в довоенный период.

Нехватка фуража привела к бедственному положению в животноводстве и массовому падежу скота. В Правобережных единоличных крестьянских хозяйствах поголовье скота – лошадей, овец – сократилось на половину, а свиней – на 90 %. Положение в республики было очень сложным, голод и массовое распространение инфекционных болезней. Но, несмотря на тяжелое послевоенное время и засуху, республика выполнила план хлебопоставок в 1945 г. Согласно архивным данным и исторической литературе, план по выполнению хлебопоставок сопровождался грубостью по отношению к крестьянам, которым угрожали, расправлялись физически и незаконно арестовывали. Так, например, в селе Дахнович уполномоченный по хлебозаготовкам проводил полное изъятие зерна у крестьян, не оставляя ни семян, ни на пропитание. Аресты стали обыденным явлением, у крестьян изымали продукты и вино, принуждали к выполнению общественных работ без оплаты. По республике нарушения ответственных лиц привели к таким размерам, что данный вопрос

рассматривался, и было принято решение 27 марта 1945 г. «О состоянии революционной законности в Бендерском и Кагульском уездах». Но выполнить непосильный план по хлебозаготовкам можно было только с применением насилия, поэтому начальство смотрело сквозь пальцы на нарушения и пресекало только вопиющие факты.

Завышение объёмов хлебозаготовок в 1945 г. в Молдавии подтверждается дефицитом семенного материала. А предоставление государством семенных ссуд крестьянам свидетельствует о завышенных нормах хлебозаготовок, когда крестьяне были лишены семенного материала. Крестьяне должны были вернуть ссуду из нового урожая с десятипроцентной надбавкой. В период с 1945-1946 гг. у крестьян было более 500 тыс. долговых квитанций по семенным ссудам, а в пик голода в 1947 г. у крестьян на руках находилось около 3 миллионов непогашенных долговых квитанций.

В 1946 году в связи с усилившейся засухой в республике положение стало катастрофическим, угроза массового голода была очевидна, необходимо было спасать население республики. Однако в июне 1946 г., несмотря на бедственное положение, началась новая компания хлебозаготовок по ранее утвержденному плану в размере 56 тыс. тонн. Выполнить поставленный нереальный план хлебозаготовок республика не смогла, у крестьян был полностью отобран мизерный урожай. К концу августа – началу сентября увеличились масштабы голода, население осталось без запасов продовольствия. Массовым заболеванием становится дистрофия, к ноябрю насчитывалось 30 тыс. человек, а к январю-февралю 1947 г. число больных в месяц превышало 100 тыс.

Руководство республики в сложившейся ситуации было вынуждено обратиться за помощью в Москву, к сожалению, много времени было потеряно. Согласно обращению Министерство СССР приняло постановление от 19 августа «О мерах помощи колхозам, крестьянским хозяйствам и совхозам МССР в связи с неурожаем 1946 года».

Республике в связи с постановлением было выделено 1,5 млн. пудов беспроцентной ссуды, также 4 тыс. 100 тонн коммерческого хлеба и 47 тыс. тонн зерна для осеннего посева, кроме этого план заготовок был снижен до 72 тыс. тонн. Устанавливался размер выдачи продовольственной ссуды на один крестьянский двор, в зависимости от необходимости выдавалось от 4 до 10 пудов [2, с. 237, 238, 263]. Если сопоставить отпущенную помощь республике и план хлебозаготовок, то получается, что республика тратила для борьбы с голодом собственные ресурсы. На 5 октября план хлебозаготовок был выполнен только на 63 %. В республике усилили свою деятельность судебно-прокурорские органы, командно-административная система не признавала никаких обстоятельств, препятствующих выполнению плана. План так и не удалось выполнить, в республике быстро росло число больных дистрофией, к ноябрю их численность составляла около 30 тысяч человек, хотя точной цифры страдающих дистрофией никто не знал. Странная картина наблюдалась в селах: в одну сторону шла помощь из районного «Заготзерна» в села и тем же путем возвращалась обратно, хотя по времени они могли и не совпадать. Так, зимой 1947 г. в связи с плохими дорогами и проблемами с транспортом в голодающие села вовремя не приходила помощь, а осенью из этих же сел был вывезен хлеб. Положение ухудшалось, к декабрю многие крестьянские хозяйства полностью использовали полученную ссуду, но этого зерна катастрофически не хватало.

Максимальное количество заболевших дистрофией было зарегистрировано в феврале 1947 г.: более 200 тыс. – около 10 % всего населения [1, с.32]. Половину больных составляли дети до 14 лет, показатель больных соответствовал и динамике летальных исходов. Согласно архивным данным каждый пятый житель республики переболел дистрофией, сколько умерло от дистрофии и других болезней подсчитать очень сложно. Руководство республики в создавшейся ситуации проявило беспомощность в спасении людей, пресса молчала, в официальных сообщениях запрещалось использовать слово голод. Халатность, воровство приводили к огромным потерям зерна, согласно судебным делам государству был нанесен ущерб на 9,1 млн. рублей [2, с. 60]. Государство принудительно забирало последнее зерно у крестьян, а само не могло уберечь зерно от порчи и воровства. Да и сама система попавшего в село зерна для помощи нуждающимся распределялась несправедливо. При проверке питательного пункта в селе Костешты было выявлено, что с ведома председателя колхоза нуждающимся крестьянам выдавали 100 г хлеба вместо положенных 200 г, а разница разворовывалась. Были случаи, когда хлеб раздавали не нуждающимся, а по принципу – кум, сват, брат. В результате голода и смерти родителей многие дети оставались сиротами и попадали в детприемники МВД МССР, которые были переполнены. Увеличилось в связи с создавшейся ситуацией число уголовных преступлений, грабежи, убийства, каннибализм. Спасаясь от голода, люди шли на серьезные нарушения закона.

Очень сложной была зима 1947 г., выпавший глубокий снег нарушил транспортное сообщение по республике, хотя продовольствие в республике и было, его вовремя не смогли доставить в нужное место, что привело к увеличению смертности населения.

Сложившаяся ситуация требовала срочных мер от правительства, и в феврале 1947 г. в республику прибыла группа с заместителем председателя Совета Министров СССР А. Н. Косыгиным. С выездом на места они изучили сложившуюся ситуацию. А. Н. Косыгин критиковал руководство республики за бездействие и порочную систему уравниловки нормы 4 кг зерна ежемесячно, без учета степени нуждающихся. В результате работы комиссии были предприняты конкретные меры, предусматривавшие адресную помощь, несмотря на ограниченные продовольственные ресурсы в связи с засухой. Но, несмотря на распространенное в исторической литературе мнение, что приезд А. Н. Косыгина быстро улучшил ситуацию, когда работа с голодом действительно была активизирована, кардинального улучшения положения не произошло согласно данным о смертности населения.

Безусловно, массовой смертности людей можно было избежать, но этого не произошло из-за многих субъективных ошибок и злоупотребления властью. Вина за гибель людей лежит на сталинской административно-командной системе руководства обществом. Если бы изменили план хлебозаготовок в связи с погодными условиями, можно было бы избежать массовой гибели населения.

Начиная с 1947 г., на территории республики была развернута кампания по укреплению технической базы МТС. Продолжалось колхозное строительство, количество колхозов увеличилось до 588, к 1948 г. были восстановлены прежние объёмы посевных площадей. Превысил довоенный уровень сбор технических культур, подсолнечника, сахарной свеклы, табака и овощей. В Левобережье в

1948 г. был получен более высокий и устойчивый результат зерновых, чем в целом по республике.

Несмотря на поддержку государства, в Правобережье индивидуальные крестьянские хозяйства не смогли восстановить свой довоенный потенциал. Это можно объяснить не только сильной засухой и небольшими размерами, но и устаревшей организационно-хозяйственной структурой. В республике кроме колхозов были и совхозы, они были специализированными и обслуживали главным образом различные отрасли промышленности.

Тяжелое положение сохранялось в животноводстве, трудно шло возрождение животноводства, пострадавшего от недорода. К 1948 г. довоенный уровень по поголовью основных видов скота был восстановлен менее чем наполовину. Постепенно ситуация в республике менялась.

Литература:

1. Бабилунга Н. В. Курс лекций по истории Молдавии. Лекция XI / Н. В. Бабилунга, Б. Г. Бомешко. – Тирасполь, 1993. – 28 с.
2. Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов. – Кишинев, 1993.
3. Страницы истории Советской Молдавии. Ч.II. – Кишинев, 1990.

Tatiana Nikitina. Features of development of agriculture in the MSSR in 1946-1948 gg.

In this work the features of the development of agriculture in the MSSR are considered on documentary data in the period from 1946-1948. The influence of weather conditions, drought and Stalin's administrative-command system of society management, inflated bread procurement plans led to mass illness and death of people.

Key words: *agriculture of the MSSR, drought, famine, grain procurements, fulfillment of the plan, restoration of pre-war facilities.*

MARIN BUGA: A MOTHER'S LOVE MAKES MIRACLES HAPPEN

Viorica Olaru-Cemirtan
PhD in Humanities
Scientific researcher
(Kalarash, Moldova)

Through classic historic research based on archive sources you only get to know the official history, the one built within the walls of power. Via Oral History one may reach the subjects of history and deep your knowledge, enriching it with details and nuances, sometimes unexpected, other times controversial, but every time welcomed. Thus, the picture of the historical truth, idealistically speaking, becomes larger and comes closer to the original event itself.

I invited Marin Buga to co-author the picture of the deportations from July 5-6, 1949, providing specific nuances from the pallet of his personal life and that of his family. I was given a prompt positive reply and with it many vibrant nuances and colors from his childhood, teenage and youth imprinted by the soviet regime.

The Buga family, Ion and Vera, became landowners in the interwar period, and together with their 5 children (Valentin, Dumitru, Marin, Fiodora and Ana [1, p. 159]) they started working to build their household. Having their grandparents, Stefan and Axynia Buga [1, p. 159], by their side, the family had built traditions. The family home, their grandparents' household, their land plot, the household animals, everything remained etched in the consciousness and identity of that child enjoying his childhood – Marin.

The mother's figure played an essential role in the children's upbringing, because having graduated from the four-grade elementary education, she planted the love for knowledge in all her children. During the famine, their mother worked, and prayed for her children just as much, protecting them from death. If in the village people were dying like flies and there were even two cases of cannibalism, they resisted by boiling sawdust with orach leaves, and for desert – poetry, gathered around their mother on the inbuilt big wood fire oven you could climb on. The education he got from his mother was what served him best in life, he admitted. Today, at the dusk of his life, he can consider it the secret of his resilience during the trials he had to go through.

The father's personality is defined by several crucial moments: serving in the Romanian army where he got the watch that still wears the marks of time; three years of soviet concentration camp as war prisoner; and being included in the list of deportees together with his father who was one of the richest people in the village. Thus, the entire family shared the fate that the totalitarian-soviet regime imposed not only on the Buga family but on 50 000 other people also deported on the night on July 5-6 1949 [2].

His grandfather, Stefan Buga from Mereni village, was also added to the lists, his household was a point of interest for the infrastructure of the new occupation regime [3]. Even if he was a child, he vividly remembers that his grandparents were arrested in the middle of the night, and towards the morning, the operatives had been on their doorstep as well. Marin, together with his brothers, could not understand neither the meaning, nor the impact the lifting would have on their family. Only the adults were able to catch a glimpse of those things in the future. When the neighbor explained to the Buga brothers what «your family is being lifted» meant, the tears were saying more than the carefully chosen words. Throughout the story, though, Marin Buga did not shed a tear, he only became a little emotional, as it fist a strong man. The lump in his throat and his shaking voice still managed to cross over the barrier of his composure. Intertwining the story with his own analysis of what had happened, I witnessed the monumental artwork of detachment from the past and the moment of drawing conclusions.

The road to Siberia meant a forced growing up for him too, because this is when he first heard labeling such as «fascists» and «enemies of the people». They were taken down from the train in the Sosnovka village, Kurgan, where they survived together with tens of other families about which his memory retained certain episodes. The barracks were not the best homes, but building a real house was a luxury. Twenty-one of them lived on a 20 square meters area, from children to elderly. It was precisely in Sosnovka that certain truths opened up to him: nationalities from all over the USSR were deported together with Moldovans. Each of them had a specific trait, that of Moldovans was that they adapted quickly, they were hard-working and mutually supportive. The sanitation and climate were shocks to which the bodies of those

forcedly deported there got used gradually, sometimes with irreversible losses. If you did not master Russian, you risked becoming a joke or not integrating. School required discipline, but it was streaming a great deal of ideology.

Siberia did not spare anyone. At the age of 10, he had to work by his brothers' and sisters' side to help their parents. Their father carried the heavy load working at forest cutting, and their mother, besides the official job, had to feed and clothe seven souls. They buried their grandfather in the cold Siberian ground. He remembers that many remained there, some buried, or grieving, others having no one to return to. His family decided to return to their homeland in 1956, but only with the two daughters, since the boys were tied to that place: the eldest was married there, the second was enrolled in the army, and Marin was a student at the Irkutsk College. After graduating from college, he returned to his homeland and grew roots again. It was very difficult for the family to settle in their native village permanently – several years passed before they managed to build a small house. He is one of the few who had the chance to visit the faraway lands of Kurgan and Irkutsk 35 years later. The emotional turmoil he went through was complex: the pain and wounds that reopened from seeing the grave of his grandfather, Stefan Buga, the barracks, the administration, the school and the taiga on one hand; and the joy of reuniting with his teachers, school mates and the Moldovans who stayed there, on the other hand.

Graduating from the seven-grade cycle with the highest scores possible, he continued his studies in Irkutsk and learned the profession that fueled his entire life. I visited the Irkutsk city and region in the fall of 2016 with my colleagues from the «Memory expeditions» team and I really wanted to relive the emotions that Marin conveyed through this interview.

I remember the famine from 46 pretty well! There is a plain in our village, just like in all villages. During the famine, people were going around on that plain on all fours looking for orach leaves, they were ripping it from the ground with their hands, cutting it with sickles, and they were feeding themselves. They were boiling it in a pot and that's what they lived on. And so did we! It was really hard! People from our village went as far as Donbas, or Bucovina, where they were trading clothes, carpets, trading them for almost nothing, just for some bread! We were making sawdust and my mom was boiling it together with the orach leaves and we were eating it! Afterwards she would sit us all on the wood oven, like a hen with her baby-chicks, and since she knew many poems, she was reading to us, she was praying for us, as she was also very faithful!

There were two cases in our village – two babies were killed by their mothers and eaten, because they had nothing to eat… And when they were bathing them, they just put a needle through the soft spot of their heads… One of my elder brother's classmates went to graze the cattle on the outskirts of the village. And in the evening, sometime close to dusk, his father sees he's missing! But you could hear him moaning in the ravine. Later the neighbors said that they had seen him, that there were two men (you can't even say they were bandits, because everyone was hungry, like animals) and told him to give them a cow! And he said: «How can I give it to you if my father would just throw me out for that?!» And then they put a knife through his temple...! The famine is something terrible...! Deportations were terrible! But at least there, little by little, those who were working could make it! But that famine – no… you could not make it! It was very hard!

We did not know what «to be lifted» meant…

I was at home with my mother. Dad and my middle brother were gone to work our land since evening. So that they can get up early in the morning to hoe. There was a lot of hoeing to be done around that date, June 6th, the second hoeing. My grandfather Stefan, and grandmother Axynia were on the list. And at 4am two soldiers came, entered our courtyard and said to my grandparents: «You can take half a ton per family in the car with you!» But how could you take half a ton if the car was small?!

My mother sent me to the field: «Go to the field and tell your father that they're lifting grandpa!» But we didn't know what «to be lifted» meant… Lifted… up?! What did that mean?!

And she gave me two horses, I mounted one, and tied the second. It was still dark at 4 a.m., but we reached the field all well because I was used to it. I gave my dad one horse and he headed home. My brother and I stayed there, with one horse.

When the people from Selsovet (village council) realized that they're lifting my grandpa but his son, Ion Buga, is staying in the household, they thought: and what did we gain? Nothing will go to the kolkhoz! And they put us on the list too! They purposely lifted hardworking people, because what can you take from poor people?! A hoe, a digging spade to make a kolkhoz?!

He hugged us, crying: «You will go by train, faraway..!»

In a couple of hours, our neighbor, Ionut, who lived across the road from us, came to where my brother and I were: «Go home, you're being lifted too!» But my brother who was two years older asked: «But what does that mean? They lift us how?». «Well… you'll go by train, faraway, for a ride...!», and his eyes filled with tears while he was saying that, I remember that well! We were talking on the side of the field, under an apricot tree, and he started crying and just hugged us both like that! «Well, my dear boys, you are going far away, for a ride, it will be good for you there, you will get an education…» In short, he was saying that to take a bit from our shock and fear. And we mounted the horse and went home! It was already half past eight.

Our youngest sister was 6 months old, I have no idea how the Lord protected her…

We had to eat something on the train! The flour that we took from home ran out quickly if there were seven of us! My little sister was 6 months old when we headed out and I have no idea how the Lord protected her that she got there all right and now she is our youngest, may the Lord keep her in good health! There were many cases of death. Young children, usually, because they cannot adapt to such conditions.

Conclusion:

The subject of social cohesion in Moldova is on the agenda of the civil society and the government. In order to find efficient solutions to strengthen social cohesion, we need to identify the causes of its absence. There are many of them, of course, and they are complex and controversial. I would like to highlight just one of them – the lack of communication between different ethnicities about the experiences they went through six-seven decades ago – the Stalinist deportations. Over the past 10 years, the subject of deportations comes up more and more often in the public space, especially from the perspective of the victims of the regime. Regretfully, the political class uses it to win votes, or to get back at those who do not share the same ideas. Unfortunately, the voters are manipulated and the gap between the ethnicities and generation increases. We, the historians and adult educators, though, are certain that a different goal can be achieved through this dramatic, traumatizing experience, that of social cohesion.

I was interested to find out the stories told by those times children, today elderly people willing to share their experience. Their lives, seen from a 70 years distance, can serve as a source of inspiration for us, who are today looking for values and strategies to overcome modern crises and problems, or want to find out the truth in the post-truth era.

Their experiences tell us about the human nature, from sacrifice till humility, from friendship till the lack of humanity. Everything that happened to them and has not destroyed them, made them stronger. They learned certain lessons and drew certain conclusions, so that today they are lucid, even though they had a difficult life.

The values they relied on in infernal moments were what brought their salvation: love, faith, sacrifice, diligence and perseverance – all of them intertwined have fed their hope to overcome the difficulties.

Literature:

1. Cartea Memoriei, Chișinău: Editura Știința, vol. I
2. Viorica Olaru-Cemîrtan, Deportările din Basarabia, 1940-1941, 1944-1956, Chișinău: Editura Pontos, 2013.
3. Archive of the Socio-Political Organizations from the Republic of Moldova (Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Moldova), f. 51, i. 68, d. 14, f. 43-45.

Віоріка Олару-Чемиртан. Марін Бугу: Любов матері творить дива

Стаття порушує актуальне питання соціальної згуртованості громадянського суспільства та уряду Молдови. Описується життя сім'ї й особисті враження Марін Бугу під час сталінських репресій. Автором підкреслюється, що за останні 10 років темі депортації приділяється все більше уваги в публічному просторі.

Ключові слова: *репресії, депортація, громадянське суспільство*

UKRAINE IN THE POST-WAR TIME: CULTURALOGICAL ASPECT

Galina Oleinikova
PhD in Philology
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Ukraine)

The Second World War became a difficult test for Ukraine and the Ukrainian people. Military events claimed millions of human lives, valuable cultural monuments were destroyed, museum and private collections were plundered. Thousands of exhibits were exported abroad and not returned after the war [7, p. 238].

Researchers of various spheres of science and art struggled with the enemy. Many higher educational institutions and institutes of the Academy of Sciences of Ukraine continued their work in distant evacuation. Patriotic themes prevailed in many Ukrainian works of literature and art. Thus, such works as M.Rylsky's «The Word about Homeland», N. Bajan's «Oath», «Love Ukraine» and «Spring» by V. Sosyury, P.Tychyna's «Mother's Voice», «Ukraine in Fire», «Night Before the fight» by A.Dovzhenko, «Yaroslav the Wise» by I. Kocherga, «Antiaircraft gun» by Ostap Vishnya.

Reflecting the heroism and courage of Ukrainian patriots and defenders of their Motherland, many documentary and artistic works were created. With the advent of the first Ukrainian films «The Battle for Our Soviet Ukraine» (director A. Dovzhenko), «How the Steel Was Tempered», «Rainbow» directed by M. Donskoy, the Ukrainian cinema begins to revive.

After the victory in the war, there were hopes for democratization, for the establishment of respect for the individual, for the human and political rights and freedoms in the society. Hence the most popular genre of literature, journalism, began to develop. As a ubiquitous and all-revealing genre, journalism along with educational and agitational missions, carried out and an information mission in the post-war period. Poetic and prose works, cycles, poems, novels were appeared, where the word directly addressed to the reader, to the personality on whom the society was headed by the great hopes of building a bright future of Ukraine [4].

During the war years, art was also actively developing, especially graphic painting. Many talented, inexperienced artists tried to reflect their experiences and the horror of the war with the help of an ordinary piece of paper and a pencil. The tragic events of the war were reflected in the drawings of I. Kruzhkov «Girl on the Road» (1943), V. Glivenka «Hostage» (1941). Despite the difficult conditions, Ukrainian artists have created many paintings, etudes: H. Sirota «Captive Germans» (1942); S. Kravchenko «The defeat of the Germans near Rostov» (1942); Yu. Balanovsky «On the Dnieper Crossings» (1944); F. Samusev «Under the Korsun-Shevchenko» (1944). Numerous front-line drawings of Ukrainian artists who reached us on yellowed sheets of paper, pages of notebooks, have become an invaluable contribution to the heroic military chronicle.

Literary studies publishing centers «Dnepr», «Soviet Lviv», «Soviet Ukraine» and others have grown and successfully formed that historical period. Young writers of the military and after the war period continued to delight readers with their creative work. All this testified that the signs of a new cultural and social upsurge of Ukraine, which experienced a horrible flurry of war and German occupation, were obvious.

However, despite the greatest moral upheaval experienced by Ukrainian society, thanks to the victory in the Second World War, Stalin believed that it inflicted serious ideological losses on his regime. Therefore, after the end of the war, the flywheel of repression was reeled with renewed vigor. Representatives of the Ukrainian creative intelligentsia became one of the directions of the punitive machine of the authorities. The new scope of the cultural, scientific and socio-political life of Ukraine, since the second half of 1946, has been replaced by a new systemic and planned rout.

In accordance with the declassified archives of the MGB of the Ukrainian SSR, the total number of arrested intellectuals of all categories was: in 1945 – 6,205 people, in 1946 – 3,276 people, 1947 – 2,981 people, 1948 – 3,042 people, 1949 – 3,107 people [3, p. 407]. According to historian S.Vasylenko, the number of arrested intellectuals in the post-war period averaged 14–16% of the total number [1, p. 217].

In the first post-war years, the policy of repression against the creative intelligentsia was conducted under the slogans of struggling against «cosmopolitans» or suspicions of cooperation with the German invaders, for those who had the will of fate to remain during the war in the occupied territory.

A brutal «cleaning» began among Ukrainian scientists, writers, figures of the pen, cinema and art. All artists had to create within the framework of so-called

socialist realism, which reduced the functions of art to commenting and glorifying the activities of Stalin and the totalitarian regime created under his leadership. Censorial oppression and ideological supervision of writers, directors and actors of the theater and cinema intensified. There was an atmosphere of denunciation and persecution in the society. Many outstanding writers and scholars were subjected to harassment and repression [5, p. 312].

Reflection of the repressive policy towards the intelligentsia was manifested in a series of resolutions adopted by the Central Committee of the Communist Party: On the journal «Rodina», «About the Repertoire of Dramatic and Opera Theaters of the Ukrainian SSR and Measures to improve it», «About Twisting and Errors in Describing History Ukrainian literature» etc.

In Ukrainian bourgeois nationalism, such figures: composer K. Dankevich, writers A. Dovzhenko, M. Rylsky, V. Sosyura, A. Malyshko, S. Kryzhanovsky, D. Kosarik and many others were accused.

As a consequence, the resolution of the Central Committee of the CP(b)U «About political mistakes and unsatisfactory work of the Institute of the History of Ukrainian Academy of Sciences of the Ukrainian SSR», qualified the works prepared by historians of the Institute as «anti-Marxist». As a result, director of the Institute, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR M. Petrovsky was dismissed from his post. Totally, for the period 1946-1951, 12 political resolutions on ideological issues were adopted in Ukraine. During this period, according to the secretariat of the Writers' Union of Ukraine, 200 of 240 members of the union were repressed [2, p. 19].

Many outstanding writers and scholars were subjected to harassment and repression. All works on the history of Ukraine, the history of artistic Ukrainian literature, criticism, the history of the theater, written during the war, that is during the period of forced indulgences and relative freedoms on the national issue from Moscow, all the best works of literature: prose, poetry, painting, were now devoted to destruction, as imbued with the spirit of Ukrainian bourgeois nationalism.

There was no trace from the promising opportunities of the new cultural and social upsurge of Ukraine. The culmination of the struggle against ideological cleaning was the event in 1951, when the poem «Love Ukraine!», by V.Sosyura was criticized. It was written on the wave of patriotic upsurge in 1944 and considered the best poem that time, it was also received the Stalin Prize. But unfortunately the author was accused of nationalism and serious ideological errors.

This was enough that, thanks to the poet's condemnation, detachments of Stalin’s critics appeared in the periodicals, so that in the labor collectives a discussion of all sorts of literary «diversions» began. From the school anthologies began pulling out the pages with the name of V. Sosyura and in 1948 it was with the names of M. Rylsky and Yu. Yanovsky.

Since the end of 1948, in Ukraine, the struggle company against the accusations of Western writers and artists, in particular, O. Borshchakovskiy, I. Stebun, E. Adelheim, A. Kaunelson was developed.

Scientists and writers, composers and artists in such conditions could not create and work, this negatively affected the development of literature, music and art. All the cultural centers of the country were in a state of shock uncertainty: new scientific research was almost unpublished, the staff of scientific researchers was almost not replenished, universities had a sense of fear of the future.

The norm of relations between the authorities and the intelligentsia were direct threats, intimidation, criticism in the press, pressure on party and general meetings of creative collectives, a ban on the publication of works, etc. In the post-war period, there was practically no scientific institution or higher education institution, where demonstration processes were not conducted. One of the most popular forms of repression against Ukrainian writers and artists was their administrative deportation outside Ukraine, on the territory of other republics of the USSR. In addition, the apparatus of censorship constantly increased. Thus, in 1948, 1,1 million (!!!) copies of «politically hostile and harmful literature» from the libraries' funds were compulsorily withdrawn, and in 40 thousands of copies of books certain corrections were made [6, p. 13].

But even in these unfavorable conditions, Ukrainian writers, theater-goers and artists managed to create many bright and colorful works. Thus, in the second half of the 1940s, O. Gonchar's trilogy «Banner-Bearers» appeared, the first part of the famous M. Stelmah's novel «The Big Family» titled «In Our Land», «Kyiv Stories» by Yanovsky, a lot of other prosaic works, humorous stories by Ostap Vishny were written. Creative works were also perfected by such outstanding Ukrainian writers as M. Rylsky, II. Tychina, V. Sosyura, A. Malyshko. The work of these writers determined the further character of the literary process in Ukraine, namely, the level of artistic skills of the national school of «elegant literature» of the post-war years, which we can still see today.

At the traditionally high level there was also theater-art. The audience was delighted with the performances of creative groups with the participation of outstanding stage masters B.Gmyri, S. Kozak, V. Ognev, M. Lytinenko-Volgemut, H. Uzhviy, G. Yura and many others. Musical art, painting, drawing, sculpture developed. Among the musical works is worth noting the Second Symphony by B. Liatoshinsky and the ballet by K. Dankevich «Lilya».

In 1949, Ukrainian artists gathered abroad and created a unified Ukrainian literary and art club. In the 1950s, the Ukrainian Free Academy of Sciences began to work actively. During the first ten years of its work, more than twenty books were published in the Ukrainian language, scientific conferences were held and archival-search work was started.

Thus, in the post-war years the Soviet totalitarian power tried to destroy everything that went beyond the Stalinist ideological doctrine. Repressive measures against the creative intelligentsia are the result of post-war ideological cleaning, which has become devastating for Ukraine.

Literature:

1. Василенко С. М. Українська інтелігенція й сталінізм у повоєнні роки / С. М. Василенко // Науковий вісник : збірник наукових праць – ОДЕУ. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса : ТОВ «Лерадрук», 2009. – № 19 (97). – С. 216-231.

2. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.) / Тамара Василівна Вронська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 486 с.

3. Даниленко В. М. Українська інтелігенція як об’єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946-1953 рр.) / В. М. Даниленко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки / [С. В. Кульчицький (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 406–420.

4. Железняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією / Л. Железняк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/31722608/Походження_українців

5. Зайцев Ю. Історія України / Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.

6. Замлинська О. В. Культурне життя в Україні у 1943-1953 роках : автореф. дис. … кандидата іст. наук : 07.00.02 / Замлинська Олена Володимирівна. – К., 1999. – 19 с.

7. Субтельный О. Украина: история / О. Субтельний. – К., 1993. – 734 с.

8. Шаповал Ю. И. Украина 20 – 50-е годы: страницы ненаписанной истории / Ю. И. Шаповал. – К., 1993. – 265 с.

Галина Олейнікова. Україна в післявоєнний час: культурологічний аспект.

Стаття представляє стислий нарис про наукову і культурну життєдіяльність української інтелігенції в період після закінчення Другої світової війни. Робота, творчість багатьох видатних вчених і культурних діячів жорстоко зазнавала утисків і репресій с боку існуючої влади. Нормою відносин влади з інтелігенцією стали прямі погрози, залякування, критика в пресі, тиск на партійних і загальних зборах творчих колективів, заборона на публікацію творів Але навіть в таких несприятливих умовах українським письменникам, театралам і художникам вдалося створити чимало яскравих і колоритних творів.

Ключові слова: *українська інтелігенція, післявоєнний період, моральний підйом, репресій, виселення, художньої майстерності національної, української школи.*

ПРОБЛЕМА КРЕСТЬЯН ЮЖНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ – ВЫЖИТЬ (1946-1947 гг.)

Иван Пастырь
канд. пед. наук, доцент,
Измаильский государственный гуманитарный университет
(Измаил, Украина)

Победа в войне способствовала консервации социально-экономической и политической системы СССР. Культ личности Сталина достиг своего апогея. Восстановление и совершенствование народного хозяйства на довоенной технической и технологической базе программировали его дальнейшее отставание от мирового развития. Достижения научно-технического прогресса применялись преимущественно в тяжелой промышленности и ее сердцевине – военно-промышленном комплексе, который был отгорожен стеной секретности от гражданского сектора. И вновь основным источником средств была советская деревня, находящаяся в кризисном состоянии после войны.

Проблемой становления, развития Бессарабии, нашего края занимались многие известные ученые, исследователи. Особенный интерес для нас представили фундаментальные работы Л. С. Берг, И. Ф. Грек, А. В. Дизановой, М. Д. Дыхан, А. И. Киссе, А. М. Лебеденко, Л. Б. Марковой, Г. П. Мория, С. В. Паламарчук, И. М. Пушкова, Н. Д. Руссева, В. И. Тодорова,

А. К. Тычины, Л. Ф. Цыганенко, Н. Н. Червенкова, А. В. Шабашова, А. М. Шевченко.

Проблемы, накопившиеся в области экономики, внешней политики, рост социальной напряженности в обществе, в первую очередь в крестьянской среде, требовали безотлагательного решения. Сельское хозяйство держалось на внеэкономическом принуждении. Власти указывали крестьянину порядок выполнения полевых работ. Уборку зерновых необходимо было завершить в течение 18-20 дней. Система нуждалась в срочном реформировании.

Верховная власть отказалась вносить изменения в довоенную политическую доктрину, мотивируя свое решение противостоянием с бывшими западными союзниками по антигитлеровской коалиции и существованием «пятой колонны» внутри страны. Снова был применен террор против населения. Однако послевоенные политические репрессии не достигли масштабов «большого террора» 30-х гг. Они носили избирательный характер и большинства населения не коснулись («ленинградское дело», «дело врачей» и др.).

После освобождения региона от немецко-румынских захватчиков в границах междуречья Дуная и Днестра была образована Измаильская область. В её составе выделялись пять городов со специальным статусом (Белгород-Днестровский, Измаил, Болград, Килия, Рени) и тринадцать административных районов (Арцизский, Болградский, Бородинский, Килийский, Лиманский, Новоивановский, Ренийский, Староказацкий, Саратский, Суворовский, Тарутинский, Татарбунарский, Тузловский). Послевоенная разруха и необустроенность принесли голод, порожденный засухой. Лето 1946 года выдалось сухим и жарким, не было ни капли дождя, поэтому ни одна сельскохозяйственная культура не дала урожая. Высохли и картошка, и лук, и пшеница, и кукуруза, и даже фасоль и чечевица. Фруктов тоже не было. Жители сел не смогли запастись продуктами питания. И поэтому людям не было чем питаться. Самым свирепым голод стал зимой и весной 1947 года. Появилось страшное явление в человеческой жизни – голод, который становился массовым. Однако вместо помощи со стороны государства население Украины испытало жестокий репрессивный удар.

В болгарских селах Южной Бессарабии в это время продолжалась коллективизация хозяйств. И голод был одним из средств заставить хозяев, оставшихся верными частной собственности, вступить в колхозы. Политика власти жестоко отражалась на судьбах бессарабских семей.

Вначале бедным крестьянам выдавали хлебные карточки, но и это не спасло большинство населения села. Под предлогом «экономии в расходовании хлеба» из централизованного снабжения по хлебным карточкам было снято свыше 3 млн. 500 тыс. людей, из них около 2 млн. 900 тыс. сельских жителей. С голодом крестьяне были оставлены один на один. Эта ситуация подталкивала людей на противоправные действия: воровать, чтобы выжить самому и накормить детей. Волна краж захлестнула страну в этот период. Воровали не только в селе, но и в городе. Власти прибегли к старому административно-карательному приему.

Непосильный план хлебозаготовок на 1946 год – 340 млн. пудов хлеба – выполнить Украине было невозможно. Но вместо снижения этот план в июле 1946 года 23-м областям был повышен. Изъятие зерна и другой

сельскохозяйственной продукции, мизерная выдача или невыдача совсем зерна колхозникам на заработанные тяжелым трудом трудодни, выбивание непосильных налогов, наложенных на приусадебные хозяйства крестьян, вызвали почти по всей Украине голод, который быстро распространялся. Однако в августе 1946 года под давлением центра руководство УССР опять повысило хлебозаготовительный план ряду областей, в том числе Запорожской, Одесской и Николаевской. Выбитая из голодающего села сельхозпродукция отправлялась в разные регионы империи. Украина была главным поставщиком зерна для Ленинграда, ряда областей РСФСР, овощей – для Москвы. Именно в то время, когда люди в Украине голодали и умирали голодной смертью, много хлеба вывозилось за границу. За 1946-1947 гг. в страны Западной Европы: Польшу, Чехословакию, Германию, Францию и т. д. из СССР были экспортированы миллионы тонн зерна.

В тех районах, которые больше всего пострадали от засухи, летом 1946 года прошли крестьянские возмущения. В частности, секретарь Измаильского обкома сообщал Совету Министров УССР, что «в связи с плохим состоянием урожая имеют место нездоровые настроения среди населения области». Далее объяснялось, в чем именно они заключались: 1) в селе Плахтеевка Саратского района группа крестьян не давала вывозить хлеб из глубинных пунктов; 2) в Утконосовке Суворовского района толпа женщин числом до 180 человек пыталась забрать зерно из глубинного состава Суворовского пункта «Заготзерно»; 3) в Болградском районе группа болгар, в количестве 145 человек, подписала заявление о продовольственных трудностях и просьбу дать хлеба». А положение в этой, как и в некоторых других областях, было ужасным. Уже за первую половину 1946 года количество умерших здесь превзошло количество новорожденных [1].

Невзирая на жесткое действие вертикали «центр – республика – область – район – сельсовет – колхоз», деятельность партийно-командного аппарата, десятков тысяч специальных уполномоченных по хлебозаготовкам зерно в государственный «амбар» поступало не теми темпами, на которые рассчитывал центр. При тотальной выкачке из сел Украины всего выращенного, план был выполнен лишь на 62,4%. Сталин и его ближайшее окружение видели в невыполнении плана не неурожай и голод, а неудовлетворительную работу партийных организаций, советских органов, председателей колхозов и самих колхозников, обвиняя их в «антибольшевистском отношении к политике хлебозаготовок», «саботаже», «хищении», «разбазаривании» хлеба и тому подобное. Крестьяне в Украине, по мнению «вождя народов» и власть имущих, нуждались в перевоспитании как таковые, что пребывали на оккупированной территории и испытали влияние чужой идеологии.

Усиление сопротивления хлебозаготовкам вело, в свою очередь, к усилению репрессий против руководителей хозяйств. Причем их не только снимали с должностей, но нередко привлекали и к судебной ответственности. По данным Министерства юстиции УССР, на протяжении 1946 и 1-го квартала 1947 года судебные органы республики рассмотрели 1 681 дело о преступлении этой категории руководителей. Сесть на скамью подсудимых можно было за наименьшую вину или ошибку, а то и совсем безвинно. Например, 7 лет заключения получил председатель колхоза «Красный котовец» Раздельнянского района Одесской области лишь за то, что выдал колхозникам авансом зерно,

намолоченное в первые дни сбора урожая, еще не сдав в то время ничего государству.

Волна репрессий продолжала нарастать. И уже в декабре 1946 года Прокурор УССР дал указание низовым органам прокуратуры активизировать борьбу с фактами разбазаривания и растягивания зерна, саботажа хлебозаготовок. Приговоры судов становились все жестче. Росло количество лиц, осужденных за разбазаривание и кражи хлеба. Если в октябре за это было привлечено к ответственности 997 человек, то в ноябре – уже 2 313. В ряде областей были проведены показательные судебные процессы.

На основе постановлений Совета Министров СССР от 30 ноября 1946 года и Совета Министров УССР от 2 декабря «О сдаче хлеба подсобными хозяйствами» в республике была организована перепроверка наличия хлеба в подсобных хозяйствах предприятий и организаций с целью исключения случаев припрятывания зерна. Однако ни в подсобных хозяйствах, ни в колхозах больше нечего было отдавать, о чем руководство республики сообщало в Москву. И вот, когда каждый грамм зерна был поставлен на учет, поступила команда – сдать государству продналог. Казалось, есть на селе власть, знающая о положении дел в каждом селе. Но председатели сельских советов отправляли специальных людей, которые изымали зерно. Местные «стрибоки» показали себя не с лучшей стороны. По воспоминаниям старожилов, они ходили по селам с длинными металлическими прутьями, входили в каждый дом, протыкали штырями копны с соломой, втыкали в землю, чтобы обнаружить, где спрятан хлеб.

Голодали и взрослые, и дети всех населенных пунктов нашего региона: и в городах, и в селах. Родители перестали пускать детей в школу, так как все уже ходили опухшие и страшные от недоедания. Мы знаем, что в селах Голица, Виноградное, Ореховка были люди, которые умирали от голода. По данным И.В. Константинова, работавшего в 1946-1947 годах деловодом сельсовета села Огородное, в период с октября 1946 по июль 1947 года в селе умерло 1 100 человек (официально зарегистрированных) с диагнозом «дистрофия», т. е. каждый шестой житель села… В соседних селах – Александровке и Ореховке – количество умерших от голода было на порядок выше [2, с. 126].

В селе Кирнички от голода не умер ни один человек. Как и почему? Во-первых, правление колхоза им. Г. И. Котовского на своем заседании приняло решение: организовать общественное питание всех колхозников из запасного фонда (1945 год – год создания колхоза – был урожайным). Каждое утро всем колхозникам, отправляющимся на работу, выдавали паек – 400 граммов хлеба, а в обед кормили пшенной, ячневой, пшеничной кашами. На семью выдавали зерно. Трудности были в том, что не работала мельница, а муку делали ручным способом – на жерновах. Из этой пшеничной, иногда кукурузной муки пекли хлебцы, коржи, мамалаи (кукурузные лепешки). К этим годам еще не все жители села вступили в колхоз – таковые назывались единоличниками. Они тоже кормили свои семьи из запасов продовольствия предыдущих лет. Трудно было, но люди жили дружно и помогали друг другу. К тому же тогда можно было уехать, и многие уезжали из села в поисках заработка в крупные промышленные центры страны: Харьков, Челябинск, а также на шахты Донбасса.

Следует отметить, что голод 1946–1947 гг. охватил территорию Одесской, Измаильской, Кировоградской, Днепропетровской, Полтавской областей. В 1946 году погибло 282 тыс. человек, в 1947 – более 520 тысяч. Причины голода

объяснялись послевоенной разрухой, засухой, а также высоким планом хлебозаготовок, большим объемом экспорта хлеба и продуктов животноводства за границу. Это было страшное время. Был дефицит продовольствия и одежды. Люди выкапывали из-под снега мерзлый картофель, свеклу, которые остались на колхозных полях после сбора урожая, ели сырые початки кукурузы, кору деревьев, сусликов, мелких грызунов, собак, коней и тому подобное. Есть воспоминания старожилов, что бывали случаи людоедства. В результате недоедания среди сельского населения распространилась дистрофия, были случаи тифа. Смертельные муки голода испытали крестьяне южных областей УССР – Одесской, Херсонской, Николаевской, Запорожской, Днепропетровской. Своими страшными тисками сжимал голод население Поднепровья – Полтавской, Киевской, Черниговской, Кировоградской областей. Голодали жители сел и городов Винницкой, Каменец-Подольской, Сталинской (Донецкой), Ворошиловоградской (Луганской), Харьковской, Сумской, Житомирской областей.

Больше всего пострадали от голода жители Измаильской и Черновицкой областей. По состоянию на 2 июля 1947 года в Украине насчитывалось свыше 1 млн. 154 тыс. истощенных голодом людей. В водовороте голодомора погибали, в основном, крестьяне-хлеборобы. От искусственного рукотворного голода по неполным данным в Украине погибло свыше 1 млн. людей. Количество жителей в болгарских селах Южной Бессарабии уменьшилось почти на 50%. «Голодомор был создан искусственно. Урожай был, конечно, скудный, но если бы районные уполномоченные и местные активисты не отняли бы насильно даже те скудные запасы, которые были у крестьян, голод бы был, но мора не было бы. И еще: в то время, когда люди умирали с голоду, зерновые склады в Сарате были забиты зерном, но оттуда никому ни грамма не давали, так как оно относилось к НЗ (неприкосновенному запасу). НЗ предназначался для чрезвычайных ситуаций. Но разве такое явление, как голод, не относится к чрезвычайным ситуациям» [3, с. 223]. Этого нельзя забыть. Помня об этом страшном времени, старики до недавних пор оставляли на черный день запасы спичек, соли, сахара в специальных деревянных сундучках. У многих в старых домах сохранились скрытые колодцы для запасов зерна.

В эти годы национальная государственная политика претерпела крутой поворот: проводилась жесточайшая дискриминация тех советских народов, которые принадлежали к этносам, имевшим «свои» государства. Были ликвидированы национальные районы, закрыты культурные учреждения, все виды прессы, запрещено школьное обучение на родном языке (во всех школах обучение стали вести на русском языке). Массовым репрессиям подверглась интеллигенция, так как любая деятельность в области развития национальной культуры преследовалась как проявление «национализма». Национальные традиции объявлялись враждебными идеям социализма, буржуазными либо религиозными предрассудками. Многие болгары стали даже скрывать знание своего родного языка, некоторые старались изменить в документах отметку о национальности, учителя уничтожали учебники и книги.

Если посмотреть на вышеизложенное, проанализировать цифры, то становится жутко и как-то напрашивается мысль о голодоморе, об обесценивании самого святого – человеческих жизней. Важно уметь делать правильные выводы из уроков истории. Самое страшное то, что не прошло и

одного века, есть очевидцы этих страшных событий, но уже есть различные позиции по отношению к их определению – «голод» или «голодомор»? Безусловно, что дело даже не в названии, в определении формы этих ужасных событий, а в том, чтобы сделать все возможное и невозможное, чтобы этот «ад» больше не повторился. А подрастающему поколению еще надлежит оценить все это со своих объективно правильных позиций.

Литература:

1. Киссе А. И. Возрождение болгар Украины / А. И. Киссе. – Одесса : Optimum. – 2006, 288 с.
2. Огородное – Чийшия. Наш отчий дом: Материалы по истории села. – Измаил : СМИЛ, 2006. – 352 с.
3. Златова В. Н. Камчик. Страницы истории / В. Н. Златова, И. В. Златов, Ф. С. Георгиев. – Измаил : СМИЛ, 2003. – 539 с.

Ivan Pastyr. The problem of the peasants of the southern regions of Ukraine – survive (1946-1947 years).

Abstract: after the war, the Soviet village in the southern regions of Ukraine was in crisis. The main problem of the peasants was the struggle for survival. This horror is impossible to forget.

Key words: *cult of personality, the crisis of the peasantry in the southern regions of Ukraine, the famine, the Holodomor, the lessons of history.*

FOAMETEA DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1946-1947) ÎN CERCETĂRILE DE ISTORIE ORALĂ

Lidia Pădureac
doctor în istorie, conferenţiar universitar
Universitatea de Stat «Alecu Russo» din Bălţi
(Bălţi, Republica Moldova)

Crearea RSS Moldoveneşti a fost însoţită de represiuni aplicate constant de oficialităţile comuniste faţă de populaţia băştinaşă. Parte componentă a acestor experimente a fost şi foametea din 1946-1947, care a provocat suferinţe tuturor locuitorilor şi a răpit viaţa a circa 200000 de oameni. Cu intensitate diferită aceasta şi-a lăsat amprenta asupra societăţii contemporane. Deşi în proiectarea trecutului din prezent un rol aparte revine cercetărilor de istorie orală, memoria foametei este puţin prezentă în istoriografie. Importante culegeri de documente editate de Anatol Ţăranu, [27], Valeriu Pasat [32], lucrări elaborate de Ion Şişcanu [16], Ion Ţurcanu [20], V. Pasat [31], unele culegeri de memorii editate de Larisa Turea [18], Alexei Vakulovski [23], Tudor Ştefan [17] care reflectă cauzele şi consecinţele foametei au fost publicate în anii 80-90 ai secolului XX. Cercetările ştiinţifice realizate până în prezent practic nu includ şi documentele de istorie orală.

În Republica Moldova debutul anevoios al procesului de rememorare a foametei este cauzat şi de faptul că nici mediul social nici cel academic nu au depus suficient efort pentru a scoate din anonimat şi a plasa în mediul public încărcătura emoţională păstrată de memoria foametei. Pe de o parte societatea nu pune la îndoială suferinţele

şi umilinţele la care au fost supuşi oamenii din acea perioadă, dar nici nu depune efort ca să-şi amintească de acestea. Pe de altă parte nu există un cadru legal prin care generaţia foametei să fie recunoscută ca suferindă fără vină. Un astfel de mediu social-politic influenţează negativ studiile de istorie orală privind reflectarea traumei provocate de foamete. Principalele regrete ale supravieţuitorilor sunt legate de faptul că:

- Nici societatea, nici statul nu-i priveşte egali cu cei care au suferit alte genuri de represiuni comuniste;
- Foametea a fost mai gravă decât războiul şi deportările;

Nici societatea, nici statul nu-i priveşte egali cu cei care au suferit alte genuri de represiuni comuniste: Legea din 08.12.1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice prevede că «Represiune politică se consideră curmarea de vieţi omeneşti, măsurile de constrângere întreprinse de către stat faţă de cetăţeni din motive politice, naţionale, religioase sau sociale sub formă de privaţiune de libertate, deportare, exilare, trimitere la muncă silnică în condiţii de limitare a libertăţii, expulzare din ţară şi lipsire de cetăţenie, expropriere, internare forţată în instituţii de psihiatrie, sub altă formă de limitare a drepturilor şi libertăţilor persoanelor declarate periculoase din punct de vedere social pentru stat sau pentru regimul politic, realizate în baza deciziilor organelor de stat administrative, judiciare şi extrajudiciare» [8]. În lege nu sunt menţionaţi sub nici o formă oamenii care au suferit din cauza foametei. Faptul că supravieţuitorii foametei nu sunt recunoscuţi în calitate de victime ale regimului, îi determină să aibă suspiciuni în privinţa necesităţii de a rememora şi a se împărtăşi cu cele trăite atunci.

O perioadă îndelungată persoanele deportate evitau să relateze despre calvarul prin care au trecut. Odată cu reabilitarea oficială li s-a recunoscut de facto şi de jure statutul de victimă a regimului – trauma lor a fost conştientizată şi ei au început a plasa în mediul public experienţa tristă de care au avut parte. Faţă de cei care au trecut prin foamete situaţia rămâne incertă: se recunoaşte tragedia ca atare, însă reabilitarea reală (cel puţin morală) a acestor oameni deocamdată nu a avut loc. Supravieţuitorii foametei împărtăşesc mărturiile, explică anumite fapte, acţiuni, gânduri, comportamente de atunci, având anumite rezerve dictate de lipsa de încredere că vor fi înţeleşi corect de generaţiile actuale, fiind motivaţi la rememorare doar de propria atitudine faţă de trecutul colectiv.

Foametea a fost mai gravă decât războiul şi deportările: În multe interviuri martorii se arată nedumeriţi de faptul că suferinţele victimelor foametei nu au fost mediatizate de către stat, de societatea civilă, jurnalişti la fel ca viaţa celor deportaţi sau a participanţilor la război: «celor din blocada Leningradului li se da câte 200 gr de pâine, nouă nu ni se da nimic. Iată despre veterani, foşti deportaţi, despre ei întotdeauna se vorbeşte, ei sunt întrebaţi prin ce au trecut, dar de noi nimeni nu îşi aminteşte, iar noi prin atâtea am trecut – am supravieţuit foametea. Unde-i dreptatea?» [21]. Elena Catelli: «foametea a fost ceva mai groaznic ca deportările. Ştiţi eu uneori mă gândesc, că represaţilor le-au făcut nişte monumente. Dar pentru oamenii ceia, care au murit atunci de foame… de ce nu se vorbeşte despre dânşii?» [4, p. 177]. În pofida puternicii traume pe care a suportat-o generaţia foametei, aceasta nu a fost reabilitată nici oficial, nici la nivel popular (social). Oamenilor nu li s-a oferit statutul de victime a regimului totalitar şi ei au rămas de unii singuri cu propriul trecut. Atrage atenţia faptul că mulţi din cei intervievaţi sunt convinşi de faptul că foametea pentru locuitorii Moldovei a fost mai grea decât războiul şi deportările. În calitate de argumente

prioritare se remarcă: numărul mai mare a celor care au suferit; diversitatea grupurilor de victime; profunzimea suferinţei care le-a mutilat pe o perioadă sistemul de valori.

- numărul mai mare a celor care au suferit

«Foarte mulţi oameni au murit în satul nostru din cauza foametei. Nici nu se compară cu cei care au murit din cauza războiului [22, p. 41]. Elena Catelli: «La noi în sat, mi se pare, o treime din sat a murit de foamete» [4, p. 177]. Documentele de arhivă care reflectă acest fenomen sunt confirmate şi completate prin materialele de istorie orală. În timpul foametei au murit peste 200000 persoane [5, p. 106], ceea ce constituie aproximativ 10% din populaţia de atunci a RSSM. «În 1946-1947 lumea mergea pe drum şi cădea jos din picioare, murea de foame. Sora mea a îngropat doi copii – au murit de foame. Şase-şapte ani cel mai mare avea. Şi altă soră tot un băiat şi o fată a îngropat de foame. Mergea pe drum, cădea şi-l găseau mort, ca pe muşte, cădea jos de foame. Mulţi au murit» [15, p. 182]. Marin Buga, deportat în 1949: «Foamea – asta-i ceva groaznic! Deportările e foarte rău, dar care lucrau mai aveau şanse! În foamea ceea – nu … Nu rezistai. A fost foarte greu» [3, p. 218].

- diversitatea grupurilor de victime

«Da sigur în timpul foametei au murit mai mulţi oameni decât în timpul războiului. La război mureau doar bărbaţi tineri, iar foametea nu alegea – a luat şi copii, şi bătrâni, şi femei» [10, p. 51]. Profund afectaţi de calvarul foametei au fost copiii. Din mărturiile lui Victor Barus: «Fiind copil, m-au luat în Ucraina… În groapă era mult jom şi toţi îl luau… unii s-au înecat în groapa ceea. Eu am văzut cum acolo la suprafaţă era un trup [cadavru]… m-am speriat… mult timp am plâns… eu vroiam să mănânc» [2].

Constatăm faptul că foametea a răpit viaţa tuturor care au fost lăsaţi fără rezerve, independent de gen, vârstă, statut social. În darea de seamă a secretarului comitetului judeţean Cahul din 4 decembrie 1946 se menţiona «în consecinţa situaţiei alimentare complicate printre populaţia din judeţ s-au semnalat multe cazuri de distrofie… În ultimul timp în raioanele judeţului au fost constatate cazuri de decesuri, în special de copii din cauza extenuării» [28, c. 299]. Astăzi nu putem recupera memoriile oamenilor care au suferit cel mai mult, deoarece ei au murit în timpul foametei. Numărul exact al persoanelor care au decedat atunci şi a celor care au murit după 1947 de boli provocate de foamete nu va putea fi precizat cu exactitate, însă putem afirma cu certitudine că întreaga populaţie a RSS Moldovenească (cu excepţia nomenclaturii de partid) a avut de suferit.

- profunzimea suferinţei

«Foametea e mai groaznică decât războiul. La război glontele te pupă şi ai terminat socoteala cu viaţa, iar în timpul foametei te chinui zi cu zi, ceas cu ceas, minut cu minut» [12, p. 101]. Vacariuc Ion: «Războiul … noi aşa un pic l-am simţit, cel mai groaznic s-a început pe urmă, când nu aveam ce mânca… e dureros să-mi amintesc» [21]. Studiile de istorie orală coroborate documentelor de arhivă demonstrează că în pofida secetei cumplite populaţia RSS Moldoveneşti avea rezerve alimentare pentru a supravieţui, însă politica fiscală excesivă aplicată de oficialităţi a lăsat populaţia fără surse de existenţă. Sintagma «au măturat podurile» este utilizată de intervievaţi în sens propriu, mărturisind că activiştii împreună cu administraţia le luau toate rezervele. Refuzul de a achita livrările către stat era calificat drept sabotaj şi pedepsit cu închisoarea. Pentru neachitarea a câtorva kilograme de grâu persoana era condamnată la ani de puşcărie. Alexandra Ursachi: «Foametea a fost din cauza că a fost postavcă, da lumea postavcă (livrări – L.P.) pentru pământ şi da lumea odată şi

apoi veneau şi a doua oară şi da dopolnitelino (suplimentar – L.P), da a treia oară veneau şi măturau totul» [26, p. 76].

Istoricul V. Pasat menţionează «Diversele note informative ale Ministerului Securităţii de Stat şi ale funcţionarilor de partid reflectau doar într-o anumită măsură dimensiunile tragediei de atunci din RSSM. La fel ca şi în toată ţara, după război recoltele de cereale în RSSM s-au micşorat brusc. În 1946 ele erau de 2,5 ori mai mici decât în 1945 şi de cinci ori mai mici decât în 1940… Cu toate acestea, în 1946 statul a pretins din nou o parte din recoltă» [13, p. 244-245].

Atitudinea supravieţuitorilor foametei faţă de schimbarea sistemului de valori s-a conturat în dependenţă de gravitatea traumei pe care au suportat-o. Normele stabilite în comunitate, reprezintă expresia supremă a sistemului său de valori (ideile dominante despre ceea ce trebuie considerat bine, corect sau de dorit). Tradiţional în cazul luării unor decizii omul se bazează pe sistemul de valori, dar crizele, seismele politice pot denatura această comunicare, în special în condiţiile foametei, oamenii nu erau în stare să aplice într-o formă adecvată sistemul precedent de valori. Ei au început să califice altfel viaţa, ajutorul reciproc, bunătatea. Amintirile lor mărturisesc unele regrete din cauza faptelor, gândurilor de atunci: «Odată la noi a venit un om …. Mama a luat să spele farfuriile noastre, iar acel om îi zice «lele Sandă dă mie măcar apa ceea în care ai spălat farfuriile». Mama a lăsat în ceaun pentru dânsa şi pentru tata (de mâncare), dar ia dat şi acelui om (să mănânce). Acel om a murit» [25, p. 241].

Ion Valuţă: «În Chişinău un om a murit pe stradă, când l-au căutat el avea mulţi bani în buzunar, dar a murit de foame. El a venit din sat, că în sat nu avea ce să cumpere. La Chişinău, la piaţa asta totuşi ceva era. N-a reuşit să cumpere. Despre cei care mureau nu se vorbea prea mult. Atunci miliţia în principiu nu putea să fie cea care să păstreze situaţia în mâini, situaţia o ţineau hoţii, bandiţii. Nu se considera vinovat cel care a furat, dar cel care a avut, fiindcă înseamnă că el n-a dat postavca şi de aceea are» [24]. Acţiunile statului determinau oamenii să aibă sentimentul vinovăţiei pentru faptul că mai aveau câte ceva prin gospodărie şi nu îndurau atât de cumplit foametea. Aceste fragmente identifică diferite aspecte ale problemei: naratorii regretă gândurile şi acţiunile egoiste copilăreşti; oamenii maturi chiar şi atunci încercau, în măsura posibilităţilor să acţioneze nobil.

Oamenii îşi amintesc, starea demoralizată, fiind copleşiţi de sentimentul neputinţei şi a nesiguranţei. Această stare le determina o altă percepere despre sine şi despre lumea în care trăiau. Datorită stării de disperare, moartea a devenit mai atractivă decât viaţa – sinonimul cuvântului viaţă a devenit chin, iar moartea oferea speranţa că suferinţele se vor termina. «Întrebaţi ce făceam noi copii atunci? Când nu căutam mâncare, aşteptam moartea. Stam cu faţa la soare. Luptam cu moarte. Trăiam zilele» [11, p. 182].

În societate se schimbase şi atitudinea faţă de diferite tipuri de crime care erau comise din cauza foametei: «Din caza foametei nu înţelegeau oamenii ce fac … atunci în timpul foametei, dacă prindeai hoţul în casa ta, nu îl considerai duşman. Înţelegeai că nu de viaţă bună a intrat în casa ta. Unii chiar îi dau hoţului o bucată de turtă ca să ducă acasă copiilor flămânzi» [6, p. 168].

În memoriile lor, supravieţuitorii foametei sunt dispuşi să ierte, într-o anumită măsură, chiar şi ucigaşii, afirmând că omul înfometat nu-şi poate stăpâni instinctele şi nu-şi poate controla întru totul raţiunea. «Foametea era ucigaşă, da nu oamenii. Foametea a nivelat totul şi a iertat ucigaşii» [1, p. 40]. «Doi l-au omorât pe al treilea şi i-au luat banii. Ce numai ei erau vinovaţi? Blestemata foamete! Ea le-a luat minţile. Ea

este cauza tuturor relelor» [10, p. 49]. «… Erau doi oameni – să le zici bandiţi, nu poţi, că erau toţi flămânzi, ca animalele – şi i-au cerut să le dea o vacă. Dar el: «Cum să vă dau, că tata mă fugăreşte?!» Şi ei atunci i-au băgat cuţitul în tâmplă» [3, p. 217].

Creşterea numărului de furturi şi crime din cauza foametei era constatată şi de angajaţii serviciilor de interne a statului. În decembrie 1946 Ministerul Afacerilor Interne a RSS Moldovenească informa ministrul afacerilor interne al Uniunii Sovietice Kruglov S. despre starea alimentară grea a populaţiei şi sporirea criminalităţii şi a mortalităţii în RSSM: «În ultimul timp a sporit brusc mortalitatea populaţiei; oamenii mor în sate, pe drum şi în oraşe … majoritatea crimelor sunt săvârşite din cauza dificultăţilor alimentare, mai ales la sate… La sfârşitul lunii octombrie 1946 un grup de tineri din oraşul Comrat au furat pâine de la vecinul lor. Fiind reţinuţi şi verificaţi s-a constatat că toţi erau distrofici de gradul III şi au furat din cauza foamei» [29, c. 242-243]. Informaţii similare erau transmise şi din partea Ministerului Securităţii de Stat: «În pofida lucrului semnificativ privind identificarea şi lichidarea grupurilor banditeşti şi tâlhăreşti şi a persoanelor particulare, totuşi, în legătură cu înrăutăţirea situaţiei materiale a populaţiei Republicii, provocate de recolta slabă se constată creşterea numărului de jafuri şi omoruri din cauza dificultăţilor alimentare» [30, p. 253]. Izvoarele de arhivă şi declaraţiile martorilor probează faptul că oamenii cu diferită proveniență socială, educaţie, vârstă treceau peste limita propriei morale, săvârşind acţiuni, pe care nu le-ar fi detestat în condiţii normale de viaţă. Pentru unii această limită a fost de a cerşi, pentru alţii de a consuma resturi, sau de a fura sau a omorî.

În studiile de istorie orală îşi face loc durerea şi regretele celor care au supravieţuit foametea pentru sentimentul de indiferenţă faţă de cei care mureau şi din cauza imposibilității de atunci de a respecta tradiția religioasă. «Se stingeau oamenii şi nu avea măcar cine să-i înmormânteze. În acea iarnă cumplită a fost creată o brigadă din bărbaţi mai puternici, care săpau morminte comune. După ce erau umplute cu cadavre, le astupau cu ţărnă şi acesta era tot ritualul îngropăciunii. Nimeni nu-i plângea» [22, p. 41]. Baboi Iliţă a pierdut părinţii, doi fraţi şi o soră, singurul din familie rămas în viaţă: «în drum spre cimitir, ridicându-ne la deal pe lângă Vasile Grosu, numai din casa acestuia au mai luat cinci cadavre, iar până la cimitir în căruţă se adunase în total vreo 14. Când am ajuns la cimitir, în groapa care deja era săpată, mai erau vreo câteva cadavre. Am început să aşezăm cadavrele din căruţă. Când groapa s-a umplut, alături mai rămăneau mama cu un frăţior. Atunci Vasile Bocancea zice: «Nu-i nimic straşnic, băiete, mâine vor săpa altă groapă şi vom veni să-i înmormântăm»… când am venit a doua zi, nu i-am mai găsit» [9, p. 228]. Pentru unii oameni degradarea morală s-a transformat în nebunie.

Unul din cele mai grele aspecte ale foametei, care indică apogeul tragediei şi lichidarea umanului din om, este canibalismul. Uimeşte atitudinea naratorilor faţă de cei bănuiţi de antropofagie – din considerente etice numele acestora nu prea sunt făcute publice. Marin Buga: «Au fost două cazuri la noi în sat – pe doi copii sugari i-au omorât mamele şi i-au mâncat, că nu aveau ce mânca… Asta era ceva (de groază)» [3, p. 217]. Cazurile care au nimerit în vizorul organelor statului erau judecate, detaliile prezentate în procesele verbale ale şedinţelor de judecată sunt înspăimântătoare [33, c. 321]. Neputincioşi în faţa calvarului provocat de acţiunile oficialităţilor mulţi s-au frânt moral, pierzându-şi raţiunea şi spiritul omenesc.

În baza celor expuse, constatăm faptul că arestările şi condamnările neîntemeiate, deportările în masă practicate de regimul comunist au vizat unele categorii de persoane, iar foametea a provocat suferinţe întregii populaţii.

Supravieţuitorii acceptă să vorbească despre calvarul prin care au trecut, însă discursul lor păstrează o serie de regrete ce ţin de atitudinea societăţii contemporane faţă de perioada foametei, inclusiv faptul că statutul de victimă a persoanelor care au supravieţuit foametea în Republica Moldova nici în prezent nu are un conţinut determinat. Studiile de istorie orală scot în vizor necazurile populaţiei basarabene şi deconspiră efectele distructive ale regimului totalitar. Intenţionat sau nu, autorităţile sovietice au provocat foametea, precedată de înfometarea populaţiei: sporadică în 1944, sistematică în 1945, permanentă în 1946-1947. Acest fenomen a răpit un număr impunător de vieţi omeneşti, a umilit populaţia, dresând-o în spiritul obedienţei pentru a inhiba dorinţa de libertate sau de opunere a rezistenţei la opresiune. În consecinţă, puterea sovietică şi-a pregătit temelia pentru experimentele ulterioare: exproprierea, formarea colhozurilor, comunizarea, deznaţionalizarea.

Bibliografie:

1. Bacalov Ludmila / Vaculovski Alexei. În gura foametei / Ludmila Bacalov. – Bucureşti, 2011. – 240 p.
2. Barus Victor, mărturii înregistrate: 09.01.2015. Arhiva audio, Institutul de Memorie Socială ProMemoria, Chişinău;
3. Buga Marin / Arhivele memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localităţile din centrul Republicii Moldova, editor Ludmila D. Cojocaru, vol. I. / Marin Buga. – Chişinău : Belacron, 2016. – 336 p.
4. Cateli Elena / Românii în Gulag: memorii, mărturii, documente, editori: Petrencu A., Cojocaru L., Pădureac L / Elena Cateli. – Chişinău : Balacron, 2014, v. I. – 352 p.
5. Chifu I. Basarabia sub ocupaţie sovietică / I. Chifu. – Bucureşti, 2004.
6. Chirilov Maria / Vaculovski Alexei. În gura foametei / Maria Chirilov. – Bucureşti, 2011. – 240 p.
7. Gribincea M. Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică 1944-1950 / M. Gribincea. – Cluj-Napoca, 1995. – 187 p.
8. Legea nr. 1225 din 08.12.1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice. http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313312&lang=1
9. Lupanciuc Iacob. Comuna Mingir, file de istorie / Iacob Lupanciuc. – Chişinău : Universul, 2005. – 424 p.
10. Meşteşug Foca / Vaculovski Alexei. În gura foametei, op.cit.;
11. Munteanu Cozma / Vaculovski Alexei. În gura foametei, op.cit.;
12. Munteanu Simion/ Vaculovski Alexei, În gura foametei, op.cit.;
13. Pasat Valeriu. RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953). – Chişinău: Cartier, 2011 – 684 p.
14. Pricop Iacob / Vaculovski Alexei. În gura foametei, op.cit.;
15. Rusu Constantin / Arhivele memoriei. Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localităţile din nordul Republicii Moldova, editor L. Pădureac / Constantin Rusu. – Chişinău : Belacron, 2016, vol. III. – 336 p.
16. Şişcanu I. Desţărănirea bolşevică în Basarabia / I. Şişcanu. – Chişinău, 1994. – 140 p.
17. Tudor Ştefan. Satana pe Pământ: mărturii despre anii de foamete şi deportări / Ştefan Tudor. – Chişinău : Universitas, 1992. – 240 p.
18. Turea L. Cartea foametei / L. Turea, V. Turea. – Chişinău : Universitas, 1991. – 475 p.
19. Ţaran A. Anii 1946-1947: învăţămintele foametei în Moldova / A. Ţaran. – Chişinău, 1989.

20. Ţurcanu I. Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. – Chişinău, 1993;
21. Vacariuc Ion, mărturii înregistrate 08.01.2015, Arhiva audio, Institutul de Memorie Socială ProMemoria, Chişinău;
22. Vaculovschi Vasile / Vaculovski Alexei. În gura foametei, op.cit.;
23. Vaculovski Alexei. În gura foametei. – Bucureşti, 2011. – 240 p.;
24. Valuţă Ion, mărturii înregistrate: 28.07.2016. Arhiva audio, Institutul de Memorie Socială ProMemoria, Chişinău;
25. Zmău Maria / Românii în Gulag, vol. I, op.cit.;
26. Ursachi Alexandra / Arhivele memoriei, vol. III, op.cit.;
27. Бомешко Б. Засуха и голод в Молдавии 1946-1947 гг. – Кишинёв, 1990. – 56 с.
28. Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов. – Кишинэу: Штиинца, 1993. – 768 р.;
29. Докладная записка МВД МССР о тяжёлом продовольственном положении населения, росте преступности и смертности в Молдавской ССР, 19 декабря 1946 г. / В. Пасат. Трудные страницы истории Молдовы, док. 10;
30. Из докладной записки МВД МССР об оперативной обстановке и организации агентурно-оперативной работы по борьбе с бандитизмом на территории Молдавской ССР / В. Пасат. Трудные страницы истории Молдовы, док. 13;
31. Пасат В. Суровая правда истории. – Кишинэу: Моментул, 1998. – 415 с.
32. Пасат В. Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950. – Москва: Терра, 1994. – 800 с.
33. Специальное сообщение зам. Начальника Кагульского уездного отдела МВД МССР Умальцева секретарю Кагульского укома партии Ганчеву «О людоедстве в с. Казаклия Тараклийского района» / Голод в Молдове, док. 144.

Lidia Padureac. Famine in the Moldavian SSR (1946-1947) in the research of oral history

The famine in the Moldavian SSR caused by the actions of the totalitarian-communist regime abducted the life of about 200000 people and subjected to torture the entire population. In the Republic of Moldova the recovery and scientific valorization of the memory of the famine period are just getting started. Oral history studies along with archival papers highlight information, actions, and emotions about the reality of the 1946-1947 period. The research is also influenced by the fact that people who have suffered hunger are not recognized as victims of the communist totalitarian regime.

Key words: *Memory, totalitarian-communist regime, famine, repressions.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ УСНИХ ПЕРЕКАЗІВ СВІДКІВ ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ 1946-1947 рр. ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ІДГУ

Валерій Пейков
викладач
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Важливість активізації національно-патріотичного виховання молоді, прищеплення їй патріотичних почуттів обумовлена низкою значних факторів,

що впливають на розвиток України на сучасному етапі. Саме зараз, коли загострені питання цивілізаційного вибору нації як політичної спільноти громадян, інформаційне суспільство разом із широкими можливостями ставить неоднозначні виклики, впорядкування свідомості представників молодого покоління, отримання ними навичок робити власні висновки є завданням вкрай актуальним. Працювати в цьому напрямі освітян також зобов'язують положення Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015. В ній зазначено, що одним із важливих чинників національно-патріотичного виховання має бути шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій [1, с. 1].

Подібно навчанню учнів та студентів певним наукам процес виховання молоді стає ефективним, коли переходить в площину практичної діяльності. Саме особиста праця на шляху досягнення конкретної мети чи виконання окреслених завдань дає можливість зрозуміти зміст самих дій та усвідомити їх результати. Тобто ключовим тут є не машинальне сприйняття накопичених знань, відомостей, інформації, а самостійний пошук, обробка, аналіз нового, змістовного й цікавого. В ході такої діяльності відпрацьовуються методи, здобуваються навички, набувається досвід. І від уміння знайти точку докладання зусиль, спроможності охопити всі його складові залежить формування таких рис особистості, як цілеспрямованість, наполегливість, упевненість в собі.

Якщо зосередитися на напрямі патріотичного виховання, то безпосередньо патріотична діяльність є найбільш прийнятною формою прояву патріотичних почуттів молодих людей і включає: усвідомлення глибокого зв'язку з народом, участь у його справах, турботу про його благо, збереження та примноження культури, традицій рідної країни, зміцнення незалежності своєї держави. Це цілком відповідає одному з шести принципів патріотичного виховання – принципу історичної і соціальної пам'яті [2, с. 5], спрямованому на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворювання її в реконструйованих та осучаснених формах і методах діяльності.

Тема голоду в Південній Бессарабії другої половини 40-х років минулого століття є такою, що дає можливість проявити свої пошукові й творчі здібності багатьом представникам юного покоління, котрі народились і живуть у нашому краї. При досить рідкій згадуваності суспільством самого факту голоду, обмеженій кількості наукових або публіцистичних джерел інформації цю сторінку вітчизняної історії не можна вважати недостатньо дослідженою. Відомі причини трагічних подій, райони, охоплені голодом, і його наслідки. У фахівців тут ще є можливість знайти та проаналізувати нові документи, що відносяться до того історичного періоду, виявити та охарактеризувати можливо досі ще невідомий загалу ареал панування голоду, але навряд чи хтось зможе зробити принципово інші висновки.

Якщо говорити не про істориків, навіть і молодих, а тих, хто не має відповідних знань і підготовки в даній галузі, про всіх, хто просто цікавиться темою або готовий сприяти роботі, то вони мають обов'язково бути долучені до процесу виявлення інформації про голод 1946-1947 років, про все, що його супроводжувало. Предметом пошукової роботи є усні перекази та письмові оповідання свідків тих жахливих подій. Виходячи з того, що переважна

більшість студентської молоді нашого університету представляє південь Одеської області, причому народжена й проживає в сільській місцевості, значна частина її може мати літніх родичів, які пережили голодні повоєнні роки минулого століття та пам'ятають подробиці того, що та як відбувалося. Далеко не кожний, хто у нас навчається, знає про таку вірогідність, замислюється над цім і здатний проявити ініціативу. Таких студентів треба зацікавити, переконати в необхідності збереження усних згадок про голод і вмовити приділити увагу пошуку та збору інформації. Адже усні перекази свідків реальних подій у період голоду є чудовим змістовним доповненням наукових праць за тематикою, забарвленням сухої мови документів із важкими формулюваннями й великими цифрами. Саме розповіді людей, що пережили важкі часи, у вигляді цитат, додатків до монографій, збірників статей і кваліфікаційних робіт, стають письмовими ілюстраціями, без яких осягнути ті трагічні сторінки історії важко. Такі свідчення не несуть історичного навантаження, але привносять до переліку документів, населених пунктів, фактів, дат і прізвищ емоціональну складову.

Більшість людей, які застали голод, в силу різних причин ніколи не ділилися на широкий загал своїми спогадами. Але ближче до схилу свого життя розуміють, що варто розповісти нащадкам про пережите в дитинстві й молодості, що їх спогади мають бути збережені й оприлюднені. Якщо бесіда відбувається в режимі невимушеного спілкування, люди похилого віку самі висловлюють думки, котрі, можливо, й не відрізняються точністю й бездоганністю формулювань, але, в силу природної мудрості, можуть співпадати з історичними висновками.

Таким бажанням і можливістю треба обов'язково користатись. Ініціатива тут має належати саме фахівцям-історикам. Причому спланувати, організувати й очолити цей процес можуть і самі студенти. Їх здібностей повинно бути цілком достатньо для того, щоб реалізувати процес від ідеї до прийнятного з точки зору науковості результату дослідницької діяльності. Це можна відпрацювати в контексті виробничої практики, доповідей на наукових конференціях, виконання курсових або дипломних робіт. Зрозуміло, що самостійно охопити особистими бесідами велику кількість людей дуже важко. Тому тут і буде доречна допомога знайомих та друзів із числа студентів, небайдужих до історичного минулого.

Для того, щоб їх діяльність була ефективною, бажано провести попередню роботу: виявити людей, готових розповідати; узгодити візит до них; підготувати аркуші із запитаннями; надати інтерв'юєрам додаткові знання про голод 1946-1947 років; проінструктувати їх щодо порядку ведення бесіди.

Після самих зустрічей треба зібрати занотовані свідчення для обробки, дізнатися про враження від спілкування. Саме ці особисті враження слухачів є вторинним (після зафіксованих свідчень) важливим результатом, який, напевно, перетвориться для кожного у власні висновки й досвід. Навіть попри небажання в подальшому згадувати почуті жахливі подробиці буття сімдесятирічної давнини молоді люди підсвідомо стануть носіями історичної інформації, яка потім обов'язково знайде нового власника з числа представників майбутніх поколінь. Тобто цей спосіб практичного розширення кругозору не тільки зберігає факти, але й формує свідомість майбутніх громадян, виховує відповідальність за долю родини, регіону, країни, і, зрештою, унеможливлює повторення процесів, що ведуть державу до руйнувань і деградації.

Література:

1. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки. Затверджено Указом Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580/2015

2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/konczepcziya-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-i-molodi.html

Valerii Peikov. Actual problems of generalization of testimonies of witnesses on the tragic events of 1946-1947 as a component of patriotic education of ISUH students.

The article deals with issues of importance and technology to encourage students to transfer the collection of oral testimonies of witnesses on the famine in Southern Bessarabia in 1946-1947. Such participation will enable the survey to cover more people, to record their answers, documented for future use in journalistic and scientific articles. In addition, the conversation of the representatives of the youth with the witnesses of historic events of the tragedy of the mid-twentieth century in Ukraine will continue over time oral unique source of information and will have a big nurturing effect on the next generations.

Key words: *national-patriotic education, practical activities, cultural heritage, information gathering, oral testimonies, nurturing.*

ГОЛОД 1946-1947 рр. ЯК ЧИННИК ДЕФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ГАГАУЗІВ (за матеріалами с. Дмитрівка, Болградського р-ну, Одеської обл.)

Наталія Петрова
канд. іст. наук, доцент,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Одеса,Україна)
Іванна Сауляк (Борлак)
магістр історії,
Одеська національна наукова бібліотека
(Одеса, Україна)

Останнім часом набувають актуальності окремі аспекти дослідження впливу голоду та Голодомору на розвиток і збереження культури. На жаль, таких досліджень досі бракує, особливо, якщо мова йде про окремі регіональні особливості перебігу голоду, що пов’язані з територіями, котрі увійшли до складу СРСР напередодні війни. Це зумовило особливості змін у побуті й факторах збереження традиційної культури, зокрема в Буджаку. Дослідження даної теми ускладнено через недостатню інформативність джерельної бази. Нами для дослідження обрано окремий аспект впливу голоду 1946-1947 рр. на традиційну культуру гагаузів с. Дмитрівка Болградського р-ну Одещини. Слід зазначити, що в колі уваги дослідників були переважно етнографічні та демографічні реалії та процеси у гагаузів

означеного регіону. Дослідження сучасних науковців М. Н. Губогло [2], Є. Н. Квілінкової [5], С. С. Курогло [6], М.В. Маруневич [8], Л. А. Покровської [9], А. В. Шабашова [17] репрезентують етнографічний і фольклорний спадок гагаузів, проблеми походження та етногенез за історичними, лінгвістичними й антропологічними даними. Дослідники вивчали переважно культуру гагаузів, їх побут, звичаї, поселення, житла, садиби. На жаль, окремих праць із проблематики впливу голоду 1946-1947 рр. на культуру й побут гагаузів немає, наші роботи були першою спробою розпочати дослідження цієї проблеми [1; 2]. Одним із перших завдань було формування джерельної бази для реконструкції процесів, що відбувалися в те лихоліття. Для цього нами були опитані респонденти – мешканці села Дмитрівка, спогади яких стали основою для висновків та узагальнень даного дослідження [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Голод 1946-1947 рр. є третім радянським голодом в Україні, створення якого відбувалося шляхом пограбування села через здійснення репресивної хлібозаготівельної та податкової політики. Радянська влада вже мала певний «досвід» в організації та проведенні таких репресивних заходів, це активізувало організацію насильницьких надмірних зернопоставок у посушливі неврожайні повоєнні роки [7 , с. 56]. Відомо, що організація влади мала чітку ієрархію, яка представляла собою замкнене коло: центр – республіка – область – район – сільрада – колгосп, діяльність партійно-командного апарату і всі ланки забезпечували роботу механізму організації голоду.

Якщо для деяких територій України повоєнний голод став трагедією, яка забрала життя тисячі людей, то відносно гагаузів це був практично геноцид, тому що компактне проживання переважної більшості представників цього етносу в зоні лиха голоду давало всі шанси тоталітарній владі знищити їх як самобутній народ.

Як відомо, гагаузи проживають на території Молдови й України, більшість гагаузів України проживають в Болградському районі. Ми зосередили свій науковий інтерес на матеріалах дослідження моноетнічного села Дмитрівка, де гагаузи зберегли свою традиційну культуру, але в ХХ ст. село попало під радянську владу, і це призвело до деформації загальних цінностей і втрати окремих ланок культури. Ще одним фактором деформації культури та традицій став голод 1946-1947 років, який забрав дуже багато людських життів, що привело до суттєвого зменшення чисельності гагаузів.

Село Дмитрівка засноване в 1821 році та знаходиться у Болградському районі Одеської області на кордоні з Молдовою (Чадир-Лунгський район). Сьогодні Дмитрівка – село, центр сільської Ради розташований за 70 км від районного центру, в селі проживають 4 611 чоловік, натомість населення на 1946 рік нараховувалося близько 7 тисяч осіб. Саме в 1940-ві роки влада створила ситуацію, за якої селянська традиційна хліборобська система була розвалена, а нова – колгоспна – знаходилася на стадії становлення. Коли в селі почалася колективізація, то люди добровільно вступали в колгосп. У кожному колгоспі була своя їдальня, яка забезпечувала всіх харчуванням. Вдома не було ні курей, ні свиней, ні овець, нічого не було, адже при вступі в колгосп все забиралося. В свою чергу, це явище привело до руйнації традиційного господарства, яке велося вдома, призвело до зміни ролі жінки, адже вона вже

не могла, як раніше, зосереджувати в своїх руках домашнє господарство. Це все впливало на свідомість гагаузів та зміну їх уявлень у суспільстві [10, с. 33]. Люди були вимушені працювати в колгоспі, не маючи більше ніякого заробітку й отримувати мізерну порцію їжі.

Основними офіційними причинами голоду вважаються: по-перше, післявоєнні роки; по-друге, засуха й неврожай; по-третє, голод ніс насильницький характер, місцеве керівництво забирало весь урожай. Ось що згадують про це респонденти: «Держава у виникненні голоду не винна. В 1946-1947 рр. наше місцеве керівництво зробило велике порушення. В усі колгоспи держава запускала зерно в станцію Аляга (Арцирзський район), щоб людей прокормити. А наші «чиновники» відсилали своїх людей, зерно звідси забирали, а людям нічого не давали, ось тому і став голод. Ці люди їли білий хліб, а ми їли «жандру». Мене доглядали жандрою» [10, с. 33].

Зі слів інформаторів, у 1945 році не було дощу, а 1946 р. врожай у людей був, але його забрали насильно, як би мовити, так звані «жандарми», не залишивши нічого, мало того, в 1946 р. пішов дуже великий сніг, цього року зерно замерзло й люди не могли зібрати врожай. Почало помирати багато людей у 1947 році, а хто й виїжджав із села, то помирав дорогою. В 1947 р. було дуже мало опадів, засуха. Люди намагалися ховати запаси їжі, але все знаходилося й відбиралося. Врожай забирали «активісти», які вибиралися з місцевого населення керівництвом (це найбільш авторитетні, егоїстичні та недисципліновані індивіди, що можуть залякати населення). «Місцеве керівництво збирало активістів, щоб ті приходили і збирали все: чи то якусь дорожку, чи то якийсь килим, приходили верхом на конях. А ми були беззахисні, і нічого про це наша держава не знала. Але це все відбувалося не у всіх населених пунктах, тільки в Голиці, Олександрівці та у нас в Дмитрівці, а Нові Трояни, Городнє, там все було передано людям і такого голоду не відбулося» [10, с. 33].

Респонденти описують механізми організації цих «акцій»: активісти заходили до людей в кімнати й починали шукати схований урожай, у випадку незнаходження приходили до тих пір, поки не знайдуть і не заберуть. Ніяких документів активісти не мали. Пересувалися верхом на конях з батогами. Забирали навіть горсточку врожаю. Якщо господарі не давали врожай, то забирали їх, били та напівмертвими відправляли на кладовище. Жахливим є те, що люди досі пам’ятають імена та прізвиська активістів: Чолак Іван Іванович (Гарга Мялка), Пєтков Пантєлєй, Баурда Микола, Ташогло Іван, Чолак Андрій Георгіойвич, Панайотов Микола [16, с. 34].

Стресова та критична ситуація призводила до того, що часто люди доносили один на одного. В кого не знаходили або не відбирали продукти, на них доносили сусіди. Тих, хто доносив, місцева влада заохочувала й всіляко допомагала та підтримувала їх (у деяких випадках сплачували за доноси гроші) [15, с. 34] для того, щоб вони періодично знову доносили.

Як і в кожному населеному пункті, в Дмитрівці була певна соціальна диференціація. Це пояснює той факт, що у певної соціальної верстви був свій раціон харчування. Наприклад, місцеве керівництво та його прибічники їли білий свіжий хліб, а інші задовольнялися лише самим необхідним, доходячи навіть до вбивства своїх дітей. Люди згадують, що в кого була макуха, їли її. Весною їли лободу, щавель, дикий часник. У кого в селі були речі зі свинячої

шкури, почали використовувати їх як продукти харчування: спочатку жарили, потім їли. Натомість зазначають, що овечу шкіру не могли їсти, тому що вона була гіркою. Їли піту, млинці й мамалигу, картопляне лушпиння, кукурудзу, ячмінь, все що попало [11, с. 34]. Піту робили з води, макухи (ардалтезя), борошна та солі. Мамалигу робили з кукурудзяного борошна й води [13, с. 34]. Люди ходили на поле, якщо знаходили колосок пшениці, то приносили додому і на ришниці мололи руками. З цієї муки робили пази, котрі випікали на кострі. Слід зазначити, що склад піти під час голоду був дуже змінений і не мав традиційного смаку, адже інгредієнти, що використовувалися для приготування піти, змінювали смакові якості страви.

Оскільки місцеве керівництво розуміло ризик великих крадіжок, бо населення вмирало від відсутності умов і засобів для виживання, воно організовувало спеціальні групи людей, які охороняли поля від тих, хто вже міг піти на все, тільки б отримати хоча б маленький шанс на виживання самого себе і своєї сім'ї.

Після того, як село потрапило під радянську владу, воно було мало підготовлене до колгоспного виду, в селі не було навіть окремих великих приміщень для зберігання великої кількості зерна, саме тому було багато випадків, коли державне зерно зберігалося у деяких людей вдома, бо в них були великі приміщення для зберігання, і при тому їм не дозволялося брати цю пшеницю. Але все-таки тим сім'ям було легше, бо тим чи іншим чином вони все одно зуміють взяти хоча б жменю звідти [13, с. 34].

У духовній культурі гагаузів, а саме в свідомості було вкладено взаємну допомогу один одному, особливо родичам. Під час голоду один одному люди не дуже допомагали, бо не мали чим. Це приводило до руйнації морально-етичних уявлень гагаузів, змінювало їх ставлення до людей, при тому на генетичному рівні закладалася невелика скупість та страх зостатися самому «біля розбитого корита».

В цілому в усіх народів вбивати собі подібного вважається аморальним та неприйнятним явищем. Неможливо не згадати про людську слабкість, зміни психіки, які приводили до такого явища, як канібалізм. Одним із факторів, який би міг вплинути на те, що люди почали вживати крайніх заходів, поїдання собі подібних, став голод. На жаль, як згадують мешканці Дмитрівки, це явище було поширеним у даному селі. Так, був випадок, коли мати власну дитину в печі приготувала та з'їла. І таких випадків було чимало [12, с. 35]. Голод убивав повільно й жорстоко. Люди йшли вулицями, нікого не бачили перед собою, падали, хтось підіймався, а хтось залишався на місці та помирав.

Голод 1946-1947 рр. привів до трансформації багатьох сфер культури гагаузів. Це відобразилося і в родильній обрядовості, й у весільній та поховальній. Так, зростання диференціації селянства відбилося на весільних традиціях. Збільшилася роль економічних чинників у питаннях про шлюб, змінився весільний ритуал. Бідні селяни прагнули спростити його (з'єднати ряд обрядових дій, зменшити кількість запрошених на весілля), оскільки виконання його було пов'язане з величезними витратами. У багатих сім'ях спостерігалася зворотна тенденція. Слід зазначити, що кількість дарів і склад приданого на весіллі, велика кількість пригощань та інші обрядові атрибути також залежали від соціального та майнового положення родини [12, с. 35].

Гагаузький весільний ритуал – традиційний за своєю основою, його структура могла мінятися залежно від соціально-економічних та інших чинників. Так, при насильницькому або фіктивному викраданні нареченої, при шлюбі у формі добровільного відходу нареченої до нареченого або приймацтві, весільний ритуал спрощувався, поєднувались або випадали ряд обрядових циклів [6, с. 87].

Нові умови сприяли ломці патріархальних пережитків, зміцненню т.зв. демократичних початків в сім'ї, збільшенню самостійності молоді в шлюбному виборі.

Відсутність відповідних матеріальних умов в сім'ї, низький рівень медичного обслуговування й інші чинники були причиною дуже високої дитячої захворюваності та смертності. З раннього дитинства привчали дітей до праці, учили правилам поведінки в сім'ї, суспільстві, виховували повагу до старших і слухняність. Вступ до шлюбу після досягнення шлюбного віку вирішувався згідно зі старшинством [5, с. 234].

Згідно з нормамами звичаєвого права гагаузів стан жінки і чоловіка в сім'ї є принципово різним. Традиційно взаємовідносини чоловіка й жінки ґрунтувалися на верховенстві патріархальних устоїв. Главою сім'ї вважався старший в сім'ї чоловік. Статус чоловіка та жінки в гагаузькій сім'ї був визначений правилами поведінки, нормами етикету, котрі закріплювали й висвітлювали підлегле становище жінки на побутовому рівні. Статус голови сім'ї дружина отримувала тільки в тому випадку, якщо її сини були неповнолітніми [5, с. 194]. Жінки в гагаузькій культурі починають домінувати під час голоду 1946-1947 рр., бо, залишаючись одні зі всім господарством без підтримки чоловіків, які переважно й не виживали під час голоду, вони починала керувати всіма галузями домашнього господарства, становлячись головою сім'ї, що не притаманне для даної культури.

«Розповідали, що коли в давнину, ще до голоду, коли приходили сватати дівчину, то вимагали в неї викуп «toprakparasi», то декілька десятин землі. Бувало і так, що дівчина шити, навіть ткати не вміла, але мала багато землі, так їх забирали одразу. Був випадок, коли за дівчину батько не хотів лишню десятину давати, так свати розвернулися та й пішли. Прийшлось наздоганяти, і що, ви думаєте, прийняли її, але спершу батько пообіцяв дати землю» [14, с. 36]. Під час голоду цього взагалі не спостерігається, а в кінці 1940-х років вже зникає як особливість обряд сватання. Як бачимо, обрядовість максимально спрощується. Тим паче, спостерігаємо вплив радянської влади, яка закривала церкви, що також було чинником, який призводив до зникнення деяких ритуальних елементів в системі сімейної обрядовості, оскільки не було можливості реалізовувати їх.

У зв'язку з низьким матеріальним положенням сім'я хоронити померлого не мала чим, та й церква в той час була заборонена. Сільрада назначала людей на підводах, які збирали померлих на підводи. На території кладовища хоронили (скидами) в одну велику яму, присипаючи землею на декілька шарів.

Кардинальні зміни сталися у поховальному обряді. Немає сенсу говорити про трансформацію обряду, оскільки в ці роки його практично не існувало. Та й закопувати не завжди було кому.

«*До голоду все було та все й добре проходила, а під час голоду нічого такого не було. Священників не було, всі вони поїхали в Румунію. Ніхто нікого не відспівував. Церква була закрита до 1980 років. Всі обряди влаштовувалися дідами, які більш менш були освідченні. Замість церкви був спортзал. Вінчання влаштовувалися в інших селах та в Олександрівському монастирі (поруч з селом Олександрівка, де теж проживали гагаузи). Дітей хрестили у Валя – Пержей, село яке знаходиться на території Молдови, або брали із цього села священика сюди і проходив обряд тут*» [12, с. 37].

Певною мірою держава прямо або побічно робила вплив на процес зміни етнічної традиції через посилення системи позаекономічного примусу й фізичної дії. Ряд традицій, що відносяться до області звичаєвого права, значно еволюціонували і в мінімальному ступені змогли зберегти архаїчні риси. Значною мірою трансформувалися ті звичаї та традиції, які були безпосередньо пов'язані із соціально-економічними умовами, що змінювалися: звичай спадкоємства, весільна обрядовість (форми укладення шлюбу та ін.), типи і структура утворення сім'ї тощо. Зміни, котрі сталися в області економіки, вплинули на побут, деякі ціннісні установки, а також традиційні форми одягу. На збереження народних традицій і на долю деяких звичаїв і обрядів значний вплив зробила церква, традиційний життєвий устрій, компактне проживання в сільській місцевості, громадські начала. Особливу роль в механізмі трансляції традицій грала громадська думка.

Голод 1946-1947 років приніс гагаузам багато лиха, страху, смертей, адже постраждали вони від свого ж місцевого керівництва, яке вело загарбницьку політику. Прикро те, що держава забезпечувала прожитковим мінімумом людей, але ніхто ж не знав, що й як твориться усередині села. Події 1946-1947 рр. негативно вплинули на моральний стан суспільства. Цинізм і подвійні стандарти в діях радянського режиму, на жаль, стали орієнтиром для багатьох селян, для яких пограбування, крадіжки, доноси ставали одним з основних засобів виживання.

Література:

1. Борлак І. Особливості культури та побуту гагаузів Буджака в роки Другої Світової війни (на матеріалах села Дмитрівка, Болградського району, Одеської області) // Одісос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. Матеріали V-ї міжнародної конференції «Одеські читання – 2013» – Одеса, 2014. – С. 38-40.

2. Борлак І. Трансформація традиційної культури гагаузів під час голоду 1946-1947 років у селі Дмитрівка Болградського району Одеської області // Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць. – Випуск 10 (13). – Київ, 2011 – С. 386-390.

3. Губогло М. Н. Гагаузская антропонимия, как этно-генетический источник / М. Н. Губогло // Советская тюркология. – 1973. – № 2. – С. 82-84.

4. История городов и сел УССР Одесской обл. / глав. ред. коллегия П. Т. Тронько – К., 1969. – С. 394- 395.

5. Квилинкова Е. Н. Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности / Е. Н. Квилинкова. – Кишинев. – 2007.

6. Курогло С. С. Семейная обрядность гагаузов в XIX – нач. XX в. / С. С. Курогло. – Кишинев. – 1980.

7. Маковійчук И. М. Голод на Украине в 1946-1947 годах / И. М. Маковийчук, Ю. Г. Пилявець // Украинский исторический журнал. – 1990. – № 8.

8. Маруневич М. В. Поселения, жилище, усадьба гагаузов Южной Бессарабии XIX – нач. XX века / М. В. Маруневич. – К. – 1983.

9. Покровская Л. А. Мусульманские элементы в системе християнской религиозной терминологии гагаузов / Л. А. Покровская // Советская этнография. – 1974. – № 1. – С. 142-251.

10. Спогади Борлак Івана Миколайовича, 1946 р.н., вул. Курогло № 113, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

11. Спогади Міогло Михайла Григоровича 1939 р.н., Одеська область, Болградський район, с. Дмитрівка, вул. Леніна // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

12. Спогади Станчєва Дмитра Петровича 1927 р.н., вул. Курогло 96, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область. // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

13. Спогади Танасогло Панаса, Одеська область, Болградський район, с. Дмитрівка, вул. Світанок № 124 // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

14. Спогади Тишиної Анастасії Панасівни, 1943 р. н., вул. Курогло № 115, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область. // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

15. Спогади Фотієвої Надії Іванівни 1929 р. н., Одеська область, Болградський район, с. Дмитрівка // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

16. Спогади Чєлак Анастасії, Одеська область, Болградський район, с. Дмитрівка // Відгомін лихоліття. Спогади очевидців Голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2014. – С. 31-39.

17. Шабашов А. В. Гагаузы / А. В. Шабашов. – Одесса : Астропринт, – 2002. – С. 344-356.

Natalia Petrova, Ivanna Saulyak (Borlak). The famine of 1946-1947. Deformation as factor of traditional culture Gagauz (based s.Dmytrivka Bolgrad district, Odesa region).

The article is devoted transformation of traditional culture in the years of hunger 1946-1947 in the village of Dmitrivka and deformations of the traditional mode of vital functions of gagauz people. The basic aspects of hunger are disrobed in a gagauz village. Basic changes are traced in maternity, wedding and burial rites.

Key words: *traditional culture, hunger, gagauz people.*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПРАВДИ ПРО ГОЛОДОМОР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ

Алла Погорєлова
канд. філол. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Навчальна програма з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів передбачає ознайомлення учнів із творчістю багатьох талановитих письменників та пропонує для обов'язкового текстуального вивчення високохудожні тексти, які не лише репрезентують особливості національного історико-літературного процесу, але й спрямовані на сприяння всебічному розвиткові школярів, їх духовному збагаченню, утвердженню національних і загальнолюдських моральних цінностей. Яскравим прикладом таких творів, які вивчаються на уроках української літератури в 11 класі, є романи видатних митців української діаспори ХХ століття – «Марія» Уласа Самчука та «Жовтий князь» Василя Барки, що з відомих ідеологічних причин було заборонено, як і було заборонено говорити правду про реальні події та факти національної історії. Передусім це стосується теми голодомору 1932-1933 років – одного з найтяжчих злочинів системи проти української нації. Обидва твори спонукали одинадцятикласників дійти висновку «про потребу дослідження історії нашого народу як крізь призму наукових визначень, так і в контексті вивчення художньої літератури, оскільки вона тонко передає усі настрої та переживання тогочасного суспільства» [2, с. 22].

Сучасне літературознавство ще не осмислило повною мірою художній внесок українських письменників у інтерпретацію цієї проблеми. Серйозного методично-наукового дослідження потребує кожне художнє явище, присвячене темі голодомору. Твори У. Самчука «Марія» (1933) та В. Барки «Жовтий князь» (1961) ставали об'єктом вивчення літературознавців М. Жулинського, Т. Конончук, М. Кудрявцева, Р. Мовчан, О. Пахльовської, М. Слабошпицького та інших.

Мета статті – з'ясування методичних аспектів вивчення життєвої правди про голодомор у романах У. Самчука та В. Барки, зокрема виявлення ефективних видів роботи на різних етапах уроку української літератури в 11 класі.

Найоптимальнішою формою проведення уроків за романами В. Барки та У. Самчука є, на нашу думку, урок-бесіда чи інтегрований урок-бесіда, хоча цілком прийнятними можуть бути і урок-семінар, урок-дослідження чи урок-диспут.

У вступному слові вчителеві варто наголосити, що перше слово у розвінчанні цього злочину тоталітарного режиму проти українського народу зауважила еміграційна література, вільна від цензурного пресингу й ідеологічної скованості («Марія» У. Самчука, «Жовтий князь» В. Барки). У часи «послаблення ідеологічного тиску на «материковій» Україні теж з'являється можливість відкрито говорити та займатися проблемами, пов'язаними з дослідженням і вивченням істинних фактів національної історії» [4].

Програмовий роман-хроніка «Марія» У. Самчука пропонує одинадцятикласникам усвідомити роль звичайної людини-селянина в умовах жорстокого винищення нації загалом і кожної конкретної особи зокрема. Під час вивчення роману «Жовтий князь» В. Барки учні мають можливість осмислити історичну долю українського народу в період голодомору 1932-1933 років.

На етапі з'ясування первинних читацьких вражень від змісту романів доречно запропонувати учням такі запитання:

– Які почуття й емоції у вас виникали під час читання романів? Поясніть чому.

– Які епізоди творів вас найбільше вразили? Чому?

– Хто з героїв твору найбільше запам'ятався? Чим саме?

Наступний етап уроку – це розповідь учителя (або підготовленого учня) про історію написання творів. Зокрема варто акцентувати увагу одинадцятикласників на тому, що роман-спалах «Марія» – найсенсаційніший із усіх творів У. Самчука – є «першим в українській літературі художнім твором про колективізацію та голодомор 1933 року» [6, с. 76]. Твір написаний з наміром подати на прикладі однієї людини, Марії, картину багатомільйонних людських трагедій і означити морально-психологічні та історико-філософські паралелі стосовно всієї України. Автор не випадково ставить у центрі сюжету зворушливий образ жінки-матері Марії. Справедливо зауважує сучасний дослідник О. Фенько, що які б труднощі не існували, які б лиха не творилися на світі, «жінка має і буде жити, творити лише добро, хоча б задля кращої долі своєї дитини, бо це її покликання» [8, с. 202].

У романі «Жовтий князь» В. Барка хотів якнайточніше, найоб'єктивніше «увіковічнити» страшні для його народу події, розказати світові болючу правду про голодомор. «Водночас послідовно дбав про те, щоб з-під пера з'явилася не документальна хроніка, – зазначає Р. Мовчан, – а художній, великою мірою узагальнюючий, філософський твір-роздум про радянську тоталітарну систему, яка нищить усе світле на своєму шляху» [3, с. 45]. В основу змісту твору лягли реальні події і явища голодомору 33-го року. Певною фактологічною основою послужили особисті спогади одного земляка, який описав долю близької йому родини і залишив письменникові на його розсуд. В. Барка дав цій родині прізвище Катранників, але все, що судилося уявою письменника пережити цій родині, він бачив на власні очі, пережив сам, чув від очевидців.

Актуальним під час вивчення романів про голодомор на уроках української літератури в 11 класі є те, що в комплексі різнопланових текстових фрагментів знаходять своє відтворення не лише найболючіші картини голодомору в його соціально-психологічному й морально-етичному аспектах, а й висуваються на передній план і посилюються покази психічних станів персонажів. Калейдоскопічність життєвих ситуацій дає змогу охопити та простежити узагальнену картину українського села, яке переживає страшні часи, поступово перетворюючись на руїну.

Далі пропонуємо провести бесіду, спрямовану на усвідомлення старшокласниками ідейно-художнього змісту романів. Це може бути як евристична бесіда, так і бесіда з постановкою проблемного запитання. Робота має бути спрямована на з'ясування проблематики творів, сюжетно-композиційних особливостей, образної системи, індивідуального авторського стилю.

Наприклад, у ході колективної бесіди про проблеми, які В. Барка та У. Самчук порушують у творах, варто вдатися до такої системи запитань:

- Якою є центральна проблема роману?
- У який спосіб автор розкриває причини голодомору?
- Хто у творі є символом злочинної тоталітарної системи, збудованої на насильстві й жорстокості?
- Які цінності сповідують персонажі роману?
- Яка суть нової більшовицької моралі?
- Хто уособлює найбільше зло у творі? Доведіть.
- Чим для людей є віра в Бога? Коли людина здатна на вчинки, які суперечать основним принципам християнства та його морально-етичним засадам?
- У яких епізодах трагедія голодомору прочитується автором із точки зору впливу на моральний стан суспільства?
- Які морально-етичні проблеми домінують у романі?
- У яких епізодах порушується проблема зради і спокути?
- Як письменники інтерпретує проблему «дитина і голод»?
- Чи можна вважати, що ключовою морально-етичною проблемою твору є проблема сили і слабкості людського духу? Відповідь аргументуйте.

Методично виправданим буде також звернення учнів до текстів, що передбачають коментоване читання важливих епізодів, виразне читання, пошук цитат, формулювання висновків на основі аналізу романів. Розмірковування над прочитаним сприятиме активізації естетичних переживань одинадцятикласників, створюватиме умови для повторного переживання вражень, які стануть більш глибокими та виразними.

На заключному етапі уроку варто підвести учнів до висновку, що У. Самчук перший, хто оприлюднив сенсаційну для свого часу тему – сувору правду про голодомор 1932-1933 рр., який виник внаслідок примусової колективізації й знищення більшовицькою владою справжніх господарів землі, споконвічних духовних і моральних традицій. Однак життя України постає на сторінках роману «Марія» не як сучасний літопис голоду, а як історія життя української жінки-селянки з іменем Божої Матері. Твір написано із винятковим емоційним напруженням як у зображенні самих подій, так і в психологічних характеристиках героїв.

У романі «Жовтий князь» В. Барка без жодного перебільшення, змалював «хліботрусів» [1, с. 59] – слуг жовтого князя, і хочеться сподіватися, що вони більше ніколи не повернуться на нашу землю. Реалістично відобразив людей без імені, які втратили людську подобу, а прийняли варварську, сатанинську. У них єдина партійно-більшовицька віра в Сталіна, який ладен винищити цілий народ заради так званого «світлого майбутнього» [7, с. 316]. Чітко простежується, що в романах прозаїків (В. Барки та У. Самчука) художня модель тоталітарної дійсності вибудовується на основі реалістичної переконливості, фактографічної точності, натуралістичності описів і можливостей психологічного письма.

Надзвичайно цікавим та пізнавальним для старшокласників буде інтегрований урок-бесіда за змістом романів, оскільки розповідь вчителя історії суттєво збагатить знання учнів документальними й науковими матеріалами про причини та наслідки голоду, факти й перебіг подій у 1932-33 рр., чим допоможе

вчителеві-словеснику глибше й повніше розкрити тему, забезпечити усвідомлення того, що твори про геноцид народу 1933 року – вагомий внесок у розвиток української літератури та духовності.

Отже, вивчення життєвої правди про голодомор на уроках української літератури в 11 класі здійснює не тільки пізнавальний, але й надзвичайно сильний виховний вплив на учнів, допомагає їм бачити в художніх творах історію та ментальність української нації, спонукає до утвердження загальнолюдських духовних цінностей.

Література:

1. Барка В. «Жовтий князь» / В. Барка. – К. : ВАТ «Видавництво «Київська правда», 2003. – 320 с.

2. Ковальчук О. Г. Література української діаспори. Життя у зоні смерті / О. Г. Ковальчук. – Ніжин, 1995. – 258 с.

3. Мовчан Р. В. «Жовтий князь» Василя Барки (Стаття перша) / Р. В. Мовчан // Дивослово. – 2002. – №3. – С. 44-49.

4. Пастушенко О. С. Роман Уласа Самчука «Марія»: До проблем життєвої правди / О. С. Пастушенко // Українська мова та література. – 1998. – Число 5. – С. 6.

5. Самчук У. О. Марія; Куди тече та річка / У. О. Самчук. – К. : Наукова думка, 2003. – 416 с.

6. Ситченко А. Л. Не просто Марія... / А. Л. Ситченко // Слово і час. – 1997. – 8. – С. 76-78.

7. Солод Ю. Д. Українська література – XX (погляд у кінці тисячоліття) : навчальний посібник за програмою 11 класу / Ю. Д. Солод. – К. : Нора-прінт, 1997. – 384 с.

8. Фенько О. В. Відгомін архетипу великої матері у творчості Уласа Самчука / О. В. Фенько // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наукових праць. – К. : Твім інтер, 1997. – Вип. 3. – С. 198-202.

Alla Pogorelova. Methodological aspects of studying of vital truth about the holodomor at the ukrainian literature lessons in 11th class.

In the article presents the methodological aspects of the studying of novels «Maria» by V. Samchuk and «Yellow Prince» by V. Barca on the lessons of Ukrainian literature in the 11th class and analyzes the most effective types of work at the different stages. Focuses on identifying the vital truth about the Holodomor in the works of artists of the Ukrainian Diaspora of the XX century.

***Key words**: the theme of the Holodomor, lesson-conversation, lesson-research, lesson-debate, system of questions, reading of the text.*

ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ ПОВОЄННОГО ЧАСУ

Людмила Прокоф'єва
викладач,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Історія людства певною мірою може розумітися як чергування періодів війни і світу, процес зіткнення різних племен, князівств, держав. О. Г. Сиропятов [3] вважав, що головною причиною світу є наявність у даному суспільстві

цілісної системи основних цінностей і відповідних норм поведінки. Коли ця система слабшає, збільшуються шанси міжнародних і громадянських воєн.

Під час воєн армія грає першорядну роль, забезпечуючи захист держави. Хоча разом з тим вона виступає «соціальним ліфтом», каналом «вертикально» соціальної мобільності.

Аналіз теоретичної психологічної і медичної літератури [1; 2; 4; 6 та ін.] дає нам право стверджувати, що перші спроби наукового осмислення проблем, що виникають в учасників бойових дій, були зроблені американськими лікарями часів Громадянської війни. У 1863 році в США був створений перший військовий психіатричний госпіталь. Більшість діагнозів позначалася як «ностальгія». Крім цього створювалися будинки для надання психотерапевтичної допомоги ветеранам.

Незважаючи на те, що участь в бойових діях пов'язана з виконанням військовослужбовцями їх професійних обов'язків, війна не перестає бути одним з найсуворіших випробувань особистості, її психологічних і фізичних можливостей. Військовослужбовець, як і будь-який інший чоловік, дуже вразливий перед потужними стрес-факторами війни (небезпека, інвалідність, знищення противника, загибель товаришів, поранення, участь у жорстокому насильстві, новизна й несподівана зміни подій, біль, висока відповідальність).

Е.О. Лазебна, Н.В. Тарабрина [4] вважають, що головні причини перманентної психотравматизації учасників війни полягають у тому, що в бою люди змушені діяти всупереч своїй природі, наперекір основному інстинкту самозбереження, ігноруючи потреби власного організму, соціальних цілей та інтересів. Також слід зазначити, що на відміну від психічного впливу стихійних лих, що діють одноразово, впливи війни характеризуються багаторазовістю, постійною загрозою смерті.

Психотравмуючі фактори впливають на особистість військовослужбовців, провокують можливі відхилення в психічному розвитку людини, призводять до дезадаптації як у суспільстві, так і в найближчому оточенні.

Є. С. Калмикова, Е. А. Миско, Н. В. Тарабрина [1] розглядають Другу світову війну як цілу епоху, що увійшла в історичну пам'ять як час поневолення цілих народів, фашистського терору, боротьби за свободу і незалежність своїх держав, геройських подвигів і небувалих жертв. У дослідженнях вітчизняних авторів, присвячених психічним наслідкам Другої світової війни, основна увага приділяється наслідкам бойових травм і поранень (особливо головного мозку), психічного та емоційного виснаження та інших шкідливих впливів на нервову систему військовослужбовців.

Офіційно питання про необхідність виділення та вивчення цілісного синдрому, який визначається як «посттравматичний стресовий розлад» (ПТСР), було поставлено в США в 1980 році. Саме тоді в публікацію третього видання американського класифікаційного стандарту, підготовленого Американською психіатричною асоціацією, DSM III (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) був внесений розділ, що містить критерії для діагностики порушень і розладів, викликаних психотравмуючими обставинами. Цей розділ був уточнений і збережений у новій редакції стандарту DSM IV (код F 43.1) у 1994 році. В цей же час аналогічний розділ з'явився і в Міжнародному класифікаторі хвороб МКБ – 10 (код 309,81) [5, с. 23].

У вітчизняній психології після Другої світової війни проблема впливу екстремальних факторів на особистість практично не обговорювалася. Лише наприкінці 80-х – початку 90-х рр. проблема прикордонних порушень, що протікають за типом ПТСР, стала привертати пильну увагу вітчизняної психології. Принципово інший рівень інформування та нова соціально-психологічна ситуація в країні дозволили професійно обговорювати і вивчати поставлені саме суспільством проблеми.

На даний час інтерес до вивчення посттравматичних стресових реакцій досить високий, вони розглядаються в рамках психоаналітичного, когнітивного, поведінкового, психосоціального, психофізичного, психобіологічного підходів.

Z. Solomon [6] вказує на те, що перехід від бойової обстановки до мирного життя часто є дуже швидким, нерідко психологічно болючим, коли людині дуже важко перебудуватися й інтегрувати в цивільний соціум. В умовах постійної загрози життю у військовослужбовців відбуваються особистісні зміни, формується «комбатантна акцентуація». Вона характеризується сукупністю придбаних у результаті безпосередньої участі в бойових діях особистісно характерологічних особливостей, динаміка яких визначається специфікою бойових і мирних умов існування. Військовослужбовці вже в умовах мирного життя продовжують оцінювати навколишнє як небезпеку, а найменший інцидент може викликати агресію.

Вітчизняні психологи [2; 3 та ін.] у посттравматичних розладах розрізняють різні клінічні форми. По-перше, це синдром «солдатське серце» (біль за грудиною, серцебиття, уривчастість дихання); по-друге, синдром бійця, що вижив (хронічне «почуття провини, що залишився в живих»); по-третє, флешбек-синдром (коли у свідомість насильно вторгаються спогади про події війни); по-четверте, синдром прогресуючої астенії, що спостерігається після повернення до нормального життя у вигляді психічної млявості та прагнення до спокою, швидке старіння, падіння ваги. Для віддалених періодів ПТСР характерні прояви «комбатантних» психопатій, а саме агресивність, імпульсивна поведінка зі спалахами насильства, зловживання алкоголем, прийом наркотичних речовин, замкнутість та уникнення контактів.

K. Dion, R. Rogers [5] наголошують, що динаміка переживання посттравматичного розладу включає в себе 4 етапи. Перший з них характеризується шоковим станом після пережитої події в ході проведення бойових дій, коли військовослужбовець розуміє, що сталося, але не може це прийняти на емоційному рівні. Другий етап полягає в усвідомленні учасником бойових дій, що сталися, пошуку справедливості, коли відбувається або перекладання відповідальності на тих, хто так чи інакше був причетний до травмуючої події, або прояв аутоагресії, що супроводжується сильним почуттям провини. Третій етап є депресивним етапом, коли комбатант не бачить виходу із ситуації, життя стає безглуздим, і він починає відчувати почуття непотрібності, самотності, нерозуміння з боку інших. На четвертому етапі відбувається повне і свідоме прийняття свого військового минулого, знаходження віри у власні сили і сприйняття своєї участі в бойових діях як певного життєвого досвіду. Така динаміка є нормальним протіканням бойового стресу, проте більшість ветеранів не може вийти з кризи і залишається на другому або третьому етапі.

Саме тому у вітчизняній психології сьогодні є підстави для розробки теоретичної бази соціально-психологічної реадаптації, яка б включала спеціальні

психологічні заходи, що забезпечують включення бійців у систему соціальних відносин мирного часу.

На наш погляд, соціально-психологічна реадаптація учасників бойових дій повинна включати: спеціальний період життєдіяльності військових частин і підрозділів, своєрідний «психологічний карантин» або, іншими словами, «психологічну дезінфекцію»; створення реадаптуючого середовища навколо ветеранів бойових дій у військовій частині та сім'ї військовослужбовця; виявлення ветеранів бойових дій, що мають ознаки хронічного стресу, посттравматичного стресу (ПТСР), особистісної кризи і проведення з ними заходів психологічної реабілітації.

«Психологічний карантин» передбачає когнітивно-смислову переробку, структурування травматичного і субтравматичного бойового досвіду, а також задоволення специфічних потреб ветеранів, зокрема, розбір бойових дій, в яких брали участь військовослужбовці. Важливо здійснювати психологічну підготовку ветеранів до типової психотравмуючої ситуації в мирному житті. Ряд заходів повинні бути спрямовані на зниження бойової напруги, тобто залучення військовослужбовців у динамічну і нескладну повсякденну службову діяльність.

У процесі психокорекції ПТСР вітчизняні вчені розглядають техніки Еріксоновського гіпнозу та методи нейролінгвістичного програмування (НЛП).

Нейролінгвістичне програмування являє собою психологічну концепцію, згідно з якою за рахунок зміни представленого у свідомості психічного образу життєвої ситуації змінюється психічний стан людини для забезпечення ефективної самореалізації і задоволення актуальних потреб. Одним з базових положень НЛП є твердження, що кожна людина несе в собі приховані психічні ресурси. Основне завдання психокорекції є забезпечення доступу комбатанта до внутрішніх ресурсів, витяг з підсвідомості і доведення їх до рівня свідомості, а потім навчання ефективного використання цього стану [2, с. 214].

Отже, можна зробити висновок, що в здійсненні соціально-психологічної реадаптації учасників війни велике значення має робота із соціумом, що готується до повернення ветеранів до мирного життя. Саме від його готовності та здатності прийняти й асимілювати людей з «оголеною психікою» залежить, чи отримають свій розвиток психологічні наслідки участі у війні, наприклад, у вигляді посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Література:

1. Калмыкова Е. С. Особенности психотерапии посттравматического стреса / Е. С. Калмыкова, Е. А. Миско, Н. В. Тарабрина // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22 – № 4. – С. 70-80.

2. Майборода С. Особливості медичного забезпечення миротворчих контингентів Збройних Сил України: до проблеми державного управління військовою медициною / С. Майборода, Г. Іванцова, Я. Радиш // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – Київ, 2003. – № 1. – С. 210-215.

3. Сиропятов О. Г. Рання діагностика та лікування психогенних розладів у військовослужбовців з механічною травмою: Методичні рекомендації / О. Г. Сиропятов, Г. В. Іванцова, Л. М. Корсуненко. – Київ, 2006. – 112 с.

4. Тарабрина Н. В. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние и проблемы / Н. В. Тарабрина, Е. О. Лазебная // Психологический журнал. – 1992. – № 2. – С. 14-29.

5. Rogers R. Rethinking the DSM-III-R diagnosis of antisocial personality disorder (Review) / R. Rogers, K. Dion // Bull. Am. Acad. Psychiatry and the Law. –1991. – Vol. 19, N 1. – P. 21-31.

6. Solomon Z. Combat Stress Reaction / Z. Solomon. – New York : Plenum, 1993. – 186 p.

Lyudmila Prokofieva. Psychological model of PTSD in military personnel

The article examines the phenomenon of post-traumatic stress syndrome of servicemen and its structure. Analyzing the dynamics of the military syndrome and its social implications.Deals with methods of social-psychological rehabilitation.

Key words: *post-traumatic stress disorder, social rehabilitation, war syndrome,combatants.*

ХУДОЖНЯ ТА ІСТОРИЧНА ПРАВДА ПРО ГОЛОД В УКРАЇНІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ РАДІОПУБЛІЦИСТИКИ ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА

Галина Райбедюк
канд. філол. наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Письменники українського зарубіжжя міжвоєнної та повоєнної пори (І. Багряний, В. Барка, Д. Гуменна, Ю. Лавріненко, М. Орест, Т. Осьмачка, У. Самчук та ін.) перебували в тотальній опозиції щодо радянської системи з її людиноненависницьким режимом. Уся їхня діяльність, художня творчість, публіцистичні виступи функціонували здебільшого у двох ідейно-змістових площинах. З одного боку, це було відверте й категоричне неприйняття більшовицької ідеології, відтак повне заперечення її підставових принципів. Звідси – полемічно-пристрасна викривальна сила та гнів «за спаплюжені надії мільйонів, які були повірили фальшивим богам, гнів і біль за знищене українське відродження» [3, с. 13]. Друга грань різножанрової творчості українських еміграційних письменників пов’язувалась із проблемами націєтворчого характеру й визначала «квінтесенцію національної гідності і суверенності, обстоювання повноти національного буття» [3, с. 13].

Перебуваючи поза межами ідеологічного диктату, письменники-емігранти мали змогу в різний спосіб висвітлювати усі драматичні колізії «підсовєтської» України. У своїй творчості – художній і публіцистичній – вони прагнули відкрити світові правду про страшні злочини радянської влади супроти свого народу. Серед таких найтяжчих злочинів був організований Кремлем у кілька етапів (20-ті, 30-ті, 40-ві рр. ХХ ст.) терор і голод супроти українського селянства. В памфлеті «Чому я не хочу вертатись до СССР?» І. Багряний пристрасно писав: «Перед очима цілого світу українське селянство вимирало цілими селами й районами, понад 5 мільйонів українського селянства згинуло тоді страшною голодною смертю […] Цей штучно створений голод [ідеться про голод 1932-33 рр. – *Г. Р.*] забрав колосальні жертви від народу, що нічого не хотів, окрім свободи й незалежності» [2, с. 25].

Сьогодні дослідниками зроблено посутній крок у науковому освоєнні потужного художнього материка про «буревійний голод» (У. Самчук), репрезентованого переважно прозою таких відомих авторів, як В. Барка («Жовтий князь»), У. Самчук («Марія»), Д. Гуменна («Діти Чумацького шляху»), О. Мак («Каміння під косою») та ін. Це потверджують розлогі студії та локальні публікації багатьох літературознавців (І. Набитовича, С. Пінчука, І. Руснак, О. Самійленко, Л. Сеника й ін.). У розкритті правди щодо насильницької смерті українського селянства під час кількох етапів зорганізованого радянською владою голоду свідчить тісно пов'язана з художніми текстами документалістика, зокрема, публіцистика, починаючи з репортажів «Листи із степової України» Д. Гуменної, що стали важливим документом про голодні роки на Кубані наприкінці 20-х років.

Політичні декларації, очевидна риторика є невід'ємним атрибутом художнього письма емігрантів. Водночас у їх нефікційній літературі «на ідеологічні конструкції та логічні викладки лягає печать емоційності та поетичного візіонерства, не кажучи про стилістичну багатобарвність і часом «світіння» слова» [3, с. 12]. Письменницька публіцистика, як підкреслює І. Павлюк, вирізняється «посиленою увагою до використання розмаїтих художніх засобів, багатством і своєрідністю жанрових форм, емоційним відтворенням дійсності, художністю типізації її прикметних явищ» [8, с. 23]. Як ілюстрацію наводимо фрагмент статті «Цар Голод» У. Самчука: «Знані двадцяті роки, знані тридцяті роки, знані сорокові роки [...] Довга хроніка масових, стихійних голодових катастроф з катаклізмом 1932-33 років на чолі. З висоти майбутніх років це виглядатиме, як ряд єгипетських пірамід, збудованих для хвали ненаситних комуністичних богів» [10, с. 2]. (Зазначимо, що детально про публіцистику письменника можна дізнатися з публікацій А. Жив'юка, Р. Радчик, І. Руснак та ін.).

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує радіопублiцистика Ю. Лавріненка, частково зібрана під один «дах» у книзі «Літературний світ» київським видавництвом «Твім інтер» (2013). До неї увійшли тексти передач, що провадилися на радіо «Свобода» з 12.11.1959 р. по 01.03.1966 р. Ю. Лавріненко створив ще один радіопроект – «Історичний світ». Із цими проектами він щотижня виходив у ефір під псевдо Юрій Гайдар. (Разом з ним в ефірі працював колишній актор театру «Березіль» Йосип Гірняк, який читав цитати з художніх текстів. Редактором радіопрограм часто був письменник Василь Барка – найбільше відомий в Україні як автор роману «Жовтий князь» про голодомор 1932-1933 рр. [5, с. 82]).

Свого часу ці радіопередачі відкривали світові надзвичайно важливу правдиву інформацію про радянську дійсність, відтак становили собою безцінний просвітницький матеріал, що й досі не втратив своєї притягальності як історичне й водночас художньо-публіцистичне джерело вивчення драматичних колізій національного буття в теренній Україні та поза її межами. Порушена тема нам видається доволі цікавою для дослідника, оскільки дає можливість заглибитись у невивчений досі пласт української публіцистики. Її актуальність підсилюється тим, що загалом вивчення документалістики перебуває поки на емпірично-прикладному рівні, а тому нею цікавиться вельми вузьке коло фахівців. Це вимагає пошуків нових методологічних підходів до розгляду документальних текстів та їх жанрових різновидів [4].

У радіопубліцистиці Ю. Лавріненко порушував питання, котрі, як підкреслює Т. Конончук, засвідчують його «щире прагнення зорієнтувати, насамперед, українського слухача на адекватне сприйняття українських явищ культури, на розуміння місця й ролі українського чинника у світовому контексті, демонструє нерозривний духовний зв'язок української еміграції з великою Україною у справі збагачення духовної скарбниці Вітчизни» [5, с. 92].

Отож, руїна материкової України, спричинена періодичними нападами створюваного злочинним сталінізмом навального голоду, непокоїла тих, хто змушений був покинути рідну землю й не міг тепер спокійно спостерігати за «апокаліптичними видивами, співмірними хіба що з картинами Страшного Суду» [1, с. 15]. Саме в такому ракурсі Ю. Лавріненко подає й коментує у низці своїх радіопередач базовані на достовірних фактах художні твори еміграційних митців слова про «народновбивницький наступ на Україну, зокрема на село» [6, с. 265]. Так, у радіопередачі 05.12.1962 р., присвяченій 30-річчю голоду в Україні, він знайомить слухачів із повістю «План до двору» Т. Осьмачки. Щодо свідомого наміру створити правдиве епічне полотно про глобальну катастрофу українського народу, свідчив сам письменник. У передмові він посилається на прохання В. Винниченка «написати формою повісті або роману про штучний голод на Україні, влаштований комуністами» [7, с. 101].

Ю. Лавріненко називає письменника, котрий явив світові «образ доби проклятих років голоду і терору», «душею, що серцем своїм ударила в дзвін світової совісті» [6, с. 268], розповівши про те, як в реальному «хаосі доби» «схопились у нерозв'язуванім вузлі дві супротивні сили – осілий мирний хлібороб і лютий більшовицький кочовик-напасник, любов і злоба, незломна воля до життя і заклятий вражий вирок смерти» [6, с. 268]. Ю. Лавріненко звертає увагу слухачів на доволі значущій деталі. Незважаючи на репресії та голод, в людині жило природне почуття гідності й сила опору тим, хто чинив наругу над народом. Саме такими рисами наділений головний герой твору – багатий внутрішнім світом учитель Іван Нерадько.

У цій та багатьох інших радіопередачах виявляється така риса публіциста, як намагання балансувати свій виступ на межі художнього й документального. Тому його коментарі, заяви перемежовуються цитуванням фрагментів із художніх творів у читанні Й. Гірняка. Більше того, він декларативно позиціонує сенс такого балансування й у самому художньому тексті, про який розповідає слухачам «Свободи». В цьому переконує ще одна радіопередача, в якій ідеться про повість «Ротонда душогубців» Т. Осьмачки. Трагічні сторінки історії підрадянської України тут подано з документальною достовірністю. За слушними зауваженнями відомого еміграційного дослідника Ю. Шереха, «конкретність Осьмаччиного бачення світу часом аж страшна» [13, с. 241]. Читаючи художній твір цього письменника, необхідно, як зауважує С. Пінчук, «визначитися в його найприкметніших політичних реаліях» [9, с. 7]. Базуючись на висновках американської критики (твір було перекладено англійською мовою), публіцист резюмує, що ця «майстерна повість побудована на фактичному матеріялі, що показує сталінський Радянський Союз у дії. Всі змальовані тут ситуації взяті прямо з життя України» [6, с. 270]. Сам головний герой твору – письменник Іван Брус – є, вочевидь, автобіографічним, що надає зображеному більшої достовірності.

Ю. Лавріненко, представляючи слухачам свої міркування про твори української літератури, виходить з того, що письменник «має не тільки фотографувати епічні події, він має розібратися в тих подіях, віднайти «сенс речей страшних і прекрасних» [6, с. 266]. Такий ракурс радіопублiцистики надає виступам особливої емоційності, отже, принадності, а сам доробок письменника сприймається вповні як «живий пам'ятник замученій, але неупокореній Вітчизні […] Несказанні страждання свої українська людина у творах Осьмачки перемагає через свою перевагу над ворогом» [6, с. 77].

«Сліди» теми голоду прочитуємо в низці радіопередач, в яких постає доба сталінізму в художньому осмисленні багатьох інших авторів. Так, у радіопрограмі «Українська література на еміграції про Сталіна і його наслідників» (01. 11. 1961 р.) Ю. Лавріненко розповідає слухачам радіо «Свобода» про тих українських митців слова, котрі рельєфно виписали на сторінках вільної літератури на Заході злочини Сталіна та його спадкоємців. На першому плані тут вірш провідного поета на еміграції Є. Маланюка, що має симптоматичну назву «Рік 1933», із рядків якого виринає, за словами Ю. Лавріненка, «образ убивства терором і голодом мільйонів безоружних селян України» [6, с. 75]. Емоційне потрясіння від сприйняття цих апокаліптичних картин, що сформували сюжетний каркас тексту, підсилює унікальний голос Й. Гірняка, який озвучував, як ішлося вище, художнє тло радіопередач:

…Вже нема хуторів і держав,
Тільки трупи в житах, тільки трупи.
Та від хрипу кривава іржа,
Що замкнула посинілі губи [6, с. 75].

Тематичне коло про голод у цьому репортажі замикає поема-реквієм Юрія Клена «Проклятв роки». Перед слухачем постають жахливі видіння підрадянського кінцесвіття, в якому «жнива справляв на людській ниві «серп» і панував над світом демонічний образ Сталіна та його система «тероризації, колективізації і духовного випатрошення людини» [6, с. 75].

Цикл радіопередач Ю. Лавріненка про письменників, у фокусі уваги яких були реальні перипетії, пов'язані з голодом в Україні різних років, не обмежився іменами емігpаційних авторів. Як приклад, можемо навести радіопередачу за 22.01.1963 р, що має назву «Тоталітарна тактика літературних віддушин». Тут ідеться про хронікальну повість «Люди не янголи» І. Стаднюка, надруковану в російському перекладі на шпальтах журналу «Нева». Це особливий репортаж, оскільки він був підготовлений і виголошений як намагання розвінчати тоталітарну тактику пропаганди власного бачення владою винуватців голоду й вимирання українського селянства. В основі сюжету твору – хроніка життя однієї родини села Коханівка на Вінниччині з 1927 по 1942 рік. І. Стаднюк вустами головного героя Платона Гордійовича Ярчука «переводить стрілки» вини за трагедію родини (ширше – народу) на «національну раду» та «петлюрівців», що нібито з-за кордону давали наказ руйнувати все, щоб утворити голод, а голод, мовляв, приведе до повстання» [6, с. 280]. Автори й учасники радіорепортажу категорично спростовують таку позицію й піддають різкій критиці подібну «тоталітарну тактику літературних віддушин» [6, с. 280].

Ю. Лавріненко підкреслює, що І. Стаднюк, як і більшість радянських письменників, у своєму творі про голод, «вибілює справжнього ката, закриває всіляко справжнє джерело зла» [6, с. 295]. Ця тема знайшла своє продовження в

іншій радіопередачі (15. 02. 1963 р.), що має назву «У сусіда розуму не позичиш, або як журнал “Нева” “робить хахла” із селянської трагедії». Й. Гірняк читає фрагменти згаданої вище повісті, які, на перший погляд, відтворюють реальні картини трагедії: «… перш ніж попрощатися з життям, люди не раз божеволіли, переставали бути людьми. Недавно Платон Гордійович побачив таке, що волосся заворушилось під шапкою» [6, с. 295]. Ю. Лавріненко, коментуючи цей та інші фрагменти твору І. Стаднюка, наголошує на тому, що тут тільки половина правди, бо ж малось на увазі під словом «таке» констатацію страшного явища – людоїдства в Україні 1933 року, про яке, як свідчать факти, на ту пору «КПРС поки що не дозволяло згадувати» [6, с. 295].

Подібні радіопередачі розвінчували радянські міфи, спростовували фальшиві узагальнення речників офіційної пропаганди про колективізацію й життя українського села загалом. Радіопередача завершується категоричним питанням Павла Ярчука (сина несправедливо замученого батька), що звучить риторично й увиразнює ідейно-смислові акценти більшості текстів радіопередач Ю. Лавріненка: «Навіщо ж замісив він правду на злючій брехні» [6, с. 295]. Ці та інші радіопередачі мали велику силу впливу, оскільки попри потужний інформативний потенціал, його публіцистичне слово «спрямоване переконати слухача й на емоційному рівні» [5, с. 86]. Це слово несло світові правду про народну пам’ять як найдостовірніше історичне джерело А «розкута самосвідомість народу – найсправедливіший історик пережитого лихоліття сталінщини» [1, с. 14].

Сьогодні історичною наукою доведено, що розміри катастрофи штучного голоду в Україні впродовж десятиріч уперто замовчувалися. Робилося все, щоб приховати правду, щоб світова громадськість не дізналася про справжні масштаби трагедії, і намуштрована пропаганда діяла небезуспішно: багато людей на Заході так і не могли збагнути, що воно там сталося, на тій екзотичній Україні? [11]. І саме радіопередачі, що їх мали змогу чути тисячі мешканців зарубіжжя, відігравали колосальну роль в оприлюденні інформації про одну із найстрашніших людських трагедій.

У передмові до книги «Літературний світ» Вал. Шевчук, підкреслюючи значну роль Ю. Лавріненка в боротьбі за збереження національного духу в екзилі, відзначає, що він «на цьому фронті став невтомним вояком, маючи за зброю дві найповніші вартості: людину й Україну, за які і через яких він змагався не покладаючи рук» [12, с. 5]. Тож закономірно, що сьогодні радіопрограми Ю. Лавріненка актуальні й повчальні, тому вимагають усебічного й повного наукового осмислення.

Література:

1. 33-й : голод : Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К. : Радянський письменник, 1991. – 584 с.

2. Багряний І. П. Публіцистика : [памфлети, рефлексії, есе] / І. П. Багряний. – К. : Смолоскип, 2006. – 856 с.

3. Дзюба І. М. Громадянська снага і політична прозірливість (Про публіцистику Івана Багряного) / І. М. Дзюба // Багряний І. П. Публіцистика : памфлети, рефлексії, есе . – К. : Смолоскип, 2006. – С. 5-13.

4. Колошук Н. Г. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності : українська ситуація / Н. Г. Колошук

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18489/25Koloshchuk.pdf?sequence=1

5. Конончук Т. І. Шевченкіана в радіопублiцистиці Юрія Лавріненка / Т. І. Конончук // Філологічні діалоги : [збірник наукових праць]. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. – Вип. 3. – 82-92.

6. Лавріненко Ю. А. Літературний світ : Передачі на радіо «Свобода» / Ю. А. Лавріненко. – К. : Твім-інтер, 2013. – 784 с.

7. Осьмачка Т. С. Старший боярин; План до двору : романи / Т. С. Осьмачка. – К. : Український письменник, 1998. – 239 с.

8. Павлюк І. З. Письменницька публіцистика 1950-1960-х років : демократизаційно-глобалізаційні тенденції / І. З. Павлюк // Слово і Час. – 2012. – № 7. – С. 17-26.

9. Пінчук С. П. Свідок і оборонець «зірваної з кореня» України / С. П. Пінчук // Осьмачка Т. С. Старший боярин; План до двору : [романи] / Т. С. Осьмачка. – К. : Український письменник, 1998. – С. 3-8.

10. Самчук У. Цар Голод / У. Самчук // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 2 червня. – Ч. 103.

11. Тема голодомору 1932-1933 рр. в українській літературі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bibl.com.ua/literatura/29633/index.html.

12. Шевчук В. О. Літературний світ Юрія Лавріненка / В. О. Шевчук // Лавріненко Ю. Літературний світ : Передачі на радіо «Свобода». – К. : Твім-інтер, 2013. – С. 5-29.

13. Шерех Ю. В. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т. / Ю. В. Шерех. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. 1. – 607 с.

Galina Raybedyuk. Art and Historical Truth about the Famine in Ukraine in George Lawrynenko Radio Publicistics

The paper proposes the analysis of the problems of famine in Ukraine in radio issues of the literary critic in emigration, culture expert and publicist George Lawrynenko which sounded on the waves of radio «Liberty» (New York) during the 1950-60's. The main attention is focused on humanistic potential of his journalistic performances of the thematic circle.

Key words: *text, broadcast, journalism, hunger, terror, though, man.*

ВІДБУДОВЧІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НА ВІННИЧЧИНІ У ПЕРШІ ВИЗВОЛЬНІ РОКИ (1944-1945)

Анастасія Рогозовська-Косунець
здобувач, викладач,
ДНЗ «Вінницький центр ПТО технологій та дизайну»
(Вінниця, Україна)

Друга світова війна пройшла по землях України нищівним потоком руйнувань. Мільйони згублених життів, десятки тисяч знедолених і покалічених, тисячі зруйнованих міст і селищ, підірвана економіка та мільярдні збитки. Все це залишилось у спадок після шести років війни. Саме з цього починали будувати своє майбутнє ті, що залишилися жити.

Безумовно, війна завдала збитків усім інфраструктурам країни. Промисловість, сільське господарство, культурне та повсякденне життя населення зазнало незворотних змін.

Неминучих змін зазнала й така галузь культурного розвитку країни, як освіта: вища, середня, професійно-технічна, початкова. Їхнє становище після Другої світової війни було дуже схожим. Скрізь були зруйновані приміщення, відсутнє навчально-методичне забезпечення, усюди не вистачало кваліфікованих кадрів, усі потребували негайної відбудови.

У даній статті автор розглядає відбудову саме професійно-технічної освіти у післявоєнний період. Насамперед ця галузь освіти потребувала найшвидшого та якісного перезавантаження, адже покликана виховати і навчити робітничим спеціальностям, яких в умовах повоєнного часу бракувало скрізь і усюди.

За основу дослідження взято документи Державного архіву Вінницької області. Автор розкриває тематику статті у межах двох дат, що стосуються визволення Вінницької області та початку відбудовчих процесів після завершення Другої світової війни.

Вінниччина була визволена від нацистко-фашистських загарбників у березні 1944 року. Саме із цього часу розпочинаються процеси відбудови народного господарства області. Заклади освіти системи трудових резервів, що на той час і є закладами професійно-технічної освіти, теж потребують найшвидшого відновлення.

Відбудова даної галузі починається зі швидкої та непослідовної мобілізації молоді в ремісничі, залізничні училища та школи ФЗН. Суттєвим є те, що відбудовою приміщень і всієї навчальної бази до початку мобілізації ніхто на державному рівні не займався. Вочевидь, кожне з училищ повинне було відновлюватися самотужки. Із постанови засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У від 14.09.1944 року «Про підготовку призиву молоді до ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН» дізнаємося, що мобілізація на Вінниччині проходила вкрай незадовільно, оскільки жодне із 2 ремісничих і 2 залізничних училищ та 5 шкіл ФЗН не були готові до прийому молоді [1, арк. 3].

Однак це не спинило мобілізацію, а навпаки, вказівками влади лише посилилося. Про це свідчить протокол засідання Вінницького обкому КП(б)У від 19.10.1944 р., в якому в доповіді секретаря обкому чітко визначено: «відбудовчі роботи після окупації ведуться повільно через брак кваліфікованих кадрів. Підготовкою теслярів, столярів, каменярів, облицювальників, пічників ніхто серйозно не займається, а це потреба воєнного часу! Саме тому є потреба затвердити план підготовки будівельних кадрів на 2 580 осіб з жовтня 1944 по 1 лютого 1945 року. План виконати неухильно» [2, арк. 4]. Але в протоколі не вказано, що саме заклади профтехосвіти повинні виконати план. Це завдання повинно лягти на усі будівельні організації області у вигляді швидких курсів.

Те саме стосувалося кваліфікованих кадрів для відбудови сільського господарства. Для підготовки механіків МТС вводилися 10-місячні курси із планом набору 70 осіб, бригадирів тракторних бригад – 6 місяців та 240 осіб, комбайнерів – 4 місяці та 164 особи, шоферів – 3 місяці та 150 осіб, трактористів – 5 місяців та 1650 осіб, ремісничі робітники – 6 місяців та 360 осіб [3, арк. 163]. Станом на 20.03.1945 р. даний план виконаний у кількості 1 504 особи з усіх с/г спеціальностей [3, арк. 32].

Основною причиною невиконання плану набору до закладів освіти системи трудових резервів було матеріально-технічне й санітарне становище самих училищ і шкіл ФЗН після війни. На прикладі Заболотнянського ремісничого училища № 2 можна охарактеризувати низку несприятливих факторів для нормального функціонування навчально-виховного процесу в післявоєнний період.

Зокрема, на 20.02.1945 р. у вищезгаданому училищі гуртожиток занадто перенаселений, білизни в наявності лише на 2 зміни, ліжка розміщені впритул один до одного. Учні страждають на педикульоз та висипний тиф, санітарну обробку проходять 1-2 рази на місяць. На 95 учнів є лише 4 вмивальники. Їдальня в антисанітарному стані, немає рукомийників, гардеробу. Питна вода знаходиться у діжках [4, арк. 46 (зв)]. Такий стан речей характерний для багатьох училищ і шкіл ФЗН Вінницької області по закінченні війни. Тож відбудовчі процеси варто було починати із внутрішніх проблем училищ.

Упродовж 1945 року відбудова закладів навчання системи трудових резервів дещо пожвавішала. Особливо це стосувалося міських ремісничих училищ, які почали отримувати матеріальну допомогу від підприємств, на базі яких вони знаходилися. Так, у РУ № 1 і № 3 м. Вінниця були відбудовані навчальні цехи, а керівники міських фабрик зобов'язувалися надавати училищам лісовий матеріал, вугілля, скло, цемент, взуття й навіть робітників (ковалів, токарів у кількості 3 особи на училище) [5, арк. 6]. Така система відбудови навчальних закладів, коли училище прикріплене до певного підприємства, у 1945 році набула широкого застосування.

Таким чином, Цибулівська школа ФЗН опинилась під протекцією Вінницького цукрово-бурякового тресту, РУ № 3 м. Вінниця – на базі Моторемонтрого заводу імені М. Горького, ЖД № 1 м. Жмеринка – на базі Вінницької залізничної дороги, школа ФЗН на базі Гніванського кар'єроуправління [6, арк. 11]. Одночасно з відбудовою матеріально-технічної бази продовжувалися чергові мобілізації молоді до ремісничих та залізничних училищ, оскільки війна завершилась, і проблема нестачі робітничих кадрів тільки загострювалася.

Постанова № 149 виконкому Вінницької обласної ради депутатів трудящих і обкому КП(б)У від 10.09.1945 р. «Про підготовку кадрів для сільського та колгоспного будівництва» зобов'язала директорів Заболотнянського РУ, Гущенецької школи ФЗН, Зозівського та Михайловецького технікумів розпочати заняття для будівельників. Дані заклади освіти повинні були надати приміщення для навчання, 10% бюджету розподіляти курсантам, надати 1 000 зошитів і 600 олівців, забезпечити продуктами харчування на 3 місяці. План набору складав 7 750 осіб, з них 2 864 каменярів, 1 931 тесля, 1 022 пічники, 1 933 покрівельники. По закінченню курсів усі курсанти поверталися на роботу у свій район на колгоспне господарство [7, арк. 90]. Ця постанова мала на меті швидкими темпами підготувати будівельні спеціальності, вкрай необхідні для відбудови усієї системи народного господарства.

Таким чином, із 1944 року, року звільнення України від окупантів часів Другої світової війни, та 1945 року, року завершення війни, відбудова системи закладів освіти Міністерства трудових резервів була чи не найпершим і найважливішим завданням для влади, оскільки саме на плечі профтехосвіти впав

тягар підготовки кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, які повинні були підіймати з руїн Радянський Союз. Але, на жаль, процес відбудови закладів середньої спеціальної освіти був непродуманим і непослідовним. Досить часто молодь призивали на навчання у напівзруйновані, холодні, темні й антисанітарні училища. Нестача навчального матеріалу, кваліфікованих викладачів, затишних умов навчання ставали причинами підриву мобілізацій молоді та частому дезертирству з навчання. У перші роки після визволення Вінниччина ще перебувала на хвилі військового часу. Потреба у кваліфікованих кадрах була гострою на кожному етапі відбудови народного господарства. Не існувало чіткої лінії керівництва у процесі відбудови профтехосвіти області. Комуністична центральна влада всіляко намагалася перекласти свої обов'язки на плечі місцевих органів влади, а ті, в свою чергу, – на самі заклади освіти, що стало причиною затяжної і кволої відбудови системи професійно-технічної освіти. На кінцевому етапі владу вкотре цікавила лише кількість робітничих кадрів, а не умови їх навчання та якість їхньої роботи. Звісно, в умовах тотальної повоєнної розрухи нестача кадрів була очевидною, і неосяжні розміри Радянської держави потребували повсюдної відбудови. Піднімати таку країну почали саме заклади освіти професійної підготовки, і Вінниччина, як один із аграрних регіонів, не стала тому винятком. Через систему закладів професійно-технічної освіти області в повоєнні роки пройшли тисячі молодих людей, які через певні обставини відбудови опинялись у різних куточках республіки та Союзу в цілому. Саме на їх робітничих спеціальностях трималась уся післявоєнна відбудова.

Література:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. 136, оп. 12, спр. 31, 5 арк.
2. ДАВіО, ф. 136, оп. 12, спр. 37, 78 арк.
3. ДАВіО, ф. 3375, оп. 4, спр. 240, 183 арк.
4. ДАВіО, ф. 2700, оп. 5, спр. 302, 54 арк.
5. ДАВіО, ф. 151, оп. 9, спр. 44, 65 арк.
6. ДАВіО, ф. 2700, оп. 7, спр. 35, 19 арк.
7. ДАВіО, ф. 2700, оп. 5, спр. 45, 380 арк.

Anastasija Rogozovska-Kosunec. The processes of renewal in the system of vocational education on Vinnytsya region in the first years of liberation 1944-1945.

The article is devoted to description of restoration processes in the system of vocational education on Vinnytsya region in the first years of liberation from occupation of times of the Second world war. In the articles considered basic features post-war renewal of establishments of education systems of labour backlogs, their material and technical state, and participation of the state in the processes of renewal.

Key words: *vocational education, agricultural vocational school, industrial and technical school, educational content, vocational school, processes, renewal, young people, mobilization, factory-plant stadies, labour backlogs, Vinnytsya.*

«ЦАР ГОЛОД» ТА ІНША АГРАРНА ДИВОГЛЯДІЯ МОСКОВСЬКОГО КРЕМЛЯ В ОЦІНЦІ УЛАСА САМЧУКА

Ірина Руснак
докт. філол. н., професор,
Київський університ імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)

Улас Самчук – один з найбільших українських епіків ХХ століття. Автор десятків романів, оповідань і художньо-документальних творів, він мав велику довіру читацької аудиторії, тривалий час займався активною журналістською і публіцистичною діяльністю. В окремі періоди свого життя письменник з націоналістичним світоглядом ставив публіцистику на перше місце. Так було наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття, коли він співпрацював з націоналістичними часописами, зокрема «Сурмою». У Карпатській Україні 1938–1939 років перебував як офіційний представник націоналістичного тижневика «Українське слово», що виходив у Парижі. Під час Другої світової війни письменник був редактором і публіцистом рівненської газети «Волинь». У повоєнний період він не полишав активної співпраці із численними емігрантськими виданнями як у Європі, так і за океаном.

У. Самчук залишив значну публіцистичну спадщину, різні аспекти якої свого часу досліджували А. Власенко-Бойцун [1], А. Жив'юк [2], Р. Радчик [3], авторка цієї статті [4] й інші науковці. Дослідники активно студіювали переважно публіцистику періоду Другої світової війни, спорадично – праці 30-х років, тоді як повоєнний публіцистичний набуток митця до сьогодні залишається маловивченим. Non-fiction цього періоду винятково доповнює художню прозу митця: статті, відчити, аналітичні замітки увиразнюють й обґрунтовують позицію письменника, висловлену в романах, написаних уже за океаном. Публіцистика перетворилася для прозаїка на унікальну можливість підтримувати живу комунікацію із своїми читачами в новому, заокеанському культурному просторі, де тривалий час діяли поважні українські інституції. Це був спосіб отримувати живу реакцію від читацької аудиторії, привертати її увагу до насущних проблем суспільно-політичного, економічного, культурно-ідеологічного і мистецького життя як самої переселенської спільноти, так і материкової України. Осібне місце серед публікацій займала публіцистика антисовєтського спрямування. У. Самчук оцінював породжені совєтськими реаліями явища української дійсності; виносив справедливі вердикти потворним проявам совєтчини; накреслював реальні перспективи іншого життя для вільної і незалежної Української Держави. Нью-йоркська газета «Свобода» у цьому діалозі письменника із читачем стала успішним комунікаційним майданчиком.

Творча співпраця У. Самчука з виданням розпочалася ще в міжвоєнну добу і спорадично тривала впродовж кількох десятків літ. У різний час тут з'явилися друком художні і публіцистичні твори митця, його інтерв'ю, виступи, відчити, роздуми про літературу, відомих письменників, знакові українські книги, творчі звіти про подорожі американським континентом і зустрічі з українськими творчими колективами тощо. Періодичне видання активно відгукувалося рецензіями на нові книги письменника, популяризувало їх в українському еміграційному середовищі.

В одному з квітневих номерів 1964 року «Свобода» повідомила своїх передплатників, що, починаючи з поточного числа, газета друкуватиме «<…> бодай два рази на місяць, статті й коментарі на актуальні теми пера одного з найвидатніших сучасних українських письменників і публіцистів Уласа Самчука». На переконання редакції, періодична публікація публіцистичних матеріалів «<…> цього проникливого знавця й аналітика українського життя й українських відносин та великого майстра слова, яким є п. Улас Самчук, може тільки збагатити розвиток нашого суспільного життя і нашої політичної думки» [8, с. 1].

У публіцистиці У. Самчука хвилювали ті ж питання, що й у художній прозі. 1964 року він опублікував у «Свободі» сім матеріалів на суспільно-політичні теми, чотири з яких були роздумами публіциста про тогочасну совєтську дійсність. Їх, за класифікацією А. Власенко-Бойцун, можна назвати актуальними статтями на теми дня [1, с. 132]. Серед цих публікацій привертають увагу дві статті, у яких автор проаналізував сутність аграрної політики московського Кремля часів Нікіти Хрущова. Тож метою цієї статті є аналіз позначених живою актуальністю, ідеологічною і політичною злободенністю публіцистичних замальовок «Дядя Митяй і дядя Миняй» [6, с. 2] і «Цар Голод» [7, с. 2].

Стаття «Дядя Митяй і дядя Миняй» була реакцією публіциста на кроки совєтських можновладців щодо налагодження економічної співпраці із західними партнерами. Навесні 1964 року міністр сільського господарства СССР Іван Воловченко здійснив чергову місію за океан, метою якої було вивчення досвіду господарювання канадських аграріїв. «Який це раз за чергою? – подивовано запитував У. Самчук у перших рядках статті. – Таж сам Нікіта Сергійович відбув їх цілу серію. І який сенс дивитися і не вірити своїм очам? Либонь, минули десятки років, принесено гекатомби жертв, багато їздилося і багато бачилося, а совєтське господарство ані кроку вперед. Мов би зачароване». Публіцист продовжував: «<…> у чому секрет, що природньо найбагатша земля відмовляється родити хліб?» [6, с. 2]. Поставлені питання, звісно, риторичні, та, на думку У. Самчука, відповіді на них криються «<…> виключно в площині господарства як певної ділянки людської культури». Публіцист був переконаний, що людина формувалася і виробляла свої прикмети протягом мільйонів років, та «<…> враз знаходяться чудодії, яким хочеться заперечити основні закони її зростання – її найвищий дар суверенної інтегральности і свободи волі» [6, с. 2]. Ті догми, акцентував автор, назвали матеріалістичним соціалізмом і силою масового терору накинули слаборозвинутим народам Росії, які в швидкому часі стали жертвами найдивовижніших в історії людства політичних та економічних експериментів: «Кажуть, що для того, щоб Україна перестала родити хліб, потрібно було 26 томів лєнінської мудрости і революція, яка забрала 26 000 000 людських жертв. У споминах Черчілла наведено слова Сталіна, що голод тридцятих років з його мільйонами жертв був потрібний, щоб зорати Україну трактором. Явище справді гідне богів!» [6, с. 2].

Посилаючись на міркування Л. Толстого, У. Самчук висловлює думку, що такий стан речей є не тільки наслідком діяльності окремих всевладних осіб. Передовсім тут діяла «<…> воля історичної закономірности, зумовленої природніми прикметами даної людської збірноти» [6, с. 2]. До таких закономірностей автор відносить тотальну відсталість Російської імперії серед

інших європейських країн, процес виродження російської аристократії, занурення малочисельної російської інтелігенції в ідеї нігілізму, господарську пасивність темних селянських мас. На думку публіциста, рятував ситуацію невеликий відсоток природно здібних і активних великих землевласників, господарсько динамічних, з великою перспективою в майбутньому селян. У таких умовах гострою була вимога настійних реформ, які неодмінно привели би до економічного і культурного зростання, як то сталося свого часу з країнами Західної Європи. Росія, стверджує У. Самчук, згубливо втратила цей шанс: «Не реформи, зростання і освіта, а революція, не рація, а ірація, не діло, а ідеологія. Догма та фраза заміняють ідеї, активних не підтримано; а ліквідовано. Залишається величезний масив пасивної і засадничо темної юрби, яка із страшними корчами й надривами будує не господарство, а міраж майбутнього, вичаруваний у кабінетах примхливих, здеґенерованих інтеліґентів». Відтак велика країна залишилася господарськи малорозвинутою і голодною «на хліб, на одяг, на мешкання, до звичайного ґудзика включно» [6, с. 2]. Висновок публіцистика про намагання Нікіти Хрущова змінити ситуацію категоричний – така похаплива аграрна політика безнадійно трагічна. І для ілюстрації своїх умовиводів автор статті використовує ремінісценції, апелюючи до легко пізнаваних культурологічних і літературних кодів. У статті прецедентними текстами стали російські романи «Бесы» Федора Достоєвського, «Мертвые души» Миколи Гоголя і «Живая вода» Олексія Кожевнікова.

Паразаголовок статті одразу відсилає читача до роману М. Гоголя, з якого У. Самчук акцентує символічну картину: «Величезна панорама мрячного простору, довжелезна черга безглуздих ексцентриків, гістерична «тройка», яка кудись мчиться, моторошний скуповувач мертвих душ і два русских мужички – дядя Митяй і дядя Миняй, які намагаються розвести дві заплутані підводи засобами всідання й злізання з коней, до повного їх перемучення, без якого-будь рішення ситуації». І далі – міні-переказ сюжетної канви роману «Жива вода»: «…як то в одній провінції Казахстану протягом двадцяти років виконували план посіву, висіваючи щороку по 10 000 пудів зерна, ні разу не збираючи врожаю, бо вітри і посухи вбивали посів, але ввесь час, щороку складали точні звіти Москві про виконання плану на сто відсотків і на цьому всі задовольнялися. І щойно на двадцять першому році знайшовся мудрець, розуміється з партії, який прийшов до висновку, що ту землю треба наперед обводнити, а тоді вже сіяти» [6, с. 2]. У цих художніх творах, на думку публіциста, зображено всю «мудрість» російської аграрної політики, яка засадничо не мінялася впродовж століть, вражала своєю несусвітньою дурістю і непередбачуваністю. До таких міркувань спонукає і мотто до статті з роману «Бесы» Ф. Достоєвського: «Уся таємниця їх ефекту в їх глупоті. Бо en paranthese, глупота, як і найбільший геній, корисна для долі людства» [6, с. 2]. Названі інтертекстуальні елементи виконують важливі функції – ілюструють ключові для автора статті думки і збагачують текст конотативною інформацією іронічного характеру. Разом з тим ремінісценції сприяють діалогу публіциста і читацької аудиторії, спонукають до дискусії, заохочують виробити по відношенню до зображуваного власну позицію. У. Самчук констатує зрозумілу для кожного аграрія річ: господарством повинні займатися «не Манілови і Собакевичі з партії», а землевласники-господарі. А далі глузливо-критично висловлюється про аграрну політику совєтського лідера: «Пів століття партія не могла збагнути, що землю, щоб вона родила, треба

гноїти, і щойно Хрущову пощастило, дуже нагло й драстично, відкрити цю Америку» [6, с. 2].

У статті У. Самчук знову повертався до проблеми, яку осмислював свого часу в романі «Кулак» (1937). На його думку, основними підвалинами «тріумфу» й «успіху» більшовицької політики була дурість, що, вибираючись із глибини російського нутра, мала тотальну владу над життям і всіма його благами. Глупота, на думку мислителя, перетворилася для совєтської ментальності на істину, мету і метод розбудови всіх сфер буття. Письменник іронічно висміює культурне дикунство, політичну й економічну відсталість новоявлених політиканів. Своїм трактуванням совєтського суспільства як царства повальної дурості аналізована стаття імпліцитно пов'язана з «Похвалою Глупоті» Еразма Роттердамського.

Статтею «Цар Голод» У. Самчук відгукнувся на численні звідомлення закордонної преси про нестаток у СССР харчів, передовсім «хліба нашого щоденного». Для автора допису це була ніяка новина в тому просторі, бо за панування російських царів нестача продовольства була явищем локальним, спричиненим переважно стихійним лихом; тоді як за панування совєтських правителів «<…> це стало, парафразуючи відомий маніфест Карла Маркса, марою, яка ось уже скоро півстоліття бродить всюди там, де всевладно господарять доктрини творців тієї дивовижної системи» [7, с. 2]. У. Самчук розгортає міркування про недолугі економічні пріоритети прихильників червоного прапора, що кожного разу спричиняли безхліб'я і нестачу товарів повсякденного вжитку. Публіцист коротко характеризує окремі періоди такого «господарювання». На його думку, революційні та пореволюційні роки знані були тим, що «<…> куди тільки і коли не вривалися їх (більшовиків. – Авторка) полки, за ними вслід, як невід'ємна їх тінь, вривався також буревійний голод. Харчі зникали на очах, як сніг на сонці. Люди ховали їх, як скарби, закопували в землю, несучи за це тяжкі кари. Боротьба за хліб ставала їх другою природою, ставала основною проблемою їх буття, яка з безнастанною послідовністю виповняла ввесь їх час». Автор продовжує: «Знані двадцяті роки, знані тридцяті роки, знані сорокові роки... Довга хроніка масових, стихійних голодових катастроф з катаклізмом 1932-33 років на чолі. З висоти майбутніх років це виглядатиме, як ряд єгипетських пірамід, збудованих для хвали ненаситних комуністичних богів» [7, с. 2].

Письменник нагадує читачам про виправдувальну совєтську риторику, в якій фігурували і революція, і фатальний недорід, і колективізація, і ворожа навала, і «лютий ворог народу» – куркуль. Провирували буремні роки, а земля, як і раніше, вперто відмовлялася родити хліб. «Аграрного раю» совєти не побудували: «<…> не допомогла балада про кукурудзу, не допомогли цілинні землі, не допомогли п'ятилітки і семилітки. Не допомогли обіцянки взагалі» [7, с. 2]. У. Самчук безжально критикував політику Нікіти Хрущова, котрий, залишаючись бездіяльним у власній державі, роз'їжджав світом і «<…> без угаву оповідав свою привабливу казку про мадярський гуляш і повні шлунки єгиптян» [7, с. 2], а потім безсоромно звернувся до американських фармерів за допомогою.

У характерній манері автор статті активізує мислительну діяльність читачів, формулюючи закономірне питання: «І чому справді, як якесь суворе математичне правило, скрізь там, де вселяється комунізм. автоматично зникає

хліб?» [7, с. 2].У. Самчук пояснює причини такого стану речей культивованою ще більшовиками практикою нищення господаря, якого «<…> випекли гарячим залізом до сьомого покоління», і насильного настановлення на його місце наймита. Останній, стверджує митець, має найрізноманітніші іпостасі (кар'єриста, лінюха, бюрократа, представника партії), а загалом і є «справжня совєтська людина». Для потвердження своєї правоти він наводить слова Ф. Достоєвського про те, що «для них і земля не захоче родити» [7, с. 2]. У. Самчук чітко вказує на призвідця тотального зубожіння народу. Саме «партія» – «<…> це те слово, яке зачарувало, заморозило землю і обернуло її в невразливий камінь». Далі тональність публіцистичного матеріалу стає відверто іронічною: «Маркс і Ленін, які не могли відрізнити вівса від ячменю, стали агрономами. Господар, куркуль, «глитай» або «павук» відійшли в небуття. Казка скінчилася. Якраз за Достоєвським» [7, с. 2]. У статті У. Самчук цитує і совєтську українську літературу, зокрема драму «Крила» О. Корнійчука. Наведений автором приклад, що репрезентує художній дискурс, не випадковий, оскільки більш повно й експресивно описує «великі зміни у колгоспному житті».

Завершує публіцист свій допис переконливим твердженням про те, що до того часу, допоки «<…> не змінять наймита на господаря», допоки «<…> не віддадуть назад землю тим, кому вона належить», так довго «це буде лише дуже несимпатичний фарс господарства, з якого матимуть користь <…> канадійські фармери». У. Самчук виступає не просто як публіцист, котрий висловлює власну точку зору на проблему, але як політичний експерт, який прораховує можливі стратегію і тактику вільного економічного розвитку України, коли золота пахуча пшениця даватиме велике врожаї «<…> замість бур'янів, замість планів, замість виконання і перевиконання! І незмінного, страшного Царя Голоду!» [7, с. 2].

Образ Царя Голоду інтертекстуальний і відсилає одразу до кількох творів – поезії «Железная дорога» Миколи Нєкрасова, де зринає названий символ, брошури «Царь-Голод» Олексія Баха, що написана на основі бесід з політичної економії, і п'єси «Царь Голод» Леоніда Андрєєва. Назва Самчукової статті співзвучна із заголовками двох останніх творів. Значення символу Царя Голоду цілком прозоре – упокореним голодом, несвободою і страхом народом правити значно легше. Цю диявольську тактику совєтів, до якої вони неодноразово вдавалися в ХХ столітті, та її наслідки для українського селянства У. Самчук художньо змоделював у романі «Марія» (1934). Як і в художній прозі, так і в публіцистиці митець поставав вдумливим мислителем-історіософом.

Чимало осмислених у газетних публікаціях проблем письменник піднімав і в художній прозі. Безпосереднє прагнення відгукнутися на соціально-політичні події епохи і злободенні проблеми суспільного життя забарвлювало його епічні полотна публіцистичністю, надавало їм відкритої тенденційності. Тож доповнити використаний в аналізованій статті образ-символ Царя Голоду можуть окремі епізоди з роману «Втеча від себе» (1982), де традиційно персонажі У. Самчука ведуть інтелектуальні розмови про сучасну їм епоху, совєтчину, вирваність з власного місця й органічну вкоріненість українців у рідний ґрунт. Письменник піддає тотальній критиці совєтську ідеологію, підвалини якої творять «пруський крок, барабани, храм Василя Блаженного, гробниця преподобного отця нашого Леніна, низка фіґур на її карнизах в день святого Жовтня». Його герой констатує: «І до Цар-Пушки та Цар-Дзвону, додасться ще один Цар-Голод (курсив мій. – Авторка). Найефектніший здобуток

Жовтня, яким вони прагнуть ощасливити всі п’ять континентів світу» [5, с. 411]. Як бачимо, Цар Голод потрапляє з волі публіциста в один ряд із символами імперського всевладдя московського Кремля, який з допомогою найбільш цинічного жахіття намагався тримати поневолений український народ у тотальному смиренстві.

Публіцистика, як і вся творчість У. Самчука, була орієнтована на підрив совєтських ідеологічних підвалин. Вона відзначалася політичною ангажованістю, виразною авторською позицією щодо інтерпретованих подій і явищ і непідробним історизмом. Авторитетний і досвідчений автор, яким Улас Самчук залишався впродовж усієї скитальщини, користувався великою довірою в еміграційному середовищі, відтак творчі ресурси його публіцистики допомагали українській спільноті за океаном глибоко осмислювати сутність політичних, економічних і культурних процесів, що відбувалися у далекій батьківщині, були дієвим засобом активізації духовного потенціалу сучасників.

Література

1. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук як публіцист / А. Власенко-Бойцун. – Слово : Збірник 12. Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи. – Торонто, 1990. – С. 121-132.

2. Жив’юк А. Документи доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / упоряд. : А. Жив’юк. – Рівне : Рівненська друкарня, 2008. – 456 с.

3. Радчик Р. В. Публіцистика Уласа Самчука у контексті українського державотворення / Р. В. Радчик // Наукові записки Інституту журналістики. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – Т. 14. – С. 136-143.

4. Руснак І. Є. Повертаючись до проблеми колаборантства... : публіцистика Уласа Самчука 1941-1942 рр / І. Є. Руснак // Українська мова та література. – 2005. – № 5. – С. 3-7.

5. Самчук У. Втеча від себе : [роман] / У. Самчук. – Вінніпег : Інститут Дослідів Волині. – Ч. 49; Накладом Товариства «Волинь», 1982. – 430 с.

6. Самчук У. Дядя Митяй і дядя Миняй / У. Самчук // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 1 вересня. – Ч. 163. – С. 2.

7. Самчук У. Цар Голод / У. Самчук // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 2 червня. – Ч. 103. – С. 2.

8. Улас Самчук знову на сторінках «Свободи» // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – 29 квітня. – Ч. 81. – С. 1.

Irina Rusnak. King Hunger and other Agricultural Fiction of Moscow Kremlin in Ulas Samchuk Appreciation.

The article analyses the Non-fiction Ulas Samchuk’s which were published in 1964 in the newspaper «Svoboda» (New York). The article analyses the reaction of a well-known publicist to the agrarian policy of the USSR in the 60s of the XXth century. The author analysed the views of the writer to folly as the main principle of Soviet policy in the economy. The article analysed his understanding of hunger as one of the strategies of imperial subjugation and destruction of the Ukrainian nation.

Key words: *Ulas Samchuk, Non-fiction, agricultural policy of Khrushchev, hunger, folly.*

К ОНТОЛОГИЧЕСКИМ ОСНОВАМ ВОЙНЫ (ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И СОВРЕМЕННОСТЬ)

Людмила Саввина
канд. филос. н., доцент,
Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко
(г. Рыбница, Молдова)

«История мира – это история государств,
история государств — это история войн» (О. Шпенглер)

Новый этап осмысления опыта и значения Второй мировой и Великой Отечественной войны вызван теми серьезными глобальными изменениями, которые происходят в современную информационную эпоха (эпоху постмодерна) [2, с. 168]. Мир сегодня объединен заботой о воспитании гражданина всей планеты. Интенсивно развивается международное образовательное пространство, поэтому мировое сообщество стремится к созданию глобальной стратегии образования человека независимо от места его проживания и образовательного уровня.

Фундаментализация образования включает фундаментализацию содержания образования и гуманизацию образовательного процесса, направленных на создание условий для активной деятельности субъектов образовательного процесса. Создание мирового образовательного пространства диктуется теми объективными процессами, которые происходят ныне в мировом сообществе, предполагающими необходимость интеграции всех сил в освоении информационных, технологических, экономических и других пространств, что становится важным, системообразующим элементом дальнейшего прогресса.

Эти процессы вступают в противоречие с принципами информационных войн, которые набирают силу в настоящее время все в большей мере на основе использования сетей Интернет. В 90 г. XX в. была сформулирована новая теоретическая концепция войны (философия войны). Она получила название «сетецентричная война» (информационная война) [8, с. 30].

Поэтому человечество особенно тревожит эта концепция войны, поскольку *планируются, организуются* новые очаги войн и международных военных конфликтов в XXI веке. Чему учить, как учить молодое поколение, когда существует реальная военная угроза самой сущности человека – его праву на жизнь и свободу, безопасность? Известный древнеримский поэт I в. до н.э. Марон Публий Вергилий вопрошал: «Отчего бы нам не жить в мире?», понимая всю абсурдность, бессмысленность и неизбежность любой войны, даже если она определялась рациональными основаниями [15].

Философское осмысление сущности войны на протяжении всей истории человечества представлено разными оттенками и прямо противоположными подходами. Метафизические основания рассмотрения этого сложнейшего явления столь различны, что в самом общем виде можно указать, что одни философы ее восхваляли, другие осуждали [8, с. 32]. Анализ сущности войны осуществлялся с позиций философской этики, антропологии, методологии обоснования войны.

Философия войны – это также и обоснование методов и способов ведения войны. В 1816-1831 гг. Карл фон Клаузевиц, прусский офицер и философ,

выдвинул теорию «интегральной войны» – войны на полное уничтожение. Она означала истребление, уничтожение противника: не только разгром его вооруженной силы, но и полное порабощение и уничтожение его как нации [7]. Положения этой теории стали основами военных наук XIX-XX веков и их бесчеловечной практики.

Страшный опыт двух Мировых войн еще раз вновь показал нам, что война для человека является своеобразной «болезнью», патологическим заболеванием. Особо отметим, что отношение личности и государства к ней различны: «…человеческий организм не волен к заболеванию – тогда как государственный организм наоборот идет на риск «военного заболевания» – сознательно…» [6]. В какое мере современное человечество извлекло уроки Второй мировой войны?

Несомненно, что любая война является сражением противоборствующих идеологий. Эпохальные масштабы событий, потери во Второй мировой войне (1939-1945 гг.) стали убедительным тому подтверждением. Историки до сих пор не могут подсчитать, сколько погибло людей: 15 лет назад считалось – 50 млн., теперь – более 70. Потери от военных действий и вызванных ими голода и эпидемий в Азии (особенно в Китае), видимо, не будут подсчитаны никогда [11].

Особое значение и роль в ней принадлежит СССР, который в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. внес решающий вклад в разгром фашизма, в победу над мировым злом. Потери СССР в годы ВОВ составили 27 млн. чел. Цена великой Победы огромна. В свое время французский император Наполеон I (Бонапарт) указывал: «Военных сил недостаточно для защиты страны, между тем как защищаемая народом страна непобедима» [14]. Действительно, советский народ проявил в этой войне самопожертвование не только во имя спасения Отечества, но и во имя спасения всех порабощенных фашизмом людей, взлеты человеческого духа, массовый героизм.

Многие страницы истории Второй мировой и Великой Отечественной войны и сейчас политизированы. Проблема такого подхода к истории не нова. Древнеримский политический деятель, оратор и философ Цицерон (II в. до н.э.) писал: «Кто знает, что первый закон истории – бояться какой бы то ни было лжи, а затем не бояться какой бы то ни было правды?» [15].

Наша современница, О. Б. Спицына, литератор и журналист, так сказала о противостоянии идеологий в войне: «В войне чаще побеждает не тот, кто сильнее, а тот – кому нужнее» [16]. Действительно, вся история Второй мировой войны была борьбой политических интересов для всех воевавших государств. И огромная роль в ней отводилась информации и идеологическому противостоянию. Во Второй мировой войне идеологическая борьба шла за умы, сердца, сознание людей, за самого Человека. И в ней победил гуманизм, свобода, самопожертвование, жизнь!!! Несомненно, прав был М. Вергилий, который сказал: «Они могут (добиться победы), потому что они в этом убеждены» [15].

Идеологическая война продолжается и сейчас. Она приобрела форму информационной войны. Каковы задачи, приоритеты, методы современной информационной войны как идеологически-пропагандистского оружия? Подобный вид оружия способен влиять не только на элиту, но и на население, внедряя в его среду определённые стереотипы и модели поведения массовой культуры. Это модель космополита и «неокочевника» – человека без корней в родной культуре, истории и языке, сформулированная Ж. Аттали [1]. Главная

задача разработчиков этого оружия – представить эти модели населению в красивой упаковке.

Можно вспомнить и замечательный роман Чингиза Айтматова «Буранный полустанок» («И дольше века длится день») (1980 г.), где была поднята проблема потери связи человека со своими корнями, забывшего о своём родстве. Взятый в плен молодой кипчак Жоламанбыл превращён в бездушное рабское создание, полностью подчинённое хозяину и не помнящее ничего из предыдущей жизни. Лейтмотивом романа являются наказ и предостережение молодому поколению хранить историческую память, уважение человека к собственным корням, к семье, роду, традициям. Думается, что тогда ценность человека, мирной жизни будет абсолютной, и ее не смогут обесценить информационные войны, направленные на формирование «массового человека».

Основные принципы современной информационной войны были разработаны в концепции «сетецентричной войны», изложенной в совместной статье военных армии США А. Себровски и Дж. Гарстка [13]. В данной работе нас интересует не военно-практическое применение «сетецентричной войны» [3], а именно ее универсальные идеологические принципы. Они разработаны как важнейшие детерминанты современного процесса глобализации. Наша техногенная цивилизация – это особый тип социального развития, характеризуемый следующими признаками:

- высокая скорость социальных изменений;
- интенсивное развитие материальных оснований общества (взамен экстенсивных в традиционных обществах);
- перестройка оснований жизнедеятельности человека.

Противоречия современного общественного развития определяются и многообразием мира, и негативными последствиями глобализации. Глобализация – процесс всемирной экономической, политической и культурной интеграции и унификации. Необходимо отметить, что процесс глобализации ведет к кардинальному изменению основных политических понятий, ценностей.

Тревожит тот факт, что глобализация ведет к денационализации, т.е. уменьшению суверенитета и роли национальных государств. «Суверенитет принял новую форму, образованную рядом национальных и наднациональных органов, объединенных единой логикой управления» [10, с. 31]. Тенденция глобализации обостряет все межгосударственные и внутригосударственные проблемы, выводит их на глобальный уровень [10, с. 11].

Глобализация тесно связана с другими социальными тенденциями: рационализации**,** поскольку мир в целом изменяется по общим рациональным правилам; социальной интеграции, поскольку мир становится все более интегрированным, хотя именно унификация мира является одной из причин кризиса современной цивилизации.

Не менее серьезные изменения происходят в духовной жизни человечества, и прежде всего, европейской цивилизации. Важно понимать, что противоречия духовного развития цивилизации включают:

– с одной стороны, широкомасштабное развитие информационных технологий, на основе которых формируется всемирная поверхностная (массовая культура);

– с другой стороны, существует национальная культура и цивилизационные отличия этносов, которые сохраняют свою специфику в разных обществах (язык, обычаи, традиции, религия, произведения мифологии, искусства, философии).

Также идет усиленно процесс вестернизации (американизации) духовных ценностей, связанный с доминирующей позицией западной цивилизации в экономической, научно-технической и политической жизни человечества, что приводит к межцивилизационным противоречиям и конфликтам [4, с. 86].

На глобальном уровне большое значение приобретают культурные различия. Чем в большей степени современные конфликты имеют глобальное измерение, тем более справедливым выглядит утверждение, что современные конфликты – это конфликты цивилизаций [12, с. 47].

В такой ситуации практика реализации задач информационной подсистемы как основной в «сетецентрической войне» особенно опасна. Информационная подсистема включает цели: политическое руководство; система жизнеобеспечения; инфраструктура; население и вооружённые силы. Также ведутся массированные и скоординированные психологические операции информационной войны, цель которых – деморализация населения, паника и шок, дезорганизация системы государственного управления [5].

Таким образом, необходимо отметить, что развитие философии войны «эволюционировало» от преобладания теории «войны на истребление» до современной «информационной войны». В этой концепции было выработано новое понятие «battlespace» («Боевое Пространство»). Оно включает в себя военно-тактические, информационные, социально-политические и экономические цели, а также учитывает психологические аспекты влияния.

С сожалением приходится констатировать, что философия современной войны включает решения задач информационной войны и реальных актов боевых действий. Онтологическими основаниями бытия человека являются потребности жить в социуме как существо разумное, гуманное и свободное. Постиндустриальный этап развития человечества по-прежнему ставит под угрозу эти основания. Поэтому в информационной войне нам нужно помнить, что «Когда мы перестанем биться друг за друга, тогда мы перестанем быть людьми» (А. И. Энзберг).

Литература:

1. Атали Ж. Richards, Greg & Wilson, Julie 2004. The Global Nomad: Backpacker travel in theory and practise / Ж. Атали. – Clevedon: Channel View Publications.

2. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 2007. – № 4.– С. 162-171.

3. Дугин А. Сетецентричные войны / А. Дугин. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://evrazia.info/article/2893.

4. Горелов А. А. Глобализация как объективная тенденция мирового развития / А. А. Горелова // Век глобализации.– 2009.– № 1. – С. 79-90.

5. Гриняев С. Н. Поле битвы – киберпространство. Теория, приемы, средства, методы и системы ведения информационной войны. По материалам иностранной печати / С. Н. Гриняев. – М., 2004.

6. Керсновский А. А. Философия войны / А. А. Керсновский. – М. : Издательство Московской Патриархии, 2010.

7. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – М. : Эксмо, 2007.

8. Печенкин А. А. Философия войны: история и современность / А. А. Печенкин // Новые идеи в философии: материалы Международной научной конференции (г. Пермь, апрель 2015 г.). – Пермь : Зебра, 2015. – С. 27-33.
9. Стародубцева Л. Философ и война. – [Електроний ресурс]. – Режим доступа: http://www.svoboda.org/a/26784992.html.
10. Хардт М. Империя / М. Хардт, А. Негри. – М., 2004.
11. Аргументы и факты. – [Електроний ресурс]. – Режим доступа: http://www.aif.ru/society/poteri_vo_vtoroy_mirovoy_voyne.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С.33-48.
13. Cebrowski Arthur K., Garstka John J. Network-Centric Warfare: Its Origins and Future. – U. S. Naval Institute Proceedings, January 1998.
14. Наполеон Бонапарт. – [Електроний ресурс]. – Режим доступа: http://citaty.socratify.net/napoleon-bonapart/49805/.
15. Афоризмы великих людей. – [Електроний ресурс]. – Режим доступа: http://www.wisdoms.ru/pavt/p41.html/.
16. Венедикт Немов. – [Електроний ресурс]. – Режим доступа: http://newlit.ru/~nemov//.

Savvina Ludmila. To the ontological basis of war (the second world war and modernity).

Annotation: reveals the influence of the Second World War and the Great Patriotic War on the process of changing the principles of the philosophy of war in the process of globalization and information wars.

Key words: *war, ideological confrontation, the philosophy of war, globalization, humanization, information wars, information, persuasion and the psyche of the enemy, network-centric wars, the world educational space, «battlespace».*

НАРОДНИЙ НАРАТИВ ПРО ГОЛОД 1946-1947 рр. У БОЛГАРСЬКИХ СЕЛАХ БЕССАРАБІЇ

Алла Соколова
канд. філол. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Народний наратив про трагічні події голоду 1946-1947 рр. в національній історії України зберіг надзвичайно цінний фольклорний матеріал. Зняття заборони з історичної пам’яті дало змогу зібрати інформацію, яку зафіксувала народна свідомість про голодомор, мученицькі смерті людей, явища канібалізму та випадки дітовбивства. У цьому зв’язку дослідження народних оповідань про події голодомору 1946-1947 рр. на території Бессарабії є актуальним і потребує ґрунтовного вивчення.

Мета нашої статті – аналіз оповідної прози очевидців голоду 1946-1947 рр. та їхніх родичів, які проживали на території болгарських сіл Бессарабії: с. Богате Ізмаїльського району (стара назва «Долукіой»), с. Городне Болградського району (стара назва «Чийшия), с. Нова Іванівка Арцизького району (стара назва «Іванівка»), с. Вільне (стара назва «Ісерлія») Тарутинського району. Вивчення

особистих оповідей респондентів цих населених пунктів дозволить зрозуміти важливі суспільно-політичні чинники, які впливали як на особисте життя людей, так і на загальну психічно-ментальну природу.

Досліджувані нами тексти мають всі ознаки наративу – «логоцентричного розповідання (оповідання […]) із відповідною структурою та процесом самоздійснення як способу буття оповідного тексту, одночасно об'єкт і акт повідомлення про справжні події, здійснюваний одним наратором, адресований іншому (чи кільком) нараторам. Однак наратив не обмежений лише оповіддю (від першої особи), композиційним складником. Ідеться про особливе утворення події у тексті як концептуального бачення людини […], про втілення її в наративних дискурсах на рівні синхронії та відмінність від ненаративних елементів (опис, аргументація, коментар тощо)» [4, с. 89].

Розглядаючи народні оповідання як один з масивів усної народної прози, С. Мишанич наголошує на термінах «документи», «документальна проза». При цьому дослідник орієнтується на одній із визначальних функцій народних оповідань – засвідчувати й пояснювати історично вірогідні джерела [5, с. 368]. Так, Ганна Георгіївна Куцарева (Іванова), 1935 р. н. (с. Нова Іванівка) згадує: *«Стана глад, защото беше засуха – от пролетта 1945 – та до октомври 1946 – та нито една капка дъжд не капна от небето, нямаше дъжд и не стана урожай. Накараха хората много да сдават поставки, обраха зърното и хората нямаха какво да ядат. Тъй щеше да се спасят хората, а пък тъй обраха зърното и още поголям глад се получи»* [6, с. 226] *(«Настав голод, тому що була посуха – від весни 1945 – та по жовтень 1946 – та ніде жодна крапля дощу не крапнула з неба, не було дощу та врожаю. Змусили людей багато здавати поставок, відібрали зерно і людям нічого було їсти. Люди могли врятуватись, але знову забрали зерно, і ще більший голод стався»).*

Соціально-економічний та культурно-освітній розвиток болгарського населення Ізмаїльської області 1944-1954 рр. у дослідженні І. Татарко засвідчує, що «примусова конфіскація зерна та іншої сільськогосподарської продукції, мізерна видача або й невидача зовсім зерна колгоспникам за зароблені важкою працею трудодні, вибивання непосильних податків на присадибні господарства селян сприяли поширюванню голоду, який був одним із засобів примусити господарів, котрі залишилися вірними приватній власності, відмовлятися і вступати в колгоспи. Повоєнний голод у болгарських селах Ізмаїльської області УРСР та півдня МРСР у цілому був величезною репресивною акцією держави проти болгарського населення» [7, с. 81].

Зі спогадів Миколи Ілліча Арнаута, 1930 р. н. (с. Нова Іванівка) дізнаємося: «*есента след като събраха реколтата организираха команди, които обираха хляба. Те три пъти го обираха. През септември и октомври обраха зърното у всички в селото – ние колкото имахме зърно, го дадохме за държавна доставка. Но после обявиха още една. И още една. Но вече обираха зърното у позамогнатите селяни или за когото бяха казали, че били кулаци. Те ходиха с железни прътове и проверяваха – няма ли някъде в двора или арманя заровено зърно*» [6, с. 226] («*восени після збору врожаю організували команди, які забирали хліб. Вони відібрали його три рази. У вересні та жовтні забрали зерно у всіх в селі – ми скільки мали зерна, віддали його на державну поставку. Але потім оголосили ще одну. І ще одну. Але вже забирали зерно у більш заможних селян чи в тих, про коговорили, що вони кулаки. Вони ходили з*

залізними прутами і перевіряли – чи нема де-небудь у дворі чи городі закопаного зерна»). Як бачимо, у своїх розповідях інформатори характеризують згубні дії влади, яка шляхом пограбування селян через здійснення насильницької надмірної репресивної хлібозаготівельної та податкової політики в період посушшя та неврожаю, призвела до голоду та голодної смерті сільське населення.

Голод 1946-1947 рр. є скорботною сторінкою в історії бессарабського краю. За підрахунками краєзнавців, у болгарському с. Городне Болградського району (стара назва «Чийшия) від голоду померло від 1 000 до 1 200 осіб при загальній кількості населення в 1945 р. – 6 615 жителів [8, с. 164]. У с. Вільне (стара назва «Ісерлія») Тарутинського району в грудні-січні 1947 р. померло близько половини жителів, ходили спеціальні групи людей, які виносили трупи з дворів і ховали їх на кладовищі [2, с. 143].

Не оминула ця жахлива трагедія й мешканців с. Богате (Долукіой) Ізмаїльського району. Зінаїда Радионівна Станкова, 1939 р. н., яка ледь вижила в ту пору, зазначає: «*сърцата ни до днес не могат да приемат смъртата на 511 души, от които 23 са кърмачета, 57 са деца, 35 случаи на измиране на цели семейства: Арделян, Беркуца, Греков, Дели, Дога, Картелян, Куртев, Минжинер, Пинтийский, Чилик*» [3, с. 46-47] («*наші серця до сьогодні не можуть прийняти смерть 511 душ, з яких 23 немовлят, 57 дітей, 35 випадків вимирання цілих родин…*»).

Вагому роль у творенні та виконанні усних оповідей про голод відіграє сам наратор, який у більшості випадків був очевидцем описуваних подій. Такі оповідання характеризуються високою достовірністю та правдивістю, адже народні оповідачі передають їх із максимальними подробицями й деталями. Із спогадів колишнього оперуповноваженого уголовного розшуку Болградського райвідділу МВС Сергія Олександровича Пентковського: «*Восени 1946 року побував у селі Кубей (нині село Червоноармійське Болградського району). На вулицях не видно ні людей, ні тварин, ні птахів. Лише в одному дворі я помітив людей, які сиділи кругом казана та їли з нього дерев'яними ложками. Вирішив зайти та дізнатись, як вони живуть. На мою появу люди не відреагували, продовжуючи мовчки черпати з котла бульйон, з якого йшов неприємний запах. Придивившись до їжі, я зомлів: у котлі була людська голова, і люди їли бульйон з мізків. Від побаченого мене знудило, і я швидко залищив двір… Таке забути неможливо*». Явище вимушеного канібалізму було зумовлено виключно божевіллям, розладом психіки виснажених багатомісячним голодом людей. Людоїдство носило випадковий характер і як явище завершилося із закінченням голоду.

Сьогодні народні оповідання про голодомор 1946-47 рр. зберігаються у пам'яті дітей та родичів тих, хто передав їм «у спадок» інформативний матеріал. У таких оповіданнях часто зустрічаємо згадку про респондента («моя мати розказувала»), оцінку тогочасних ралій та переосмислення суті подій оповідачем. Так, Володимир Костянтинович Топалов, 1956 р. н. (с. Богате), в своїй розповіді про часи голодомору не лише зі щемом у серці згадує, що розповідала йому мати, але й характеризує суспільно-політичну ситуацію, яка склалася на території Бессарабського краю і села Богате (Ізмаїльського району), зокрема: «*1946-47 годы были одними из самых губительных в истории нашего села. По официальным данным от голода умерло больше пятисот наших*

односельчан. Пусть земля им будет пухом… Целенаправленно уничтожался этнос, людей превращали в безропотных рабов. Система находила таких людей среди собственного народа, которые выполняли любые указания бюрократов власти по унижению и уничтожению наших земляков. Это были новопредставленные «стрибки» (так называли местных милиционеров). Они ходили по дворам и отбирали у людей все, что представляло какую-нибудь ценность. Несмотря ни на что люди всеми силами старались выжить и в обмен на пищу отдавали последнее. По ту сторону озера Катлабух, через плавни, находились села Кислица и Старая Некрасовка. Богатянцы вброд через плавни, худые и обессиленные, ходили в эти села и меняли на продовольствие последнее, что у них оставалось. Люди пухли и умирали от голода целыми семьями, а в селе находились склады с зерном и другими продуктами. Моя мать рассказывала мне как они ждали объедки со стола работников складов. Эти работники выносили остатки пищи и демонстративно выливали их на землю, а люди, в их числе и моя мать, набрасывались на них, стараясь что-нибудь выбрат съестное» [3, с. 114].

Спогади багатьох респондентів наповнені страхом і смутком, журбою й тугою. Аналіз текстів особистих оповідей показує, що основною темою є опис процесу виживання, адже період із січня по березень 1947 року був найтяжчим. Люди згадують, що їли, де й як добували їжу. Степан Васильович Дермен, 1936 р. н. (с. Нова Іванівка) розповідає: «*Ние бяхме 6 деца, аз бях на 7 години, а наймалкият беше 1 година, и при това без майка бяхме. А пък голодовка беше сумашедша … Ния еле преживяхме, даже ходихме да убираме класове из полетата, ловихме и лалугери. Ловихме ги заедно няколко момчета. Напреж трябаше да се намерят техните дупки. После всеки един става над едната от дупките, а в това време някой друг налива в тях вода. И чакаш – ако започне да се вдига и да пада водата – значи в дупката има лалугер. Тогава трябва да бъдеш много внимателен да не изпуснеш лалугера, когато ще изскокне от дупката. Които ги заловим, веднага ги дерем и там в къра ги печем и ги ядем*» [6, с. 227]

(«*Нас було шестеро дітей, мені було 7 років, а наймолодшому був 1 рік, і при цьому без матері були. А голодовка була божевільна. Ледь пережили її, навіть ходили збирати колоски з полів, ловили й ховрахів. Ловили їх разом з кількома хлопчиками. Спочатку потрібно було знайти їхні нори. Після того один ставав над одною норою, а в цей час інший наливав у нори воду. І чекаєш як почне підніматися і падати вода – значить у норі є ховрах. Тоді потрібно бути дуже уважним аби не випустити ховраха, коли той вискочить з нори. Яких зловили, обдирали в полі, пекли та їли їх*»). Така оповідь цілком відповідає твердженню, що «в устах обдарованих майстрів тексти стають цінними і пізнавальними людськими, історичними та мистецькими документами, адже вони є виокремленими із виру щоденного життя яскравими фрагментами, дають уявлення про ті факти й події, деталі, які випадають з поля зору істориків, літописців, а часом і письменників» [1].

Зі згадок інших респондентів довідуємося, що влітку 1947 року люди готували їжу з кукурудзяних качанів («царевичните стебла»), різних трав: лободи, молочаю, щавелю («лобуда, млечка, киселец»). Мешканець с. Богате Білоконь Юрій Федорович, 1940 р.н., згадує, що йому розказувала про голодування мати: *«… їли все підряд: жмих, просо, пшено, ячмінь, кукурудзу.*

Про м'ясо лише згадували. Їсти хліб вдосталь почали лише у 1952 році. В ті роки я чув розповіді про те, як їли собак, кішок, ворон, горобців». Подібні тексти викликають негативні емоції та відчуття, як-от: страх, напруга, тривога, відраза, біль, жаль та ін. З числа образів, що постають в уяві слухача, на перше місце місце виходить образ хліба, наскрізь пронизаний трагічністю та безнадією.

Викладене вище дозволяє зробити висновки, що народні автори оповідань про страшні події голоду 1946-47 рр. зберегли традиційну форму і структуру фольклорних наративів, наповнивши їх правдивим зображенням тогочасної історії. Оповіді свідків голодомору є емоційно насиченими і передають увесь спектр людських страждань: тривога, страх перед фізичним винищенням, душевні муки, смерть.

Наукове осмислення трагічних сторінок національної історії, філософських й етичних проблем буття і смерті становить перспективність дослідження народної наратології.

Література:

1. Бріцина Л. Українські епічні прозові наративи / Л. Бріцина, Г. Довженок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:ukrainafbrever.narod.ru/ukrproza.html.
2. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / упор. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2000. – 153 с.
3. Куликов О. Н. История и люди. Богатое / О. Н. Куликов, И. А. Куликова, Е. А. Куликова. – Харьков : Типография Мадрид, 2016. – 224 с.
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
5. Мишанич С. Жанрова система українського фольклору / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці. – Донецьк, 2003. – Т. 2. – С. 365-375.
6. Петков Д. Гладът през 1946-1947 г. в с. Нова Ивановка: спомини и документи / Д. Петков, М. Петкова // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и матеріали. – Одеса-Велико Трново, 2009. – Т. 10. – С. 225-231.
7. Татарко І. І. Соціально-економічний та культурно освітній розвиток болгарського населення Ізмаїльської області УРСР ТА півдня МРСР в 1944-1954 рр. / І. І. Татарко // Гілея : Науковий вісник. – 2015. – Вип. 101. – С. 80-84.
8. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / автор. кол. А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, Л. В. Суботин и др. – Одесса, 2003. – 412 с.

Alla Sokolova. People narratives about famine 1946-1947 in the Bulgarian villages of Bessarabia

In the article the folk stories about the famine of 1946-1947. Bulgarian villages in Bessarabia. In the broad context found the material nature genre, theme and narrative features of oral tales.

Key worlds: *narrative, story, famine, death.*

ҐЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ (1946-1955 роки)

Ольга Сорока
докт. пед. наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна)

Перші десятиріччя після Другої світової війни – один з найскладніших періодів в історії українського народу ХХ ст. Повоєнна розруха, матеріальна незабезпеченість, наявність значної кількості інвалідів, інфікованих, голод 1946-1947 років – все це відбувалося на фоні суцільної ідеологізації, свавілля влади, домінування органів державної безпеки у всіх сферах життя, амбівалентності суспільної свідомості, загострення міжнаціональних стосунків тощо.

У вересні 1946 р. Постановою уряду СРСР «Про економію у видатках хліба» цілий ряд категорій громадян був позбавлений карткового забезпечення. В цілому в СРСР поза межами нормованого розподілу товарів залишилося практично 5 млн. осіб, серед яких майже 500 тис. складали діти [4, с. 119]. У період весни-літа 1947 р. у 15-ти областях України були зафіксовані факти людожерства [8], а вживання бруньок, лободи, кропиви стали способом ледь не щоденного харчування. Наведені вище факти свідчать про так звану специфічність соціальної політики в СРСР у 1946-1947 роки, які призвели до катастрофічних наслідків.

Саме цей період в історії українського суспільства ми пропонуємо досліджувати в контексті формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників. Оскільки діяльність соціального працівника є поліфункціональною, він повинен володіти не тільки системою спеціальних знань, умінь і навичок, але й комплексом певних якостей, що допоможуть забезпечити успіх у професійній діяльності, тобто він має бути компетентним у своїй діяльності. Однією з найважливіших умов для досягнення професійного успіху соціального працівника є формування його соціальної компетентності. Компетентний соціальний працівник повинен володіти різноманітними технологіями, техніками, методами і прийомами соціальної роботи для здійснення професійної діяльності.

Спираючись на аналіз наукової літератури [3; 5], «соціальну компетентність» можна визначити як набуту здатність особистості гнучко орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем.

У психологічній науці під соціальною компетентністю розуміють наявність упевненої поведінки, при якій різні навички відносин з людьми є автоматизованими й дають можливість мобільно змінювати свою поведінку залежно від ситуації. В основі складових цієї якості психологи виділяють: здатність брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті рішень і регулювати конфлікти; життєдіяльність у різнокультурному суспільстві, що містить розуміння відмінностей між культурами, повагу та здатність жити з людьми інших культур; оволодіння усним і письмовим спілкуванням; бажання і здатність до саморозвитку й самонавчання [7, с. 84].

Російська дослідниця С. Рачева [6] соціальну компетентність розглядає як універсальну здатність особистості, що інтегрує в собі розуміння соціальної дійсності, наявність соціальних знань та вмінь, необхідних для результативного розв'язання практичних соціальних задач, а саме: робити власний вибір і ризикувати, адаптивно сприймати себе у часі, жити, не порушуючи норм суспільства, будувати свій життєвий проект та проектувати його майбутнє.

Конструктивним для нашого дослідження є визначення соціальної компетентності особистості, запропоноване І. Зарубінською. Дослідниця визначає її як «складну, інтегративну характеристику, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які дають їй можливість активно взаємодіяти із соціумом, налагоджувати контакти з різними групами й індивідами, брати участь у соціально значущих проектах і продуктивно виконувати різні соціальні ролі» [2, с. 92].

Отже, ми розуміємо соціальну компетентність майбутніх соціальних працівників як інтегральну якість, що передбачає оволодіння системою знань, сформованість умінь і навичок індивідуальної та групової взаємодії в соціумі, здатність здійснювати поліфункціональну (діагностика, профілактика, корекція, реабілітація тощо) професійну діяльність, ефективно розв'язувати соціальні проблеми.

Вважаємо, що формування соціальної компетентності буде ефективніше за умови впровадження у підготовку майбутніх соціальних працівників інтерактивних методів, оскільки це дасть змогу оптимізувати процес навчання, зробити його більш цікавим, насиченим, інформативним. Також це чудовий спосіб активізації пізнавальної діяльності, формування у студентів критичного мислення, ухвалення виважених рішень, дискутування й спілкування з іншими людьми, відчуття упевненості в собі.

Інтерактивне навчання у вищій школі сприяє такій організації навчального процесу, за якої студент має самостійно розв'язувати поставлені перед ним проблемні завдання, спираючись на свої можливості й набуті знання в процесі взаємодії «студент – інформація», «студент – ситуація», «студент – знання», «студент – проблема», «студент – студент», «студент – група». При цьому викладач намагається створити комфортні умови на заняттях, у яких усі студенти зможуть взаємодіяти між собою. Корисність інтерактивного навчання ми вбачаємо у тому, що викладач виконує функції помічника, консультанта або організатора навчального процесу, не домінуючи при цьому над студентом.

Останнім часом досить поширеним методом навчання у вищій школі став метод дискусії. Це пов'язано не тільки з процесами демократизації суспільства, але й можливістю дорослих людей зайняти активну життєву позицію, проявити себе в різних ситуаціях, необхідністю робити правильний вибір. Дискусію визначають як широке публічне обговорення суперечливого питання, яке ґрунтується на обміні думками з певної проблеми [1].

Зручність дискусії полягає в тому, що її можна використовувати як інтерактивний метод при різних формах організації навчального процесу: лекції, семінарському або практичному заняттях. Хоча ми вважаємо, що останні більше спрямовані на відпрацьовування практичних умінь і навичок, а семінарське заняття зосереджено в більшості випадків на розгляді теоретичних питань (саме тому на ньому краще застосовувати дискусію).

Семінар з елементами дискусії передбачає попередню підготовку студентів до заняття, тим самим у них формується власне ставлення до означеної проблеми. Наприклад, під час розгляду теми «Державне соціальне забезпечення у колишньому СРСР» ми пропонували студентам Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка – майбутнім соціальним працівникам, обговорення дискусійних питань типу «Чи можна погодитися з думкою, що фактично нищівних голодоморів ніколи не було в демократичних країнах з вільною пресою, оскільки оприлюднення інформації про екстремальну ситуацію (неврожаї, дефіцити тощо) було достатнім для уникнення голоду, який значною мірою є наслідком політичних і суспільних процесів?», «Третій голодомор (1946-1947 роки) – чому саме в Україні?». Ще одним позитивним моментом є можливість залучити до обговорення суперечливих питань усіх студентів, особливо «слабких», надаючи їм можливість проявити себе, спонукаючи до подальших пошуків, що зможе підвищити якість засвоєння навчального матеріалу.

У процесі формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників ми застосовували різні види проектів – дослідницькі, творчі, інформаційні, практико-зорієнтовані. Зазначимо, що проект завжди орієнтований на самостійну діяльність студентів – індивідуальну, парну або групову. Цей метод органічно поєднується з груповими (collaborative or cooperative learning) методами. Так, при вивченні курсу «Історія соціальної роботи» в якості індивідуально-дослідного завдання кожний студент мав змогу підготувати презентацію про жахливі події, що відбувалися в Україні в 1946-1947 роках. Деякі студенти провели дослідження, спрямоване на збір спогадів і свідчень очевидців голодомору.

Названі вище методи створюють сприятливі умови для самореалізації студентів, дають поштовх індивідуальному та колективному пошуку, стимулюють розвиток інтелектуального й творчого потенціалу, розвивають індивідуальність, необхідні соціально-психологічні якості, формуючи соціальну компетентність майбутніх соціальних працівників.

Література:

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии: учебно-методическое пособие для преподавателей и аспирантов вузов / Б. Ц. Бадмаев. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 304 с.

2. Зарубінська І. Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ірина Борисівна Зарубінська. – К., 2011. – 505 с.

3. Лєпіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у поведінці особистості / Л. А. Лєпіхова // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 65-69.

4. Мамяченков В. Н. Политика цен и карточная система в СССР : государство и общество в 1946 году (на материалах Свердловской области) / В. Н. Мамяченков // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2009. – № 37 (175). – История. – Вып. 36. – С. 115-119.

5. Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження / А. Б. Мудрик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Вип. 94 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. М.О. Носко. – Чернігів : ЧДПУ, 2011. – (Серія : Психологічні науки). – С. 26-29.

6. Рачева С. С. Развитие социальной компетентности студентов на основе проектного обучения в вузе: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Светлана Сергеевна Рачева. – СПб., 2003. – 191 с.

7. Цветков В. В. Формирование социальной компетентности сельских школьников: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Цветков. – Великий Новгород, 2002. – 22 с.

8. Швидкий В. Голод 1946-1947 рр. як причина сплеску девіантних явищ в Україні / В. Швидкий // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 142-164.

Olha Soroka. The Genesis of formation of social competence of future social workers (1946-1947).

There is characterized in the article the period of the third Holodomor in Ukraine. There is defined the core of such notion as "social competence". The attention is paid on the peculiarities of implementation of interactive methods of training in the process of professional training of future social workers.

Key words: *social competence, Holodomor, future social workers.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПЕРЕДШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ІЗ 1945 ПО 1955 РОКИ

Тетяна Степанова
докт. пед. наук, професор,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського
(Миколаїв, Україна)

У період, проголошений як перехід від соціалізму до комунізму, держава переживала процес оновлення в суспільстві, його лібералізацію. З перших же повоєнних років швидкими темпами розпочалася відбудова зруйнованих дошкільних закладів і відбудова нових.

У суспільстві відбувався процес формування й усвідомлення нових підходів до оцінки ситуації у країні, розуміння власного місця в суспільстві. В повоєнний період швидкими темпами розвивалась економіка, наука й культура. Були визначені нові завдання подальшого вдосконалення всієї системи радянської народної освіти. В цей час розгортавсь інтенсивний пошук нових сфер і форм самореалізації в культурі й науці. Проте простежувалася диктатура як у галузі культури, так і в науці.

Метою статті є аналіз трансформацій, що відбулися в змісті дошкільної та передшкільної освіти в Україні в період із 1945 по 1955 роки.

Період 1945-1980 рр. нами був визначений як період оновлення змісту дошкільної і передшкільної освіти. Опишемо етапи розбудови змісту дошкільної і передшкільної освіти в зазначений період до 1955 року.

З перших повоєнних років розпочалася швидкими темпами відбудова зруйнованих дошкільних закладів і відбудова нових. Уже в червні 1945 року Рада народних комісарів УРСР прийняла Постанову «Про розширення мережі дитячих садків і покращання їх роботи» [5]. Так, уже до 1 серпня 1946 р. в Україні було задіяно 2 608 дитячих садків (1 січня 1945 р. було 1 862 дитячих садка). Активізувалася методична й наукова робота з різних проблем дошкільного виховання.

Зауважимо, що в період з 1940 по 1945 роки, за архівними документами, відбулася повна уніфікація всіх навчально-методичних і програмних матеріалів для всієї системи освіти СРСР, у тому числі й у дошкільній її ланці. Настав час чітких, єдиних директив, резолюцій, розпоряджень, планів, програм, методичних указівок та ін. для всіх дитячих садків Радянського Союзу. Розробка програмно-методичних матеріалів для дошкільних закладів відтепер відбувалася за таким алгоритмом. У центральних союзних органах освіти в Москві розроблялися «Типові» програми з відповідним до них методичним матеріалом і надсилались у відповідні управління освіти всіх союзних республік із вказівкою щодо обов'язкового їх виконання й можливістю внесення тільки незначних, суто регіональних доповнень щодо природних умов, ландшафту республіки, й тільки після цього такі типові програми затверджувались органами союзних республік. Відзначимо, що в перші повоєнні роки типові програми, розроблені в Москві, навіть не завжди перекладались українською мовою, вихователі могли керуватися будь-яким із цих 2-ох варіантів.

У 1945 році в Москві було перевидано програму «Руководство для воспитателей детского сада» (Программно-методические указания), що була опублікована в 1938 році з незначними доповненнями [8]. Акцентуємо, що українською мовою означений документ був дещо доповнений і опублікований тільки в 1947 р. під назвою «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» [7].

Проаналізуємо зміст і структуру першого повоєнного документа [8; 7]. Як засвідчив аналіз, уперше було здійснено розподіл і конкретизацію змісту програми за трьома віковими групами (молодша, середня, старша) з урахуванням наукових доробок психологів, фізіологів, педагогів. Програма (програмно-методичні вказівки) складалася з двох частин: «Завдання і зміст роботи дитячого садка» та «Робота дитячого садка з батьками». Передбачалось охоплення дітей із 3 до 7 років у відповідних вікових групах: молодшій (із 3-х до 5 років), середній (із 5-ти до 6 років) і старшій (із 6-ти до 7 років) за такими змістовими лініями: фізичне виховання; ігри; рідна мова; знайомство з довкіллям; малювання, ліплення та інші заняття з матеріалами; лічба й вимірювання. Змістові лінії завершувалися орієнтовними показниками засвоєння дітьми знань, оволодінням уміннями і навичками на кінець року. Провідним завданням дитячого садка, як і раніше, проголошувалась охорона здоров'я дитини, її фізичний розвиток, оскільки повоєнне покоління дітей вирізнялося ще слабким здоров'ям.

Відзначимо, що в новому варіанті програми вперше було введено розділ «Рідна мова» з підрозділами: розвиток і збагачення словника дітей та зв'язного мовлення (нагадаємо, що в попередньому варіанті йшлося тільки про виразність мовлення й використання художньо-літературного матеріалу), ставилося завдання з виховання звукової культури мовлення та загальної культури мовлення. Вимагалося, щоб випускник дитячого садка мав прийти до школи з добре розвиненим мовленням, оскільки саме від стану мовленнєвого розвитку залежить його подальша успішність у школі. Водночас із змісту «Керівництва…» [8] було вилучено розділи «Граматика» й «Навчання дітей читання і письма», як це було в попередніх виданнях. Значні змістові зміни відбулись і в розділі «Лічба і вимірювання», вони набули більшої спрямованості на підготовку дітей до школи [7].

У новому варіанті «Керівництва…» було задекларовано ще два нових розділи, а саме: «Ознайомлення з довкіллям» та «Робота дитячого садка із сім'єю». Так, у розділі «Ознайомлення з довкіллям» було прописано обсяг знань і уявлень про суспільно-

політичне життя людей Радянського Союзу, які повинні були засвоїти діти впродовж перебування їх у дитячому садку. Не обминули автори програми зауваження батькам про необхідність підготовки їх дітей до школи, хоча й не нав'язливо, а саме: «З батьками необхідно обмірковувати також питання про підготовку дітей до школи [7, с. 141]. «Додаток» був обмежений тільки переліком творів із музичного виховання.

Відзначимо, що квінтесенцією «Керівництва…» 1945 р. стало введення в режим роботи дитячого садка «обов'язкових занять». Нововведенням слугував саме перший термін – «обов'язкові», який до аналізованого варіанта був відсутній у методичному обігу дошкільної педагогіки й фахових методик. Цитуємо: «В дитячому садку з дітьми проводять ігри й заняття за вибором дітей та обов'язкові заняття» [8, с. 24]. Якщо заняття за вибором дітей, як це зазначалось у програмі, задовольняють інтереси й потреби окремих дітей, які самі обирають їх зміст і тематику, а вихователь тільки обережно їх спрямовує, то обов'язкові заняття стали виключно прерогативою тільки педагога, цитуємо: «обов'язкові заняття організовує вихователь з усією групою дітей за заздалегідь продуманим планом і в певний час. Участь у цих заняттях для дітей є обов'язковою» [8, с. 25].

Як бачимо, в новому варіанті програми було чітко визначено місце й час обов'язкових занять для кожної вікової групи в загальному режимі дня дитячого садка, як у першу, так і в другу половину дня.

Як засвідчив аналіз програми, діти старшого дошкільного віку відтепер повинні були обов'язково займатися на організованих, насамперед дисциплінарно, заняттях до 45-50 хвилин уранці і 40 хвилин у другу половину дня, що нагадувало за формою і наближало за методикою їх проведення до шкільних уроків першого класу.

На нашу думку, з появою нового варіанту «Керівництва…» (1945 р.) започаткувалось уведення в навчально-виховний процес дитячих садків авторитарно-дисциплінарної моделі навчання дітей старшого дошкільного віку, яка орієнтувала вихователів, по суті, на передшкільну освіту дітей, тобто чисто розумову підготовку дітей до школи [8].

Водночас зауважимо, що прописані в програмі обов'язкові заняття, крім декларації щодо їх обов'язковості, не мали ще чіткої методики їх проведення з кожного розділу програми, не було визначено їх структуру, види, специфіку, не були оприлюднені методи і прийоми навчання дітей на заняттях.

За даними архівних матеріалів, у цей період значно активізувалася науково-дослідна робота в Україні: науковці захищали кандидатські дисертації з різних питань дошкільного виховання. В УРСР у 1948 році в різних містах країни (Київ, Харків, Одеса, Сталіно, нині Донецьк) пройшли перші науково-практичні конференції, на яких дискутувалися питання щодо організації дітей на заняттях, методики навчання дітей старшої групи, висловлювалися критичні зауваження до змісту нового видання «Керівництва…» [1]. Для забезпечення ефективної роботи за «Керівництвом…» науково-методичними кабінетами та науковцями відділу дошкільної педагогіки було розроблено й опубліковано низку методичних розробок та методичних листів: «Лічба й число в дитячому садку» (1945 р.), «Ознайомлення дітей з природою» (1947 р.), «Організація занять у дитячому садку» (1946 р.), «Методика роботи в сільському дитячому садку» (1948 р.), «Дидактичні ігри в дитячому садку» (1948 р.), «Фізичне виховання дітей» (1946 р.), «Рідна мова в дитячому садку» (1946 р.), «Творчі ігри в дитячому садку» (1946 р.), «Робота дитячого садка із сім'єю» (1947 р.) та ін. У 1948 році було підготовлено й перевидано без змін навчально-методичний посібник Є. Тихеєвої «Розвиток мовлення дошкільника» (перше видання 1937 р.), в додатках

якого була подана програма для підготовки майбутніх вихователів із курсу «Розвиток мовлення дітей в дошкільному віці», що була розроблена Є. Тихеєвою для студентів дошкільного відділення Ленінградського педагогічного інституту в 1939 році [11]. Саме на цьому етапі становлення дошкільної освіти розпочалась активна науково-дослідна робота як у секторі дошкільного виховання АПН під керівництвом О. Усової, так і на кафедрах дошкільного виховання в педагогічних інститутах [4].

Водночас зауважимо, що результати експериментальної роботи О. Усової засвідчили можливість сформувати елементи навчальної діяльності на обов'язкових заняттях у процесі засвоєння програмного змісту освіти. О. Усова дійшла висновку, що навчання в дитячому садку є важливою передумовою для успішного навчання дітей у школі не тільки тому, що діти оволодівають системою знань, умінь і навичок, а ще й тому, що в них формуються основи навчальної діяльності, яка є провідним видом діяльності молодшого школяра. Отже, за результатами аналізу науково-педагогічної діяльності О. Усової, зіставляючи її з трансформаційними процесами підготовки дітей до школи та розвитку змісту дошкільної освіти, ми дійшли висновку, що О. Усову можна вважати фундатором наукової теорії змісту передшкільної освіти дітей старшого дошкільного віку, яка запропонувала специфічні форми і методи роботи з дошкільниками, не дублюючи шкільні форми й методи навчання.

Відзначимо, що 1949 рік ознаменувався новими досягненнями в розвитку освіти, в державі було введено обов'язкову семирічну освіту [3], що значно активізувало проблему підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі. Цього ж року була прийнята Постанова ЦК ВКП(б) Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращанню їх роботі» [3, с. 314]. В постанові йшлося про посилення темпів будівництва нових дитячих садків і пологових будинків, поліпшення медичного обслуговування дітей в дитячих садках, покращання харчування дітей та виготовлення різних видів обладнання: меблів, фізкультурного обладнання, іграшок, влаштування обов'язкових ігрових майданчиків, організації загартування та виховання культурно-гігієнічних навичок у дітей. У Постанові також ішлось і про організацію навчального процесу в дитячому садку. Так, вимагалося скоротити у старших групах кількість обов'язкових занять із трьох на день – до 2-ох тривалістю по 25-30 хв., вільний час рекомендувалося використати для екскурсій, спостережень, ігор на повітрі. Особлива увага зверталася на посилення роботи з розвитку мовлення, чистоти звуковимови та загальної культури мовлення, зв'язного мовлення. Рекомендувалося також залучати дітей до посильної праці в природі [3].

Як бачимо, в повоєнні роки уряд постійно звертав увагу на поліпшення змісту й методів навчання та виховання дітей у дитячих садках. По всій країні, в тому числі й в Україні, проводилися наради, семінари та конференції з різних питань дошкільного виховання, підготовки дітей до навчання в школі, забезпечення наступності в роботі дитячих садків і першого класу школи.

Серед персоналій у цей час в Україні слід відзначити активного педагогічного діяча Є. Сухенко, яка завідувала сектором дошкільної педагогіки УНДІПу. Вчена вела активну науково-педагогічну й пропагандистську роботу з різних проблем дошкільного виховання: виступи на нарадах, семінарах, конференціях, публікації методичних, критично-аналітичних, оглядових, узагальнюючих, інформаційних статей на сторінках фахового часопису «Дошкільне виховання». Так, наприклад, виступаючи на республіканській нараді учителів 1-х класів шкіл та вихователів дитячих садків з питань наступності у квітні 1953 року в м. Києві, Є. Сухенко звернула увагу присутніх

на недостатню обґрунтованість проблеми наступності в теорії педагогіки. Рекомендувала ознайомитись учителям із програмою дитячих садків, а вихователям – із програмою 1-го класу школи. Для забезпечення наступності в роботі також було проголошено про вихід найближчим часом із друку нового варіанта вдосконаленої програми для дитячих садків [2, с. 45].

Аналіз журналу «Дошкільне виховання» за 1953 р. засвідчив публікацію узагальнюючої, конструктивної статті Є. Сухенко (№ 9, 1953 р.) про результати Всесоюзної конференції, яка відбулась у червні місяці в Москві з теми: «Актуальні проблеми наступності в роботі дитячого садка і школи», підготовленої дошкільним сектором Інституту теорії та історії педагогіки АПН РРФСР за участю працівників інститутів АПН психології та художнього виховання, Ленінградського інституту педагогіки, кафедр дошкільної педагогіки при інститутах педагогіки РРФСР, Грузинського та Українського науково-дослідного інститутів педагогіки і психології, вихователі дитячих садків і вчителі початкових класів [10]. Зауважимо, що на конференції виступили провідні вчені країни, доповіді яких були опубліковані також на сторінках журналу «Дошкольное воспитание» за 1953 рік. Із центральною науковою доповіддю на конференції виступила О. Усова з теми: «Основи зв'язку і наступності в роботі дитячого садка і школи», в якій учена розкрила результати експериментального дослідження, проведеного в п'яти дитячих садках за спеціально організованим навчанням дітей на обов'язкових заняттях та у відповідних школах. У дослідженні брали участь такі відомі науковці, як Є. Радіна (формування уявлень про довкілля), Л. Пеньєвська (розвиток мовлення), В. Нечаєва (формування уявлень про величину, форму, напрям у конструюванні), Р. Жуковська (використання ігрових методів і прийоми навчання), котрі виступили на конференції зі співдоповідями. Експеримент засвідчив, якщо правильно організувати навчання дітей на організованих заняттях, то їх можна ефективно підготувати до школи. Учені зазначили, що після проведеного ними експерименту дітей прийняли відразу в другий клас школи. Серед них 80% дітей навчалися на добре й відмінно. Кожен із дослідників у своїх доповідях показав на конкретному прикладі, як за їхньою специфічною методикою проведення занять діти засвоювали запропонований матеріал. В обговоренні результатів експерименту взяли участь і відомі вчені інституту психології АПН РРФСР (О. Запорожець, З. Богуславська, Я. Нєвєрович).

Ретроспективний аналіз програмного забезпечення дитячих садків засвідчив, що в 1953 році вийшло третє видання «Керівництва…» [9], а в 1955 році його український варіант – «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» без будь-яких суттєвих змін [6]. Відтак, з нового 1953 навчального року дитячі садки почали працювати за новим програмним документом «Керівництво для вихователя дитячого садка» [9], затвердженим Міністерством освіти РРФСР. У новому варіанті «Керівництва…» відбулися суттєві зміни у змістових лініях, які повинні були засвоїти випускники дитячих садків. Зауважимо, що зміст нового варіанта програми формувався відповідно до провідних концептуальних положень теорії навчання в дитячому садку, що були розроблені О. Усовою. До розробки змісту дошкільної освіти за окремими розділами програми були залучені провідні вчені сектору дошкільного виховання АПН. А саме: Є. Радіна (ознайомлення дітей з довкіллям), Л. Пеньєвська (рідна мова), В. Нечаєва (конструювання), Н. Сакуліна (малювання, ліплення, аплікація), викладач Ленінградського педагогічного університету Г. Леушина (лічба). При складанні програми було також враховано результати педагогічного експерименту щодо навчання дітей на обов'язкових заняттях, проведеного вченими

сектору дошкільного виховання АПН РРФСР і відділом дошкільної педагогіки УНДІПу. Відзначимо, що запропонований зміст навчального матеріалу був спрямований на якісний кінцевий результат засвоєння його дітьми, тобто сформованість у дітей випускної групи елементів навчальної діяльності та успішної підготовки їх до навчання у школі.

Аналіз означеного документу засвідчив, що структурно програма складалась із 5 розділів («Завдання і зміст роботи дитячого садка», «Молодша», «Середня», «Старша» групи дитячого садка, «Робота дитячого садка з батьками») і Додатків (перелік іграшок, посібників, обладнання, меблів). У межах кожної вікової групи були такі підрозділи: «Завдання виховання і особливості віку дітей», «Організація життя дітей і виховання поведінки», «Фізичне виховання», «Ігри», «Рідна мова і ознайомлення з оточуючим», «Лічба», починаючи з середньої групи ще додаткові розділи, а саме: «Малювання, ліплення, аплікація», «Музичне виховання». Відразу зауважимо, що відсутність означених розділів у змістових лініях молодшої групи можна розцінювати як її недолік.

Водночас акцентуємо, що одним із провідних завдань, окрім всебічного розвитку, в програмі було чітко задекларовано підготовку дітей до школи, при цьому особливо наголошувалося, що важливою умовою всебічного розвитку особистості дитини є забезпечення наступності в роботі дитячого садка і школи [9].

Отже, специфікою третього видання «Керівництва…» була спрямованість його змісту на підготовку дітей до школи й забезпечення наступності в роботі обох освітянських ланок, тобто програма орієнтувала вихователів на передшкільну освіту випускників дитячих садків.

Як і в попередньому варіанті, провідною формою реалізації змісту програми визначались обов'язкові заняття для всіх дітей, що проводилися з усією групою і відтепер одержали нову назву – «фронтальні заняття», тобто заняття з усією групою дітей, незалежно від кількості дітей. В аналізованому варіанті програми зменшилася кількість і тривалість занять: молодша група – 1 заняття тривалістю 10 – 15 хв.; середня група – 2 заняття тривалістю від 15 до 20 хв.; старша група – 2 заняття по 20-25 хвилин. Стрижневою ідеєю програми 1953 року було прописано провідну керівну роль вихователя, його авторитету в навчанні й вихованні дітей. У цьому зв'язку підвищувалися вимоги до ідейно-політичного обличчя педагога, його теоретичної та фахової підготовки. Як бачимо, в новому варіанті програми більш випукло прослідковується орієнтація на авторитарно-дисциплінарну модель навчання й виховання дітей.

Звернення до педагогічної преси досліджуваного періоду засвідчило, що третє видання «Керівництва…» [6] активізувало масові публікації із проблем підготовки дітей до школи на сторінках журналу «Дошкільне виховання» з 1953 по 1959 рік. Аналіз журнальних статей засвідчив понад 50 різного змісту статей із проблем змісту навчання у школі. Зокрема, організація обов'язкових занять (О. Усова, Є. Контребінська, І. Чувашев та ін.), підготовка дітей до школи з різних розділів програми (О. Лопатіна, М. Рузін, М. Макляк, Т. Горбунцова, О. Анастасєвич та ін.), наступність у роботі дитячого садка і школи (М. Макляк, Є. Сухенко, С. Єрмоленко, К. Авдюхіна, О. Білозерова, Н. Гов'ядовська, Т. Введенська та ін.), навчання дітей елементів письма (О. Мельникова, Л. Чернова, Н. Кузьміна та ін.) тощо.

Хронологічний підхід до аналізу архівних, чинних на той час, державних і програмно-методичних документів та наукових доробок у царині дошкільного

виховання дозволив виокремити такі етапи становлення передшкільної освіти в Україні, що охоплюють 1945-1959 рр.:

1-й (1945 р.) – етап уніфікації змісту, форм і методів передшкільної освіти в СРСР шляхом видання типових (обов'язкових для всіх союзних республік) програмно-методичних матеріалів і єдиного «Статуту» для дитячих садків;

2-й (1946-1947 рр.) – етап поступового ускладнення змісту передшкільної освіти з багаторазовим його повторенням у межах вікових груп та орієнтацією на збагачення знань дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи;

3-й (1948-1950 рр.) – етап предметно-центричного підходу до розбудови змісту передшкільної освіти за відповідними розділами програми і введення обов'язкових для всіх дітей організованих (предметних) занять в усіх вікових групах;

4-й (1951-1955 рр.) – етап активізації науково-дослідної роботи в галузі передшкільної освіти – теорії навчання та навчальної діяльності дітей у дитячому садку. Введення в науковий обіг нової науково-педагогічної термінології: «підготовка дітей до школи», «ясла-дитячий садок», «наступність між дитячим садком і першим класом школи», «переддошкільний вік», «обов'язкові фронтальні заняття».

Таким чином, аналіз архівних матеріалів дав можливість визначити такі соціально-економічні передумови подальшої розбудови змісту передшкільної освіти: повоєнна економічна розруха й відбудова економіки; економічна криза в державі; закриття підприємств, що привело до закриття дитячих садків; стратегічний курс на перебудову соціально-політичного, соціально-економічного й соціокультурного життя народу.

Зауважимо, що однією з найбільш характерних особливостей розвитку змісту дошкільного виховання в УРСР наприкінці 50-х років XX-го століття була та, що робота дошкільних установ проходила під керівництвом і контролем комуністичної партії та Радянського уряду, знаходилась у тісній залежності та зв'язку зі зростанням народного господарства, матеріального добробуту народу й культурним рівнем усіх братніх народів колишнього Радянського Союзу.

Розпочинався новий виток періоду трансформацій змісту як дошкільної, так і передшкільної освіти.

Література:

1. Деякі питання дошкільної педагогіки // Наукові записки, Т.VIII / Ред. колегія С. Х. Чавдаров, Є. К. Сухенко, С. М. Кестель. – К. : Рад. школа, 1958. – 120 с.

2. Дитячий садок і школа (від редакції журналу) // Дошкільне виховання. – 1953. – № 8. – С. 42-46.

3. История дошкольной педагогики / под ред. Л. Н. Литвина. – М. : Просвещение, 1989. – С. 276-278.

4. Лещенко О. Навчання дітей читання слів / О. Лещенко // Дошкільне виховання. – 1963. – № 3. – С. 9-15.

5. Народное образование в СССР: сб. документов, 1917-1973 гг. – М., 1974. – 560 с.

6. Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка. – К. : Держучпедвидав «Рад. школа», 1955. – 163 с.

7. Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка. Статут дитячого садка. – К. : Держучпедвидав «Рад. школа», 1947. – 157 с.

8. Руководство для воспитателя детского сада. – М. : Учпедгиз, 1945. – 170 с.

9. Руководство для воспитателя детского сада. – М. : Госучпедиздат РСФСР, 1953. – 170 с.

10. Сухенко Є. Дитячий садок і школа / Є. Сухенко // Дошкільне виховання. – 1953. – № 9. – С. 42-43.

11. Тихеева Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева. – М. : Просвещение, 1967. – 215 с.

Tetiana Stepanova. Specifics of preschool education content in Ukraine in the years between 1945 and 1955.

The author of the article analyzes the period when renovation of preschool education content took place. Syllabi and methodical materials for preschool institutions were also analyzed, including «Methodical recommendations for a preschool tutor» as of 1945 and «Methodical recommendations for a preschool tutor» as of 1955, whose contents were aimed at preparing children to school. The role of personalities in developing the content of preschool education in Ukraine is disclosed. A brief characteristic of stages in the formation of preschool education in Ukraine is also given in the article.

Key words: *preschool education, content of education, syllabi and methodical materials, kindergarten, preparation to school, consistency.*

ГОЛОДОМОРИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ

Оксана Тарапон
канд. іст. наук, доцент,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У перші три десятиріччя радянської влади в Україні були три голодомори, штучний характер яких не викликає жодних сумнівів у дослідників. Ці трагедії українського населення мали спільну природу: природний недорід, помножений на завищені плани хлібозаготівель, посилений податковий тиск і репресивні заходи зумовили масову смертність на фоні експорту зерна за кордон. Якщо в січні 1922 р. ЦК КП(б)У дав дозвіл зняти інформаційну блокаду про голод в Україні, то тема голоду в 1932-1933 і 1946-1947 рр. була повністю закритою. Сьогодні увагу дослідників все більше привертають психологічні наслідки Голодомору, його вплив на ментальність українців. Найбільш тотальним актом терору голодом став Геноцид 1932-1933 рр. Його наслідком стало не тільки демографічне скорочення населення України, він завдав тяжкого удару по традиційних морально-етичних, етнокультурних засадах населення, зумовив руйнування інституту сім'ї, порушив родинні зв'язки, давню солідарність родинної громади [11, с.125].

Спробуємо окреслити основні соціокультурні та морально-етичні наслідки для українців терору голодом, влаштованого сталінським керівництвом протягом перших трьох десятиліть радянської влади в Україні. Акцентуємо увагу на Геноциді 1932-1933 рр., який, на відміну від двох інших Голодоморів, мав тотальний характер, охопивши абсолютно всі регіони радянської України. Сьогодні не лише вітчизняні, але й зарубіжні дослідники констатують, що

форсована колективізація, ліквідація «куркульства» та терор голодом зумовили «штучне формування зовсім нового українського суспільства» і впливали на розвиток України багато десятиліть [2, с. 18].

Підсумовуючи сучасні дослідження проблеми, зазначимо, що соціальними та націокультурними наслідками Голодомору 1932-1933 рр. стали:

– відчуження і роз'єднання між українцями різних регіонів (Захід залишився більш традиційним, тоді як Схід піддали жорстокому експерименту). Звідси виводять розкол в українському суспільстві [2, с. 18];

– винищення основи українського національного руху й опору тоталітарній системі [2, с. 18];

– руйнація традиційної соціальної структури суспільства та укладу життя. Зник селянин, з'явився колгоспник, тракторист, бригадир тощо [14]. Порушено традиційні для українців гендерні ролі, масове втягнення жінок у виробничий процес зумовило закабалення жінки, її відірваність від сім'ї, виховання дітей. Руйнація багатодітних селянських сімей, масове сирітство, а відтак перерваний зв'язок поколінь, культурної та інтелектуальної наступності;

– деформація основ громадянського суспільства: існуючі в ньому організації горизонтального типу, на базі яких формується громадянське суспільство, були знищені чи вертикалізовані [5, с. 16];

– укорінення правового безправ'я громадян та безкарності владних представників, зневага до закону і невіра у верховенство права (поширена до наших днів приказка «закон як дишло, куди повернув, туди й вийшло»);

– руйнація ремесла та традиційного укладу життя українських селян [9, с. 7]. Відбувалося це не традиційними шляхами посиленої модернізації, як, скажімо, в Західній Європі, а брутальним наступом терору: реквізиція сільськогосподарського реманенту для потреб колективізації; руйнація селянських господарчих будівель, знищення реманенту, щоб люди «краще в колгоспі працювали і не відволікалися на домашні клопоти» [9, с. 7];

– деформація релігійної свідомості й культури, що зумовило культурний шок та маргіналізацію великих груп населення;

– деградація народної обрядової культури. Зник багатоденний красивий обряд одруження, після Голодомору все частіше почали «сходитися», поховальний обряд із цілим циклом віддання пошани покійному замінило жахливе звалище загиблих у спільну могилу без хрестів [13, с. 9; 9, с. 7]. За спогадами очевидців, дітям було складно зрозуміти, чому всіх померлих везуть на одній гарбі, скидають в одну яму, без оплакування й поваги, як раніше [13, с. 9; 14]. Значно пізніше О. Довженко писав про ганебний стан наших кладовищ, про зневагу до пам'яті померлих, загиблих у часи Другої світової;

– порушено традиційну культуру харчування. До Голодомору не можна було вживати м'ясо коней, жаб, лелек, голубів, ворон. Їсти лелек взагалі вважали за людожерство, адже за традицією вони приносили дітей. Зникли обрядові обіди тощо [13, с. 7];

– розмивання національної ідентичності. Під ідентичністю сучасні дослідники розглядають узагальнююче поняття для ототожнення особою чи групою своєї належності до певної спільноти – етнічної, соціальної, релігійної, політичної та ін. [4, с. 227]. У прикордонних з Росією регіонах у денаціоналізованих геноцидом селян єдиною гарантією неповторення пережитого жахіття голоду стало максимально можливе зближення з росіянами

чи навіть «маскування» під них (зміна прізвищ, зміна національності) [7, с. 47]. Українська ідентичність і культура маргіналізуються до етнографічності, стають вторинними [1, с. 6]. У промислових регіонах влада намагалася створити радянську спільноту. Так, у містах і містечках Донбасу каток репресій у 1930-х рр. пройшовся кілька разів. Рятуючись від Голодомору і колективізації, сюди втікали люди з різних регіонів України, після кожної хвилі репресій їх змінювали нові переселенці, яких також ламали. Таким чином, вихідці з аграрного середовища, стаючи робітниками, вже не мали чіткої ідентичності [14].

Морально-етичні наслідки голодомору:

– поширення доносів як практики виживання, в котрі втягувалися не лише дорослі, але й діти [13, с. 7; 14].

– винищено благодійництво і співчутливість. Заслужений діяч мистецтв України Микола Петренко свідчить: «Якщо до великого Голоду якась жінка раптом не дала б старцеві кусника хліба, то на неї пальцями показували б, а вже після пережитого, коли якійсь дитині давали шматочок хлібця, то суворо наказували з'їсти самому і ні з ким не ділитися. Мораль, яку віками виховували та передавали через покоління, нова влада перекрутила, з ніг на голову перевернула і перетворила українця на людиноненависника» [9, с. 7];

– крадіжку перестали вважати гріхом, згодом в колгоспі крадіжку стали вважати компенсацією за недоплачені трудодні. Державне майно почало вважатися нічийним, крадіжки на робочому місці з'явилися саме в 1930-ті рр. [13, с. 9; 14];

– деформація традиційної моралі, інверсія цінностей. На місці традиційних для українців рис етики – доброзичливості, привітності, ввічливості, чуйності – запанували байдужість та жорстокість (за Д. Мейсом) [7, с. 46];

– втрата соціальної активності («ми ні на що не впливаємо», поширення стереотипу поведінки «не висовуватися»), страх перед владою [1, с. 4], пасивність, покірність перед начальством, підлабузництво, настрої утриманства і самоїдства (звинувачення себе за опір владі, що не вступили до колгоспу одразу) [14]. В умовах голоду і насильства була поширеною пригніченість і апатія селян, які згодом стали часткою свідомості й інстинкту самозбереження;

– порушення найвищої цінності – життя [1, с. 7]. Цінність виживання стала домінуючою в українському соціумі. Аналізуючи пережите страхіття голоду, письменник М. Петренко наголошував, що згідно з філософією Г. Сковороди, людина народжена для щастя, а щастя – це насолода, яка є задоволенням фізичних і духовних потреб. «У мене було відібрано право на щастя, як і в усіх мені подібних», – підсумовує митець [9, с. 7]. Більше того, було сформовано занижений рівень соціальних і загалом життєвих особистісних вимог до життя, суспільства, влади (поширені й досі стереотипи «аби не було гірше», «тільки б не було війни», «добре, що є що їсти» і т. д.);

– нівелювання права на життя зумовило поширення аморальності та зловживань бюрократичної верхівки радянської держави від верхніх ешелонів влади до місцевого рівня, зневаги до людської особистості та кардинальний розрив між владою і суспільством;

– було нівельовано традиційну цінність праці, що породило поширення бюрократії, пристосуванства. Серед населення утверджувався стереотип, що живе лише партійне керівництво, інші – виживають;

– порушено психічне здоров'я нації (божевілля, самогубства, дітовбивство, канібалізм). Випадки божевілля були майже в кожному населеному пункті, а то й вулиці [9, с. 7]. Стали поширеними самогубства на ґрунті відчаю і неможливості нагодувати дітей [13, с. 9]. Одним із жахливих супутників масового голоду є канібалізм. У світовій історії відомі численні факти вимушеного канібалізму, викликаного голодом, коли інстинкт самозбереження виявляється сильнішим за моральне табу [6, с. 280]. У XX ст. це лихо спіткало українців тричі – 1921-1923, 1932-1933 і 1946-1947 рр. Так, за даними дослідників, у березні-червні 1947 р. в Україні було зафіксовано 764 випадки канібалізму [10, с. 355]. Найбільш трагічно ця патологія проявилася під час Голодомору 1932-1933 р. Для прадавньої хліборобської нації це мало трагічні руйнівні наслідки.

Дослідниця Ірина Рева серед психологічних і ментальних зрушень у середовищі українців, викликаних трагедією голоду виділяє:

– патологічну схильність радянських громадян до крадіжок – через різку інверсію цінностей, коли успішних, шанованих громадою господарів оголошують «куркулем», «ворогом народу» і принижених та «розчавлених» женуть на Сибір, а «вчорашні ледацюги, пияки, злодюжки» здобувають владу на селі; через неможливі обставини сільського життя кінця 1920-х – початку 1930-х рр., в яких нелюдськими засобами колективізації компартія змусила радянську людину «красти в держави своє зерно», щоб вижити, вдаватися до хитрощів та обману;

– «навчену безпорадність» – через неможливість протистояти репресивній машині, безсилість відстояти своє майно, захистити, врятувати від голоду власних дітей. Відчуття безпорадності, за твердженням американського психіатра Бруно Беттельгейма, є нестерпним і руйнівним для дорослої особистості, через що вона стає слухняною і несамостійною, а згодом засвоює «нове правило життя», згідно з яким вона ні на що не впливає;

– нереалізований потенціал окремо взятої особистості, низький рівень самореалізації; адже за спостереженням соціолога Пітіріма Сорокіна умови голодування зумовлюють лицемірство, добровільне зречення своїх прав, посилення лояльності до влади тощо. Нереалізований потенціал радянських громадян не лише не працював на благо держави, а зумовив поширення самогубств та масовий алкоголізм;

– страх і порушення особистісних меж, коли люди звикають терпіти зловживання, втручання в їхнє особисте життя, стають «неагресивні» й «безвідмовні», не вміючи сказати «ні» навіть у разі незгоди, пасують перед тиском чужої волі й покладають на інших відповідальність, що фактично зумовило масове поширення безвідповідальності;

– спадкову модель викривленої у 1930-х рр. чоловічої поведінки та зміну розподілу гендерних ролей, коли в умовах безпорадності чоловіки втрачали захисну функцію сильної статі, знімаючи стрес і «тікаючи від реальності» за допомогою різних залежностей – в першу чергу алкоголю [12, с. 42-45].

Як переконливо доводять автори документального фільму «Закляття безпам'ятства. Голодомор 1932-33 рр. на Луганщині», наслідками Голодомору стало перетворення гордого землевласника на раба, готового до роботи в колгоспі (колективізація особистості); ментальне переродження українців (сільськогосподарська безпорадність у період паювання землі тощо); імплантація

на багато десятиліть у свідомість соціального страху; зламано здатність до опору насильству; підірвано творчу силу нації [3].

Голодомор 1921-1923 рр. став першим терором голодом, спрямованим проти українських селян як основи антирадянського повстанського національного руху. Голодомор 1932-1933 рр. – спланована акція геноциду проти українців як нації, світогляд і ментальність якої виявилися несумісними з колгоспною радянською системою і комуністичною доктриною загалом. Голодомор 1946-1947 рр. став помстою радянського режиму за німецьку окупацію України, був ударом на випередження проти можливого поширення антирадянських рухів. Адже українці під час окупації зазнали чужого ідеологічного впливу, а входження західноукраїнських земель до складу УРСР суттєво посилило національну основу українства. Можемо припустити, що в умовах дієвого антирадянського спротиву Української Повстанської Армії на теренах Західної України більшовицькі керманичі побоювалися загального зростання українського націоналістичного руху, оскільки за даними дослідників під час окупації державотворча та антифашистська діяльність ОУН-УПА була поширена на більшій території України (включаючи східні області) [15; 8]. Тому було використано добре відпрацьований механізм терору голодом, що не набув масштабного поширення лише на території Західної України.

Якщо узагальнити наслідки голодоморів для населення України, можемо зауважити:

– голод 1921-1923 рр. був тяжким ударом для України, однак, зважаючи на його регіональний характер, він не мав тотального руйнівного впливу на ментальність українців. Тим паче, що на початку 1920-х рр. радянська влада пішла на суттєві поступки в економіці та національній політиці (неп, українізація);

– геноцид 1932-1933 рр. зумовив трагічні невідворотні процеси для демографічного, соціокультурного, морально-етичного стану населення України, особливо селян, зумовив незворотні руйнівні процеси української ментальності;

– голодомор 1946-1947 рр. носив репресивний характер і, на нашу думку, закріпив, надовго законсервував психотравми народу, котрий пережив тотальний терор 1930-х рр. і щойно вийшов із найстрашнішої війни ХХ ст.

Отже, Україна тричі зазнала масового терору голодом, що вважається найбільшим злочином проти людяності, оскільки мор голодом оцінюється всіма очевидцями та дослідниками найжорстокішим видом знищення людей, яке впливає на морально-психічний стан нації на багато десятиліть.

Література:

1. Гриневич Л. Після Голодомору українці почали боятися влади / Л. Гриневич // Країна. – 2013. – 21 листопада. – № 45(198). – С. 4-7.

2. Едвінс Шноре: «Без Голодомору Україна зараз була б заможною європейською національною державою» / записав: Ігор Луб'янов // Країна. – 2013. – 25-11 листопада. – № 45(198).– С. 17-19.

3. Закляття безпам'ятства. Голодомор 1932-33 рр. на Луганщині / Автор ідеї та продюсер Ірина Магрицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=txafj6TnrZQ.

4. Козакевич Г. Ідентичність / Геннадій Козакевич // Історія в термінах і поняттях: навч. посіб. / за заг. ред. Орлової Т. В. – Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2014. – С. 227.

5. Кульчицький С. На засадах комуністичної доктрини / С. Кульчицький // Український тиждень. – 2013. – 22-28 листопада. – № 47(315). – С. 16-19.

6. Латиш Ю. Канібалізм / Ю. Латиш // Історія в термінах і поняттях: навч. посіб. / за загал. ред. Орлової Т.В. – Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2014. – С. 279-280.

7. Магрицька І. Без 1933-го не було б 2014-го / І. Магрицька // Український тиждень. – 2014. – 21-27 листопада. – № 47(367). – С. 46-48.

8. Малюга В. Антифашистська спрямованість інформаційно-пропагандистської діяльності ОУН-УПА інформаційно-пропагандистської діяльності ОУН-УПА на окупованій території України (1941-1944 рр.) / В. Малюга // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 175-180.

9. Матері не могли нагодувати дітей, от і втрачали розум / Підготувала Христина Інжуватова // Україна молода. – 2013. – 21 листопада (№ 171). – С. 7.

10. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 663 с.

11. Петасюк О. Голодомор / Олена Петасюк // Історія в термінах і поняттях: навч. посіб. / за заг. ред. Орлової Т. В. – Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2014. – С. 125-126.

12. Рева І. Як Голодомор розвалив СРСР / І. Рева // Український тиждень. – 27.11-3.12.2015. – № 47(419). – С. 42-45.

13. Стасюк О. Крадіжку перестали вважати за гріх. Як Голодомор змінив українців / О. Стасюк // Країна. – 2012. – 22 листопада. – № 45(148). – С. 7-9.

14. «Сьогоднішні покоління українців долають генетичний страх, спричинений Голодомором», – історик Олеся Стасюк / Інтерв'ю Ольги Скороход // Цензор.НЕТ. – 22.11.14. – [Електронний ресурс[. – Режим доступу: http://censor.net.ua/resonance/313037/ogodnshn_pokolnnya_ukrantsv_dolayut_genetichniyi_strah_sprichineniyi_golodomorom_storik_olesya_stasyuk

15. Ходанович О. Державотворча діяльність похідних груп ОУН на окупованій території України (1941-1942 рр.) / О. Ходанович // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 170-175.

Oksana Tarapon. Famine in Soviet Ukraine: socio-cultural and ethical dimensions

The article discusses and summarizes the consequences of Famine in Ukraine. There are the basic psychological and mental changes in the Ukrainian environment caused by the tragedy of starvation.

Key words: *famine, grain procurement, the moral and ethical implications, terror*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ДІТЕЙ ОКОЛИЦЬ ІЗМАЇЛА В ПОВОЄННІ РОКИ

Іван Татаринов
канд. іст. наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Вивчення повсякденного життя населення є одним із перспективних напрямів досліджень в історії. Адже більшість учених, аналізуючи ту чи іншу епоху, основну уваги звертали на кількісні показники, політичні події, успіхи й

недоліки в розвитку економіки тощо. При цьому існування простих людей, їх побутові труднощі, буденні переживання залишалися поза наукових пошуків.

З огляду на це повоєнні роки історії нашої держави є надзвичайно цікавими для дослідження. Крім архівних документів, до вивчення повсякденності доречним є залучення спогадів та усних відомостей людей, що пережили ті далекі роки, тим паче, що можна особисто поспілкуватися з очевидцями тих подій. Звісно, усна історія є достатньо суб'єктивною, але саме вона значною мірою дає уявлення про буденне життя населення.

У вітчизняній та зарубіжній науці вчені вже активно досліджують історію повсякденного життя населення СРСР в повоєнні роки [6]. При цьому особлива увага приділяється саме періоду голоду 1946-1947 рр. Цікавим є те, що, крім архівних документів, дослідники активно використовують спогади очевидців [7].

У даній статті на основі вітчизняних і зарубіжних досліджень, а також спогадів очевидців, буде проаналізовано повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в 1945-1953 рр.

З 1918 р. місто Ізмаїл, разом з південною частиною сучасної Одеської області, входило до складу Королівства Румунія. В 1940 р. ці землі були приєднані до УРСР, а Ізмаїл став обласним центром. Однак рік потому, в 1941 р., регіон був знову захоплений Румунією в ході Другої світової війни і перебував в її складі до 1944 р., коли його було звільнено та повернуто до складу Радянського Союзу.

Наприкінці війни Ізмаїл був порівняно великим, і, окрім Центру, включав у себе різноманітні околиці, які ще півстоліття тому були його передмістями – Барановка, Пойдовка, Копана Балка, Станційне Селище, як їх називали в народі. Микола Данилович Христенко, якому на кінець війни було 5 років, так розповів про це: *«Ми тоді жили на Станційному Селищі. Це була західна околиця Ізмаїла, недалеко від залізничної станції, а зараз це район між сучасними вулицями Грушевського, Шевченка, Сікорського, Михайлівською та Гагаріна. Ми проживали за адресою Вокзальна, 24»* [5].

Христенко Флоріка Василівна повідомила, що в 1945 р. вона з матір'ю та старшою сестрою проживали в районі так званої Пойдовки (північно-східна околиця м. Ізмаїл): *«Наш район звався Пойдовка. Назву свою він отримав від того, що колись тут жила велика заможна родина Пойдів. На кінець війни ми мешкали по вулиці Чехова. Це був практично край Ізмаїла. В кінці нашої вулиці було поле, за яким починалося село Гудзовка»* [4].

Основу масу будівель у цих районах складали приватні будинки з «чамуру» (суміш землі та соломи), криті очеретом. М.Д. Христенко так описав своє житло та побутові умови: *«В нас був дім старої будови з чамуру, без фундаменту, критий папурою під набивку, достатньо великий – 12х5 м. Підлога була з дощок, застелена рогіжками, малася піч, із меблів були стіл, ліжко, стільці»* [5].

На цей час давалися взнаки наслідки післявоєнної розрухи, тому такі будинки мали не всі мешканці околиць. Ось що зазначала про свій дім Татаринова Клавдія Василівна: *«Дім був з чамуру, критий очеретом, підлога – земляна. Коли почалася війна, я була ще немовлям, і ми з батьками евакуювалися до Ворошиловграду. За домом ніхто не доглядав, тому коли в 1943 р. ми з мамою змушені були повернутися, виявили, що частина дому завалилася. Так і жили в одній половині. З меблів був невеличкий круглий стіл, їли з нього, сидячи на*

підлозі (стільців не було). Спали на лежанці. В 1947 р. до нас перебрався мамин брат – Микола. Він працював у монастирі. Монахи подарували йому ліжко, яке він віддав нам, а сам спав у кухні на полу» [3].

Зважаючи, що околиці складалися в основному з приватних будинків, то при кожному з них було певне господарство. М. Д. Христенко зазначив: *«У нас був великий город (35 соток), на якому вирощували кукурудзу, просо, картоплю тощо. Врожаї були гарні. В господарстві була корова, котра давала до 10 л молока, 3 вівці, а також кури. За корову платили прибутковий податок, здавали яйця. Батько загинів на війні, тому по господарству справлялася мати, бабуся та я з братом. Ще нам допомагали солдати зенітної батареї, що стояла в нашому городі. В 1945 р. разом з ними ми навіть розорали й засіяли зерном невелику ділянку землі за нашим городом»* [5].

У тих господарствах, де вистачало робочих рук, нестачі в продуктах не було. Зовсім по-іншому справи були в сім'ях, котрі після війни залишилися без годувальника. Ф.В. Христенко розповіла: *«Після війни ми жили втрьох – мама, я та старша сестра. Годувалися тим, що мати заробляла в наймах у людей. Город не обробляли, бо мати не встигала, а ми зовсім маленькі були. Їжа була дуже проста. Мати молола кукурудзу та варила джанжу – така юшка з кукурудзяної крупи та обжареної цибулі, інколи робила мамалигу»* [4].

Серйозним чином ситуація змінилася в 1946 р., коли через сильну посуху та навалу сарани місцеві господарства залишилися практично без урожаю. За даними Республіканського центру спостережень за станом природного середовища, середньомісячна температура весни й літа того року на 2-8 ^{o}C перевищувала середні показники, а опадів було в кілька разів менше. Врожайнівсть у колгоспах Ізмаїльської області була чи не найнижчою в УРСР – лище 1 ц. Для порівняння – в колективних господарствах Одеської, Ворошиловградської, Харківської областей було зібрано по 2,3 – 2,9 ц [1, с. 102].

В результаті раціон навіть порівняно заможних ізмаїльчан значно скоротився. К. В. Татаринова згадувала: *«Весь час хотілось їсти. Рятувалися тим, що дядько працював у монастирі конюхом. Він потроху брав у кишені ячмінь, приносив додому. Мати перетирала його, замішувала з водою й випікала коржі. Колючі вони були, коли їли, аж горло дерло, але запивали водою та ковтали, бо іншого нічого не було»* [5].

Ті, хто мали запаси, домашню худобу або гроші, значно легше перенесли голод. М. Д. Христенко зазначив: *«Завдяки тому, що в 1945 р. з солдатами ми засіяли поле пшеницею, в нас було достатньо припасів. Цей урожай ми зібрали та сховали в домі. Потроху брали зерно, я його носив молоти на млин. З муки випікали хліб. Корова давала молоко, були яйця, на пенсію, що отримували за батька, який загинув на фронті, купували кукурудзу, готували мамалигу. З братом ловили горобців – бабуся готувала їх. А сам я полював на ховрахів і запікав їх на вогнищі. Загалом не голодували, допомагали сусідам та друзям»* [3].

Зважаючи на те, що місто Ізмаїл було прикордонним і порівняно недовго знаходилося під радянською владою, в післявоєнні роки тут активно функціонувала приватна торгівля й різноманітні заклади, що розвивалися ще в період румунського панування. Тому навіть у голодні 1946-1947 рр. тут можна було придбати необхідні продукти. Ось що про це розповів М.Д. Христенко: *«Де зараз знаходиться площа Миру, було дуже багато крамниць і шинків. Ми*

називали цю торгівельну площу Шлангбон. Тут завжди можна було купити все необхідне, тільки б грошу були» [5].

Та вже в 1948 р., на противагу попередньому голодному 1947 р., врожай перевершив усі сподівання. Ф.В. Христенко розповіла: *«На початку 1948 р. знайомі дали мамі гарбузове насіння та трошки кукурудзи. Ми це засіяли. І врожай був такий рясний, що й не пригадаю. На кукурудзі було по 3-4 величезні качани, а гарбузи були такого розміру, що й не підняти! З жерделі, що рясно вродила, мама готувала нам кисіль»* [4].

Голод закінчився. Для міста він, звісно, не був таким трагічним, як для сільської місцевості. Ізмаїльська область за смертністю дітей віком до 1 року посіла перше місце в УРСР. Так, якщо по інших областя республіки вона становила 127,7 осіб на тисячу людей, то по Ізмаїльській – 319 [8, с. 19].

Однією з помітних проблем повоєнного розвитку СРСР стало стрімке зростання дитячої безпритульності. Державна мережа дитячих закладів дуже швидко була переповнена та не вміщувала всіх сиріт. Наспіх створювалися нові дитбудинки, будинки немовляти [2, с. 82]. Деякі ізмаїльські діти також потрапляли до дитячих притулків, оскільки в батьків не було можливості їх прогодувати. Ось як про це згадувала К. В. Татаринова: *«В 1950 р. моя мама через брак коштів не могла вже утримувати мене та малолітню сестру. Тому вирішила відправити хоча б мене до дитячого дитбудинку в с. Кислиця. Там добре годували, але я постійно нудьгувала за матір'ю та сестрою. Пробула я там рік, бо в 1951 р. вийшла постанова, що в дитячих будинок могли знаходитися тільки ті, хто був круглою сиротою. Тому я повернулася до дому»* [3].

У той час, поки батьки були на роботі, ізмаїльські діти відвідували загальноосвітні школи, а молодші – денні майданчики. Про один такий майданчик розповіла Ф.В. Христенко: *«Коли мама йшла на роботу, вона мене залишала на денному майданчику, він знаходився біля Собору, де зараз фонтан. Вихователька гралася з нами, читала книжки»* [4].

Дитяче повсякденне життя доповнювалося різноманітними нехитрими іграми. Хлопці грали в «джугана» на монети, набивали «волосянку», змагаючись у вправності – переможець роздавав всім щиглі, також розволікалися грою в козаків-розбійників та жмурки. Дівчата грали в ляльки, виготовлені з качанчиків кукурудзи, а також в хлопчачу гру – гілки, намагаючись забити м'яча у ворота. В ті роки вулиці були не асфальтовані, і в дні спеки там збиралася величезна купа пилу. В цій пилюці діти гралися, наче в сучасних пісочницях – копирсалися, за допомогою скляних стаканів робили паски та ін. [4,5].

У післявоєнний час діти вже з раннього віку привчалися до роботи, щоб хоч якось поповнити сімейний бюджет. М. Д. Христенко розповів: *«Я підробляв тим, що пас сусідську худобу. Вранці виганяли корів, овець, кіз, і я за ними цілий день ходив, доглядав, за що й отримував певну копійку»*. Так свою першу трудову діяльність описала Ф.В. Христенко: *«Коли мені було 8 років, я доглядала за дітьми, котрим було по 3-4 роки, поки їх батьки були на роботі. Вони давали певну платню мамі, а мене годували разом із своїми дітьми»* [4].

Практично єдиний час, коли діти отримували ласощі,– це новорічні свята. На державних заходах у подарунок давали різноманітні цукерки, які навіть в магазинах було складно дістати – шоколадні, в кольорових обгортках. Інколи дарували портфелі, одяг, взуття.

Взагалі нестача одягу та взуття в повоєнні роки було гострою проблемою. Нерідко речі своїм дітям батьки шили самі, а щось видавалося державою. М. Д. Христенко: *«Домашній одяг шили самі, а той, що в школу одягали, нам видавав горсобес. у мене було пальто, гарні черевики, шапка з червоним шкіряним верхом. Деякі речі були американські. Єдине – портфелю не було, мати шила нам із братом торби через плече з кольорової тканини»* [5].

Так згадувала про пошив свого одягу Ф. В. Христенко: *«Дістати добру тканину було складно, а в крамницях одягу просто не було. Тільки держслужбовці могли отримати гарну матерію. Наш сусід працював у міліції, тому йому видавали талони на тканину, і його жінка шила із залишків пристойні речі. Мама працювала прибиральницею, і їй видавали нефарбовану бязь на ганчір'я. Частину вона брала собі, купували дешеві барвники й фарбувала цю тканину в синій та червоний кольори. Потім несла нашій знайомій – тьоті Ірі, яка кроїла та шила одяг для мене. Пам'ятаю, в мене були такий симпатичний синій сарафанчик та червона кофточка. Взуття нам видавали в якості матеріальної допомоги. В мене були шкіряні черевики. Однієї зими я дуже сильно замочила ноги та поставила їх сушитися в духовку. Недогледіла та спалила їм носки так, що шкіра в тому місті обсипалась. Іншого взуття не було, тому так і ходила з дірявими носками»* [4].

К. В. Татаринова так описала гардероб, котрий їй видали, коли вона залишала дитячий притулок: *«Мене одягли добре – в красиве пальто, шкіряні черевики, дали з собою комплект білизни»* [5].

Отже, повсякденне життя ізмаїльських дітей у післявоєнні роки було достатньо складним. Дуже часто не вистачало елементарних речей: їжі (особливо в роки голоду 1946-1947 рр.), одягу, взуття та іншого. Через скрутні обставини деякі з них потрапляли до дитячих будинків, деякі дуже рано починали свою трудову діяльність. Та, незважаючи на все це, в дітей зберігався оптимізм і любов до життя, що відображалося в їх нехитрих іграх і розвагах.

Література:

1. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946 – 1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 98-124.

2. Зима В. Ф. Голод в СССР 1946-1947 годов: происхождение и последствия / В. Ф. Зима. – М., 1996. – 266 с.

3. Інтерв'ю з Татариновою Клавдією Васильївною, 1941 р.н., м. Ізмаїл // Особистий архів Татаринова І.Є.

4. Інтерв'ю з Христенко Флорикою Васильївною, 1943 р.н., м. Ізмаїл // Особистий архів Татаринова І.Є.

5. Інтерв'ю з Христенко Миколою Даниловичем, 1941 р.н., м. Ізмаїл // Особистий архів Татаринова І.Є.

6. Ісайкіна О. Повсякденне життя міського населення (1945-1955 рр.) / О. Ісайкіна // Сторінки історії: Збірник наукових праць / Відп. ред. Н. Ф. Гнатюк. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка». – Вип.21. – С. 62-70; Мічуда В. В. Рівень задоволення побутових потреб мешканців села у повоєнні роки (1945-1955 рр.) / В. В. Мічуда // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2006. – Вип. 18.– С. 280-286; Татарінов І. Є. Повсякденне життя української робітничої молоді в перше повоєнне десятиліття / І. Є. Татарінов // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Історичні науки. – 2009. – № 21. – С. 106-113; Федченко М. Н.

Повседневная жизнь советского человека (1945-1991 гг.): Монография / М. Н. Федченко. – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2009. – 231 с.

7. Лупіка Т. Голод 1946-1947 рр. на Харківщині вустами очевидців / Тетяна Лупіка // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 15. – С. 184-189; Марцінишин А. Повсякденне життя під час голоду 1946-1947 рр. на Хмельниччині вустами очевидців / А. Марцінишин // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 16(1). – С. 84-89.

8. Перковський А. Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / А. Л. Перковський, С. І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 15-25

Ivan Tatarinov. Everyday life of the children of the urban of Izmail suburbs in the postwar years.

In this article, the everyday life of the children of the urban outskirts of Izmail in the post-war years is studied on the basis of verbal sources. The living conditions of children, as well as the peculiarities of living during the famine of 1946-1947, has been determined.

***Key words**: everyday conditions, clothes, games, hunger, food.*

ГОЛОД 1946-1947 рр . В БОЛГАРСЬКИХ СЕЛАХ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР

Ірина Татарко
канд. іст. наук, доцент
Дунайський інститут національного університету «Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Україна)

На сучасному етапі творення України як суверенної, правової демократичної держави та її інтеграції до європейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема становлення громадянського суспільства. Розвиток громадянського суспільства обумовлює актуальність неупередженого вивчення соціально-економічного та культурно-освітнього розвитку національних меншин, їх внеску в розвиток нині незалежної України. Необхідність проведення подібного дослідження обґрунтована, в першу чергу, слабкою вивченістю проблематики, недостатнім уведенням у науковий обіг джерел, потребою переглянути усталені стереотипи та утверджені штампи.

Повоєнна розруха суттєво позначилася на сільському господарстві України. Починаючи з 1945 р., у східних та південних областях України склалися вкрай несприятливі кліматичні умови, мала місце катастрофічна посуха, якої не було протягом попередніх 50 років. У найгіршому стані опинилися південні райони України, де найбільш компактно проживало болгарське населення. У зв’язку з неврожаєм 1945 р. та хлібозаготівлею, проведеною без урахування кліматичних умов року, багато болгарських селянських господарств не змогли повністю забезпечити себе насінням для весняного посіву 1946 р.

У 1946 р. в Ізмаїльській області загинули 54% озимих, а ті площі, що залишилися на збирання, давали такий мізерний врожай, що не повертали навіть

насіння. Врожай в Ізмаїльській області складав – 1 ц з 1 га [6, с. 8]. Водночас у деяких районах Ізмаїльської області врожай становив 2,3-2,9 центнерів з гектара [1, с. 94]. У ряді районів області врожайність коливалася від 3 до 5 центнерів з окремих культур, а на паровій площі було зібрано озимої пшениці навіть по 7,5-10 центнерів з гектара [9, с. 15]. Для порівняння в болгарському с. Благоєве сусідньої Одеської області в 1946 р. зібрали по 14 центнерів зерна з гектара [7, с. 134].

Спостерігалися й протилежні приклади, коли в документах засвідчена наявність в деяких господарствах високого врожаю: так, в колгоспі ім. Котовського Суворовського району зібрали озимої пшениці по 27 пудів (432 кг = 4,3 ц) з 1 га, ячменю – по 21 пудів (336 к. = 3,3 ц) з 1 га, а на ділянках озимої пшениці – по 46 пудів (736 кг = 7,3 ц) з 1 га; в колгоспі ім. Суворова Суворовського району зібрали озимої пшениці – 34 пуди (544 кг = 5,4 ц) з 1 га, вівса – 29 пудів (464 кг = 4,6 ц) з 1 га, а на дільницях озимої пшениці – по 74 пуди (1184 кг = 11,8 ц) з 1 га; в колгоспі ім. Калініна Болградського району врожайність озимої пшениці становила по 30 пудів (480 кг = 4,8 ц) з 1 га [8, с. 135-138].

Природний чинник доповнився діями влади, яка шляхом пограбування села через здійснення насильницької надмірної репресивної хлібозаготівельної та податкової політики в роки посухи й неврожаю призвела до голоду сільське населення України. Плани державного постачання для колгоспів постійно корегувалися, причому в бік збільшення. Якщо у с. Ярове в січні 1945 р. згідно з планом потрібно було здати 448 т зерна, то в протоколі засідання виконкому від 13 вересня вказано: план хлібопоставок – 481 т 484 кг (збільшено майже на 8%), виконано – 334 т 667 кг [4, с. 145].

Непосильний план хлібозаготівлі на 1946 р. – 340 млн. пудів хліба – виконати Україні виявилося неможливо. Але замість зниження, цей план у червні 1946 р. двадцяти трьом областям, у тому числі й Ізмаїльській, був підвищений. Згадуючи початок хлібозаготівлі 1946 р., М.С. Хрущов у своїх мемуарах зазначав: «План встановлювався вольовим методом, хоча в органах преси й офіційних документах він «обґрунтовувався» науковими даними. При цьому виходили головним чином не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави. І ось почалося це вибивання. Я не бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться, важко було передбачити...» [16, с. 37].

Невиконання планів державних заготівель центральними органами влади сприймалось як спротив народних мас. З боку влади наростала хвиля масових репресій. Організовувалися спеціальні бригади з комсомольців для обшуків господарств селян і вилучення зерна. В ході обшуків траплялися значні порушення, обшуки суцільно проводились у всіх громадян незалежно від невиконання чи виконання ними державних зобов’язань. Конфісковували не тільки хліб, але й інші сільськогосподарські продукти та домашні речі.

У Татарбунарському районі з відома першого секретаря райпарткому Чернова були створені комсомольські бригади під керівництвом секретаря райкому КП(б)У Мірошниченка й заврайуповнаркомзагу Колісниченка для подвірного обходу громадян. Причому обшуки проходили вночі [3, с. 106]. Так, у с. Дельжилєри Татарбунарського району після обшуку вони забрали 30 пудів зерна у громадянина І.А. Димова, який уже виконав поставки. Всього в цьому

селі влаштовано 50 незаконних обшуків, вилучень хліба й інших речей. Проводячи такі обшуки в бідняцьких і середняцьких господарствах, ці керівники бригад залишали у спокої більш заможні господарства, які виконали плани тільки на 43%. При обшуках та арештах застосовували побиття, були спроби зґвалтування молодих жінок [6, с. 6-7].

У болгарських селах у цей час продовжувалася колективізація господарств, і голод став одним із засобів примусити господарів, які залишилися вірними приватній власності, вступити в колгоспи. На допомогу з боку держави могли розраховувати тільки радгоспи, колгоспи та господарства бідняків. Середня видача на один трудодень у колгоспі ім. Суворова с. Суворове Ізмаїльської області складала в 1946 р.: 5 крб., 1,1 кг зерна, 150 г. картоплі, 160 г овочів, 8 г м'яса, 1 г меду [12, с. 73-78]. На початку 1947 р. середня видача на один трудодень у колгоспі ім. Сталіна с. Суворове складала: 0,98 крб., 1,240 кг зерна, 0,180 кг картоплі [13, с. 11-18]. В колгоспі ім. Котовського с. Кирнички Болградського району на початку 1947 р. середня видача за один трудодень складала: 3,77 крб., 0,88 кг зерна, 0,125 кг масляних культур [12, с. 79-84]. Наведені дані засвідчують достатньо великі коливання показників рівня селянського колгоспного добробуту навіть у сусідніх колективних господарствах.

Питання голоду в 1946 р. сільська громада просто не обговорювала на своїх зібраннях, державної допомоги теж не отримувала і не надавала. Наприклад, у 1946 р. у с. Ярове під час голоду помирали десятки людей, з'явилося багато дітей-сиріт, хворих на тиф, холеру, педикульоз, захворювання шлунково-кишкового тракту. Але питання голоду сільська влада навіть не піднімала на засіданнях виконкому. Наприклад, документи засвідчують, що в колгоспі ім. Молотова вперше це питання обговорювалося на позачерговому засіданні правління колгоспу тільки 22 січня 1947 р. З доповіддю «Про організацію харчування гостро потребуючим колгоспникам» виступив голова колгоспу К. Д. Кіосе. На засіданні правління вирішили: «У разі великої кількості колгоспників, які потребують допомоги у зв'язку з неврожаєм, який викликав хвороби та смертність, організувати харчування для гостро потребуючих колгоспників. Виділити для цього 300 кг кукурудзи. Видавати норму по 100 г на людину як одноразове харчування» [4, с. 149]. Колгоспам і селянським господарствам надавалася тільки позика та відстрочки до врожайних 1947-1948 рр. Так, на 10 вересня 1946 р. Ізмаїльській області владою з державних ресурсів було відпущено 500 тис. пудів зерна у порядку безвідсоткової продовольчої позики з поверненням із врожаю 1947 р. та 1948 р. рівними частками. Позика надавалася тим колгоспникам і одноосібним господарствам, які гостро цього потребували. На один колгоспний двір видавалося 6-12 пудів, на одноосібний – 5-10 пудів. Була також надана позика насінням для посівів, комбікорму, сіна. З хлібопостачання надавалися відстрочки до врожаїв 1947-1948 рр. Із серпня 1946 р. організовувалася комерційна торгівля хлібом у всіх районних центрах [2, с. 23-25].

Найважчих проявів голод набув зимою та весною 1947 р. Але не дивлячись на голодну смерть, масові захворювання, дистрофію, повальне виснаження населення, яке не користувалося пайковим забезпеченням, органи влади докладали усіх зусиль до виконання «першої заповіді держави». У 1946 р. валовий збір зернових в Україні становив 531 млн. пудів (8 млн. 496 тис. тонн), а

між тим, для подолання голоду потрібно було близько 16 млн. пудів (256 тис. тонн) зерна. Голодувало населення не тільки України, але й Молдови, Російської Федерації, однак СРСР тільки у 1946 р. експортував 1,7 млн. тонн зерна в Болгарію, Румунію, Польщу, Чехословаччину, підписав у квітні того ж року угоду про поставки до Франції 500 тис. тонн зерна. Україна була головним постачальником зерна для Ленінграду, овочів – для Москви [328, с. 95]. У 1946 – 1947 рр. ешелони з хлібом йшли до Німеччини під гаслом: «Німецькому народу від українського народу» [5, с. 218].

А між тим, у болгарських селах ситуація набувала ознак катастрофи. Болгари викопували з-під снігу замерзлу картоплю, буряки, що залишилися на колгоспних полях після збору врожаю, їли кору дерев, мілких гризунів, собак. Масовим стало використання в їжу різноманітних сурогатів, які наносили шкоду організму: коріння диких трав, комишу, жолудів. При випіканні хліба додавали макуху, розмолоті виноградні зерна тощо. У голодуючих через виснаження, вживання в їжу м'яса померлих тварин, дефіциту мила й інших засобів гігієни поширювалися різного роду отруєння, захворювання на дистрофію та паразитарні тифи. Багато трупів находили на полях, люди переходили з одного села в інше й у дорозі помирали. Наприклад, Дмитро Чилібійський (1928 р. н.), житель с. Бановка, яке порівняно менше, ніж інші села, постраждало від голоду, розповідає: «В 1947 р., коли вже були в колгоспі, я цілий день працював у полі. Коли ввечері йшов до дому, дивлюся, по дорозі то тут померла людина, то там померла... згорнулася і померла, а ворони склювали очі» [11, с. 199].

В Ізмаїльській області станом на 1 червня 1947 р. налічувалося 52 447 селян-дистрофіків [5, с. 185]. Недаремно міністр внутрішніх справ С. Круглов 1 березня 1947 р. повідомляв Й.В. Сталіна, В. Молотова і Л. Берію, що за даними, зібраними органами міністерства внутрішніх справ, підтвердженими міністерством охорони здоров'я УРСР у республіці зареєстровано до 448 тисяч дистрофіків, і найбільше їх в Ізмаїльській, Одеській, Миколаївській, Херсонській та в ряді інших областей [3, с. 115]. Тож, порівнюючи дані в республіці й області, виявляємо, що на одну Ізмаїльську область припало близько 12% усіх дистрофіків УРСР. Щоправда, О.М. Веселова через декілька сторінок подає інші дані, називаючи найбільшу кількість дистрофіків у Вінницькій, Київській та Харківській областях [3, с. 117].

Документи свідчать, що захворювання на дистрофію мало тяжку форму. Однак цифри про розміри ураження в документах не завжди точні й обґрунтовані, особливо зважаючи на те, що хворих не завжди відразу брали на облік, а лише після того, як вони самі приходили до сільради. З померлими складалася майже така ж сама ситуація, адже іноді просто приховували той факт, що людина померла, з метою отримання її продовольчого паю. Більшість населення виживала за рахунок продовольчої позики (140 грамів на день). Неорганізованість та зловживання в її розподілі, різке скорочення кількості комерційного хліба привели до зростання захворювань на дистрофію.

На дуже низькому рівні на селі залишалася медична допомога, люди з різними хворобами лежали в одних бараках, інфікуючи один одного. Лікування було неефективним, медичні працівники бараків не знали принципів лікування дистрофії. Медикаментозне лікування не проводилося, бракувало медикаментів. Тяжко хворі дистрофіки лежали й помирали поряд з більш здоровими. Самі бараки знаходилися в антисанітарному стані. Смертність зростала з кожним

днем, падав моральний дух населення. Цьому можна було запобігти, якщо вчасно надавати людям матеріальну й медичну допомогу.

Голод породив масове сирітство та безпритульність. Число дитячих будинків в Ізмаїльській області з кінця 1946 р. та у 1947 р. збільшилося у 10 разів [5, с. 223]. Дитячі установи недостатньо, майже в останню чергу, забезпечувалися продовольством. Поганим було медичне обслуговування дітей, у селах його практично не надавали.

Зафіксовано випадки, коли продовольча допомога не доходила до тих, хто її потребував. Допомогу отримували голови, секретарі сільських рад, їх родичі, іноді шахраї, які потім спекулювали виданим їм хлібом на ринку. Безвідповідальність, запущеність обліку й халатність сільрад у розподілі продовольчої позики зустрічалися всюди. Райкоми партії та райвиконкоми звітували за розподіл тільки списками, затвердженими ними самими. Недоліками характеризувалася й безпосередня робота сільрад. Повільно та неорганізовано розгорталися пункти годування. Погано був налагоджений облік, зберігання продуктів харчування. Люди голодували, у них забирали останнє, а на заготівельних пунктах зерно пропадало. Було багато випадків, коли його зберігали неналежним чином, під відкритим небом, у результаті чого воно псувалося та ставало неякісним.

Голод спотворював моральні норми, штовхав людей на злочини. В наслідок голоду зростала кримінальна злочинність специфічного характеру: насамперед убивства та крадіжки з метою заволодіння продуктами харчування. Голод призвів до того, що на злочини йшли люди, 70% яких ніколи раніше не здійснювали їх. Селяни були змушені красти зерно при розвантаженні вагонів та його перевезенні. Голод штовхав голодуючих на нелюдські вчинки. Психічно перероджуючись, люди зважалися на неймовірні злочини. Були встановлені факти людоїдства. Констатуючи факти канібалізму, документи відділу боротьби з бандитизмом МВС України чітко підкреслювали, що подібне скоювалося людьми, які перебували, як правило, на 3-4-й стадіях дистрофії, котрих після затримання відправляли до звичайних психлікарень, а їхніх украй виснажених дітей – до лікарень і дитбудинків. Багато людей після деякого просвітлення й усвідомлення жахливості свого злочину покінчували життя самогубством [5, с. 229]. За даними відділу боротьби із бандитизмом міністерства внутрішніх справ УРСР, від початку 1947 р. було проведено розслідування 130 випадків трупоїдства та людоїдства, зафіксовано 189 з'їдених людських трупів, до карної відповідальності було притягнуто 132 особи. Причому найбільше із них – в Ізмаїльській області [3, с. 117].

Голод 1946-1947 рр. вплинув на чисельність болгарського населення. Голодуючих селян із районів проживання за межі України не випускали, не видавали їм паспортів. Але рятуючись від голоду, селяни самі залишали свої будинки та власність і заселяли села Тарутинського, Арцизького, Бородинського районів тодішньої Ізмаїльської області, в яких у минулому проживали німецькі колоністи. Саме тоді багато сіл (Підгірне, Серпневе, Теплиця, Тарутине, Бородіно та інші) перетворилися на багатонаціональні, а в деяких із них стало переважати болгарське населення. Десятки юнаків добровільно вербувалися на роботу за межі краю – в промислові райони України та Росії, де могли заробити на хліб. Селяни цілими родинами самовільно покидали колгоспи, подаючись у промислові й адміністративні центри, у міста або райони, де було простіше з

харчами – в основному, на Західну Україну. Так, з Ізмаїльської області за 1947 р. вибуло 8 тис. 934 селянських господарства [5, с. 239]. Тільки в результаті голоду кількість населення в болгарських селах Південної Бессарабії зменшилася майже на 30%.

Народжуваність населення різко знизилася, смертність досягла загрозливих розмірів, формувалася негативна демографічна ситуація.

За період з жовтня 1946 р. і до кінця 1947 р. у болгарських селах Арцизького району померло: в с. Виноградівка – 15% населення, с. Главани – 14,6%, с. Делени – 15,9%, с. Задунаївка – 12,2% [14, с. 176].

Таблиця 1.1

Кількість народжених дітей у болгарських селах Ново-Іванівського району 1945-1948 рр.

[14, с. 168-169, 173]

Населений пункт	1945 р.	1946 р.	1947 р.		1948 р.
			народилося	померло	
Виноградівка	181	157	64	481	70
Главани	75	77	48	352	59
Делени	227	132	66	440	72
Ново-Іванівка	146	99	71	449	67
Задунаївка	80	43	41	269	29

За підрахунками краєзнавців, у болгарському с. Городне від голоду померло від 1 000 до 1 200 осіб при загальній кількості населення в 1945 р. – 6 615 жителів [17, с. 164]. У с. Вільне Тарутинського району в грудні-січні 1947 р. померло близько половини жителів, ходили спеціальні групи людей, які виносили трупи з дворів і ховали їх на кладовищі [5, с. 243]. У с. Нові Трояни Болградського району померлих від голоду ховали у спільну могилу [15, с. 192]. Цифри про розміри ураження на дистрофію та смертність у документах не завжди точні й обґрунтовані, облік був надзвичайно поганий, частина померлих просто не попадала до списків, скажімо, як у випадку, коли люди помирали по дорозі з одного села в інше, переміщаючись у пошуках їжі.

Разом із тим, деякі місцеві партійні, радянські, господарські працівники докладали багато зусиль для порятунку населення від голодної смерті. В багатьох школах було організоване одноразове харчування дітей. Однак проти тих, хто не займав жорсткої позиції в питаннях заготівель і намагався за рахунок цього допомогти голодуючим, порушувалися карні справи, їх знімали з роботи і віддавали до суду. Репресії проти голів колгоспів набули такого розмаху, що це загрожувало повним знищенням більш-менш підготовлених кадрів. Фактично кожен шістнадцятий голова колгоспу був засуджений.

Аналіз документів дозволяє зробити такі висновки: тільки наприкінці січня 1947 р. надійшла команда зверху про допомогу голодуючим; сільські ради не мали коштів, щоб самостійно допомогти селянам; допомога переважно стосувалася тільки членів колгоспів; на харчування кошти виділялися з колгоспного зерна, тобто з центру нічого не надходило; норма одноразового харчування була дуже схожа на норму блокадних ленінградців. Наслідками голоду стали: ускладнення і без того важкого процесу повоєнної відбудови народного господарства; скорочення трудових ресурсів села та його можливостей; падіння морального духу населення та віри в соціалістичне майбутнє.

Отже, значного масштабу голоду можна було уникнути. Періодичні посухи та неврожаї властиві клімату Півдня України. Такі роки нерідко йшли один за одним. Тому при перших проявах люди переходили до лімітованого використання продуктів харчування, розтягуючи запаси до нового врожаю. Сільське населення в такий час у більшості жило в злиднях, але голод рідко переступав фатальну межу. Зерна, зібраного в Україні в 1946 і 1947 рр., вистачило б для забезпечення хлібом усього населення. Так, в Україні на виконання держпоставок 1947 р. його було здано 436 млн. 431 тис. пудів, на 206 млн. 426 тис. пудів більше, ніж у 1946 р. Це свідчить про те, що голод був рукотворним. Зерно слід було перерозподілити, перевести з одних регіонів у інші, допомогти жителям неврожайних районів замість їх пограбування. Потрібно було мобілізувати усі наявні резерви. Станом на 1 лютого 1947 р. у держрезерві СРСР знаходилося 10 млн. тонн хліба, на 1,9 млн. тонн більше, ніж на той же час в 1946 р. За неповними підрахунками, в 1946-1948 рр. у СРСР було зіпсовано і втрачено при зберіганні близько 1 млн. тонн зерна, яке врятувало б багато голодуючих [5, с. 247-248].

Література:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. / І. Білас. – Кн. 2. – К., 1994. – 684 с.
2. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946-1953 гг.) / Сост. А. Д. Бачинский, А. П. Белобородова, В. Т. Коломийчук. – Одесса : Маяк, 1972. – 246 с.
3. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 6. – С. 98-124.
4. Грек И. Гюльмян-Дюльмен-Яровое / Иван Грек. – Кишинев, 2006. – 202 с.
5. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / упор. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. – 2-е вид., допов. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – 153 с.
6. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. – 376 с.
7. Дихан М. Д. 200 години село Благоево / М. Д. Дихан. – Одеса : Черноморие, 2002. – 134 с.
8. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 4980, оп. 1, спр. 139, 151 арк.
9. ДАОО, ф. 4980, оп. 1, спр. 391, 130 арк.
10. Лебеденко О.М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Книга 1. – Ізмаїл, 2000. – 201 с.
11. Митев П. Бесарабските българи за себе си / П. Митев, Н. Червенков. – София, 1996. – 346 с.
12. МПІА, ф. 441, оп. 1, спр. 25, 106 арк.
13. МПІА, ф. 441, оп. 1, спр. 45, 76 арк.
14. Пеливан К. К. Голод 1946-1947 гг. в Южной Бесарабии: Арцизский район Одесской области / К. К. Пеливан. – Арциз : Диамант, 2008. – 208 с.
15. Петкова С. Село Трояни, Болградськи район, Одеска област: памет за миналото, култура на всекидневието / С. Петкова // Болгарите от Молдова и Украйна – език, литература, история и образование. – София, 2009. – С. 189-194.
16. Хрущев Н. С. Освобождение украинских земель // Большевик. – 1944. – № 6. – С. 5-8.

17. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / автор. кол. А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, Л. В. Суботин и др. – Одесса, 2003. – 412 с.

Inna Tatarko. The famine of 1946-1947 in Bulgarian villages of Izmail region of USSR.

The article studies the reasons, cause and consequences of famine of 1946 – 1947 years in Bulgarian villages of Izmail region of USSR. Relying on archival data the author reveals the problems of post-war development of Bulgarian villages, demographic and psychological consequences of the great tragedy.

***Key words**: the famine of 1946-1947, Bulgarian population, Ukraine, Sovietization, Collectivization, repressions.*

ТЕМА ГОЛОДУ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ: ХУДОЖНІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІ КОДИ ТЕКСТУ

Олег Томчук
канд. філол. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Історію художнього втілення трагічних сторінок життя нашого народу, коли чинились голод і терор, нищився інтелектуальний цвіт нації, можна з повним правом трактувати як органічну частку загальної української історії, в якій питання правди у радянські часи перебували під пильним «всевидящим оком», відтак «набували суб'єктивного забарвлення, а тому замість відображення реальних подій створювався міф про радянську дійсність, культуру» [10].

Відомо, що за радянського режиму цензура надзвичайно ретельно пильнувала будь-які згадки про голод, пропускаючи кожен художній твір крізь густе ідеологічне «сито». Тому не так давно стали відомі твори про перший голод 20-х років такого знаменитого поета, як П. Тичина. Чи не вперше в українській літературі сміливо й на повний голос зазвучала правда про трагедію українського села в таких його віршах: «Кукіль», «Голод», «Загупало в двері прикладом» та ін. Поет відкриває правду про спустошені людські долі, розповідає про нечуване явище людоїдства. У творі «Загупало в двері прикладом» йдеться про збожеволілу з голоду жінку, сама ж картина асоціюється із сюрреалістичними візіями та макабричними сюжетами про абсурдне буття: «… це ж гості до мене. / Та чим же я буду вітати – іще ж не вварився синочок…» [цит. за: 5, с. 250].

Радянська цензура під сімома замками заховала художні полотна талановитого прозаїка В. Підмогильного, сліди якого «загубились» у колимських катівнях. Перу цього письменника належить низка творів про голод 1921-1922 років («Проблема хліба», «Собака», «Син»). В оповіданні «Син» (1923) – однозначно визнаному одним із кращих в українській літературі про голод 20-х років – зустрічаємось із непересічною особистістю звичайного селянського сина Грицька Васюренка. Наділений від природи гостро розвиненим чуттям народної

моралі, він керується її принципами в найекстремальніших життєвих ситуаціях. Вимінявши останнє хатнє начиння на хлібину, сам знемагаючи від голоду, він догодовує матір. Його ж заможна сестра докоряє йому за це. Від її поведінки та слів стає моторошно на душі: «… погано ти з матір'ю робиш! ... Матір Бог кличе, а ти її нагло на світі держиш» [11, с. 145]. Письменник у цьому й у багатьох інших творах про нечуваний голод досліджує психологію людини в ситуації вибору. Він показує, як обставини голоду руйнували не тільки фізично, але й обездуховлювали багатьох людей, котрі не змогли їм протистояти.

В. Мельник, аналізуючи творчий доробок В. Підмогильного, зокрема, твори цієї тематичної групи, справедливо зауважував, що «тема голоду, на жаль, забута навіть і в сьогоднішніх історико-літературних дослідженнях. Досить зосереджено приглядаючись до трагедії наступного десятиліття (1932-1933 рр.), ми чомусь так і залишили недоторканою зоною подібне явище початку 20-х років, що увійшло не менш чорною сторінкою до книги буття українського народу» [9, с. 17].

Особливо пильно цензурувалися художні твори у стагнаційний період «українського безчасся» (І. Дзюба), означеного як пора політичного застою в країні. Тут можна було б навести чимало конкретних прикладів. Так, відома драматична історія роману «Чотири броди» (1978) М. Стельмаха, що став, власне, першою публічною розмовою про голод 1932-1933 рр. в Україні, в якому автор відкрито назвав колаборантів, котрі брали участь в організації штучного голоду на селі. Цілком зрозуміло, що роману закрили дорогу до читача. Його видання затрималося на цілих 10 років. Великого втручання цензури зазнали романи А. Дімарова «Біль і гнів» (1974-1980) та «І будуть люди» (1984). Через відкрито правдиві картини геноциду проти українців цензурою було знято значну частину тексту, що ніяк не вписувався в рамки ідеологічної доктрини тодішньої влади. Подібних прикладів можна навести чимало.

Окремої розмови потребує тема художнього осмислення трагедії голоду в Україні у творчості еміграційних письменників (В. Барки, Є. Маланюка, У. Самчука, Д. Гуменної та ін.), імена яких були табуйовані офіційною ідеологією. Саме ці автори, будучи незалежними від цензури, будували свої сюжети на достовірних матеріалах, незрідка на особистих враженнях, що документують художню тканину тексту, надаючи йому виразних ознак публіцистики. Так, наприклад, В. Барка свідчив: «Для сюжету в романі «Жовтий князь» основа складалася з постійно збираних подробиць протягом четвертини віку: від самого лихоліття і до початку оформлення тексту – в 1958 році. Головна частина в змісті набагато зложилася з особистих вражень....» [3, с. 25]. У подібних творах авторський вимисел (необхідний код художнього письма) перегукується із документальними джерелами: зі свідченнями, спогадами сучасників, очевидців багатьох подій, про які пише письменник.

Трагедія українського селянства, пов'язана з голодомором, багатоаспектно відображена й у творах суто публіцистичних. У цьому плані особливий інтерес становить публіцистика І. Багряного. Оперуючи засобами логічного переконання та емоційного впливу на основі конкретних фактів, письменник із властивою його стилю риторикою писав: «В 1933 році більшовики організували штучно голод в Україні […] Український народ в цій страшній трагедії був доведений до людожерства, до найвищого ступеня людської трагедії. Збожеволілі від голоду матері з'їдали своїх дітей…

Ви, матері цілого світу, чи можете уявити собі такий стан і такий режим, коли б ви могли з'їсти власну дитину?

Ні!

Ви не можете навіть цього збагнути, ані в це повірити!

А це було в Україні в 1933 році» [2, с. 25].

У творчій практиці еміграційних письменників спостерігається перемежування художнього й публіцистичного начала, що надає такій оповіді особливої полемічної гостроти й актуальності. Тут «документалізм і художня вигадка взаємно себе доповнюють і створюють унікальну художню картину правди про сплановане і організовано проведене фізичне винищення української нації» [14, с. 434].

За таким принципом побудовано перший в українській літературі роман про третій голод (1946-1947 рр.) «Прибутні люди» В. Захарченка. Письменник, маючи чималий досвід публіцистичної творчості, вміло балансує художню оповідь про фізичне й моральне руйнування української родини Петрівних із публіцистичними вкрапленнями, надаючи оповіді більшої переконливості й гостроти. Для увиразнення трагізму ситуації В. Захарченко вдається й до суто художніх засобів, використовує частотні лексеми на позначення стану голоду як маркери трагізму: «…Малі сідали за стіл голодні, а вставали ще голодніші...» [6, с. 67]; «Ціле життя, і, вважайте, їмо той хліб пополам із слізьми» [6, с. 50].

Публіцистичні ознаки присутні в більшості художніх творів про «велику, страшну і голодну правду», навіть у тих, котрі будуються переважно на засадах авторської уяви. Таким, наприклад, є роман сучасної письменниці Н. Доляк «Чорна дошка», який отримав нагороду «Вибір видавця» на престижному літературному конкурсі «Коронація слова – 2014». «Страшні видіння приходять до Сашка у снах. Висушені голодом жінка і маленькі діти зазирають йому в обличчя скляними очима, німотно благають про допомогу, простягають до нього руки… Лесь Терновий, прадід Сашка, має що розповісти онуку про цих людей. Бо він – один із них. Один з тих, хто вижив, пройшовши через пекло Голодомору 30-х років» [4].

Синтез документалізму й образності є невід'ємною частиною не тільки прозових творів про трагедію голоду в Україні, але й поетичних. Панорамність трагічного контексту реалій надає цим творам виразних ознак публіцистичності. Таким творам притаманний «конкретний часопростір, полемічний розвиток ліричного сюжету, художня декларація як засіб поетичного вираження» [8, с. 297].

Яскравою художньою ілюстрацією щодо сказаного можуть бути твори поета-дисидента М. Руденка, зокрема, його вірш «Хліб тридцять третього» та поема «Хрест». Уже сама назва першого твору вказує на конкретну реальну подію, що асоціюється з голодним 33-м роком. Використовуючи засіб художньої градації, автор рельєфно виписує чорну годину народу: «Жила Вкраїна. Плакала, стогнала…» [7, с. 58]. Вірш звучить як текст-пересторога, як лист у майбутнє: «Молюсь тихенько, щоб мої онуки / До глевтяків таких не дожились [7, с. 58].

Тема розп'яття України виразно акцентована в поемі «Хрест». Перед читачем постає пекельна картина спустошеної голодом землі: «ніби світ скінчився – вимерло село» [7, с. 39]. Справжнім потрясінням для читача стають картини, що символізують апокаліпсис:

…Виснажені до краю:

– Крихітку хлібця, матусю,
Хлібця!.. –
І крик завмирає.
Там, де комора артільна,
Вибігши вранці на ґанок,
Христя, вдова божевільна,
Йде в канібальський танок [7, с. 43].

Тема голоду в художньому ключі зображена у творчості ще одного дисидента – С. Сапеляка. 50-м роковинам штучного голоду 30-х років він присвятив поезію «Реквієм серцю» (збірка «Над барикадами ридань»). Ліричний сюжет твору розгортається на основі метафори «переоране серце». Трагічний пафос вірша увиразнюється лексичними («кров», «череп», «вороння», «смерть») та стилістичними маркерами загальнолюдської трагедії: «Під хрестом плачуть губи / Переораних сліз» [13, с. 140].

Жертвам голодомору присвячено й пізніший вірш «Степова балада» (2007). Поет передає метафорично минулу біду українського народу («десь збоку смерть росинку гладить»). Душа ліричного героя «скорбить, сповита в голокость». «Завершальний акорд – строфа, якою починається й закінчується «Степова балада», акумулює в собі та підсилює характерне для С. Сапеляка відчуття особистої відповідальності за свою землю, акцентує власну причетність до всього, що коїться з нею («де що не світонько – то я…») [12, с. 481].

Кожен із авторів художніх текстів про голод більшою чи меншою мірою свідомо вдавався до використання ресурсів публіцистики, в такий спосіб надаючи своїм творам гостроти й актуальності, підсилюючи достовірність зображеного. Такий підхід, вочевидь, продиктований розумінням того, що «без повної правди про минуле, якою страшною вона не була б, не мислиться процес оновлення та очищення, що відбувається в країні» [1, с. 14]. У цьому плані перед науковцями (істориками, філологами, культурологами) сьогодні постають невідкладні завдання.

Література:

1. 33-й : голод : Народна Книга-Меморіал / Упоряд. : Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К. : Радянський письменник, 1991. – 584 с.

2. Багряний І. П. Публіцистика : [памфлети, рефлексії, есе] / І. П. Багряний. – К. : Смолоскип, 2006. – 856 с.

3. Барка В. Від автора / Василь Барка // Барка В. Жовтий князь : [роман]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 23-26.

4. Доляк Н. Чорна дошка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.twirpx.com/file/1639447/.

5. Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Г. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.

6. Захарченко В. І. Прибутні люди : [роман] / В. І. Захарченко // Вітчизна. – 1994. – № 1-2. – С. 25-99.

7. Зранена нація : Художня та історична правда в творах письменників Луганщини про голодомор в Україні ХХ століття : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 176 с.

8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.

9. Мельник В. О. Валер'ян Підмогильний : До 90-річчя від дня народження / В. О. Мельник. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1991. – 48 с.

10. Письменники і поети про голодомор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://memorial.4uth.gov.ua/famine-of-1932-33/writers-and-poets-of-amine.

11. Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Роман / В. П. Підмогильний. – К. : Наукова думка, 1991. – 800 с.

12. Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : [навчально-методичний посібник] / Г. Б. Райбедюк. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. – 540 с.

13. Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами… : у 3 т. / С. Є. Сапеляк. – Харків : Майдан, 2011. – Т. 1: Поезії. – 336 с.

14. Сеник Л. Т. Насильницька смерть в українській літературі : Голодомор-геноцид 32-33. Документ і художня правда / Л. Т. Сеник // Життя зі словом. Ювілейний збірник на пошану професора Миколи Ткачука / Ред. М. Зимомря. – Тернопіль-Дрогобич : Посвіт, 2014. – С. 431-441.

Oleg Tomchuk. The Theme of Hunger in the Works of Ukrainian Writers, Artistic and Publicist Codes of Text.

In this article the author analyzes the artistic works about the destruction of the Ukrainian nation during the oppressive artificial famine in Ukraine in the 20th, 30th and 40th of the twentieth century. We study the unique synthesis of documentary texts and imagery in the fictions of appropriate subjects.

Key words: *text, code, hunger, synthesis, artistic idea, authenticity.*

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946-1947 рр.

Надія Томюк
магістранка кафедри української і всесвітньої історії та культури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Голод 1946-1947 рр. історики називають «третім радянським», який, на думку сучасних дослідників, «за кількістю жертв значно поступається своєму попереднику – голоду-геноциду 1932-1933 рр., але посідає першість за територією ураження» [6, с. 136]. Він охопив значну частину території України, за винятком західних областей. Однак на відміну від решти областей Західної України, Чернівецька область, основу якої склали Північна Буковина та Північна Бессарабія, була втягнута в черговий радянський голодомор, наслідки якого виявилися надзвичайно важкими і трагічними [7, с. 253].

Більшість учених основною причиною голоду вважають «податкову й репресивну хлібозаготівельну політику державної партії, до якої додаються наслідки війни та посуха першого повоєнного року» [2, с. 3]. Відтак, багато науковців і дослідників вважають цей голод штучно організованим владою та свідомим геноцидом українського народу.

З усього комплексу причин виникнення й поширення третього голоду в радянській державі виділяється одна, цілком реальна – центральна командно-примусова репресивна партійно-державна політика хлібозаготівель. Вище партійно-державне керівництво змушувало українське село фінансувати процес відбудови промисловості. За планами радянського уряду селянство повинно було сплачувати

державі не лише податки, але й переплачувати за промислові товари. Заготівлі хліба проводилися методом продрозкладки, що застосовувалась як форма примусового вилучення в селян продовольчих ресурсів у часи «воєнного комунізму» [4, с. 25].

Згідно із законом «Про сільськогосподарський податок» від 1939 р. оподатковувалися кожна тварина, кожне плодове дерево. «У 1946 р. кожен селянський двір мав здати державі по 40 кг. м'яса, 200 літрів молока (і це в той час, коли 43% колгоспників не мали корів), по 90 штук яєць, заплатити 5-10 руб. за кожне плодове дерево на присадибній ділянці» [3, с. 46].

Постановою Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) від 19 липня 1946 № 1609 було вирішено збільшити розмір обов'язкових поставок зерна державі колгоспами області, що й призвело до неможливості виконання хлібопоставок у повному обсязі й небажання селян підкорятися цим вимогам. Щоб виконати план здачі хліба державі, вже 22 липня 1946 р. Чернівецький облвиконком прийняв рішення про заборону колгоспникам і одноосібним господарствам продажу і обміну соняшнику, зерна, борошна та печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі з урожаю 1946 р., про вжиття заходів у зв'язку з незадовільною хлібоздачею в районах області та попередження про суворе покарання голів колгоспів та інших посадових осіб за погану організацію хлібозаготівельної кампанії і притягнення до державної відповідальності. На колгоспників та одноосібників, винних у незаконній торгівлі хлібом, вирішено на перший раз накладати штраф у розмірі 300 крб., а при повторному порушенні – притягати до судової відповідальності. Незаконно продавані продукти – вилучати і передавати органам Міністерства Заготівель СРСР на місцях.

Беручи до уваги, що в 1946 р. в зв'язку з несприятливими кліматичними умовами, а саме посухою, майже в цілому по області колгоспи та інші селянські господарства отримали дуже низький врожай зернових культур, картоплі й овочів, велика кількість господарств вже наприкінці 1946 р. вкрай потребувала і просила продовольчої допомоги [5].

Ці об'єктивні та суб'єктивні причини призвели до того, що в селах Чернівецької області, як і в багатьох інших по Україні, розпочався голод. Більшість голодуючих селян рятувалися, як могли. Одним із засобів виживання було збирання колосків на колгоспних полях. Але й цієї можливості вижити влада позбавила голодуючих за відомим ще з 1932 р. сталінським законом «про п'ять колосків» та новим указом президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про відповідальність за крадіжки, розбазарювання й псування соціалістичної власності». Багато крадіжок дозріваючого хліба здійснювалися голодуючими колгоспниками. Влада вела боротьбу з ними шляхом покарань і репресій. Історик О. Веселова зазначає, що 90% карних справ, котрі розглядалися республіканськими судами в 1947 р., складали справи про «крадіжки колосків» рядовими колгоспниками. Так, селянина П. Годуна, який нарізав 7 кг колосків у колгоспі ім. Тельмана с. Коломийцівка Лосинівського району Чернігівської області, було засуджено до 8 років ув'язнення [1, с. 111].

Коли ставало вже зовсім сутужно, селяни відправлялись у Станіславську, Львівську й Дрогобицьку області, щоб обміняти останні свої пожитки на продукти. Той, хто не мав що міняти, вдавався до споживання жому з багаторічної давності ям, що знаходилися біля цукрових і спиртових заводів Чернівців, Вашківців, Снятина, Калуша, Станіслава та інших міст Західної України. Від такої їжі пухли животи, ноги, руки до такого стану, що люди не могли ходити й помирали [7, с. 258].

У першій половині 1947 р. голод досяг свого апогею. Ситуація була жахливою. Будучи занепокоєними через реальний стан справ на селі, секретар Чернівецького

обкому КП(б)У та голова облвиконкому звернулись із запитом до Голови Ради Міністрів УРСР і секретаря ЦК КП(б)У Микити Сергійовича Хрущова щодо звільнення низки районів Чернівецької області від здачі хлібопоставок у зв'язку з неврожаєм. У січні 1947 р. вони ж надіслали товаришу Хрущову доповідну записку про факти недоїдання, масових захворювань та високий рівень смертності серед сільського населення області. В Чернівецькій області 6 158 сімей (або 20 514 осіб) були визначені як такі, що гостро потребують продовольчої допомоги. Повідомлялося й про те, що напружений стан з продовольством призводить до масового винищення та продажу худоби. Вже навесні 1947 р. лікувальні заклади області були переповнені хворими на дистрофію, зареєстрована кількість яких станом на 8 березня становила 15 320 осіб, а станом на 15 березня цього ж року – через один тиждень – зросла ще на 400 осіб [5].

Населення почало вживати в їжу трави, кору дерев, кукурудзяні качани, собак, кішок, і все, що умовно було їстівне. За даними МДБ УРСР, на початку 1947 р. в Чернівецькій області навіть було зафіксовано випадок вживання людських останків. Також відомо про один факт продажу харчових виробів із собачатини. Як свідчать офіційні дані, на червень 1947 р. кількість подібних випадків в області зросла. На цей період було зафіксовано п'ять фактів людоїдства, а кількість з'їдених трупів дорівнювала шести. Однак на сьогодні зібрані спогади, результати регіональних опитувань, дослідження місцевих істориків свідчать, що наведені дані є неповними порівняно з дійсними масштабами злочинів [8, с. 146-148].

Трагічні обставини повоєнного голоду значно загострили відчуття несправедливості. Адже виконавцями політичної волі на місцях часто ставали малоосвічені, з низьким рівнем свідомості та моралі, інколи з кримінальним минулим особи. Шляхом погроз, зловживань вони обирали односельчан до нитки, а реквізоване майно нерідко перепродували. Основним аргументом переконання в правоті своїх дій ставала фізична розправа. Селяни страждали не лише через непомірні побори й незаконні вилучення майна та продуктів. Нерідко місцеві представники влади примушували їх працювати у своїх господарствах. Більшість фактів самоуправства залишалася безкарною. Проте тих, хто не виконував зобов'язань з поставок сільськогосподарської продукції в установлені терміни, притягували до кримінальної відповідальності. Лише в 1946 р., за позовами агентів Мінзагу, в Чернівецькій області було притягнуто до неї 6 355 осіб [7, с. 254].

Із настанням весни та необхідністю проведення весняно-польових робіт, посівної під хлібозаготівлі поточного 1947 р. влада почала усвідомлювати загрозливість ситуації не лише для селян, але й для себе. На велику масу листів від голодуючих уряд змушений був реагувати. У грудні 1946 р. колгоспам УРСР було надано продовольчу позичку на умовах повернення її з урожаю 1947 р. в кількості 40 тис. т хліба, у тому числі 50% зерна продовольчих культур. Із маслозаводів міністерства харчової промисловості УРСР було відпущено 5 тис. т макухи. Однак така підтримка була недостатньою. Допомоги, яка б задовольняла потреби населення, не виділялося. Так, постановою Ради міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 11 лютого 1947 р. бідняцьким господарствам Чернівецької області обсяг відпуску зерна був визначений не більше 6 кг на одну людину, чого було вкрай мало [1, с. 116].

При цьому хлібозаготівельна кампанія 1947 р. проходила згідно із затвердженим планом, наче нічого страшного не відбувалось. У справу виконання державних поставок сільськогосподарських продуктів активно включились органи суду і прокуратури. Та попри всі людські поневіряння і загублені життя, покладені на

вівтар тоталітарного режиму, 11 жовтня 1947 р. секретар Чернівецького обкому КП(б)У т. Вовк та голова Чернівецького облвиконкому т. Коліков, уповноважений Міністерства Заготівель СРСР по Чернівецькій області т. Харченко надіслали листа в Кремль товаришеві Сталіну, в якому доповіли про те, що Чернівецька область УРСР 10 жовтня дочасно виконала план хлібозаготівель на 100,2%, колгоспи, радгоспи, селяни-одноосібники продовжують здачу хліба понад план [5].

Разом з тим в області продовжувався процес створення колгоспів, що розпочався ще до початку війни. На 1 січня 1948 р. в Чернівецькій області було колективізовано 22,2% господарств [1, с. 113].

Під час голоду в містах харчове забезпечення виглядало порівняно із селами краще. Проте різке зменшення норми та погіршення якості харчування відразу вилились у протестні виступи робітників. Так, 19 травня 1947 р. робітницями Чернівецької текстильної фабрики № 2 було публічно висловлено незадоволення якістю обіду: «Наші керівники вимагають тільки виконання плану, а ніхто питаннями забезпечення працівників харчуванням не займається. Ми голодні! Потрібно кидати роботу і йти додому!» [8, с. 151].

На сьогоднішній день реальну кількість жертв голоду 1946-1947 рр. складно визначити. Навіть в матеріалах «для службового користування» або в матеріалах, які мали гриф «таємно» чи «цілком таємно» намагалися применшити трагічність ситуації. Так, за офіційними архівними даними, загальна кількість жителів Чернівецької області, померлих від дистрофії в 1947 р., становила 2 829 осіб. Але ці дані далеко не повні хоча б тому, що багато жителів області помирали з такими діагнозами, як дизентерія, токсична диспепсія, септична ангіна, тиф тощо. Носіями цих хвороб стали, в основному, люди, котрі, рятуючись від голоду, виїжджали в Станіславську, Львівську та Дрогобицьку області, де продовжували вирувати інфекційні епідемії. За попередніми підрахунками, голод забрав у Чернівецькій області близько 17 тис. осіб. Регіон вийшов на сумне 2 місце в Україні за смертністю дітей віком до 1 року. Так, якщо по Україні вона становила 127,7 осіб на тисячу людей, то по Ізмаїльській області – 319,0, Чернівецькій – 217,0, Запорізькій – 179,9 людини [7, с. 262].

Таким чином, голод 1946-1947 рр. в Чернівецькій області був викликаний наслідками війни, посухою та, головним чином, необдуманою жорсткою заготівельною політикою, яку проводив радянський уряд. Місцеве селянство масово гинуло від хвороб, що стали наслідком недоїдання. Населення почало вживати в їжу все, що умовно було їстівне – від трави до собак та кішок. Відчай, до якого були доведені селяни, штовхав їх до канібалізму і трупоїдства. Та, незважаючи на всі ці трагедії, держава продовжувала гнути свою лінію та планово витискати з регіону продовольство, при цьому практично не надаючи жодної допомоги.

Література:

1. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 98-124.

2. Веселова О. М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан: 2-е вид; допов. – К.; Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2000. – 274 с.

3. Волков И. М. Засуха, голод 1946-1947 гг. Колхозная деревня в первый послевоенный год / И. М. Волков // История СССР. – 1991. – № 4. – С. 134-141.

4. Зима В. Ф. Голод в СССР 1946-1947 годов: происхождение и последствия / В. Ф. Зима. – М., 1996. – 266 с.

5. Масіян Н. Мовою архівних документів про голод у Чернівецькій області 1946-1947 рр. / Н. Масіян // Державний архів Чернівецької області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cv.archives.gov.ua/ golodomor_chernivtci.html

6. Українська Голгофа, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: спогади очевидців, архівні документи та роздуми сучасника про три радянські голодомори: [текст / авт.-упоряд.: М. Єременко]. – Чернігівка : [б. в.], 2008. – 153 с.

7. Холодницький В. Ф. Буковина в умовах повоєнної трагедії / В. Ф. Холодницький // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 253-264.

8. Швидкий В. П. Голод 1946-1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні / В. П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 142-164.

Nadiya Tomyuk. Chernivtsi region during the famine of 1946-1947.

In the article the author considers the causes and consequences of the post-war famine of 1946-1947 in the Chernivtsi region. The rigid policy of grain procurement, which led to a shortage of food products in the region, was investigated. Analyzed are the desperate efforts of the peasants to feed themselves in conditions of famine. The number of deaths due to malnutrition has been determined.

Key words: *collectivization, grain procurements, hunger, malnutrition, dystrophy.*

ESTE NECESARĂ CONDAMNAREA OFICIALĂ A COMUNISMULUI? STUDIU DE CAZ: DEMERSURILE FĂCUTE LA NIVELUL UNIUNII EUROPENE ŞI A ROMÂNIEI

Arthur Viorel Tuluş
professor PhD
«Dunărea de Jos» University of Galaţi
(Galaţi, România)

Spre deosebire de totalitarismul de dreapta care a provocat cel de-al doilea război mondial şi s-a dezintegrat la sfârşitul acestuia, extrema stângă a avut un traseu diferit. Prăbuşirea regimurilor comuniste în Europa (1989) şi dezintegrarea Uniunii Sovietice (1991) a fost un proces declanşat de factori interni, pe fundalul competiţiei ideologice, militare şi economice dintre blocul comunist şi cel capitalist. În toate statele europene foste comuniste, trecerea de la partidul unic de masă (în speţă Partidul Comunist) către pluripartitism s-a făcut prin reformarea acestuia din urmă. Astfel, foştii comunişti sau comuniştii reformatori nu s-au mai revendicat ideologic din programul Internaţionalei a III-a sau Cominternului, fondată de Lenin în 1919 [6, vezi arhiva online], revenind în schimb la ideile Internaţionalei social-democrate din 1889 [3, p. 242]. În esenţă, stânga politică din Est şi-a găsit o nouă identitate în social-democraţie, doctrină care s-a bucurat de un real succes în Vest şi până în 1989, social-democraţia modernă punând în prezent accent pe realizarea de reforme sociale în vederea transformării capitalismului într-un sistem mai echitabil şi mai uman.

Şi totuşi, toate aceste transformări politice, sociale, economice şi ideologice petrecute în fostul spaţiu comunist nu s-au putut face peste noapte. A fost şi încă mai este nevoie de timp, în cazul populaţiei prinsă ideologic în Blocul Estic, pentru schimbarea tiparelor de a gândi şi de a înţelege realităţile din perioada comunistă. Toţi

aceşti factori, descrişi sumar mai sus, au determinat ca o mare parte a europenilor şi a Europei să minimalizeze, să uite sau să nege crimele comise asupra propriei populaţii de către totalitarismul de stânga.

Dacă totalitarismul de dreapta a fost condamnat prin procesele de la Nürnberg dintre 1945-1946 [pentru întregul proces, vezi 8], comunismul încă nu a primit un tratament similar. Având în vedere istoria ultimului sfert de secol, studiul nostru îşi propune să ridice întrebarea dacă este necesară readucerea în discuţie a unui proces oficial de condamnare a totalitarismului de stânga? Şi dacă da, atunci a fost comunismul în esenţa sa un rău absolut, dincolo de liderii care «probabil» l-au pervertit.

De aici rezidă şi prima polemică dintre posibilii avocaţi ai fostului sistem (cunoscuţi ca «nostalgicii» regimului) şi opozanţii acestuia. Este adevărat, atât comunismul, cât şi nazismul, şi-au propus ca proiecte modelarea lumii în vederea progresului, perceput diferit de cele două sisteme, însă «nu poţi să faci omletă fără să spargi ouăle» – expresie atât de familiară la Stalin [7, p. 90-91]. Chiar dacă scopul final al comunismului sau al nazismului a fost pervertit de liderii săi, faptele abominabile, ororile, crimele, presupunând că au fost săvârşite din voinţa unui singur individ – fie el Stalin, Hitler sau orice altcineva, au fost făcute în numele unui proiect, în esenţă al unei ideologii. Mai mult, vinovat este în primul rând scopul sau obiectivul final, în orice formă ar fi el, din moment ce a permis unui individ, grup sau partid unic concentrarea maximă a puterii şi imunitate totală. Ai considera pe cei doi conducători – Hitler sau Stalin – ca fiind singurii responsabili din punct de vedere moral pentru tot ceea ce s-a întâmplat, ar fi, totuşi, o injustiţie. Judecata morală se aplică atât iniţiatorilor genocidurilor, cât şi colaboratorilor lor, de la cel mai înalt grad moral sau militar până la simplul cetăţean, dar, mai cu seamă, această judecată trebuie aplicată sistemului totalitar însuşi şi ideologiei sale [7, p. 93-94]. Potrivit politologilor Carl J. Friederich şi Zbigniew Brzezinski, caracteristicile oricărui regim totalitar, fie el de dreapta sau de stânga, sunt: o ideologie oficială monopolistă; un partid unic de masă; controlul poliţienesc al populaţiei; teroarea instituţionalizată; monopolul comunicării şi al ideilor; monopolul armelor; o economie dirijată centralizat; încălcarea drepturilor individuale şi cetăţeneşti [vezi 5]. Toate aceste caracteristici – lagărele de concentrare sau de muncă; poliţia politică; suprimarea libertăţilor individuale – au fost substanţa însăşi a sistemelor utopic-ideologice de tip fascist sau bolşevic, dincolo de modul cum liderii au adaptat aceste sisteme la propria viziune.

A fost nevoie să treacă aproape două decenii de la căderea zidului Berlinului pentru ca totalitarismul de stângă să fie adus la masa acuzaţilor, cel puţin din perspectiva unei justiţii morale. Factorul mobilizator în relansarea procesului împotriva comunismului, mai ales în Vest, a fost declanşarea marii crize mondiale din 2008, care avea puterea de a reface acel cadru economic şi social nefericit din perioada interbelică în care au germinat ideologiile totalitare opuse democraţiei anglo-saxone. Tot atât de adevărat este că cele două decenii scurse de la dispariţia flagelului comunist nu au fost irosite, ci au fost necesare pentru scoaterea la lumină a adevărurilor cu privire la caracterul nociv al sistemului totalitarist de stânga. Istoria comunismului a fost rescrisă în toate ţările europene, în cele din urmă istoriografia încercând să realizeze şi un bilanţ al crimelor comise în numele acestei ideologii. Una dintre cele mai importante şi mai bine documentate lucrări apărute a fost *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, coordonată de Robert Laffont şi apărută într-o primă ediţie în limba franceză la Paris în 1997. Lucrarea centraliza concluziile

unor istorici europeni consacraţi, realizate pe baza unor studii minuţioase de arhivă, privind bilanţul celor ucişi în numele comunismului – continent după continent, ţară după ţară. Cifra finală a fost estimată la aproximativ 94 milioane de morţi, din care 65 milioane în R.P. China, 20 milioane în Uniunea Sovietică, 2 milioane în Cambodgia, 2 milioane în Coreea de Nord, 1,7 milioane în Africa, 1,5 milioane în Afganistan, 1 milion în Europa Centrală şi de Est, 1 milion în Vietnam etc [vezi 2].

Sub impulsul acestor studii din ce în ce mai detaliate, condamnarea, măcar la nivel moral, a comunismului intrase în atenţia opiniei publice europene. Din iniţiativa şi sub patronajul marelui disident cehoslovac Vaclav Havel – autor al Cartei 77; după prăbuşirea regimului comunist fiind ultimul preşedinte ales al Cehoslovaciei (1990-1992) şi primul preşedinte al Cehiei (1993-2003) – în cadrul Senatului Parlamentului Republicii Cehe a fost adoptată la 3 iunie 2008 *Declaraţia de la Praga despre conştiinţa europeană şi comunism*. Printre cei care au fost prezenţi la dezbateri, implicit şi printre semnatari, amintim pe Miroslav Lehký (director adjunct al Institutului de Studiere a Regimurilor Totalitare din Cehia), Michael Kißener (profesor universitar la Gutenberg University din Mainz, Germania), Lee Edwards (directorul Memorialului Victimelor Comunismului din Washington, USA), Emanuelis Zingeris (directorul Comitetului internaţional privind crimele petrecute sub ocupaţia nazistă şi sovietică din Lituania), Hans Altendorf (director al Arhivelor Securităţii de Stat din Germania), Łukasz Kamiński (Institutul Memoriei Naţionale din Polonia); Pavel Žáček (directorul Institutului pentru Studierea Regimurilor Totalitare din Republica Cehă), pastorul Joachim Gauck (ales pe 18 martie 2012 președinte al Germaniei) şi alţii [vezi 4].

Declaraţia de la Praga a stârnit un ecou profund în multe ţări europene. De exemplu, în România documentul a fost amplu discutat în mediile online, iar Vladimir Tismăneanu, un binecunoscut politolog român şi profesor la University of Maryland (S.U.A), făcea apel public pentru strângerea de semnături în favoarea documentului.

Declaraţia de la Praga a avut rolul de a unifica conştiinţa istorică europeană, scindată de cele două mari totalitarisme ale secolului al XX-lea: fascismul şi nazismul în Vest; respectiv comunismul în Est. Cele mai multe critici aduse documentului priveau lipsa lui de pragmatism. Totuşi, în cadrul textului erau şi propuneri considerate a fi de bun simţ: înfiinţarea unui Institut al Memoriei şi Conştiinţei Europene (art. 15) sau declararea zilei de 23 august ca zi de comemorare a victimelor totalitarismului (art. 9).

Sub impactul Declaraţiei de la Praga, Parlamentul European a iniţiat o serie de dezbateri în martie 2009, care s-au finalizat prin încheierea la 2 aprilie acel an a Rezoluţiei Parlamentului European referitoare la Conştiinţa Europeană şi Totalitarismul. Printre altele, la punctul 7 al Rezoluţiei, Parlamentul European condamna «în mod ferm şi neechivoc toate crimele împotriva umanităţii şi încălcările grave ale drepturilor omului comise de toate regimurile totalitare şi autoritare şi îşi exprimă faţă de victimele acestor crime şi faţă de membrii familiilor acestora compasiunea, înţelegerea şi recunoaşterea suferinţelor lor». În semn de aducere aminte, solicita declararea zilei de 23 august ca Ziua europeană a comemorării victimelor tuturor regimurilor totalitare şi autoritare (punctul 15 al Rezoluţiei) [11, p. 378].

De altfel, anterior Declaraţiei de la Praga din 2008, România făcuse paşi importanţi în condamnarea oficială a comunismului [vezi 10]. Mai exact, în aprilie 2006, preşedintele în exerciţiu, Traian Băsescu, ceruse constituirea unei comisii pusă

sub patronajul Preşedinţiei României, care să realizeze un raport detaliat cu privire la regimul comunist din România. În fruntea comisiei a fost instalat acelaşi Vladimir Tismăneanu (preşedintele Comisiei), din aceasta mai făcând parte: Sorin Alexandrescu, Mihnea Berindei, ÎPS Nicolae Corneanu (s-a retras cu doar câteva zile înaintea publicării raportului), Radu Filipescu, Paul Goma (înlăturat după numai opt zile), Monica Lovinescu, Virgil Ierunca (decedat înainte de finalizarea raportului), Sorin Ilieşiu, Gail Kligman, Nicolae Manolescu, Horia-Roman Patapievici, Marius Oprea, Dragoş Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Stelian Tănase, Constantin Ticu Dumitrescu, Cristian Vasile şi Alexandru Zub.

Textul final a fost publicat după şase luni de la numirea acestei comisii, timp în care membrii colectivului, ajutaţi de numeroşi experţi şi de alţi colaboratori menţionaţi explicit în paginile de gardă ale raportului, au realizat o documentare serioasă. Raportul cuprinde o parte introductivă, urmată de trei capitole, concluzii şi se încheie printr-o serie de biografii ale nomenclaturii româneşti. În partea introductivă, este analizată natura, scopul şi efectele regimului totalitar comunist din România, precum şi reperele istoriografice [1, p. 9-29]. Autorii ajung la concluzia că «nu poate exista nici o justificare pentru acest regim a cărui unică raţiune de a se afla la putere a fost ideologia urii de clasă şi cultul violenţei», de aceea «condamnarea comunismului este astăzi, mai mult ca oricând, o obligaţie morală, intelectuală, politică şi socială» [1, p. 19].

Primul capitol, intitulat *Partidul Comunist Român*, îşi propune să analizeze comunismul din România din perspectiva instituţionalizării sale, înţelegând raportul corect dintre ce este autohton (pervertit în naţional în timpul lui Nicolae Ceauşescu) şi ce este importat de la Moscova (inclusiv rolul jucat de consilierii sovietici). Totodată, explică absurdul alegerilor din România comunistă bazate doar pe o singură listă propusă de partidul unic, precum şi mecanismele folosite de comunişti pentru a destructura societatea civilă. Tot aici sunt menționate și descrise organizațiile de masă care a fost susținut partidul, un amplu spaţiu fiind dedicat Uniunii Tineretului Comunist [1, p. 30-157].

Cel de-al doilea capitol, intitulat simplu *Represiunea*, descrie genocidul comunist din România în care Securitatea joacă cel mai important rol. Nu este neglijată nici legislaţia cu caracter represiv, cronologia şi geografia represiunii, recensământul populaţiei concentraţionare, sistemul penitenciarelor din România, dislocările şi deportările de populaţie de la începutul anilor ’50 sau fixarea domiciliului obligatoriu din timpul lui Ceauşescu. Capitolul include şi riposta populaţiei, sub diferitele ei forme: memorialistica universului concentraţionar, rezistenţa armată anticomunistă din faza de început, mişcările studenţeşti din 1956, protestele muncitoreşte declanşate pe fondul deteriorării nivelului de trai sau disidenţa intelectualilor, inclusiv cea religioasă, din faza târzie a comunismului. Sunt prezentate detaliat metodele de recrutare a informatorilor de către Securitate, precum şi formele de a se raporta ale unui individ la sistem: disidenţă, rezistenţă, exil sau cooptare [1, p. 158-398].

În ultimul capitol – *Societate, Economie, Cultură* – raportul Comisiei are în vedere şi celelalte aspecte de zi cu zi ale sistemului comunist: instituţiile juridice, economia de comandă (centralizată şi planificată), cu o agricultură colectivizată forţat, supravieţuirea cultelor religioase, ideologizarea învăţământului la toate nivelele sau monopolul vieţii culturale. Sistemul comunist a limitat până la anulare viața privată şi dreptul de decizie a propriilor cetăţeni, prin metode de control societal sau a spaţiului

locativ, prin politici demografice care interziceau avorturile. Sunt surprinse în acest capitol şi aspecte privind situaţia minorităţilor naţionale din România, dar şi represiunile comuniste comise asupra românilor din Moldova sovietică. Totodată, penuria de alimente din anii ’80 nu face decât să alimenteze nemulţumirile existente ale populaţiei faţă de sistem, toate acestea grăbind prăbuşirea comunismului din România prin revoluţia din 1989 [1, p. 397-627].

Prima frază a *Concluziilor* este extrem de clară cu privire la întregul raport: „pe baza examinării a mii şi mii de pagini de documente, luând în consideraţie existenţa unei imense literaturi analitice şi de mărturii care probează natura antipatriotică a dictaturii comuniste, putem afirma că regimul comunist din România (1945-1989) a fost nelegitim şi criminal. A sosit aşadar momentul să evaluăm natura şi moştenirile regimului comunist» [1, p. 628]. Autorii raportului identificau nu mai puţin de 21 de capete de acuzare aduse comunismului:

1) abandonarea intereselor naţionale, prin servilism faţă de Uniunea Sovietică;

2) anihilarea statului de drept şi a pluripartitismului, prin înscenări şi fraude;

3) distrugerea partidelor politice, prin arestarea liderilor şi a militanţilor, precum şi a continuităţii constituţionale a statului român;

4) impunerea unui regim dictatorial servil Moscovei şi opus valorilor politice şi culturale naţionale;

5) sovietizarea totală, prin forţă, a României, mai ales în perioada 1948-1956, şi impunerea unui regim politic despotic, condus de o castă profitoare (nomenclatura), strâns unită în jurul liderului suprem;

6) politica de exterminism social în numele luptei de clasă – lichidare fizică, asasinare, deportare, întemniţare, muncă forţată – a unor categorii sociale: burghezie, moşierime, ţărani, intelectuali, studenţi etc.

7) persecuţia minorităţilor etnice, religioase, culturale sau a celor cu o altă orientare sexuală;

8) exterminarea programată a deţinuţilor politici;

9) exterminarea grupurilor de partizani, care reprezentau rezistenţa anticomunistă armată din munţi;

10) represiunea împotriva cultelor;

11) arestarea, uciderea, detenţia politică sau deportarea ţăranilor care se opuneau colectivizării:

12) deportările cu scop de exterminare;

13) represiunea împotriva culturii şi a valorilor naţionale;

14) reprimarea mişcărilor şi acţiunilor studenţeşti din 1956;

15) reprimarea mişcărilor muncitoreşti din Valea Jiului (1977), Braşov (1987) şi a celorlalte greve din 1980;

16) reprimarea oponenţilor şi dizidenţilor din anii ’70 şi ’80;

17) distrugerea patrimoniului istoric şi cultural prin politica de sistematizare urbană propusă de Nicolae Ceauşescu;

18) consecinţele criminale ale politicii demografice dintre 1966-1989, soldate cu mii de morţi;

19) impunerea unor norme aberante privind alimentaţia raţională, înfometarea populaţiei, oprirea căldurii, starea de mizerie;

20) conceptualizarea mizeriei morale şi materiale, precum şi a fricii, ca instrumente de menţinere a puterii comuniste;

21) masacrarea cetăţenilor, din ordinul lui Nicolae Ceauşescu, în timpul revoluţiei anticomuniste din decembrie 1989 [1, p. 635-637].

Membrii Comisiei propuneau şefului statului, pe baza acestui raport, «întrucât dictatura comunistă din România s-a făcut vinovată de crime imprescriptibile împotriva umanităţii», adoptarea de măsuri legate de: (1) condamnare; (2) memorializare; (3) legislaţie şi justiţie; (4) cercetare şi arhive; (5) educaţie [1, p. 637].

Raportul se încheia prin realizarea biografiilor celor mai «sinistre» figuri ale nomenclaturii româneşti.

Pe baza acestui document elaborat, președintele Traian Băsescu a condamnat regimul comunist drept ilegitim și criminal, în cadrul unei ședințe în Parlamentul României, în decembrie 2006. Raportul nu a fost scutit de unele controverse, de la numirea unor membri în această comisie și până la criticarea lui de către partidele politice de stânga, aflate în opoziţie faţă de Preşedinţie, care au declarat că acest document nu este decât o diversiune menită să atragă atenţia de la chestiunile prioritare pentru România.

Problemele legate de o posibilă lege a lustraţiei şi/sau divergenţele apărute între diversele partide şi curente politice din Europa, inclusiv din România, au făcut ca acest proces de condamnare a comunismului să rămână la stadiul Declaraţiei de la Praga (2008) sau a Rezoluţiei Parlamentului European referitoare la Conştiinţa Europeană şi Totalitarismul (2009). În litera şi în spiritul acestor documente s-au mai făcut o serie de paşi mici: 23 august (ziua semnării Pactului Ribbentrop-Molotov) a început să fie cunoscută ca zi a comemorării victimelor nazismului şi comunismului; iar în Praga, la 14 octombrie 2011, instituţii din 13 ţări – printre care şi Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc – au semnat actul de înfiinţare al Platformei Memoriei şi Conştiinţei Europene [vezi 9].

A trecut un sfert de secol de la prăbuşirea comunismului. S-au stins o mare parte din cei care au trăit ororile regimului comunist. S-au ridicat noi generaţii, pentru care comunismul a devenit o lecţie de istorie, ca şi nazismul. Pentru ei, comunismul nu mai reprezintă o spaimă actuală. Totuşi, istoricii au datoria de a reaminti tinerelor generaţii experienţa totalitară în vederea nerepetării ei. Astfel, istoria îşi îndeplineşte unul dintre cele mai importante roluri avute, de experienţă educativă pentru umanitate.

Bibliografie:

1. Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Bucureşti, 2006.

2. Courtois, Stéphane coord., *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Robert Laffont editeur, Paris, 1997 [ediţia în limba română: Courtois, Stéphane coord., *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, Bucureşti, 1998].

3. Crawford, Ted, *Impressions of the Paris Congress: II*, în «Commonweal», vol. 5, nr. 186, din 3 August 1889.

4. *Declaraţia de la Praga* (textul integral în limba română), vezi http://www.iiccr.ro/pdf/ro/evenimente/declaratia_de_la_praga_ro.pdf

5. Friederich, Carl J., Brzezinski, Zbigniew, *Totalitarian Diktatorship and Autocracy*, Cambridge, 1956.

6. http://www.komintern-online.ru/

7. Ivlampie, Viviana, *Totalitarism şi victimizare*, Galaţi, 2010.

8. Marrus, Michael R., *The Nuremberg War Crimes Trial, 1945-46: A Documentary History (The Bedford Series in History and Culture)*, Bedford/St. Martin's, 1997.

9. *Platforma Memoriei şi Conştiinţei Europene - o iniţiativă pentru analiza trecutului totalitar*, în http://www.hotnews.ro/stiri-opinii-10454179-plaforma-memoriei-constiintei-europene-initiativa-pentru-analiza-trecutului-totalitar.htm

10. Preda, Radu, et alii, *Apel pentru condamnarea totalitarismului comunist*, Bucureşti, 2015.

11. Tuluş, Arthur Viorel, *Perspectiva etică în abordarea regimurilor totalitare*, în *In honorem Ion Şişcanu. Studii de istorie a românilor*, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Cahul, 2011, p. 367- 378.

Arthur Tulush. Is the official condemning of Communism necessary? Case study: the steps made by the European Union and by Romania

The internal collapse of Communist regimes in Europe (1989) and the disintegration of the Soviet Union (1991) prompted many Europeans and much of Europe to minimize, forget or deny the crimes committed on their own population by left-wing totalitarianism. It took more than two decades for the European nations to realize that the Communist regime, regardless of the country of adoption, was harmful and could be accused of crimes against humanity. In order to bring to light the truths about Communist regimes, historians have played and play a leading role. Many well-documented studies have been published, in which the authors accurately described the mechanisms used to force the creation of the Communist `homo novus`, the severe repression manifested by the system against any form of real or imagined internal opposition, and finally recording on the crimes committed in the name of Communism. Moreover, the work coordinated by Stéphane Courtois [Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression, Robert Laffont editeur, Paris, 1997], translated into several languages, was responsible for the resumption of the trial on Communism in the West.

The official condemnation of Communism is necessary, following the model adopted at the end of World War II in the case of Nazism. We believe that such a debate is all the more necessary in the context in which forgetting the totalitarian experience can produce its repetition. Our study aims to re-launch such a project, while sharing the experience gained at the level of the Romanian and European Union institutions to historians and the general public in Ukraine.

Key words: *Communist totalitarianism, ideology, repression, trial against Communism*

ГОЛОД В УКРАЇНІ 1946-1947 рр: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Юрій Фігурний
канд. іст. наук,
Науково-дослідний інститут українознавства
(Київ, Україна)

У 2017 р. виповнюються 70-ті роковини жахливих подій української минувшини – голоду 1946-1947 рр. Протягом ХХ ст. Україна й українці тричі переживали випробування голодом: 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 рр. Всі ці антигуманні й злочинні акції об’єднує те, що вони були організовані й здійснені

комуно-більшовицьким тоталітарним режимом з метою упокорення українського народу, нищення української етнокультурної самобутності, ліквідації української національної свідомості й силового насадження в Україні радянської влади. Врешті-решт жертвами цих терористичних заходів стали мільйони українців і представники інших етнічних спільнот, які мешкали в той час в Україні.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, вивчаючи етнокультурний і етнорегіональний виміри голоду в Україні 1946-1947 рр., тим самим намагаємося осягнути, яким чином сталінська влада реалізовувала свої злочинні задуми, та які наслідки вони мають для сучасної постколоніальної та постгеноцидної України. Наукова новизна праці полягає в розробці актуальної проблематики, що, незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших фахових студій.

Метою дослідження є аналіз етнокультурного й етнорегіонального виміру голоду в Україні 1946-1947 рр. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло охарактеризувати наукові напрацювання із цієї тематики; розкрити засадничі причини післявоєнного голоду; проаналізувати етнокультурний чинник голоду 1946-1947 рр.; виявити особливості етнорегіонального виміру голоду й підвести підсумки дослідження.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (керівник – В. Баран).

Наукові дослідження історіографії голоду 1946-1947 рр. активно розпочалися лише у період остаточної дезінтеграції Радянського Союзу та початком відновлення Української держави, оскільки у тоталітарну добу післявоєнний голод замовчувався, й ця проблематика цілковито випадала з наукового дискурсу. Одними з перших цю тему почали розробляти І. Білас, І. Волков, І. Маковійчук, Ю. Пилявець. Дещо згодом проблему голоду 1946-1947 рр. досліджували О. Веселова, В. Марочко, П. Панчєнко, О. Рабенчук, М. Шитюк та інші. Важливим джерелом для осмислення проблематики післявоєнного голоду є ціла низка джерелознавчих збірників, серед яких виділяється праця «Голод в Україні. 1946-1947. Документи і матеріали».

Незважаючи на перераховані наукові студії, тема післявоєнного голоду залишається актуальною та потребує подальшого опрацювання, тому маємо надію, що проведення Міжнародної науково-практичної конференції III Дунайські читання «Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти» (18-19.05.2017 р., м. Ізмаїл) посприяє актуалізації такої важливої суспільно-політичної й науково-освітньої теми, а оприлюднення збірника наукових статей за підсумками конференції допоможе науковцям, освітянам, а також широкому загалу осягнути злочини тоталітарного режиму.

Поразка Української національної революції 1917-1921 рр. призвела до чергової втрати українцями суверенної державності на початку XX ст. Разом із тим, ця поразка не була цілковитою, оскільки український народ здобув Українську Соціалістичну Радянську Республіку (з 1937 р. – Українську Радянську Соціалістичну Республіку, далі – УРСР) у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Хоча це квазідержавне утворення формально (де-юре) мало статус повноправної республіки, але реально (де-факто) це була неоколонія оновленого тоталітарного формату. Як наслідок, всі

найважливіші політичні, економічні, культурні, освітні питання вирішувалися не в Харкові (з 1934 р. – в Києві), а в Москві. Незважаючи на такий залежний статус, в УРСР продовжувався (хоч і дещо специфічно) етнічний, державотворчий, націєтворчий та етнокультурний розвиток. Ураховуючи українізацію 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., українська радянська нація, рідна мова, вітчизняна культура загалом і традиційна зокрема переживали своєрідне відродження у порівнянні з імперською добою другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з її утисками всього питомо українського й мовними заборонами (т.зв. Валуєвський циркуляр 1863 р. й Емський указ 1876 р.).

Із суттєвим посиленням комуно-більшовицької влади тоталітарний лідер Й. Сталін, який мріяв про світове панування і створення т.зв. «Земшарної республіки», швидко усвідомив небезпеку етнокультурного й національного відродження та розпочав послідовну й цілеспрямовану боротьбу з т.зв. «українським буржуазним націоналізмом» (далі УБН). На думку вождя та його поплічників, економічною й суспільно-політичною базою УБН поряд з українською інтелігенцією стали українські селяни, передусім заможні (т.зв. куркулі) та середняки. З метою остаточного нищення УБН тоталітарна влада перейшла в наступ. Одним з дієвих заходів боротьби з українством стало упокорення українців голодом, оскільки приватновласницький традиційний менталітет селянина йшов у розріз з комуно-більшовицькою ідеологією.

На думку С. Кульчицького, всі три українські людомори ХХ ст. мали під собою якнайголовнішу причину – підведення під тоталітарний режим адекватної йому директивно-планової економіки й додатковий фактор поглиблення голоду – націлений супроти українських селян і козаків державний терор [4, с. 14].

Землеробство дуже залежить від погодних умов і стихійних лих. Найбільшою проблемою для селян завжди були посухи й неврожаї, що оберталися для них нестачею харчів і навіть голодом. Відсутність власної державності ще більше ускладнювала цю ситуацію для українців. Але, як зазначає В. Марочко, якщо уряд царської Росії, наприклад, упродовж 1891-1894 рр. намагався допомогти голодуючим селянам, створював комітети порятунку, привертав увагу суспільства до стихійного лиха і до проблем голодуючих, то радянська влада, навпаки, використовувала голод як засіб для досягнення своїх злочинних цілей [5, с. 3-5].

Після завершення Другої світової війни переважна більшість європейської частини СРСР лежала в руїнах. Для її відбудови потребувалися великі фінансові й людські ресурси. Також Й. Сталін намагався перетворити звільнені від нацистів країни Східної Європи у своїх сателітів, взявши їх на повне утримання. Головним джерелом фінансування цих проектів (внутрішнього й зовнішнього) мало стати сільське господарство СРСР загалом та українські селяни зокрема. Це майже повторювало ситуацію кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст., коли переважно за рахунок аграрного сектора було здійснено в СРСР індустріалізацію.

Вище керівництво УРСР під значним тиском метрополії планувало на 1946 р. значно збільшити посівні площі, врожайність зернових культур та хлібозаготівлю. Проте навесні-влітку 1946 р. багато областей України постраждало від засухи. Більшість посівів зернових загинули, а ті, що вціліли, вродили погано. При врожайності в середньому 4,1 ц з 1 га у найбільш постраждалих областях вона становила: в Ізмаїльській – 1 ц, у Херсонській – 1,25 ц, у Миколаївській – від 1,9 до 3 ц, в Одеській, Ворошиловградській,

Харківській – від 2,3 до 2,9 ц з гектара. Навіть у цих складних умовах, наголошує О. Веселова, при організованому розподілі всього вирощеного врожаю через органи радянської влади можна було забезпечити населення постраждалих регіонів мінімумом продовольства й уникнути голоду, натомість Україна вкотре перетворилася у величезне поле битви з голодними й зубожілими селянами «за виконання першої заповіді держави» – саме так називалися у наскрізь заідеологізованому тоталітарному суспільстві хлібозаготівлі [1, с. 162-163].

Замість реальної допомоги Україні метрополія влітку 1946 р. збільшила план хлібозаготівель з 340 млн. пудів зерна до 362 млн. 750 тис. пудів та доклала чимало зусиль для його виконання. Навіть незважаючи на всі репресивні заходи, хлібозаготівельний план 1946 р. було виконано лише на 62,4%, а вже 10.10.1947 р. керівник уряду УРСР М. Хрущов і очільник українських комуністів Л. Каганович доповіли Й. Сталіну, що «колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101, 3 %» [1, с. 165-173].

О. Веселова переконана, що післявоєнний голод, як і голодомор 1932-1933 рр., був штучним, рукотворним, а його творці – державна комуністична партія, уряд тоталітарного СРСР, на чолі яких стояв диктатор Й. Сталін. На думку дослідниці, основними причинами голоду в Україні стали: позбавлення селян продуктів харчування шляхом запланованого насильницького вилучення хліба й іншої сільгосппродукції через непосильні хлібозаготівлі та податки; невидача колгоспникам зароблено тяжкою працею на трудодні; зняття з централізованого забезпечення хлібом за картками сільських жителів, утриманців і дітей; злочинне ставлення вищої влади до селян-хліборобів, які перебували під постійним репресивним тиском [1, с. 187].

Урешті-решт, внаслідок усіх цих дій, спланованих і втілених у життя комуністичним режимом, в Україні почався голод, від якого потерпали мільйони її громадян, переважно мешканці сільської місцевості. Хоча під час голоду 1946-1947 рр. в Україні постраждали представники різних етнічних спільнот (росіяни, євреї, болгари, гагаузи, молдавани тощо), головною його метою були українці. Саме вони становили найбільш чисельну віктимну групу, яка зазнала жахливих страждань від людомору 40-х років ХХ ст. Тому післявоєнний голод в Україні мав не лише суспільно-політичні, економічні й загальнолюдські контексти, але й передусім, етнокультурний вимір.

Попри заяви комуністичних ідеологів, що в СРСР вільно розвиваються всі національності (радянські народи) та їх мови, звичаї, традиції, етнокультура тощо, в реальному житті все відбувалось інакше. Тоталітарний режим потребував не десятків різноманітних і унікальних етнічних спільнот, а однієї монолітної, згуртованої та керованої супермодерної комуністичної спільності – радянського народу. Хоча ця спільність створювалася на теоретичних засадах комуно-більшовицької ідеології інтернаціоналізму, але її головним фундаментом мав стати і став російський етнокультурний комплекс. Тому після короткочасного загравання сталінців з коренізацією розпочався тривалий процес, направлений на тотальне зросійщення всіх народів СРСР. Недаремно на врочистому зібранні, присвяченому перемозі над гітлерівською Німеччиною, Й. Сталін привселюдно виголосив тост за «великий русский народ». Українці та білоруси внаслідок своєї близькості з росіянами мали стати першими цілковито

зросійщеними й зрадянізованими народами. Українське село впродовж багатьох століть оберігало й передавало від покоління до покоління рідну мову, звичаї та традиції українців. У ХХ ст. внаслідок голоду 1921-1923 рр., голодомору-націєциду 1932-1933 рр., Другої світової війни, людомору 1946-1947 рр. село зазнає найбільших деструктивних трансформацій і поступово починає втрачати свою провідну етнозберігаючу місію.

О. Гісем й О. Мартинюк відзначають, що післявоєнний голод, поряд з іншими чинниками (втратами у війні, міграцією населення, входженням до складу УРСР західноукраїнських земель, відбудовою народного господарства тощо) мав значний вплив на етнічну структуру тогочасної України, оскільки дуже змінився її етнічний склад (зменшилася чисельність євреїв, поляків, німців та ін., натомість збільшилася частка росіян), тому з урахуванням усіх цих змін населення УРСР у 1951 р. становило 37,2 млн. осіб, що на 4,1 млн. менше, ніж у довоєнному 1940 р. [2, с. 455-456].

Вивчаючи голод в Україні 1946-1947 р., треба обов'язково розкрити його етнорегіональні особливості. Від повоєнного голоду постраждали майже всі регіони УРСР за винятком західних областей (де героїчно діяли загони українських повстанців, які перешкоджали сталінським посіпакам забирати збіжжя й продовольство, тим самим прирікаючи людей на голодну смерть).

Дуже потерпали від нестачі харчів південні області УРСР (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська), центральні (Вінницька, Кам'янець-Подільська, Київська, Кіровоградська, Полтавська), північні (Житомирська, Сумська, Чернігівська), східні (Ворошиловградська, Сталінська, Харківська). Особливе місце в цьому списку посідають дві області – Ізмаїльська й Чернівецька (вони остаточно увійшли до складу СРСР лише після Другої світової війни). На їх теренах радянська влада розпочала проводити примусову колективізацію. Поєднання природного лиха й тоталітарного терору призвело до смертельних страждань місцевого населення.

О. Веселова зазначає: «Вважаючи селянське питання основою питання національного, Й. Сталін ставив завдання знищення індивідуального селянського господарства як соціальної бази «українського націоналізму». В 1947 р., якраз у розпал голоду, почав означатися процес колективізації у Чернівецькій та Ізмаїльській обл-х. Якщо на 1 січня 1948 р. в Західній Україні в цілому було колективізовано 5,4 %, то в Чернівецькій – 22,2 %, а в Ізмаїльській – 56,7 % господарств [1, с. 197].

Десятиліттями у спецхранах СРСР зберігалися документи, що свідчили про страхітливі злочини комуно-більшовицької влади. В одному з них, від 17.02.1947 р., Управління МВС Ізмаїльської області доповіло МВС УРСР про тимчасові продовольчі труднощі й випадки людоїдства, також воно повідомило, що внаслідок недоїдання збільшилася смертність і захворюваність на дистрофію. Так, за січень 1947 р. в Ізмаїльській області померло 4 533 особи (з них 1 568 загинуло від дистрофії), народилося – 1 258 немовлят, загалом на медичному обліку перебувало близько 16 тис. хворих на дистрофію. Найбільше постраждали від голоду Новоіванівський і Болградський райони Ізмаїльської області [3, с. 184]. І це лише офіційна інформація, а скільки смертей так і не стали надбанням радянської статистики. Саме тому внаслідок злочинних дій тоталітарного режиму люди помирали від голодної смерті сотнями тисяч.

О. Веселова, проаналізувавши велику кількість матеріалів, наголошує: «За архівними документами чітко простежується ріст смертності в 1946 р. порівняно з 1945 р. Особливо значне її підвищення спостерігалося з ІІ половини 1946 р. й різке зростання в І половині 1947 р. Надзвичайно характерним воно було для ряду областей, зокрема Ізмаїльської та Чернівецької, де померлих було більше, ніж народжених. За даними ЦСУ України, в Ізмаїльській обл. 1946 р. народилося 15 тис. 445 чоловік, померло – 15 тис. 636 людей, тобто смертність перевищувала народжуваність. Найбільш характерною така ситуація була для сіл. У селах Ізмаїльщини того ж року народилося 12 тис. 376 чоловік, а померло 13 тис. 590 людей. Найбільше число померлих припадало на грудень 1946 р. – 2 тис. 487» [1, с. 250].

Ця промовиста статистика аж ніяк не може передати всіх людських страждань і горя. Третій людомор упродовж ХХ ст. знову приніс на українські землі лихо й смерть. Б. Савчук підсумовує, що внаслідок голоду 1946-1947 рр. в Україні було зареєстровано 802 тис. смертей та 900 тис. хворих на дистрофію, крім того, тисячі людей загинули дорогою до Закавказзя, Середньої Азії та Кубані, куди вони масово змушені були втікати, рятуючи своє життя від голоду й загибелі [6, с. 261].

Отже, голод в Україні 1946-1947 рр. був не випадковістю, а закономірністю, черговим злочином радянської влади. Цей жахливий людомор організував і здійснив тоталітарний режим з метою упокорення українського народу, нищення української етнокультурної самобутності, ліквідації української національної свідомості та силового насадження в Україні радянської влади після того, як вона перебувала під нацистською окупацією.

Таким чином, у ході дослідження проаналізовано етнокультурний та етнорегіональний виміри голоду в Україні 1946-1947 рр. Нами стисло охарактеризовано наукові напрацювання з цієї теми; розкрито засадничі принципи і перебіг післявоєнного голоду; проаналізовано етнокультурний чинник голоду 1946-1947 рр., виявлено особливості етнорегіонального виміру голоду. Незважаючи на чималу кількість напрацювань, присвячених осягненню сутності голоду в Україні 1946-1947 рр., залишається ще багато важливих тем, що прямо чи опосередковано пов’язані з цією проблематикою, зокрема розширення й поглиблення регіональних досліджень, присвячених післявоєнному голоду, особливо це стосується тих регіонів України, котрі найбільше постраждали від терору голодом. Маємо надію, що дослідникам у подальшому вдасться залучити нові джерела, здійснити їх фаховий аналіз і дослідити ці та інші проблеми, пов’язані з голодом в Україні 1946-1947 рр.

Література:

1. Веселова О. М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: злочини проти народу. Видання друге, доповнене / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2000. – 270 с.

2. Гісем О. В. Історія України / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2003. – 592 с.

3. Голод в Україні 1946-1947 рр.: Документи і матеріали. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. – 376 с.

4. Кульчицький С. Схожість і відмінність радянських голодів 20-х, 30-х і 40-х років // О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан Голодомори в Україні 1921-1923,

1932-1933, 1946-1947: злочини проти народу. Видання друге, доповнене. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – С. 7-14.

5. Марочко В. І. Переднє слово // О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: злочини проти народу. Видання друге, доповнене. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2000. – С. 3-6.

6. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.

Yuriy Fihurnyi. Famine in Ukraine of 1946-1947 years: ethnocultural and etnoregional surveys.

Abstract. The paper analyzes the ethnocultural and ethno-regional surveys of famine in Ukraine of 1946-1947. It has been proved that this inhumane action was organized and implemented by the totalitarian regime with the aim of destroying the Ukrainian ethnic and cultural identity and the elimination of Ukrainian national consciousness.

Key words: *Ukraine, Ukrainian famine of 1946-1947 years, ethnocultural and ethno-regional survey.*

РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСТВА В УРСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Світлана Фурдуй
канд. пед. наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Волонтерський рух широко розвинений у світі й розглядається як глобальний процес об'єднання людей, які прагнуть зробити внесок на благо свого та світового співтовариства.

Волонтери – люди різного віку та професій з різноманітних сфер і прошарків суспільства, які віддають частину своїх сил, часу, знань на благо інших людей і суспільства в цілому [4, с. 139].

Уряди більше, ніж 80-ти країн, у число яких входять і найбільш розвинені країни світу, визнали та сприяють розвиткові у своїх державах національного волонтерського руху, розглядаючи його як діючий інструмент розвитку суспільства.

Вітчизняний науковець З. П. Бондаренко, аналізуючи підходи до визначення волонтерства, котре вітчизняними й зарубіжними науковцями ототожнюється із поняттям «добровільна діяльність», зазначає, що дослідники тлумачать сутність даного феномена як: благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту й процвітання спільнот і суспільства загалом; добровільницьку діяльність, засновану на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства та, не маючи цілей отримання прибутку, одержання оплати чи кар'єрного зросту; отримання всебічного задоволення особистих і соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям; волонтер – доброволець, громадянин, що бере участь у вирішенні соціально

значимих проблем у формі безоплатної праці; основу функціонування громадських організацій, форму громадянської активності населення; національну ідею милосердя та благодійності.

У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка є корисною людям і суспільству загалом.

Волонтерство трактується як добровільне виконання обов'язків з надання безоплатної соціальної допомоги, послуг, добровільний патронаж над інвалідами, хворими та людьми похилого віку, а також особами і соціальними групами населення, які опинилися в складних життєвих ситуаціях [2].

Існує припущення, що волонтерство як суспільний рух виникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які почали надавати допомогу усім, хто її потребував. Більш впевнено можна говорити про виникнення феномену волонтерства вже з середини XIX століття

Роком виникнення волонтерського руху вважається 1859 рік. Саме тоді французький письменник-журналіст Анрі Дюман, вражений кривавими картинами битви при Сольферіно, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими Дюманом, керуються сьогодні волонтери у всьому світі [4].

До XIX ст. волонтерство сприймалось, як військова справа, а волонтери – романтичні юнаки, котрі прагнули за покликом серця піти в бій за чужу незалежність і обов'язково далеку екзотичну країну.

З XIX ст. волонтерство набуває соціального змісту і визначається як добровільна вмотивована, неоплачувана діяльність у вільний від основної роботи час, спрямована на допомогу іншим.

Волонтерська діяльність з давніх-давен була притаманна українському народу. Адже у словнику української мови поданий ряд слів-синонімів (доброчинність, доброчинство, добродійство, добродіяння, благодіяння...), які мають однакове тлумачення: «надавати допомогу, сприяти кому-небудь у чомусь» [5, с. 62].

Історія доброчинства в Україні налічує понад 100 років. На Русі завжди були люди, які безкоштовно давали допомогу хворим та нужденним.

Перші вітчизняні добровольці – Червоний Хрест, організований добровільний запис у сестри милосердя для шпиталю і лікарень для хворих. Перед Першою світовою війною Велика княгиня Єлизавета Федорівна на свої кошти створила Марфо-Маріїнський притулок, куди не тільки під час війни, але й у період революції сестри підбирали на вулицях поранених і лікували їх, годували голодних.

В Україні поняття «волонтер» до 90-х рр. XX не існувало. Людей, що займалися суспільно корисною справою, називали доброчинцями, благодійниками, альтруїстами, громадськими діячами, меценатами (Князь Володимир, Ярослав Мудрий, Гетьман Петро Сагайдачний, Мазепа, приватні благодійники Терещенки, Семеренти, Броцькі) [4].

В період Радянського Союзу, коли благо держави ставилося вище блага окремої людини, поняття доброволець мало яскраво виражене ідейно-патріотичне забарвлення: так називалася людина, яка добровільно визнавалася

служити інтересам не окремих громадян, а партії, комуністичній ідеї, соціалістичній державі. В цей час поняття радянської людини як громадянина передбачало наявність у неї суспільного навантаження (зокрема, це стосувалося пенсіонерів, комсомольців та комуністів), що здійснювалось у формах шефства над дітьми, школами, ветеранами; наставництва над важковиховуваними, участі в суботниках, членстві у тимурівських загонах, добровільних народних дружинах.

Добровольці завжди допомагали тим людям, які опинилися у скрутному становищі. Такі факти зафіксовані й у тяжкий для України повоєнний період.

Історія свідчить, що саме в той час, коли люди в Україні голодували і вмирали голодною смертю, багато хліба вивозилося за кордон. За 1946-1947 рр. в країни Західної Європи: Польщу, Чехословаччину, Болгарію, Німеччину, Францію та ін. із СРСР було експортовано 2,5 млн. т зерна. Міністр заготівель СРСР Двинський повідомляв телеграмою 5 вересня 1947 р. секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу: «Намітили додатково вивезти за межі України 267 тис. т зерна, які у порядку переміщення держрезерву 208 тис. т, що оформлюються Міністерством продрезервів. Таким чином, загальний вивіз зерна за межі України у вересні доводиться до одного мільйона тонн» [3].

Головне лихоліття вразило майже всю Україну за винятком ряду західних областей. Смертельних мук голоду зазнали хлібороби південних областей УРСР: Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Дніпропетровської. Своїми страшними лещатами стискав голод населення Подніпров'я – Полтавської, Київської, Чернігівської, Кіровоградської областей. Тяжко терпіли від голоду жителі сіл та міст Вінницької, Кам'янець-Подільської, Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Сумської, Житомирської областей. У західному регіоні, де селяни зібрали непоганий врожай, загони УПА, організовуючи опір вивезенню зерна, закликали населення допомагати голодуючим, які їхали туди по хліб [6].

У свою чергу добровольцями виступали і «західняки», які рятували від голоду не лише своїх земляків – українців, але й росіян, білорусів, молдаван, що, оминаючи загороджувальні загони міліції, пробивалися з голодуючих областей РРФСР, Молдавії й Білорусі за порятунком, і знаходили його. Але страждали від голоду й жителі західних областей. Найбільше – Ізмаїльської та Чернівецької, де в той час проходила насильницька колективізація. Сім'ям, що вступали до колгоспів, видавали по 200 кг зерна, і вони виживали, інші – голодували, часто гинули. В цих двох областях того часу смертність перевищувала народжуваність. Найвищою у них була дитяча смертність. Голодуючі змушені були вживати у їжу різні сурогати, траву, листя дерев, м'ясо загиблих тварин, ховрашків тощо. Доходило й до канібалізму [6].

Люди відкопували мерзлу картоплю, буряки, що лишилися на полі після збирання. Навесні рятувалися щавлем, кропивою, лободою, конюшиною. У багатьох областях України їли також дрібних гризунів, собак, кішок. Внаслідок недоїдання серед сільського населення поширилася дистрофія. В цей час у міських і сільських лікарнях перебувало 125 тисяч таких хворих. Близько 100 тисяч знаходилися у тяжкому стані, але не могли бути госпіталізованими, бо не вистачало лікарняних ліжок. Багато випадків захворювання на дистрофію було зафіксовано і на території Щорського району. Станом на 2 липня 1947 р. в Україні нараховувалось понад 1 млн. 154 тис. виснажених голодом людей –

дистрофіків. У голодоморному вирі гинули в основному селяни-хлібороби, робітники. Поширювався й тиф. 30 липня 1947 року УМВС Чернівецької області направило Міністерству внутрішніх справ УРСР донесення про реєстрацію в області 39 594 хворих на дистрофію, з них дітей до 14 років – 10 397, госпіталізованих – 4 221, померлих від дистрофії – 2 829 осіб. Страждали і помирали у селах і містах України люди різних національностей – українці, росіяни, євреї, болгари, гагаузи ін. Від штучного рукотворного голоду за неповними даними загинуло в Україні понад 1 млн. людей [6].

Зрозумілим є те, що волонтери важливі для кожного суспільства, тому що вони працюють без користі для себе, показуючи цим суспільству, що є ще в житті речі більш цінні, ніж отримання будь-якої винагороди. Охорона навколишнього середовища, культура, здоров'язбереження нації, розвиток і позитивний імідж країни є основними напрямами роботи волонтерів. Ось що допомагає суспільству впевнено стояти на ногах, а волонтеру – отримати задоволення і безцінний життєвий досвід, набути професійних знань і навичок.

Можна зробити висновок, що волонтерська діяльність в Україні, хоча й не стала масовою у різні часи, проте є такою, що дозволяє говорити про неї, як про суспільне явище та важливу складову соціальної діяльності для покращення нужденним.

Література:

1. Веселова О. М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933 1946-1947: Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – К. : Нью-Йорк : М.П. Коць, 2000. – С. 174.

2. Волонтерское движение в Украине: тенденции развития / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капска, Н. М. Комарова. – К. : Академпрес, 1999. – 112 с.

3. Голод 1946-1947 років в УРСР. Стаття в Енциклопедії історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. – К. : «Наукова думка», 2004.

4. Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк : Волинський академічний дім, 2004. – Вип. 3-4. – С. 139-144.

5. Лях Т. Л. Історичні засади соціально-педагогічної діяльності волонтерів за кордоном / Т. Л. Лях // Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді : зб. ст. міжнар. наук. конф. для студ. та аспір. «Обличчя соціальної держави» в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді», (Київ, 22-23 берез. 2006 р.). – К. : Християнський дитячий фонд, 2006. – С. 61-70.

6. Волонтерство. Волонтерська діяльність – література. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://literatura49.webnode. com.ua/news/volonterstvo-volonterska-diyalnist/

Svetlana Furduy. Development of volunteering in the postwar period, some experience constructive activity.

Author is examine the aspects of origin of volunteer activity in Ukraine. Some experience of volunteer motion of volunteers is given in a post-war period in south part of Ukraine. Concepts open up: «volunteers», «volunteering», «volunteer motion», «voluntarily activity».

Key words: *volunteers, volunteering, volunteer activity, volunteers, voluntarily activity.*

ГОЛОД 1946-1947 РР. НА ІЗМАЇЛЬЩИНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ

Віра Церковна
канд. іст. наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Надзвичайно важким і трагічним для українського народу було XX ст., сповнене такими випробуваннями, як революції, війни, голодомори. Останнім із них був повоєнний голод 1946-1947 рр., який у радянській історіографії замовчувався. Незважаючи на колосальну увагу до теми голодоморів, в українській історії проблема дослідження й об'єктивної оцінки голоду 1946-1947 рр. залишається актуальною та дискусійною, недостатньо вивченою на регіональному рівні. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в роботах О. Бажана, І. Біласа, О. Веселової, К. Горбунова, В. Даниленка, В. Калініченка, В. Марочко, О. Мовчан, В. Сергійчука, Ю. Шаповала, В. Щербатюка. Зусиллями вітчизняних дослідників доведено штучність голодомору, особливості діяльності репресивно-карального апарату в роки голоду, форми спротиву політиці влади на селі, економічні, етнонаціональні та демографічні наслідки голоду 1946-1947 рр. Потребують вивчення проблеми його перебігу на регіональному рівні із залученням документів і матеріалів місцевих архівів, регіональної преси, спогадів свідків тих подій.

В офіційних документах партійних і радянських регіональних органів влади, датованих 1946-1947 рр., прямих свідчень про голод та недоїдання, смерті громадян від голоду та хвороб не йдеться. Проте саме через владну вертикаль до виконання парторганізацій колгоспів і сільських рад, райкомів і райвиконкомів, обкомів та облвиконкомів доводилися законодавчо-директивні приписи Центру. Регіональні органи повинні були звітувати перед ЦК КП(б)У і Радою Міністрів УРСР, які, у свою чергу, звітували перед вищою владою СРСР про виконання постанов центральної влади. Система тотального контролю і примусу забезпечувала виконання всіх директив. Перелік питань, що стояли на порядку денному керівних обласних партійних і радянських органів влади Ізмаїльської області у період 1946-1947 рр., надзвичайно широкий. Їх аналіз дозволяє виокремити те коло проблем, які пов'язані з голодом і потребували нагального розв'язання на місцях, виконання директив і настанов центру в умовах партійно-бюрократичної системи.

Основним завданням статті є дослідження голодомору 1946-1947 рр. в Ізмаїльській області УРСР крізь призму документів обласних органів влади, що зберігаються в Ізмаїльському архіві.

Голодом 1946-1947 рр. було охоплено 18 із 25 областей [1, с. 210]. Більшість українських істориків уважають, що ці трагічні події забрали життя близько 1 мільйона людей [5, с. 173]. Особливо важким був голод у Чернівецькій та Ізмаїльській областях, приєднаних до УРСР напередодні війни.

Основними причинами повоєнного голоду, на думку вітчизняних науковців, є репресивна державна політика господарювання; завищені й необґрунтовані плани виробництва у сільському господарстві та хлібозаготівель; великий податковий тягар; недостатній рівень фінансового, матеріально-

технічного і кадрового забезпечення; низька культура агротехніки. Серед чинників об'єктивного характеру вчені називають наслідки Другої світової війни та посуху 1946 р.

Сильна посуха і зима з малою кількістю снігу в 1946 р. зумовили загибель близько 350 тис. посівів зернових культур на колгоспних полях. Це спричинило недорід, урожайність зернових і пропашних культур була дуже низькою: в Україні вона становила 3,8 ц з 1 га, а в колгоспах Ізмаїльської області – 1 ц з гектара [3, с. 182-183]. Але бездощів'я, як зазначають вітчизняні дослідники, охопило не всі області однаково. Голоду можна було уникнути шляхом розумного, пропорційного розподілу всього врожаю.

Майже на кожному засіданні виконавчого комітету Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих та обкому КП(б)У розглядалося питання про додаткові заходи в боротьбі із посухою. В постановах рекомендувалося головам колгоспів і радгоспів підняти все населення для боротьби за врожай і провести додаткові роботи – прополку всіх посівів, полив овочів і картоплі, будівництво колодязів і гребель для затримки джерельної води, ремонт ставків для затримки опадів [6, арк. 174-175].

Основним чинником, що призвів до голоду 1946-1947 рр., безумовно, була репресивна державна політика хлібозаготівель. Постанови ЦК ВКП(б) та Ради Міністрів СРСР за підписом Й. Сталіна мали силу закону, виконання якого не обговорювалося. Для України, постраждалої від посухи й недороду, було затверджено непосильний план – 340 млн. пудів, який пізніше доведено до 362 млн. 750 тис. пудів зерна [3, с. 185].

Питання про реалізацію плану хлібозаготівель обговорювалося чи не на кожному засіданні виконавчого комітету Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих та обкому КП(б)У із прийняттям відповідних рішень для «успішного проведення» хлібозаготівельних кампаній.

Так, з метою «безумовного» виконання плану хлібозаготівлі та ліквідації недоїмок з хлібопостачання у зв'язку з низькою врожайністю зернових культур у 1945 р. постановою Ізмаїльського обласного виконавчого комітету і бюро обкому КП(б)У «Про план постачання хліба у фонд Червоної Армії» дозволялося зменшити план поставок хліба у фонд Червоної Армії в кількості 1 670 тонн. Голови райвиконкомів, секретарі райкомів партії та районні уповноважені заготівель мали провести відповідну «масово-політичну» роботу для забезпечення повного виконання плану хлібозаготівлі до 10 лютого 1946 р. [6, арк. 21].

Згідно з постановою «Про державний план хлібозаготівель на 1946 р. для колгоспів і селянських господарств області» було вирішено прийняти до «неухильного виконання» план обсягом 530 тис. пудів, затверджено його обсяги для районів і графіки виконання за «п'ятиденки», а також направити в райони області уповноважених для надання «практичної допомоги» [6, арк. 419].

Результати тотальної хлібозаготівлі мали жахливі наслідки, голодування людей набувало все більших масштабів. Проте це не зупинило центральне керівництво. Така ж політика продовжувалася до кінця 1946 р. й у 1947 р., здійснювався постійний контроль. Наприклад, наприкінці червня 1947 р. питання про хід збирання і здачі державі врожаю зернових культур радгоспами Ізмаїльського тресту розглядалося Радою Міністрів УРСР. У постанові вказувалося на незадовільні темпи заготівель порівняно з колгоспно-селянським

сектором області. Причину невиконання держпоставок партійна влада вбачала не в об'єктивних причинах, а в тому, що облвиконком не втримав керівництво радгоспами у своїх руках. Висувалася вимога здійснювати більш жорсткий щоденний контроль за роботою техніки і людей, забезпечити вчасне закінчення збору врожаю та не допускати виявів «легковажності й самопливу» в справі здачі державі зерна [6, арк. 74-76].

Привертає увагу рішення обласного керівництва від 15 вересня 1947 р. про виконання постанови ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо виконання директиви товариша Й. Сталіна для збільшення хлібозаготівель по Україні», яке потрібно було довести до відома райкомів КП(б)У та виконкомів. Районні й місцеві органи влади мали організувати щоденний вивіз зерна. Додатково в райони й радгоспи потрібно було направити 80 осіб функціонерів з обласних центрів м. Ізмаїл і м. Білгород-Дністровський. У відстаючі Болградський, Новоіванівський, Старокозацький, Суворівський, Татарбунарський, Тузлівський райони, які не виконали плани здачі зерна державі, потрібно було командирувати членів бюро обкому КП(б)У та президії облвиконкому. Причину невиконання поставок центр бачив не в об'єктивних чинниках, а у безвідповідальному, несумлінному ставленні до своїх обов'язків партійних і радянських органів на місцях. Зазначалося, що районне керівництво має організувати перевірку пунктів прийому зерна, забезпечити охорону при зберіганні та транспортуванні зерна, вивозити його прямо з полів і на кожну вантажівку «посадити комсомольця для правильного використання автомашин». Відповідальність за виконання всіх цих ухвал покладалася на районних керівників, будь-які помилки, недопрацювання, відсутність організованості й наполегливості у справі виконання плану держпоставок мала кваліфікуватися як «антидержавна поведінка» [9, арк. 83-85]. Більше того, звітуючи Й. Сталіну, М. Хрущов і Л. Каганович у листі від 17 вересня 1947 р. писали, що «абсолютно вірно» у директиві «вождя народів» названо Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Миколаївську, Ізмаїльську й Чернівецьку області, які «погано проводять хлібозаготівлі» [3, с. 192].

За вересень-жовтень 1947 р. Ізмаїльський облвиконком видав декілька постанов про посилення темпів хлібозаготівель для колгоспів та радгоспів, з цією метою були розроблені п'ятиденні та щоденні плани для кожного району і визначено остаточний термін заготівлі зерна – 1 листопада 1947 р. в обсязі 56 160 тонн [9, арк. 61, 69, 81-82].

Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У «Про план хлібозаготівель в Ізмаїльській області» встановлювався остаточний план хлібозаготівель із врожаю 1947 р. в обсязі 4 272 тис. пудів. Ізмаїльському облвиконкому й обкому КП(б)У необхідно було здійснити заходи для поставок зерна за пільговою програмою колгоспами й радгоспами, які не виконали попередніх планів, та погасити заборгованість, відтермінована до 1948 р. [8, арк. 102].

Влітку 1947 р. черговою директивою обласні органи на основі рішень Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У довели до відома райвиконкомів і райкомів додаткові завдання здачі хліба державі, щоб не тільки виконати, але й перевиконати план у цілому. Виконання підвищених планів, на думку керівних органів, могло здійснюватися шляхом дострокового погашення заборгованості за

минулі роки, повернення позик, авансом за рахунок натуроплати під урожай майбутнього року [10, арк. 126].

Застосовуючи командно-адміністративні методи хлібозаготівель, партійне керівництво не відмовлялося від пропагандистсько-ідеологічних заходів. Одна з постанов облвиконкому й обкому КП(б)У присвячена організації 5 жовтня 1947 р. недільника збору кукурудзи й масової здачі її державі. Редактору газети «Придунайська правда» було рекомендовано широко висвітлити цю подію на сторінках часопису [9, арк. 131-132].

Крім непосильних планів хлібозаготівель, селяни за рахунок підсобних господарств повинні були сплачувати податок на землю, постачати державі різну сільськогосподарську продукцію (м'ясо, молоко, яйця, овочі, шерсть тощо). Незважаючи на посуху та голод, обсяги постачання продовольства з присадибних ділянок не зменшували. Виконуючи директиви центральних органів, обласне керівництво неодноразово обговорювало це питання й ухвалювало відповідні рішення, про що свідчать постанови облвиконкому Ізмаїльської області. Так, у вересні 1947 р., коли голод набув надзвичайного поширення, радянське та партійне керівництво області на виконання рішень вищого начальства ухвалило й довело до відома районів постанову «Про державний план заготівлі овочів із врожаю 1947 р.». Значна увага звертається на важливість заготовки овочів для постачання «особливих споживачів і населення міст» [9, арк. 46-47]. Це в той час, як у селах лютував голод. Єдиною поступкою був дозвіл колгоспам і селянським господарствам здавати державі в рахунок обов'язкового плану замість овочів іншу сільськогосподарську продукцію.

Становище й хід заготівлі молока також були на контролі обласного керівництва. У відповідній постанові «Про хід заготівлі молока» від 9 вересня 1947 р. зазначалося, що план не виконується. Особливо незадовільні показники спостерігались у Суворовському (34,3% від річного плану), Болградському (41,6%), Тузлівському (53,%), Кілійському (53,9%) та Бородинському (54,3%) районах. Місцеве керівництво звинувачували у безвідповідальності та «примиренстві до саботажників» постачання молока державі. Погашення заборгованості необхідно було здійснити за рахунок поставок молока, масла, сала-шпик, свинячого й баранячого топленого сала [10, арк. 88-89].

Обов'язковими планами заготівлі були охоплені рибальські колгоспи Ізмаїльської області. Своїм цинізмом вражає резолюція облвиконкому і обкому КП(б)У від 24 квітня 1947 р. про незадовільний стан вилову і здачі риби. В документі зазначено, що не всі рибалки виходять на ловлю, не повністю використовуються знаряддя ловлі, педантично, до кілограма, вказано кількість виловленої і зданої на приймальні пункти риби. Проте жодного слова ми не знаходимо про причини такого становища. Поряд з цим детально описано факти розкрадання риби, яка є «соціалістичною власністю». Наприклад, приймальника Вилковського рибозаводу було затримано з 12 кілограмами дунайського оселедця. Подібні випадки, як зафіксовано в постанові, часто траплялися в інших риболовецьких колгоспах. Винуватцями такого становища названо місцевих радянських і партійних керівників, які «не керували», «не організували», «не роз'яснювали», «не контролювали», а «покровительствували розкрадачам і дезорганізаторам праці» [11, арк. 151-157].

Як свідчать офіційні постанови обласного керівництва, у 1946-1947 рр. в Ізмаїльській області було багато недоїмок і недоплат, а вимагання сплати важких

податків стало нормою. Практично всі ухвали цього періоду містять пункти про покарання селян, починаючи від штрафів і закінчуючи судовими переслідуваннями. За влучним висловом вітчизняної дослідниці О. Веселової, післявоєнний голод в Україні був «величезною репресивною акцією держави проти населення» [3, с. 216].

Формою репресивного тиску на населення була заборона колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам продавати на ринку хліб до завершення планів хлібопостачання державі, впроваджена постановою Ради Міністрів СРСР у липні 1946 р. На виконання цієї ухвали невдовзі було прийняте рішення Ізмаїльського облвиконкому «Про заборону торгівлі хлібом і соняшником до виконання плану заготівлі хліба і соняшника». Порушникам на перший раз загрожував штраф до 300 руб., а наступного разу – притягнення до судової відповідальності [12, арк. 32-33]. Рішення облвиконкому від 8 липня 1947 р. продовжили дію цього документа в Ізмаїльській області [13, арк. 30-31].

Поступово регіональне й вище керівництво почало розуміти масштаби поширення голоду та його наслідки. З'явилися звернення до Ради Міністрів УРСР та секретарів ЦК КП(б)У про надання постраждалим від посухи і голоду областям продовольчої допомоги. Дуже незначна, враховуючи трагічність подій, допомога була виділена у грудні 1946 р. Колгоспам УРСР надали продовольчу позику в обсязі 40 тис. зерна на умовах повернення з врожаю 1947 р. та 5 тис. макухи з маслозаводів Міністерства харчової промисловості [3, с. 234]. Проте необхідної допомоги, незважаючи на прохання навіть М. Хрущова, Україна не отримала.

У 1947 р. становище ще більше ускладнилося. Йдеться про неможливість не лише хлібозаготівель, але й організації весняно-польових робіт, посівної компанії під хлібозаготівлі вже голодного 1947 р. Поширення набула практика насіннєвих, фуражних і продовольчих позик. Склалася парадоксальна ситуація. Українське село, яке вирощувало і поставляло зерно та іншу сільськогосподарську продукцію, розпоряджатися ними не могло, отримувало дуже «завуальовану» допомогу. Позики надавалися за умови повернення з нового врожаю з 10%-м нарахуванням на кожні 100 ц зерна. Щоб пересіяти посіви озимих культур у червні 1946 р., господарствам області було виділено 250 тонн насіннєвої позики [6, с. 224]. Постановою облвиконкому від 29 серпня 1946 р. колгоспам і одноосібним господарствам Ізмаїльщини було дозволено відпустити насіннєву позику в розмірі 12950 тонн озимої пшениці та 3 050 тонн жита [6, с. 475-476].

Постанови облвиконкому свідчать, що господарства отримували насіннєві позики й у 1947 р. Так, у лютому для підготовки до весняної сіянки селяни колгоспів, радгоспів і одноосібних господарств області отримали 50 000 ц кукурудзи, 30 000 ц ярої пшениці, 2 000 ц проса і 1 000 ц бобових культур; у квітні – 600 ц соняшника, 880 ц ярого рапсу, 327 ц гірчиці, 218 ц рицини, 600 ц сої [11, арк. 30-31, 83, 89]. Незважаючи на постанову центрального уряду «Про забезпечення колгоспів власним насінням», його катастрофічно не вистачало, колгоспи продовжували брати позики.

Надзвичайно селянам бракувало фуражу у зв'язку із загибеллю від голоду худоби. Після дозволу Й. Сталіна було прийнято рішення про надання колгоспам Ізмаїльської області у травні 1946 р. 150 тонн фуражної позики на таких же умовах, що й насіннєвої [6, с. 195].

Ізмаїльський облвиконком і Бюро обкому КП(б)У ухвалили кілька постанов, якими дозволялося надавати продовольчі позики колгоспам, радгоспам та одноосібним господарствам на умовах повернення з урожаю 1947 р. з нарахуванням 2 ц на кожні 100 ц відпущеної позики. В одній із ухвал «Про розподіл продовольчої позики колгоспам для Ізмаїльської області для надання допомоги гостро потребуючим колгоспникам» уже знаходимо констатацію фактів, що в «деяких колгоспах колгоспники відчувають гостру нестачу в харчуванні і навіть мають місце випадки захворювання колгоспників на підставі недоїдання». Їм надавалася позика на умовах нарахування 1 ц на кожні 10 ц позики [11, арк. 41]. Одним із рішень облвиконком зобов'язував колгоспи, які отримали позику, самим переробити зерно на муку, організувати випікання та надавати допомогу готовим хлібом із розрахунку: працюючим на польових роботах – до 400 грамів; працюючим у колгоспах на інших роботах – до 250 грамів; дітям і непрацездатним членам сімей – 200 грамів хліба на день [11, арк. 48].

Найбільш гостро стояла проблема продовольства. Лише у 1947 р., після прохань керівництва України, для організації харчування населення було виділено 140 млн. крб. [3, с. 236]. Постановою від 1947 р. «Про організацію харчування для особливо потребуючого населення Ізмаїльської області» було вирішено відкрити у селах області до 20 січня 1947 р. мінімум 200 їдалень для харчування 80 тис. осіб, з 1 квітня – розширити мережу їдалень для харчування до 195 тис. осіб [11, арк. 17].

Ці заходи були необхідні, але запізнілі. Щоб урятувати всіх людей від голоду і хвороб, допомогу та харчування необхідно було організовувати з початку 1946 р. Через недоїдання та голод набувають масштабного характеру дистрофія, висипний і зворотний тиф та інші хвороби. Перші захворювання дистрофією були зареєстровані в серпні 1946 р. в Ізмаїльській області [1, с. 154]. Секретар обкому КП(б)У С. Тарасов у лютому 1947 р. доповідав М. Хрущову, що, за даними облздороввідділу, в області вже померло від виснаження 1 418 осіб та мають місце випадки людоїдства [1, с. 156]. На 1 червня 1947 р. вже було зафіксовано 52 тис. 447 хворих на дистрофію сільських мешканців [3, с. 206]. Зважаючи на те, що до лютого 1947 р. статистика захворювань на дистрофію не велася, це страшні цифри, за якими тисячі життів. Місцева влада, займаючись підготовкою виборів до Верховної Ради УРСР, змушена була все ж реагувати. У постанові обласного виконавчого комітету і бюро обкому КП(б)У від 24 квітня 1947 р. «Про заходи для покращення медичного обслуговування і покращення роботи з надання продовольчої допомоги особливо потребуючому населенню» під грифом «строго секретно» викладено жахливі факти порушень і зловживань, які були досить типовими [11, арк. 142-146]. За наявності величезної кількості хворих, які потребували госпіталізації, сільські й міські лікарні не могли прийняти хворих через відсутність опалення, вони погано забезпечувалися продуктами харчування. Наприклад, були зроблені зауваження щодо формування списків дітей на отримання харчування. Старокозацький райвиконком включив до такого списку всіх дітей району – 10 344 особи замість необхідних за планом 4 450 дітей. Це свідчить про те, що держава могла надати допомогу у вигляді харчування тільки близько половині дітей району. В Арцизькому, Саратському, Суворовському, Старокозацькому районах хворі отримували лише по 200 грамів комерційного хліба. Керівники деяких медичних

закладів дозволяли «економію» державних коштів, виділених на хворого. Наприклад, у Плахтіївській лікарні Саратського району при асигнуванні державою на харчування хворого 6 руб. 70 коп. у лютому витратили 3 руб. 28 коп., у березні – 4 руб. 29 коп., у квітні – 3 руб. 95 коп. До березня 1947 р. не були розгорнуті пункти харчування у Татарбунарському районі. В деяких районах на продукти харчування сільпо допускало незаконну націнку до 30%. Зафіксовано випадки розкрадання й розбазарювання продуктів харчування. У рішеннях, окрім традиційних «звернути увагу», «зобов'язати», «здійснити перевірку», «встановити суворий контроль», «притягнути до судової відповідальності», ми знаходимо доручення не пізніше 30 квітня розгорнути понад встановлену норму на 1947 р. 800 лікарняних ліжок на два місяці для лікування хворих на дистрофію; доставити й розподілити в райони 15 тонн риб'ячого жиру; на утримання тимчасових ліжок у сільській місцевості виділити із республіканського бюджету 11 910 тис. руб.; додатково забезпечити харчове постачання 120 лікарів і 450 середніх медичних працівників.

Зростання кількості хворих спостерігається й у містах області. Про необхідність розгортання додаткових ліжок свідчить документ, який містить перелік приміщень у містах Ізмаїльської області із зазначенням потрібної додаткової кількості ліжок і кімнат [11, арк. 148].

Проте ці заходи не дозволили запобігти збільшенню кількості захворювань і смертей. До травня 1947 р. в Ізмаїльській області спостерігалося зростання рівня смертності [1, с. 159].

Малодослідженою сторінкою голоду 1946-1947 рр. залишається допомога населення західного регіону УРСР голодуючим східним областям. Багато людей зважувалися на переїзд до Західної України на постійне проживання, інші прибували для закупівлі чи обміну речей на продукти харчування, а згодом поверталися додому [4]. Поодинокі свідчення допомоги знаходимо й у матеріалах офіційних органів влади Ізмаїльської області. Так, постановою Ради Міністрів УРСР від 26 листопада 1947 р. Ізмаїльському облвиконкому було дозволено організувати заготівлю 2 000 робочих коней у Дрогобицькій, Рівненській, Волинській і Тернопільській областях. Вартість коней колгоспи повинні були оплатити шляхом акредитиву або перерахуванням відповідних сум заготівельним конторам [8, арк. 104-105]. Враховуючи потребу колгоспів Ізмаїльщини в тягловій силі, це мало покращити ситуацію. Серед рішень облвиконкому знаходимо ухвалу про розподіл 1 800 тонн харчової картоплі, яку необхідно було заготовити і відвантажити з Кам'янець-Подільської області. Цікаво, що в резолюції передбачалося обов'язкове використання 25% картоплі для комерційної торгівлі, забезпечення «контингенту, який отримував постачання за гарантованими нормами закритих закладів», для покращення харчування робітників головних галузей: промисловості, транспорту і зв'язку, а «також для харчування у селянських їдальнях» [9, арк. 91-92].

Обласне керівництво було невід'ємною ланкою командно-примусової тоталітарної системи, виконувало всі директиви і вказівки центру, захищало інтереси не людини, а держави, яка продемонструвала неспроможність врятувати власний народ від голоду і смерті. Матеріали партійних і радянських органів влади Ізмаїльської області, незважаючи на їх тенденційний, заідеологізований характер, є важливим джерелом дослідження тих трагічних

подій у регіоні, які потребують уточнень і доповнень іншими групами архівних документів.

Література:

1. Бажан О. Г. Документи про голод 1946-1947 рр. в Центральному державному архіві громадських об'єднань України / О. Г. Бажан // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2008. – Вип.13. – С. 152-160.

2. Веселова О. Голод в Україні після Другої світової Війни / О. Веселова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. –2010. – Вип. 19(2). – С. 207-213.

3. Веселова О. М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 286 с.

4. Веселова О. М. Братерство: спомога населення Західної України голодуючим східних регіонів в 1946-1947 рр. / О. М. Веселова // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2008. – Вип.13. – С.80- 96.

5. Горбуров К. Є. Наслідки голодомору 1946-1947 рр. у південному регіоні України / К. Є. Горбуров // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 172-178.

6. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. р-470, оп. 1, спр. 76 Постановления обисполкома и обкома КП(б) за 1946 г., 532 арк.

7. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 6 Постановления Совета Министров УССР за 1946 г., 146 арк.

8. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 7 Постановления Совета Министров УССР за 1947 г., 119 арк.

9. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 119 (№1) Постановления Исполкома Измаильского Областного Совета депутатов трудящихся и бюро Обкома КПУ по вопросам сельского хазяйства, промышленности, торговли и другим вопросам за 1947 г., 291 арк.

10. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 118 (№ 2) Постановления Исполкома Измаильского Областного Совета депутатов трудящихся и бюро Обкома КПУ по вопросам сельского хазяйства, промышленности, торговли и другим вопросам за 1947 г., 245 арк.

11. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 117 (№ 3) Постановления Исполкома Измаильского Областного Совета депутатов трудящихся и бюро Обкома КПУ по вопросам сельского хазяйства, промышленности, торговли и другим вопросам за 1947 г., 270 арк.

12. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 77 Обязательные постановления обисполкома за 1946 г., 77 арк.

13. КУІА, ф. р-470, оп. 1, спр. 120 (№ 4) Постановления Исполкома Измаильского Областного Совета депутатов трудящихся по вопросам сельского хазяйства, промышленности, торговли и другим вопросам за 1947 г., 46 арк.

Vira Tserkovna. The Famine of 1946-1947 in Izmail Region through the Prism of the Regional Authorities Documents (on the Materials of Izmail Archives)

The article concerns the famine of 1946-1947 in Izmail Region through the prism of the Regional Authorities Documents stored in Izmail Archives. The author concludes that the materials of the Party and Soviet authorities, despite their biased and ideologized character is an important research source of these tragic events in the region that need corrections and additions to other groups of archival documents.

Key words: *Famine of 1946-1947, regional studies, resolutions of regional authorities, Izmail Region.*

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ПОВОЄННОЇ ДОБИ (за матеріалами Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.)

Лілія Циганенко
докт. іст. наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Ізмаїл, Україна)

Закінчення війни для України було ознаменовано величезними людськими втратами, розрухою та надіями, очікуваннями на зміни. Населення прагнуло, а партія вимагала якнайшвидше відновити постраждалі райони, перейти до мирного життя, яке у свідомості рядового громадянина поставало кращим, ніж довоєнне [4]. Але увесь переможний пафос і сподівання на краще для мешканців Південної Бессарабії були затьмарені початком нових/старих репресій. Українці та представники інших національностей, що здавна мешкали в регіоні, потрапили в горна репресивно-каральної системи. Не була виключенням із загальносоюзного контексту Ізмаїльська область, а її населення також стало об'єктом радянської репресивно-каральної системи. Молодь як складова частина радянського суспільства, а по війні – одна з найчисленніших соціальних груп, опинилася під тиском авторитарного режиму.

Нагадаємо, 13 серпня 1940 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла рішення про створення в Акермані учительського інституту з трьома факультетами: фізико-математичним, історичним та мови і літератури (російської та української). Першим директором вишу став Віктор Федорович Семашко [2, с. 4]. Після Другої світової війни інститут відновив роботу в 1944 р. вже в якості Білгород-Дністровського учительського інституту. Відповідно до постанови РНК УРСР від 14 листопада 1944 р. № 1521 «Про відновлення роботи вищих навчальних закладів наркомпросу УРСР в Дрогобицькій та Ізмаїльській областях» Ізмаїльський обласний виконавчий комітет (рішення № 176 від 27 листопада 1944 р.) постановив відновити роботу Білгород-Дністровського учительського інституту. Це був офіційний акт відновлення роботи першого в області вищого навчального закладу [6, с. 20].

Фактично навчальний рік було розпочато лише в грудні 1944 р., про що свідчить наказ про зарахування на І курси факультетів: історичного – 14 осіб, мови і літератури – 14 осіб, фізико-математичного – 6 осіб [3, с. 30-31]. Згідно з цим же наказом на ІІ курсі продовжили навчання: на істфаці – 4 особи, на літфаці – 5 осіб, на фізматі – 1 особа. Всього в перший післявоєнний рік на стаціонарному відділенні інституту навчалося лише 45 осіб. Підготовка студентів передбачала 2-річне навчання, після чого випускники отримували кваліфікацію «вчителя 5-7 класів» із відповідного предмету.

Аналіз відомості щодо контингенту студентів інституту (01.03.1946 р.) [3, с. 63] дозволяє оцінити реальний стан справ з означеного питання. На 1 березня 1946 р. в інституті навчалося вже 120 осіб, з яких 35 – чоловіки (майже 30%), 85 – жінки (70%). Українці серед студентів становили понад 33%, росіяни – майже 40%, євреї – 10%, представники інших національностей – 15%. В інституті навчалось 11 учасників війни (9,1%), з яких 2 особи були інвалідами війни.

Питання матеріального та житлово-побутового забезпечення студентів були однією з найболючіших проблем інститутських колективів у повоєнні роки. Певне значення у відродженні вищих навчальних закладів відіграла постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів України «Про поліпшення матеріально-технічних умов Київського державного» та цілий ряд подібних постанов, прийнятих у 1945-1946 рр. Березнева постанова 1947 р. Ради Міністрів і ЦК КП (б) У «Про заходи до поліпшення матеріально-побутового і культурного обслуговування студентів» була спрямована на негайну ліквідацію наслідків окупації та організацію нормального навчально-виховного процесу в освітніх закладах [1, с. 149, 153].

Умови, в яких інститут розпочав свою роботу, були вкрай важкими. До кінця січня 1945 р. в приміщенні інституту знаходився військовий шпиталь. Навчальні заняття проводилися на квартирі директора інституту. Були відсутні підручники й методична література, не було наочності, бракувало навіть зошитів для конспектів. Частіше за все студенти писали конспекти, використовуючи папір від старих газет і журналів... [6, с. 22]. Навіть інститутська документація певний час друкувалася на зворотному боці документів, що залишилися після румунської адміністрації. В другому півріччі 1944-1945 навчального року заняття розпочались у вже відновленому будинку інституту. Силами студентів і викладачів у виші було проведено кілька суботників із підготовки приміщень для занять.

У перші повоєнні роки студенти відчували гостру потребу в гуртожитках, оскільки житловий фонд був зруйнований, а умови в тих гуртожитках, які залишилися, були практично непридатними для комфортного проживання. Матеріальна база гуртожитків була слабкою: приміщення недостатньо обладнані, бракувало меблів та білизни, були проблеми з опаленням і водопостачанням.

У Білгород-Дністровському учительському інституті забезпечення студентів житлом навесні 1946 р. виглядало таким чином: лише 38 студентів інституту або 31% мешкали в гуртожитку. Іншими словами, лише один із трьох студентів міг розраховувати на місце в гуртожитку. Решта, а це майже 70%, повинні були шукати квартири самостійно, й, відповідно, оплачувати своє проживання [3, с. 63]. Нерівномірно були розподілені місця в гуртожитку серед студентів різних факультетів. Так, із 33 студентів історичного факультету в гуртожитку мешкало лише 2 або 6% від загальної кількості студентів факультету. На фізико-математичному із 21 студента гуртожиток мали 10 (майже 48%), на літературному відповідно 11 осіб із 36 (30%).

Обласна влада намагалася надати допомогу у відновленні закладів освіти в регіоні. Так, у 1945 р. з обласного бюджету на ці потреби було витрачено 33 млн. руб, а в 1946 р. – вже 44,5 млн. руб. [6, с. 18]. Новий 1945-1946 навчальний рік інститут розпочав уже в більш сприятливих умовах: будинок вишу було відремонтовано; частково відбудовано та відремонтовано гуртожиток, в якому облаштовано три кімнати під побутові потреби; відкрито студентську їдальню тощо [6, с. 25]. Однак вжитих заходів було недостатньо, щоб забезпечити всіх бажаючих студентів місцями в гуртожитку.

Адміністрація вишу намагалася контролювати не лише навчальний час студентів, а їх життя в гуртожитку, про що свідчить наказ № 986 від 24 лютого 1948 р., в якому передбачалося: «З метою піднесення культури в гуртожитку

створити старостат.... який повинен слідкувати за неухильним виконанням студентами правил внутрішнього розпорядку. Про всі порушення... негайно сповіщати адміністрацію» [3, с. 96].

Одним із основних факторів і джерелом матеріальної складової студентського життя повоєнного періоду була державна стипендія. Для призначення стипендій щороку створювалися спеціальні факультетські комісії, які призначали стипендії з урахуванням академічної успішності та громадської активності, матеріального становища. Правом стипендіального забезпечення незалежно від матеріального положення (при оцінках не нижче, ніж задовільно) користувалися Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, вихованці дитбудинків, сироти, інваліди слуху та зору [5, с. 130].

Близько 50% студентів Білгород-Дністровського інституту отримували стипендії, розміри якої в 1944 р. коливалися від 80 до 240 руб. Переважна більшість отримувала стипендію в розмірі 140 руб. [3, с. 36-38]. Цікаво, що студенти користувались офіційним правом займу грошей, про що свідчить відомість видачі стипендії [3, с. 31-32]. За відмінне навчання студенти могли претендувати на надбавку. Наприклад, у наказі ректора інституту (від 29.03.1945 р., № 48) вказано: «...за високу успішність видати стипендію з надбавкою 25% до основної студентам Баньковській Г., Гончаренко Л., Івановій Н...» [3, с. 47]. У 1947 р. в учительському інституті вперше було призначено найвищу державну стипендію в розмірі 700 руб. студентці-відмінниці Ященко К. [3, с. 90].

Разом з тим, стипендія використовувалася не лише як механізм підвищення мотивації та заохочення до навчання, але й як засіб впливу й покарання порушників дисципліни: «... за порушення правил внутрішнього розпорядку інституту ... оголосити сувору догану ... та зняти стипендії на жовтень 1945 р. студентам Кондре Л., Яковлеву С., Бошнякову О.» [3, с. 55].

Новий 1946-1947 навчальний рік розпочався для Білгород-Дністровського учительського інституту відносно непогано. На перший курс було зараховано 56 осіб, серед яких 48% становили студенти віком від 21 до 25 років. Щодо національного складу першокурсників, тут переважали українці – 27 осіб, що становило майже 50% від загальної кількості студентів. Серед студентів-першокурсників переважали вихідці із сільської місцевості – понад 55% [3, с. 77-78].

Однак голодний 1947 рік наклав свій відбиток на роботу учительського інституту. Мізерна зарплатня та стипендія, відсутність належних побутових умов, післявоєнна розруха й голод 1947 р. – ось ті фактори, які зумовили складне матеріальне становище інституту. Саме в 1947 р. почастішали накази директора інституту про покарання винних у недбалому ставленні до «соціалістичного майна»: «...за розтрату... оголосити сувору догану столяру С.; ...за халатне відношення до своїх обов'язків сторожу оголошую догану та передаю справу до правоохоронних органів; ...завідувача підсобним господарством, який не забезпечив збереження майна... притягнути до судової відповідальності..., звільнити з роботи К. як особу, яка злісно відноситься до соціалістичного майна... » [3, с. 79, 82, 86, 98].

Нами не знайдено жодної згадки про голод в офіційних документах учительського інституту, однак є чисельні непрямі докази того, що студенти й викладачі вишу, як і більшість українського населення, постраждали від цих жахливих подій.

Одним з таких факторів є відомості про контингент студентів, що відправлялися адміністрацією вишу кожного місяця до вищих інстанцій. Ці дані свідчать, що значна частина студентів не доїхала до закладу та не приступила до навчання. Серед причин, які вказує адміністрація є «...тривала неявка після канікул, хвороба, прогули, особиста заява». Лише кілька разів у звітах причиною фігурує слово «смерть» [3, с. 86, 89]. Зрозуміло, що саме хвороби та смерть від голоду стали справжніми причинами відсутності студентів. Скільки реально постраждало й загинуло від голоду студентів вишу на сьогодні підрахувати неможливо, однак за неповними даними офіційної статистики лише із січня по червень 1947 р. контингент студентів зменшився на 21 особу, що становило понад 20% від загальної кількості студентів.

Радянська влада в краї здійснювала жорстоку політику хлібозаготівель на селі, повною мірою апробовану та широко застосовану в УСРР у 30-х роках. Для цього створювалися спеціальні «продзагони«, які відбирали хліб у селян. До проведення хлібозаготівель залучали також викладачів інституту: «...у зв'язку з відрядженням т. Дишлова М.Я на хлібозаготовку...» (наказ № 831 від 18.09.1947 р.), «...відізвати з відпустки т. Севастьянова А. у зв'язку з відрядженням до Тузлівського району на хлібозаготовку...» (наказ № 832 від 19.09.1947 р.) [3, с. 93].

Важкі побутові умови диктували свої особливості в штаті працівників. Так, у цей час в інституті, окрім бухгалтерів, секретарів, прибиральниць, бібліотекарів, сторожів також працювали конюх, опалювач, столяр, садівник, бригадир-рільник, працівники підсобного господарства. Інститут влітку й восени займався заготовленням продуктів харчування. Вирощували та зберігали на інститутських складах овес, просо, соняшник, горох, виноград. Регулярно здійснювалася заготівля дров у Чернівецькій області для опалення навчального корпусу й гуртожитку. Широко застосовувалася також праця студентів [2, с. 6].

Однією з характерних рис офіційної документації вишу в наступні 1948-1949 рр. є збільшення наказів про дозвіл студентам проходити санаторне лікування через виявлений туберкульоз, що можна вважати також наслідком попередніх голодних років.

Дослідження матеріально-побутових умов життя студентів українських вишів у повоєнний період дозволяє узагальнити та осмислити досвід минулого, краще зрозуміти складне повсякденне життя студентської молоді, пов'язане з ліквідацією наслідків війни, голодом 1946-1947 рр., та вагому роль студентства у відбудові народного господарства та відновленні навчально-виховного процесу.

Література:

1. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Министерство высшего образования СССР / Л. И. Карпов (ред.), Е. И. Войленко (сост.), В. А. Северцев (ред.). – М. : Советская наука, 1957.

2. Дізанова А., Чорна Л. Шлях становлення та звершень / Ада Дізанова, Ліана Чорна. – В кн.: Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів / Упорядники: Л. Циганенко, Я. Кічук, В. Дроздов; відп. упорядник Л. Циганенко. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. – Том 1: 1940-1965 рр. – 298 с.

3. Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів / Упорядники: Л. Циганенко, Я. Кічук, В. Дроздов; відп. упорядник Л. Циганенко. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. – Том 1: 1940-1965 рр. – 298 с.

4. Карнаух А. Репресії проти молоді на Півдні України в повоєнний час / А. Карнаух // XVIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ» (29 – 30 грудня 2013 р., м. Переяслав-Хмельницький). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://oldconf.neasmo.org.ua/node/220

5. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині XX ст. (1945-2000 рр.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 2003. – 250 с.

6. Кокош В. А. История Измаильского педагогического института (под ред. Д.С. Фонина). – Измаил, 1967. – 99 с. (машинописный текст).

7. Погребна О. О. Проблеми житлового та матеріально-технічного забезпечення студентів університетів УРСР в повоєнний період / О. Погребна // Гілея. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – 2010. – Вип. 38. – С. 93-99.

8. Шитюк М. М. Репресії на Півдні України в післявоєнний період (1945-1953 рр.) / М. М. Шитюк // Актуальні проблеми історії та культури України: Збірник наукових праць. – Ч. 2. – Миколаїв, 2000. – С. 74-78.

Lilia Tsyganenko. Material and living conditions of students postwar era (based on Belgorod-Dniesterovskiy Teachers Institute 1944-1949 years.)

The material conditions of the students' life of Ukrainian universities in the postwar period are investigated in the article. The main features of official documentation of Belgorod-Dniestrovskiy Teachers Institute 1944-1949 are considered.

Key words: *post-war era, material and living conditions, repressive and punitive system.*

ALEXANDRA ISTRATI-RUSU: WITH EVERYTHING THAT HAPPENED TO US, ALL OUR HOPE WAS IN OUR LORD!

Romeo Cemirtan
PhD in Theology
University «Alexandru Ioan Cuza»
(Iasi, Romania)

This is an oral history study case, collected for the website www.deportari.md two years ago. Our goal was to preserve the memory of the survivors of the deportees and to share the lessons with the new generation.

At her 80 years, we managed to find Alexandra Rusu in good health, independent and jolly. She has a good memory, a specific narrating plasticity and a reflection ability worth appreciating! She relives the most emotional moments every time she describes them, her tears and sighs complete the picture of the recall [1].

Born to Chiriac and Maria Istrati on August 22, 1930, in the Gura Cainarului village, Soroca County, she was the second of four children. Her childhood was ordinary, just as all children born and raised in the countryside, combining playing with working around the household, in the field and taking care of animals. Her parents' family owned about 10 hectares of land, 10-15 sheep, a pair of horses, a cow

with calf, and they were working the land to ensure they had everything they needed, such as grains, corn, dairy, sunflower, vegetables and greens. The specific of Romanian households in the interwar period was that they were self-managed and covered the basic needs on their own. The families were stocking rations, they kept a certain amount of the crop for the spring sowing, and the surplus, if there was any, was sold or traded for goods that could not be produced in the household. The village farmers were, thus, good managers and had good results, as they were working from dawn till dusk. This is exactly the model of the Istrati family who enjoyed their work's results having a beautiful house and everything they needed around it.

The Istrati family was mixed, the mother's father (Alexandra's grandfather) being of Russian descent and having studied in St. Petersburg, married a Moldovan girl and was a mayor of the Severova village, after that becoming a judge's assistant. On her father's line, they were working class and they loved their land so they were raising their children in the same idea. They supported the older daughter so that she can get an education, and she managed to go to high-school in the heart of Romania. In full swing of warfare, her father went to bring her home from high-school, but they were only able to come back in 1945, after the end of the war. In the meantime, the new soviet authorities in their village established the red terror, just as all over the occupied Bessarabia.

Settling the accounts with those who were the pillars of the Romanian administration, the activists and representatives of the new power shackled the people with whom they wanted to settle personal accounts with the chains of suffering as well. Chiriac Istrati was considered among them, unfortunately, upon the suggestion of his elder brother who was an agronomist with the mayor's office. In order to escape the red terror, his brother, who was also his wedding godfather, included him on the list. When he came back from Romania with his eldest daughter, in 1945, Chiriac was arrested immediately [2, p. 291], and his family was stripped of all their goods, from the house, the cellar, the attic. Moreover, the attic was swept clean and all the grain reserves taken. Thus, the mother with the three children, left behind all alone, started the dry year having nothing. The famine, worsened by the anti-people and antinational policy, made hundreds of thousands of victims. Alexandra, together with her mother, sisters and brother, managed to survive only with the bread they made from corn cob flour, and in the spring they were using the plants (orach leaves and amaranth) that they collected, boiled and ate periodically. It was really tough to get through the winter, especially since the pain of the unlawful arrest of the father was gnawing at them deeply. The subtleties of Chiriac Istrati's process say very many things about the regime, the justice system and the human relationships that fell to a new unprecedented low. Maltreated and humiliated by the people of the system, Chiriac was betrayed by his older brother too, his wedding godfather, who profited of the circumstances and destroyed his life in the most incredible way – sending him to certain death. He served his «punishment» for 10 years and survived thanks to the profession he had learned and improved – shoemaking.

During the second wave of massive deportations, the Istrati family – the mother, Alexandra, the younger sister and brother to be more precise – was deported to Siberia [2, p. 291]. The soviets used the following mechanism – if the head of the family has been previously arrested (being sent to a camp or detained in a local prison), then the family (from young to old) was mandatorily included in the list of those who were to be deported. Following this model, Alexandra, aged 19, as well, together with her

mother, younger sister and brother were not able to avoid this scenario. Alexandra remembers the details of the night when the party activist knocked on their door very well – July 6 1949. These are very emotional moments, retold now, almost 70 years later, they convey the tragedy, so particular in every case. Alexandra's mother, being arrested, did everything she could to save her children helping them out the back window and into the courtyard. But she was left holding her granddaughter, her older daughter's child. She was speechless from the pain and fear, she could not even speak, but she signed to a neighbor who sneaked closer to the fence and took the child. This way the girl was saved, soon ending up in her mother's arms (Alexandra's older sister that lived in another village). But she couldn't leave her children that were hiding in a village close by and called them to the Floresti train station, and from there they headed out to Siberia. The mother couldn't take anything with her, and there wasn't even anything to take, but some dried fruit. Everything else she had at home was confiscated, and taken by those with functions in the village council. Reaching Siberia after tiresome weeks on the road, there were close to being assigned to the gold mines, but train cars with hundreds of people were brought a day earlier. These were the deported from Latvia, since the waves of massive deportations from June 1941 and July 1949 were organized at the same time in the Baltic countries as well. The Baltics were also transported to Siberia and Kazakhstan in the same inhuman conditions. On that night, being brought to the Siberian darkness, the Latvians proved to fit the requirements for gold mining work better – they were tall, well-built and strong. Thus, Alexandra and her mother, younger sister and brother were taken to Blagoveshensk for city building works. The hard and exhausting work, absolutely not suitable for women and teenagers, the cold, lack of food and safety, the fear for tomorrow, they cannot be forgotten and creep through the tears of those years spent in the Siberian colds. The relationships with the Russians and the other ethnicities deported there just like Bessarabia's people were good, based on mutual support and cultural dialogue, but without excesses.

From her family's experience, Alexandra concluded that their suffering started from the soviet regime that was based on their lazy, envious and coward fellow villagers, which preferred to sacrifice Chiriac Istrati and his family. Their family suffered very much because of personal animosities of the so-called local soviet leaders – party and Selsovet members. This is why after 10 years of being in a concentration camp, their father did not want to return to the village. He chose to go to Blagoveshensk, to join his deported family. We have seen other similar rather touching cases. Because it is an act of courage to willingly choose to go to some remote region of the Soviet Russia! Of course the main reason was the desire to reunite his family, to see his children, to be there and to support each other. I think that in this case the emotions played a big role – being separated from his family for ten years, Chiriac Istrati did not hesitate to go to the end of the world to see them again! His family was always concerned about helping him anyway they could when he was detained in the North SSMR prison – his wife was sending him packages, from the little they had at home (this was the period of organized famine) they were managing to put something together for him too. They were a very united family, young to old, their mother trying to get him out of prison by writing letters to Moscow to have his case reanalyzed. Unfortunately, she was not successful and her husband was been sentenced to 10 years.

After these 10 years had passed, Chiriac saw his family again. The children he left behind when he was arrested were now adults.

Alexandra was married, becoming Rusu [3], her husband being from deported Moldovans as well. The new family made a home there overcoming all the deprivation. They were supporting themselves by working hard, saving and enduring the hardships so that they could provide the new-born children with the necessary basics. They kept their faith and traditions from home, the baptism and wedding, the prayers, songs and dances they had in their hearts.

Today, so many years later, Alexandra sang us two songs, as sad as they were deep. These songs emerged from the pain and bitterness of her family's life.

Following Stalin's death, revising the repression policy, Khrushchev pardoned the families deported definitively to Siberia and allowed them to return to their motherland but not to their native villages. Although Alexandra mentioned repeatedly that her family did not want to return to their village due to what they had to suffer because of the fellow villagers. Returning from Blagoveshensk, the stopped in Floresti, where they built a home again, and several years after they built two more houses. They managed to bring up their children, two of which were born in Blagoveshensk, and give them an education. The fact that all of them survived, with the Lord and the confidence that all the pain will end one day in their mind, is significant. They have not degraded morally and forgave those who harmed them, giving them a lesson of humanity.

I found Alexandra surrounded by daughters and grandchildren, humming the songs of her youth through hot tears seeping through the turmoil of her memories. Alexandra was a good storyteller from which I learned many details about the daily life in Siberia and the culture that they have kept religiously.

Today she is in heaven and her memory is forever alive!

Literature:

1. The complete versions of the interview you may found on www.deportari.md
2. Cartea Memoriei, Chișinău: Editura Știința, vol. II
3. Alexandra Rusu-Istrati's personal archive

Ромео Чемиртан. Олександра Істраті-Русу: Коли з нами це трапилось, уся надія була на Бога!

У статті представлено історію життя Олександри Руссу, яка народилася в 22 серпня 1930 року в родині Чіріако та Марії Істраті в селі Гура Каінарулуй, округ Сорока. Через життєвий досвід, який допоміг жінці вижити та побудувати свою сім'ю в умовах терору й насильства, висвітлено переживання, страхи й віра у світле майбутнє.

Ключові слова: *терор, насильство, сім'я, життєвий досвід*

PECULIARITIES OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN 1945-1955

Olena Chetverykova
PhD in Fylololohyia, assistant professor
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Ukraine)

The period of the post-war reconstruction is noted by the challenges Ukraine had to overcome in the shortest possible time. The country faced the problem connected with the lack of professionals in various fields of national economy including the educational spheres. The years of the destructive military events left Ukraine with the huge tasks of economic and social rebuilding. The impact of the Second World War on Ukrainians was not only devastating but also unusually far-reaching, because the country that emerged from the war, was very different from what it had been previously [1, p. 487].

Social changes and the growth of international ties of the country followed the process of industrialization. The late 1940's and early 1950's were characterized by the greatest need for technical and humanitarian experts. It was necessary to apply greatly expanded educational opportunities. Higher education was introduced rapidly. For example, in 1950 about 24,000 regular and 9000 corresponding students were enrolled in Western Ukraine's 24 institutions of higher learning [1, p. 492]. There was also observed rapid increase in the number of night schools in different cities from 876 in 1950–1 to 2,070 in 1964–5 (rural areas experienced a decrease in this period), which reflected the difficulties of the Ukrainian educational system of this period. There were also established various courses for adults, which in future helped them to enter higher educational establishments.

The number of institutions of higher learning was still rather small, while the number of students increased. There appeared an urge for new universities and institutes. So, for example, in 1945 the Uzhhorod University was founded. In 1946 almost all the institutions of higher learning (except for pedagogical, medical, and art colleges) were brought under the direct control of the Ministry of Higher Education in Moscow. The republic's Ministry of Higher Education in Kyiv was restored only in 1955 as a Union-republican agency, but its powers were greatly curtailed. Galicia, Volhynia, and Bukovyna had the highest percentage of Ukrainian schools, so twenty-two institutions of higher education were created here, most of which initially had Ukrainian as the language of instruction. By 1949-52, however, it was replaced by the Russian language [2].

Lack of specialists was observed in different fields of higher learning: in historical science, economy, philosophy, state management, Ukrainian language and literature. In 1945-1957, special institutes of the republic were solving the problem of coaching future teachers and scientific personnel for higher schools [3, p. 213].

There were started post-graduate schools and doctoral studies were young specialists could write and defend a thesis. There had been taken a decision to organize special departments in such universities, as Kyiv Pedagogical institute, Kharkiv Pedagogical institute, Odessa institute of foreign specialists and other. In 1947, there were organized special classes in which about 256 higher school teachers were taught. In order to advance the preparation of high school specialists in 1948 there was started

the institute of the Academy of sciences of Ukraine [3, p. 143]. In 1951, the Academy started the doctoral studies with 19 postgraduate students.

In the Southern Bessarabia the main higher educational institution was the Odessa university, which in 1945 was given the name of I.I. Metchnikoff (who studied immunology, microbiology, and evolutionary embryology), a Nobel prize winner in 1908. During the century and a half of its existence, the University has earned the reputation of being one of the best educational institutions in Ukraine. Another well-known institution – Admiral Makarov National University of Shipbuilding - was accredited for postgraduate study in marine engineering and steam and internal combustion engine design in 1946. Reforming of pedagogical education in Ukraine led to the transfer of the Teacher's Institute in the early 1951 to the regional center – the city of Izmail. In 1952, the educational establishment received the name of Izmail state pedagogical Institute.

The other famous Ukrainian Universities: Kyiv-Mohyla Academy, (became one of the most brilliant phenomena of the Ukrainian culture and the Ukrainian spirit), Kharkiv University (which is the first university in Russian-ruled Ukrainian territory), Odessa National Polytechnic University (among the graduates of which are many talented engineers, scientists, heads of scientific organizations and universities, top management staff at different industries) between 1945-1955 continued their noble work.

Alongside the reconstruction of higher learning, Ukraine developed its international affairs. In a couple of after-was years Ukraine had representatives in almost 20 international organizations and signed 65 international treaties. The country established diplomatic relations with many countries of Europe, but the first was the embassy in the Polish Republic. Ukraine participated in the development of economic ties of the USSR with the foreign countries, especially with those, which were the members of the Council of Economic Aid, created in 1949. All this contributed to strengthening of international scientific and cultural relations, exchanging of scientific information, international scientific projects. In 1951, Kyiv became the host of the first peace conference.

The expansion of economic, political and cultural relations of Ukraine with the other countries caused an urgent need for professional translators.

The post-war world witnessed significant quantitative and qualitative changes, which largely affected the nature of translation activities and the requirements that had to satisfy translation and translators. In this period, there was a need to improve theoretical knowledge about the theory of translation, and the first theorists of translation were the translators themselves. The twentieth century gave us many talented translators and scholars, opened new horizons for Ukrainian translation.

After the Second world war there appeared the so-called «information explosion», which caused sharp increase in the exchange of information between people and nations, which was accompanied by a «translation explosion» – the corresponding increase in translation activity throughout the world. With the development of science and technology, space flights, increase of international world contacts there appeared new types of translation: simultaneous interpretation, translation (dubbing) of films and radio programs, translation of television interviews, and the like. Separately stood out interpreter and translator conferences, without which any international connection would be impossible. Many interpreters, for example

those who worked in the United Nations Organization, constantly had to switch from one knowledge area to another.

The Second World War had stopped any belletristic translation in Ukraine for some years. Nevertheless, in 1944-1945 there were established publishing houses which republished some translators, the works of whom were completed before the war. The newly translated works appeared only in late 1940's, but their number was very small [4, p.72]. Not only professional translators, but also other professionals who speak foreign languages: engineers, librarians, diplomats, secretaries, teachers, and employees of information centres were preoccupied with translation. The necessity to prepare professional translators was greatly felt in Ukraine.

After 1953 there appeared the first signs of revival of belletristic translation. There appeared a war-hardened generation of talented and patriotically minded editors and translators, who graduated after the war from philological faculties of universities and institutes, for example, from Lviv University. It was during those years that several new editorial departments for translating works from foreign languages were opened at some major publishing houses. In late 1950's and early 1960's there came into being and arrayed themselves around Ukrainian publishing houses in Kyiv, Kharkiv, L'viv and some other cities. Newly made translations arose the question of quality of the translated belletristic texts. In 1956, Oleksa Kundzich published critical articles on the state of literary translation in Ukraine, in which he put forward a categorical demand to reject literalism and improve the artistic level of translation. Prominent before the Second World War and immediately after it was the Ukrainian typologist M.Ya. Kalynovych, whose object of contrasting was the word in different European and South Asian languages [5, p. 31].

Definite achievements could also be seen in the fields of literature study, general linguistics, ethnography, philosophy and legal studies. In 1946 there had been established the Institute of Philosophy and the sector of the state and law. Literary critics investigated the works of Ukrainian classics and contemporary writers of the country. Scholars collected the works of Taras Shevchenko, Marko Vovchok, Myhailo Kotsubynsky and other prominent Ukrainian writers and poets. The publication of ten-volume series by T. Shevchenko had been continued. In 1949 they started the twenty-volume series by I. Franko. The full collection of I. Kotlyarevsky's works and the five-volume series by Lesya Ukrainka appeared in the early 50-th. The Institute of Linguistics after O. Potebnya provided investigations of the phonetic system, grammatical building and lexical composition of the contemporary Ukrainian language. Scientists were collecting materials for the atlas of the Ukrainian language.

Higher education acquired special significance, since this system facilitated the achievements of new social and political priorities. In our opinion, the history of higher education after the Second World War has not been the subject of careful investigation and needs to be studied in future.

Література:

1. Orest Subtelny. Ukraine. A History. – 3-d Edition.- University of Toronto Press, Toronto. Buffalo. London, 2000.

2. Енциклопедія України в Інтернеті. Освіта. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CE%5CD%5CEducation.htm

3. Ірина Регейло. Основні форми підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні у 1945-1957 р.р. / Ірина Регейло // Історія неперервної професійної освіти. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=3oK%2F9DNqxhUJb3v8oWLSQF2YdyN7InVybCI6Imh0dHA6Ly9pcmJpcy1uYnV2Lmdvdi51YS9jZ2ktYmluL2lyYmlzX25idXYvY2dpaXJiaXNfNjQuZXhlP0MyMUNPT

4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 448 с.

5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 464 с.

Олена Четверікова. Особливості вищої освіти в Україні у 1945-1955 рр.

Статтю присвячено розгляду складних проблем, які повстали перед українською вищою школою у післявоєнні роки. Виділено напрямки розвитку університетів та інститутів країни. Підкреслено вплив міжнародного розвитку та зв'язків України з появою окремих галузей науки, зокрема, перекладознавства. Виділено актуальні напрямки роботи окремих вчених-лінгвістів.

Ключові слова: *Вища школа, перекладознавство, галузь*

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКА ХЛІБОПЕКАРНЯ В ПЕРОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1943-1955 рр.)

Валентина Шакула
молодший науковий співробітник
науково-дослідного відділу «Музей хліба»
Національного історико-етнографічного
заповідника «Переяслав»
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У період післявоєнної відбудови в Україні особливої гостроти набуло питання забезпечення населення продовольчими товарами. У зв'язку з тим, що основним продуктом харчування був хліб, відбудова підприємств хлібопекарської галузі була пріоритетним напрямом політики місцевих органів влади.

Темою цього дослідження є історія діяльності хлібопекарні Переяслав-Хмельницького заводу продовольчих товарів у період післявоєнної відбудови (1943-1955 рр.), відновлення та стабілізація її роботи.

Дане дослідження проводиться вперше й заповнює прогалини в системі наукових праць, які висвітлюють історію Переяслава, діяльність підприємств міста, доповнить історію вітчизняної хлібопекарської галузі 2-ї пол. ХХ ст.

При ознайомленні з попередніми напрацюваннями дослідників було встановлено, що в історії хлібопекарства Переяславщини відсутнє систематизоване, різнобічне й водночас структурно скомпоноване повне дослідження історії створення та діяльності Переяслав-Хмельницького хлібозаводу, який до сьогодні є провідним підприємством із виготовлення хлібобулочних виробів у вказаному регіоні.

Історія цього підприємства бере початок із невеликої примітивної пекарні, заснованої в 20-х рр. ХХ ст. Перед початком Другої світової війни пекарня

увійшла до складу Переяславського районного харчового промислового комбінату (райхарчпромкомбінату) і була найпродуктивнішою в місті.

Становлення й розвиток Переяслав-Хмельницької хлібопекарні нерозривно пов'язаний із розвитком хлібопекарського виробництва України. У 40-х рр. XX ст. в Україні діяла досить розгалужена система хлібопекарських підприємств, до якої входили хлібозаводи державної форми власності, кустарні та напівкустарні пекарні. Так, наприклад, у 1940 р. в Україні нараховувалося 192 механізовані пекарні, крім цього, працювало 205 кустарних пекарень [16].

Під час німецько-фашистської окупації (1941-1943 рр.) підприємства хлібопекарської промисловості зазнали великих руйнувань. В Україні наприкінці війни збереглося лише 12% довоєнної потужності бази хлібопечення [16]. Не оминула лиха доля й переяславську пекарню.

Після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників 21 вересня 1943 р. розпочалося відновлення основних підприємств міста.

Перед населенням постало нове завдання – відбудувати зруйновані дороги, промислові об'єкти, житловий фонд, налагодити роботу культурно-освітніх закладів. Це ускладнювалося ще й тим, що, відступаючи, німці підривали найбільш важливі об'єкти міста, щоб їх неможливо було швидко відновити. До того ж відбудова Переяслава здійснювалася в умовах ведення війни, коли майже всі ресурси спрямовувалися на її завершення. Відчувалася також і значна нестача кадрів – частина працездатного населення, переважно чоловіки, продовжували воювати; багатьох було забрано у неволю до Німеччини [17, с. 268].

Незважаючи на великі труднощі, вже в 1943-1944 рр. відновили роботу основні підприємства міста: лісопильня, цегельний і шкіряний заводи, маслозавод, артілі «Об'єднана праця» та «Інвалід-робітник», а також хлібопекарня.

Перед військовими постала нагальна потреба – за короткий час допомогти цивільній владі налагодити процес забезпечення хлібом жителів міста та району, щоб уникнути поширення голоду серед змученого окупацією населення. Тому вже 5 жовтня 1943 р. починаються відновлювальні роботи на території райхарчопромкомбінату, директором якого призначено Івана Політуна [5].

За допомогою військової частини № 280009 досить швидко (за 3 місяці) було частково відбудовано приміщення хлібопекарні, яка на той час розташовувалася на розі вулиць Б. Хмельницького та Червоноармійської (сучасна назва – Михайла Грушевського).

У січні 1944 р. було призначено директора райхарчопромкомбінату. На нього покладена повна відповідальність за функціонування підприємства, зокрема й пекарні. У наказі № 2 від 1 січня 1944 р. по Переяслав-Хмельницькому райхарчопромкомбінату зазначається: «С момента окончания работы В.Ч. № 280009 работой пекарни и других цехов, а также восстановлением здания с 1 января 1944 г. ведает комбинат» [6]. Згідно з вищезгаданим наказом на роботу в пекарню райхарчопромкомбінату були зараховані пекарі: Самуїл Антонович Біденко, Іван Осипович Лоха, Іван Петрович Шкіра, Іван Трофимович Бєлик, Павло Омелянович Тарапон, Степан Єфимович Гайдук.

Одночасно з процесом відбудови пекарні налагоджено випуск першої повоєнної хлібобулочної продукції. Вона користувалася шаленим попитом. На

цей час пекарня працювала цілодобово, щоб забезпечити місто необхідною кількістю хліба [6].

Обладнання цієї пекарні було застарілим навіть на той час: печі кустарні цегляні, на твердому паливі (дрова, зрідка – вугілля), всі технологічні процеси виконувалися вручну. Працювала пекарня в безперервному режимі. Робітники часто забезпечували її роботу власними силами: їздили по місту й збирали дрова, домовлялися про постачання твердим паливом через знайомих, родичів [15].

На початку 1946 р. керівництво міста Переяслава-Хмельницького приступило до виконання четвертого п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства СРСР (1946-1950 рр.). Основні завдання цього плану полягали в тому, щоб відбудувати потерпілі райони країни, відновити довоєнний рівень промисловості й сільського господарства і перевершити цей рівень у значних обсягах. У м. Переяслав-Хмельницький згідно з п'ятирічним планом передбачалося відновити м'ятний і сироварний заводи, електростанцію, артіль В. В. Куйбишева, ім. М. І. Калініна, «Перемога», ім. Б. Хмельницького, планувалося ввести в дію 22 тис. кв. м. індивідуального житла, відбудувати педагогічне училище, палац піонерів, кінотеатр, будинок культури, будинок райкому партії та райвиконкому. Одним із першочергових завдань стояло відновлення в короткі терміни (впродовж року) роботи райпромкомбінату, який мав забезпечити основними продуктами харчування населення міста й району, зокрема й хлібом. Важливим підприємством райпромкомбінату стала хлібопекарня, яка інтенсивно відновлювалася ще з 1943 р. [17, с. 268].

25 січня 1946 р. було офіційно введено в експлуатацію відремонтоване приміщення Переяслав-Хмельницької пекарні. Проте виробництво хліба не вдалося налагодити відразу. Деякий час у процесі роботи підприємства траплялися перебої в постачанні хліба жителям міста і району. Часто не вистачало гужового транспорту, а керівники промислових підприємств міста, які мали на балансі коней, неохоче виділяли їх для потреб пекарні, навіть не зважаючи на вказівки міськвиконкому. Однак усі проблеми сприймалися як тимчасові труднощі, спричинені воєнним станом країни [4]. В пекарні на той час працювало багато молоді, якій був притаманний ентузіазм, натхнення, бажання відбудувати виробництво [13].

Основною продукцію пекарні був хліб. Разом з цим, періодично, за розпорядженням виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради, організовувалися разові випуски кондитерських виробів. Спочатку торгівлю кондитерськими виробами і пиріжками (переважно пиріжки з картоплею) проводили безпосередньо з пекарні. Але в 1946 р. було заборонено продавати малу випічку на території підприємства. Тому ця продукція реалізовувалася в мережі райвнутторгу [2, арк. 6].

До складу пекарні входив також невеликий кондитерський цех. Роботу хлібопекарні й кондитерського цеху мали забезпечувати дві печі. Проте через нестачу оцинкованих форм для випікання хліба функціонувала лише одна піч із двох (встановити марку пекарської печі поки що не вдалося). 30 січня 1946 р. виконком Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих зобов'язав будконтору виділити матеріал для виготовлення хлібних форм до 02.02.1946 р. З метою уникнення перебоїв у роботі пекарні та, як наслідок, постачанні хліба населенню було вирішено створити двотижневий запас дров і борошна на складах пекарні [2, арк. 7].

Варто відзначити, що структурною одиницею райхарчопромкомбінату був борошномельний млин, розташований у с. Переяславське Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Тому виробничий процес у переяславській пекарні забезпечувався борошном власного виробництва. У зв'язку з тим, що млин був розташований на значній відстані від міста і пекарні, доставка борошна аж до початку 50-х рр. потребувала багато часу й зусиль, аж доки на підприємстві не з'явився власний автотранспорт [1].

Необхідно наголосити на тому, що навіть у таких скрутних умовах обов'язковим було проведення лабораторного аналізу борошна та іншої сировини, необхідної для випікання хліба. Осіб, винних за недотримання технологічного процесу випічки хліба, адміністрація суворо карала [8].

Значна увага на підприємстві від початку його функціонування зверталася на техніку безпеки праці та боротьбу з розкраданням готової продукції [4]. Голодного 1947 р. фіксувалися поодинокі випадки виносу хліба. Порушників трудової дисципліни відразу звільняли з роботи. З метою охорони майново-матеріальних цінностей був розроблений графік нічних чергувань відповідальних осіб, а саме: головного бухгалтера, технологічного керівника та завідувача пекарнею. Такий захід повинен був зупинити розкрадачів [7; 9].

Велика увага приділялася санітарному стану виробничих приміщень хлібопекарського цеху й технічному огляду промислового обладнання. У зв'язку із тривалим терміном його використання та високим коефіцієнтом зношуваності запчастин у 1949 р. були запроваджені заліки з технічного мінімуму для майстрів, особливо тих, які обслуговували хлібопекарські печі [12]. Купувати нове промислове обладнання пекарня змогла лише наприкінці 50-х рр. XX ст. Так, наприклад, у 1958 р. було придбано рифельний станок для ремонту млинових вальців вартістю 68 тис. карбованців для поточного обслуговування устаткування борошномельного млина [15; 14].

Переобладнання пекарні, здійснене в післявоєнний час, дало свої результати. Так, наприклад, уже в 1-му півріччі 1949 р. хлібопекарня Переяслав-Хмельницького райхарчопромкомбінату перевиконала план випічки хліба, реалізувавши 172 801 кг готової продукції [3, арк. 13]. У грудні 1952 р. потужність підприємства досягла позначки 4,5 тонн хлібобулочних виробів на добу [10].

Керівництво хлібопекарні постійно й наполегливо шукало шляхи підвищення якості хлібопекарської продукції. З метою підтвердження відповідності рецептурі та контролю якості був запроваджений додатковий щомісячний контроль хлібобулочних виробів [11, арк. 21-22].

На підприємстві активно проводилася новітня, виховна, агітаційна робота. Стінгазета «Харчовик» регулярно розміщувала матеріали, які висвітлювали проблеми виробничого процесу: випуск неякісного хліба, проблеми з ремонтом обладнання, недовиконання плану, малий асортимент продукції тощо [14].

З нагоди відзначення 300-річчя Переяславської ради у 1954 р. розпочато будівництво нового заводу продовольчих товарів у м. Переяслав-Хмельницький.

Згідно з проектом в одному із приміщень заводу продтоварів розмістився хлібопекарський цех, більший і краще обладнаний за попередній. Планувалося, що новий цех істотно збільшить об'єм випуску готової продукції та покращить санітарно-гігієнічні умови випічки хліба. Але технічно застаріле обладнання, малопотужні старі печі, великі об'єми щоденних замовлень не дозволяли

швидко перелаштовувати зношені конвеєрні лінії для розширення асортименту хлібобулочних виробів. Тому в перехідний період випускали одноманітну продукцію, наприклад, два тижні пекли лише житній хліб, а потім два тижні тільки пшеничний хліб. Одноманітний асортимент хліба в певні періоди викликав нарікання з боку містян. Також у зв'язку з тим, що потужності старих печей не могли забезпечити повністю попит жителів міста й району, частину хліба у перехідний період завозили з м. Київ [18].

Таким чином, у післявоєнний період відновлення роботи Переяслав-Хмельницької хлібопекарні було першочерговим завданням, оскільки постала проблема забезпечення місцевого населення продуктами харчування. З метою недопущення випадків масового голодування на відновлення роботи підприємств харчової галузі були залучені також сили військових частин, місце дислокації яких було недалеко від м. Переяслав-Хмельницький. Військові допомогли розпочати процес відбудови пекарні, чим значно пришвидшили запуск конвеєрного виробництва хліба.

У період з 1943р. по 1955 р., коли вже розпочалося будівництво нового заводу, працівники хлібопекарні не тільки самостійно забезпечували населення міста та Переяслав-Хмельницького району хлібобулочними виробами, але й поступово модернізували виробництво, працювали над покращенням умов і техніки безпеки праці, що є ознакою стабільного розвитку підприємства у повоєнний період.

Із часом хлібопекарня Переяслав-Хмельницького заводу продовольчих товарів розвинулася в потужний хлібозавод, який забезпечує потреби міста й району в хлібобулочних продуктах протягом багатьох років.

Література:

1. Архівний відділ виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради. Протокол № 3 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 14 січня 1946 р., Ф.1. Оп.1. Спр. 21., Арк. 5-6.

2. Архівний відділ виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради. Протокол № 4 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 30 січня 1946 р., Ф.1. Оп.1. Спр. 21., Арк. 7-8.

3. Архівний відділ виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради. Протокол №5 засідання одинадцятої сесії 2 скликання Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 30 червня 1949 р., Ф.1. Оп.1. Спр. 36., Арк. 12-13.

4. Архівний відділ виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради. Протокол № 29 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 28 грудня 1945 р., Ф.1. Оп.1. Спр.18., Арк. 53.

5. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1943-1944-1945 годы. Книга № 1., Приказ № 1 от 23 декабря 1943 г., Арк.1.

6. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1943-1944-1945 годы. Книга № 1., Приказ № 2 от 01 января 1944 г., Арк. 1.

7. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1946-1947-1948 годы. Книга № 2., Приказ № 8 от 26 марта 1947 г., Арк. 23.

8. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1946-1947-1948 годы. Книга № 2., Приказ № 37 от 25 мая 1946 г., Арк. 7.

9. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1952-1953 годы., Приказ № 104 от 29 сентября 1953 г.
10. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1952-1953 годы., Приказ № 108 от 14 декабря 1952 г.
11. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1954-1956 годы. Книга №7., Приказ № 39 от 07 мая 1955 г., Арк. 20-23.
12. Архів Переяслав-Хмельницького заводу продтоварів. Приказы по райпищекомбинату за 1952-1953 годы., Приказ № 89 от 30 октября 1952 г.
13. Зачепа Л. Руки, що пахнуть хлібом // Комуністична праця. – 09.09.1969. – № 106 (3222).
14. Куделя М. Цього не можна замовчувати / М. Куделя // Зоря комунізму. – 26.03.1958. – № 36 (1645).
15. Литвинська П. Життя за покликанням / П. Литвинська // Комуністична праця. – 15.10.1977. – № 163 (9552).
16. Огляд розвитку хлібопекарської промисловості України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://baker-group.net/technology-and-recipes /technology -of-bread-and- bakery-products/964-2015-09-29-20-08-53.html
17. Переяслав у віках: Наукове видання, присвячене 1100-літтю міста Переяслава (з 1943 р. – Переяслава-Хмельницького). Автори-упорядники проекту: В. Коцур, О. Колибенко. – К. : ТОВ «Світ Успіху», 2007. – 423 с.
18. Розовик О. Переяславщина: дати і події / О. Розовик // Вісник Переяславщини. – № 32 від 20.04.2012.

Valentine Shakula. Pereyaslav-Khmelnitsky bakery In the period of post-war reconstruction (1943-1955 years).

he article examines the activities of bakery Pereyaslav-Khmelnitsky plant food products during the post-war reconstruction (1943-1955 years).

Key words: *bakery, bread making, industrial bakery equipment, the Pereyaslav-Khmelnitsky city, post-war reconstruction.*

ТРАГЕДИЯ ГОЛОДОМОРА 1946-1947 гг. В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОЕКТЕ «ГОЛОД» ЙОНЫ ТУКУСЕР

Татьяна Шевчук
докт. филол. наук, професор
Измаильский государственный гуманитарный университет
(Измаил, Украина)

Среди причин, вызвавших в Украине голод 1946-1947 годов, Украинский институт национальной памяти указывает следующие факторы: принудительное изъятие зерна у сельского населения для оказания помощи братским народам из новообразованного социалистического лагеря для подержания лояльности населения этих стран, а также для продажи с целью восстановления военно-промышленного комплекса СССР, разрушенных хозяйственных объектов Украины и союзных республик. Разоренное сельское хозяйство окончательно подорвала сильнейшая засуха 1946 года, от которой особенно пострадали регионы юга Украины – существовавшая на тот момент Измаильская, а также

Одесская, Николаевская, Херсонская области. Голод охватил не только южную, но и центральную территорию Украины, достигнув апогея в декабре 1946 – июне 1947 года. На сегодняшний день количество жертв голодомора 1946-1947 годов точно не установлено, по разным оценкам, оно варьируется от 300 000 до 1 млн. жителей.

Трагедия послевоенного голода стала черным пятном в памяти жителей Южной Бессарабии. Под влиянием рассказов своей бабушки об ужасах того времени молодая талантливая художница Йона Тукусер (1986 г.р.), бессарабская болгарка, уроженка села Главаны Арцизского района Одесской области, выпускница художественного отделения 2007 года Измаильского государственного гуманитарного университета, – увлеклась идеей создания цикла картин «Голод», в котором была бы отражена экзистенциальная травма, затронувшая ее соотечественников после Второй мировой войны. После окончания бакалавриата она поступила на отделение «Живопись» в Национальную художественную академию в Софии. Идея создать цикл «Голод» пришла к художнице в 21 год, на первом курсе обучения в магистратуре как желание донести до широкой общественности информацию о том, с какими трудностями столкнулась болгарская диаспора в Бессарабии в послевоенное время, о которых, по впечатлениям автора, мало кто знал, не считая узких специалистов.

Йона ответственно подошла к реализации этого проекта: около года изучала исторические материалы о голоде в Бессарабии 1946-1947 годов, пользуясь источниками, предоставленными местной болгарской общиной, монографией арцизского историка Константина Пеливана «Голод 1946-1947 годов в Южной Бессарабии в Арцизском районе Одесской (2004), изданием «Голодомори в Україні: Одеська область (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.). Спогади, документи, дослідження» (2007), которые рассматривала в контексте общих сведений о голодоморах при советской власти. Опираясь на описанные в документах реальные факты, автор создала серию исторических картин, с большей частью которых можно познакомиться на ее персональном сайте [1].

В данной статье предпринимается попытка изучения эстетической и культурологической составляющей восприятия Йоной Тукусер трагических событий голода в Бессарабии 1946-1947 гг. Междисциплинарный подход положен в основу данного исследования, поскольку его проблематика решается на пересечении нескольких научных отраслей: истории, этнографии, культурологии, филологии, искусствоведения. Методология исследований имеет традиционную эмпирическую основу сбора и описания фактического материала с применением традиционных полевых антропологических методов: описание, классификация, включенное наблюдение, сравнительный анализ. Данный подход коррелирует с основными перспективными направлениями развития современных гуманитарных наук на постсоветском пространстве, столкнувшихся с необходимостью формирования национальной памяти и реанимации традиций национальной культуры украинского общества на примере отдельных регионов страны. Л. Циганенко в работе «Пути оптимизации исторического образования в Украинском Придунавье» (2014) констатирует: «Разрушив старое, мы не предложили ничего взамен. Выросло целое поколение людей, для которых понятия национальной идеи, национальной гордости и сопричастности к истории своего народа остались просто пустым звуком. <…>

В связи с этим, особенно актуальным является изучение региональных аспектов истории и ее популяризация» [6, с. 137].

Серия картин цикла «Голод» Йоны Тукусер отличается выразительной информативностью. На установочной картине под названием «Бессарабия» (2010) художница воспроизводит ряд фотографий тех лет, являющихся страшной иллюстрацией к последствиям искусственно созданного голода в Буджаке с эмоциональным авторским комментарием, размещенном на мрачном черном фоне: «На территории Украины существуют две большие болгарские диаспоры: Бессарабия и Таврия. В период голодомора 1921-1923 годов, 1932-1933 годов в Таврии погибло 30 000 болгар. До начала Второй мировой войны бессарабские болгары проживали в границах Румынии. Перед началом зимы 1946-1947 годов сталинская власть организовала голодомор, в результате которого погибло около 70 000 этнических болгар. В результате сталинского голодомора умерло около 100 000 бессарабских и таврических болгар, что составляет треть от всего их состава».

Серия картин Йоны является попыткой передать ужас постоянно проводимых в голодные годы групповых захоронений. Автор создает его под впечатлением воспоминаний жителя села Котловина Ренийского района Афанасия Кристина, 1924 года рождения, размещенных на сайте «Союз гагаузов Украины»: «Во время голодовки я на санях возил мёртвых людей: кто мёртвый, кто полумёртвый, возил их на кладбище и кидал в общину. Душа разрывалась, когда слышал стоны полумёртвых <…> В эти годы в селе было несколько подвод, которые ездили и собирали умерших. Чтобы не заезжать снова на ту же улицу, они брали и тех, кто ещё подавал признаки жизни, но был уже безнадёжен. На территории кладбища у входа были две большие ямы, куда складывали трупы, чуть присыпая землёй и так в несколько слоёв. Эти могилы и сегодня называют общиной. В 1938 году в Котловине проживало более 5000 человек, а в 1948 году их осталось около 2000» [2].

Йона Тукусер. Пейзаж, 2010
(холст, масло, 90 х 120)

Йона Тукусер. Яма, 2010
(холст, масло, 90 х 120)

Первые картины цикла «Голод» Йоны Тукусер, по признанию автора, были созданы в процессе творческого поиска. Они отличаются повествовательностью, попыткой передать впечатления о голоде 1946-1947 годов средствами художественной абстракции, основанной на фактаже реальных событий. На картинах «Пейзаж» и «Яма» изображены брошенные друг на друга искривлённые тела, мертвые вперемежку с безнадежными и едва движущимися

из оставшихся в живых. Йона признавалась: «Я больше года каждый день и ночь смотрела, читала и размышляла над этим... Чтобы прочувствовать этот ужас и суметь затем передать в живописи эту тему. Я рисовала эти картины целую ночь ... ложилось на рассвете в 5-6 утра ... падала от истощения, в основном эмоционального» (из приватной переписки).

Символические образы картины «Собирание урожая» изображают людей, пытающихся из последних сил собрать остатки урожая в поле. Фигуры на переднем плане уже мало походят на людей: они находятся на границе между жизнью и смертью, выглядят как духи, существа из иного мира, их тела хрупки, им свойственны повадки животных. Йону потряс факт существования в СССР печально известного «закона о трех колосках», предполагавшего физическое уничтожение людей, собиравших остатки урожая с полей. Этот закон не останавливал людей от попыток укрыть от властей собственноручно выращенное зерно в надежде спасти себя от мук голода, поскольку результатом отказа от любого из этих вариантов была смерть. По признанию Йоны, ее бабушка по материнской линии была замечательной портнихой, платья которой дед возил на продажу в Галац, покупая на вырученные деньги зерно. Его доставка всякий раз сопровождалась сложностями, в частности, попыткой убийства со стороны односельчан с целью завладеть товаром. В старом доме и сейчас сохранился вырытый дедом в земле глубокий тайник для хранения зерна.

Йона Тукусер. Собирание урожая, 2010
(холст, масло, 90 х 130)

Йона Тукусер. Ищущий, 2010
(холст, масло, 90 х 130)

Несколько слов следует сказать об авторской технике. Художница намеренно угрубляет ее, а также использует элементы экспрессии, используя ядовитые яркие тона с целью усилить трагический аспект живописи. В одной из своих публикаций Йона констатирует: «Здесь мы не можем не заметить сложные цвета, крупные удары широкой кистью, пастозное наложение материала. Это следы физического действия в процессе создания живописи. В полотнах прокрадываются отчаянные крики, как будто стихия захватила человека – стихия труднообъяснимая, невидимая, без четких очертаний – это скорее цвет с ощущением боли. Это одно лицо голода, когда ты полностью сломлен, предал себя объятиям смерти, и не имеешь силы сделать шаг вперед. Это темные, уродливые, влачащиеся тела, здесь и не следует искать эстетику красоты» [3, с. 229].

Постепенно художница отходит от изображения абстрактных фигур в ярких цветовых пятнах, которые соответствуют и контрастируют со сложными тонами в их телах. На картине «Вечный сон» фигура лежащего на поле мертвого человека написана как абстракция, однако в ней присутствует отчетливо прорисованная реалистическая деталь: пальцы левой ноги, намеренно увеличенные в контексте пропорций общей перспективы изображения. Эта деталь, жуткая в своем реализме, вместе с уплотнённым мазком черного цвета формирует фигуру мертвого человека:

Йона Тукусер. Вечный сон, 2010 (холст, масло, 90 х 120)

Детская смертность и высокая статистика по дистрофии стала одним из самых трагических последствий голодомора 1946-1047 гг. Эти тяжелые факты также стали сюжетами серии картин цикла «Голод».

Йона Тукусер. Трупы детей, № 1, 2013 (холст, масло, 90 х 130)

Йона Тукусер. Трупы детей, № 2, 2013 (холст, масло, 90 х 130)

Общая высокая смертность населения привела к появлению новых сиротских приютов, один из которых изображен на картине «Детский дом». На ней представлена попытка передать сюжет одной из реальных фотографий тех лет, которая в художественном пространстве этой картины стоит на тумбочке перед кроватью персонажей. Тела девочек истощены, они нечесаные и неухоженные, но у одной из них есть силы играть с самодельной куклой, что символизирует наличие будущего у этого персонажа. Демонстративно обнаженная скелетоподобная фигура взрослого человека (которого нет на

реальном фото) сигнализирует о том, что детей не обижают в приюте, однако этот человек явно покидает их, возможно, он уходит в иной мир.

Йона Тукусер. Детский дом, 2010 (холст, масло, 90 х 120)

К сожалению, некоторые дети столкнулись с гораздо более страшной бедой: сумасшествием своих родителей, потерявших от голода разум и убивающих их для того, чтобы съесть. Одним из контрапунктов цикла «Голод» является стремление показать бездну духовной деградации человека, которая постигает его вследствие невозможности удовлетворить элементарную физическую потребность в еде. На картине «Мать» изображена женщина, поедающая свое дитя. На ее лице мало человеческих черт, она, скорее, напоминает животное, утоляющее свой инстинкт. Художественная концепция этой картины имеет очевидную связь со знаменитым шедевром Франциско де Гойя «Сатурн, пожирающий своих детей».

Йона Тукусер. Мать, 2010 (холст, масло, 90 х 120)

В цикле картин «Голод» Йона поднимает ряд философско-психологических вопросов. Когда и у какой категории людей наступает духовная смерть вследствие невозможности поддержания элементарных стандартов существования? Где находится интеллектуальный предел, за которым изменяется психическое состояние и человек под влиянием голода превращается в животное? Как физический голод изменяет мышление и пробуждает самые низменные инстинкты, ведущие к поеданию не просто себе подобных, но своих самых родных людей (ребенка, жену, отца), чего не делают даже хищники (известно, что голодающие волки сдыхают, но не загрызают

своих соплеменников из стаи)? Почему программа ДНК человека допускает такой сценарий? Почему когда-то цивилизованные люди предпочитают голодной смерти ад падения в каннибализм? И, наконец, выдержим ли мы испытание голодом?

Вопрос «дна», до которого может дойти человек, лишенный возможности цивилизованного существования, поднимается и в картине Йоны «Торговка человечиной», написанной под влиянием нескольких источников. Главным из них стала реальная фотография, размещенная в одной из газетных статей о голодоморе в Украине, ксерокопией которой располагала автор. Как документ эпохи, она представлена и в самой картине. Трудно сказать, отражен ли на фотографии факт реальной торговли. Во времена голодомора органами НКВД отслеживались и преследовались факты каннибализма, скорее всего, на фотографии представлены разоблаченные людоеды. На этот источник наложился прочитанный в одной из книг рассказ о продаже некоей женщиной пирожков, начинка для которых состояла из человеческой печени и сердец, добываемых ею по ночам на кладбище. Так, в художественной концепции картины «Торговка человечиной» начинка для пирожков приняла форму фрагментов тел реальных людей, которые подают признаки жизни: беспомощно вытянутая рука словно взывает о помощи. Отдельного внимания заслуживают образы продавцов человечины. Лицо мужчины, который поддерживает свое физическое состояние поеданием трупов людей, лишено эмоций, оно безжизненно, в глазах нет искры мышления. Скорее всего, мыслительные процессы сознательно им подавлены как защитный рефлекс с целью избежать анализа ситуации, в которой он оказался, сломленный психологически фактором голода. Серые тона подчеркивают его безжизненность. Лицо женщины во многом противопоставлено ему. Его полнота свидетельствует о сытых буднях, глаза остро фиксируют происходящее, это образ сварливой рачительной хозяйки, подчитывающей свои доходы.

Йона Тукусер. Торговка человечиной, 2010 (холст, масло, 90 х 130)

Вторая часть картин цикла «Голод» связана с уклоном в документализм. Работая с англоязычными источниками, Йона получила ряд новой информации, которую решила донести до своего зрителя. По признанию автора, такой подход родился с необходимостью логического оформления выставки, для которой потребовалось больше информации, исторических фактов, архивов, фотографии. На картине «Пешки» изображена англоязычная статья под названием «Пешки

трагедии в Украине». Сюжет картины «Нью-Йорк Таймс» возник под впечатлением факта о том, как первая англоязычная статья о голоде в Украине, написанная побывавшем в УССР журналисте Гарете Джонсе не была приняла к публикации в ведущей американской газете «Нью-Йорк Таймс» и была напечатана в менее авторитетном издании. По замыслу автора, белый фон под газетной вырезкой, изображенный на этой картине, должен служить напоминанием об этом факте как оставшаяся пустой газетная колонка.

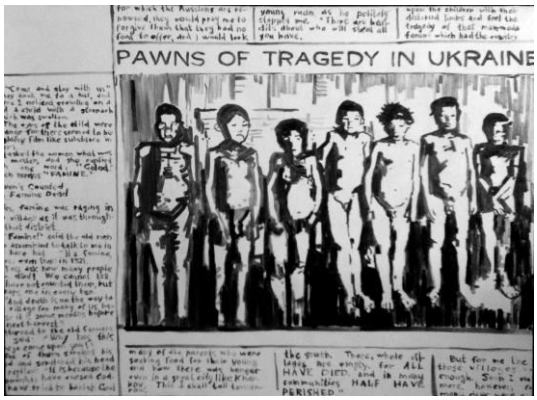

Йона Тукусер. Пешки трагедии в Украине, 2013 (холст, масло, 90 х 120)

Йона Тукусер. Нью-Йорк Таймс, 2013 (холст, масло, 90 х 130)

Серия картин цикла «Взгляд с XXI века на документ» нашла оригинальное авторское решение: реальные фотографии тех лет изображены сквозь призму экрана айфона, как если бы современный человек их мог запечатлеть, оказавшись случайным свидетелем страшных событий.

Йона Тукусер. Взгляд с XXI века на документ, № 1, 2013 (холст, масло, 90 х 120

Йона Тукусер. Взгляд с XXI века на документ, № 2, 2013 (холст, масло, 90 х 120)

Художественный проект «Голод» был представлен «Foundation for image synthesis» в 2011 г. в The Red House Centre for Culture and Debate (София). Выставка получила ряд неравнодушных отзывов болгарских искусствоведов, в которых отмечалась смелость обращения к данной теме автора, «забивающей острые гвозди» [4, 32] в глаза своих зрителей трагической проблематикой художественного проекта, сюжетная канва которого основана на потрясших ее

реальных событиях. Выступивший на открытии выставки искусствовед Свилен Стефанов обозначил творческую манеру Йоны как «новая историческая живопись», в основе которой лежит неоэкспрессионизм. Критик отметил универсализм поднимаемых Йоной проблем, суть которых кроется во всех возможных разновидностях человеческого голода: смерти, мести, контроле над массами.

Председатель Фонда изобразительного синтеза и куратор проекта «Голод» Йонко Стоянов подчеркнул, что смысл и цель проекта Йоны заключается в стремлении объединить людей, чтобы подобные страдания в мире не повторялись. Как председатель Фонда, целью которого является налаживание конструктивной связи между искусством, наукой и образованием, он призвал ученых подойти с максимальной объективностью к освещению вопроса искусственно организованного голодомора в СССР, поскольку страдания миллионов жертв «эхом раздаются в сознании сегодня, усиливаясь сердцами молодого поколения художников» (*Foundation* for image synthesis, [5]).

Экспозиции проекта «Голод» были представлены в Измаильском государственном гуманитарном университете во время проведения международной научной конференции «Голод 1946-1947 гг.: исторические, философско-психологические и педагогические аспекты» (18-19 мая 2017), посвященной 70-летней годовщине трагических событий. Во время приветствия участникам конференции, состоявшемся по видео-мосту во время пленарного заседания, Йона подчеркнула, что цель своего проекта она видит не только в преодолении табуированных тем. Главный месседж художественного проекта «Голод» автор определила как желание того, чтобы страдания людей послужили для объединения, а не вражды.

Литература:

1. Персональний сайт Йони Тукусер. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу*:* http://www.yonatukuser.art/
2. Союз украинских гагаузов. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.li/8CwV
3. Тукусер Л. Художественный взгляд на голодомор в Бессарабии 1946-1947 in the Historical Painting of Yona Tukuser / Л. Тукусер // Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст. – Ізмаїл, 2015. – С. 227-231.
4. Христова Х. «Глад». Изложба на Йона Тукусер в Червена Къща / Х. Христова // Изкуство и критика. Издание на НХА за научна и критическа интерпретация на актуални проблеми въ ввизуалните изкуства. Брой 6, 2012. – С. 32.
5. Foundation for image synthesis. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fis.eu.com/hunger
6. Tsyganenko L. The Ways to Optimize the History Education in Ukrainian Danube Region / L. Tsyganenko // Journal of Danubian Studies and Research: Vol. 4, Issue No 2, Galaţi: Editura Universitara Danubius, 2014. – P. 135-138.

Tatiana Shevchuk. The Tragedy of Famine of 1946-1947 in Bessarabia in the artistic project «Hunger» by Yona Tukuser

The article presents an analysis of the art project of the Bulgarian artist Yona Tukuser «The Hungry», dedicated to the tragic events of 1946-1947 in Bessarabia, connected with an unnaturally organized famine. Yona's paintings make us think not only about the terrible death of innocent people who died, a significant percentage of whom were children, but also about the problem of the spiritual fall of people, who have fallen to cannibalism. The artist makes you think about the question of where the intellectual limit is, after which the mental state changes and the person turns into an animal under the influence of hunger. The work can be useful to both theorists and practitioners in the field of Art and Cultural Studies.

***Key words**: famine, tragedy, art project, hunger, cannibalism, spiritual death.*

Ухвала Міжнародної науково-практичної конференції
ІІІ Дунайські наукові читання
«Голод 1946-1947 рр.:
історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти»

Головний організатор: Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Співорганізатори: Інститут історії України НАН України, Національна спілка краєзнавців України

18-19 травня 2017 р.

У роботі Міжнародної науково-практичної конференції «ІІІ Дунайські наукові читання», приуроченої трагічній сторінці в історії України – голоду 1946-1947 рр., взяло участь понад сто науковців, серед яких представники України, Румунії, Молдови, Греції, Чехії, Болгарії, Польщі та Іспанії – провідні вчені науково-дослідних інститутів, науково-педагогічні працівники, аспіранти та магістранти вищих навчальних закладів, співробітники архівних установ і бібліотек.

План конференції передбачав проведення 1 пленарного та 5 секційних засідань, на яких були обговорені такі актуальні питання: причини голоду 1946-1947 рр. і його наслідки для України та Молдови; регіональні особливості та джерелознавчі аспекти вивчення голоду 1946-1947 рр.; повоєнний розвиток України та країн Південно-Східної Європи як об'єкт історичних, філософських, психолого-педагогічних, мовознавчих і літературознавчих досліджень

Конференція продемонструвала високий науковий рівень доповідей з різних аспектів досліджуваної проблеми. Відзначаючи важливість напрацювань конференції, її учасники вважають за необхідне:

1. Довести до громадськості вплив трагічних наслідків голоду 1946-1947 рр. на демографічну ситуацію в країні та регіоні, а також соціокультурне, етнорелігійне та морально-психологічне становище населення.

2. Визнати, що сучасний світ виявився заручником непокараних злочинів радянського тоталітаризму, зокрема репресивних антиселянських заходів, що сприяли масовому голоду населення в післявоєнні роки. Тому повинно відбутися безкомпромісне засудження й невідворотнє покарання злочинів комуністичного тоталітарного режиму в Україні.

3. Активізувати пошук, вивчення, публікацію та популяризацію документальних і усних джерел щодо причин і наслідків голоду 1946-1947 рр.

4. Сприяти організації та проведенню виховних заходів і тематичних виставок, приурочених голодомору 1946-1947 рр., у навчальних закладах та бібліотеках з метою формування об'єктивних уявлень про трагічні події в післявоєнній історії України серед учнівської та студентської молоді.

5. Стимулювати наукові та суспільні обговорення проблем післявоєнного розвитку України, залучати студентську спільноту до вивчення різних аспектів цієї проблематики.

Відомості про авторів

Маргарита БАШЛИ – кандидат історичних наук, викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Тетяна БЄЛОБРОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Вікторія БЕРЕЗОВСЬКА – кандидат історичних наук, доцент, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія» (м. Ізмаїл, Україна).

Інна БОГДАНОВА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, психологічних та педагогічних інновацій, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна).

Алла БОГУШ – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Лауреат Державної премії України в галузі освіти, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна).

Володимир ВАСИЛЬЧУК – доктор історичних наук, професор кафедри історії України і туризмознавства, Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна).

Александр ВІГЕР – аспірант кафедри загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Наталя ВОЛКАНОВА – аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Антоніна ГАВЛІЦЬКА – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Іон ГЕЛЕЦЬКИЙ – доктор історичних наук, професор, Державний університет імені Б.П. Хаждеу (м. Кагул, Молдова).

Ганна ГРАДИНАР – магістрантка кафедри української і всесвітньої історії та культури, переможець Всеукраїнського конкурсу наукових студентських робіт (2016 р.), Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Наталія ГОНЧАРОВА – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Дмитро ГРИГОРАШЕНКО – вчитель історії загальноосвітньої школи № 3 І-ІІІ ступенів (м. Ізмаїл, Україна).

Марина ДЕЛЮСТО – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ада ДІЗАНОВА – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ігор ДОВЖУК – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Ірина ДОЛГОЛЕНКО – кандидат філософських наук, доцент кафедри української та всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Антоніна ДОРОШЕВА – кандидат історичних наук, доцент, Дунайський факультет морського та річкового транспорту КДАВТ ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного (м. Ізмаїл, Україна).

Віктор ДРОЗДОВ – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Роман ДУБРОВСЬКИЙ – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка (м. Кам'янець, Україна).

Тетяна ЖАРОВЦЕВА – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної та спеціальної педагогіки, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна).

Світлана ЖОХА – викладач кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Олексій ЗАПОРОЖЧЕНКО – кандидат філософських наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Олексій ІЛЬЇН – магістрант кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Надія КІЧУК – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Академії вищої школи України та Міжнародної Академії соціальних і педагогічних наук, декан педагогічного факультету, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ярослав КІЧУК – доктор педагогічних наук, професор, ректор Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Людмила КОЖУХАРЕНКО – аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Григорій КОНДРАТЮК – доктор історичних наук, доцент (м.Сімферополь, Україна).

Тетяна КОНОНЧУК – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач і професор кафедри української філології та суспільних наук Академії адвокатури України (м. Київ, Україна).

Тетяна ЛЕСІНА – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна).

Інна МАЗОХА – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Валерія МІЧУДА – кандидат історичних наук, доцент, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Олександр МИХАЙЛОВ – аспірант кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Микола МИХАЙЛУЦА – доктор історичних наук, професор, Одеський національний морський університет (м. Одеса, Україна).

Ігор НАБИТОВИЧ – доктор філологічних наук, професор, Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща).

Тарас НАГАЙКО – кандидат історичних наук, керівник навчально-наукового центру усної історії, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Тетяна НІКІТІНА – старший викладач кафедри загальнонаукових дисциплін, Філія Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка (м. Рибниця, Молдова).

Віоріка ОЛАРУ-ЧЕМИРТАН – кандидат історичних наук, керівник проекту в Департаменті міграції; координатор з гендерних питань (Міжнародна організація з міграції) (м. Калараш, Молдова).

Галина ОЛЕЙНІКОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Віоріка ОЛТЯНУ – магистрантка Кагульського державного університету ім. Хаждеу (м. Кагул,Молдова)

Іван ПАСТИР – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики та образотворчого мистецтв, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Лідія ПЕДУРЯК – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціо-гуманітарних наук, Бельцький державний університет імені Алеко Руссо (м. Бельци, Молдова, Україна).

Валерій ПЕЙКОВ – провідний фахівець Центру громадянської освіти ІДГУ, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Наталія ПЕТРОВА – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та етнології України, заступник декана історичного факультету з наукової та виховної роботи, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова (м. Одеса, Україна).

Алла ПОГОРЄЛОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Людмила ПРОКОФ'ЄВА – викладач кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Галина РАЙБЕДЮК – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Анастасія РОГОЗОВСЬКА-КОСУНЕЦЬ – викладач історії, ДНЗ «Вінницький центр ПТО технологій та дизайну» (м. Вінниця, Україна).

Ірина РУСНАК – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики, Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Людмила САВВІНА – кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри загальнонаукових дисциплін, Філія Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка (м. Рибниця, Молдова).

Іванна САУЛЯК – магістр історії, бібліотекар 2-ої категорії відділу зберігання та наукового вивчення фондів, Одеська національна наукова бібліотека (м. Одеса, Україна).

Алла СОКОЛОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ольга СОРОКА – доктор педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

Тетяна СТЕПАНОВА – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної та початкової освіти, Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Оксана ТАРАПОН – кандидат історичних наук, доцент, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Іван ТАТАРИНОВ – кандидат історичних наук, викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ірина ТАТАРКО – кандидат історичних наук, доцент, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія» (м. Ізмаїл, Україна).

Олег ТОМЧУК – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Надія ТОМЮК – магістрантка кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Артур ТУЛУШ – доктор історії, професор, завідувач кафедри історії, філософії і теології, Університет «Dunărea de Jos» (м. Галац, Румунія).

Юрій ФІГУРНИЙ – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу української етнології, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна).

Світлана ФУРДУЙ – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна)

Віра ЦЕРКОВНА – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Лілія ЦИГАНЕНКО – доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Ромео ЧЕМИРТАН – кандидат богословських наук, науковий співробітник, Національний музей етнографії та природознавства (м. Кишинів, Молдова, Україна).

Олена ЧЕТВЕРІКОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

Валетина ШАКУЛА – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей хліба», Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Тетяна ШЕВЧУК – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна).

ІІІ ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ:
ГОЛОД 1946-1947 РР.: ІСТОРИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
(18-19 травня 2017 року)

ТОВ РВА «СМИЛ»
Свідоцтво про внесення
до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3408 від 03.03.2009 р.
68603, м. Ізмаїл, вул. Нахімова, 385
Тел. 04841-63-915. E-mail: maligina@ukr.net

Підписано до друку 29.05.2017 р. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк.26,5.Тираж 300 прим. Зам. № 425

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail: rwwidgu@ukr.net